

**АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
KAZAKH ABYLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND WORLD LANGUAGES**

**Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
«ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ**

1-2 (28-29) 2013

**СЕРИЯ «ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»
ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана**

Алматы, 2013

ISSN 2307-650X

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор
Кунанбаева С.С.

доктор филологических наук, профессор, академик МАН ВШ

Ответственный редактор
Узакбаева С.А.

доктор педагогических наук, профессор

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Бердичевский А.Л.

доктор педаг. наук, Эйзенштадт, Австрия

Кульгильдинова Т.А.

доктор педагогических наук, профессор

Илларионова Л.П.

доктор педагогических наук, профессор

Российского государственного социального университета, г. Москва

Акиева Г.С.

доктор педагогических наук, профессор, директор Института повышения квалификации и переподготовки кадров, при Кыргызском государственном университете им. И. Арабаева

Дерижан И.М.

доктор педагогических наук, доцент

Бургаский свободный университет, г. Бургас, Болгария

Кошербаева Г.Н.

кандидат педагогических наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Кунакова К.У.

доктор педагогических наук, профессор

Бейсенбаева А.А.

доктор педагогических наук, профессор, КазНПУ им. Абая

Редактор Акпаева Г.А.

Дизайн и верстка Кынырбеков Б.С.

Казахский университет
международных отношений и мировых
языков имени Абылай хана
+7 (727) 292-03-84 вн. (27-08)
РНН 600700016904
www.ablaikhan.kz

Подписано в печать 04.06.2013 г.

Формат 70X90 1/16 Бумага офсетная. Печать

RISO. Объем 14,01 п.л. Усл.-печ. 14,06.

Заказ № 337. Тираж 500 экз.

Издательско-полиграфический центр

КазУМОиМЯ имени Абылай хана

г. Алматы, ул. Муратбаева, 200

© **Научный журнал «Хабаршы-Известия» КазУМОиМЯ имени Абылай хана** Акционерного общества «Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана» зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция) и ему присвоен международный номер

ISSN 2307-650X

в соответствии с международным стандартом ИСО 3297-98 «Информация и документация, международный стандартный номер серийного издания (ISSN) межгосударственным стандартом ГОСТ 7.56-2002 «Международная стандартная нумерация сериальных изданий».

Регистрационное свидетельство издания №12803-Ж от 08.05.2012 г. Выдано Министерством культуры и информации РК. Издаётся с 2000 года

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Кунанбаева С.С.	Предисловие.....	5
Kunanbayeva S.S.	Educational internationalization as a major strategy of Kazakhstani system of education.....	6
Илларионова Л.П.	Проблемы нравственного воспитания молодежи в российской классической педагогике.....	14
Selim Guvercin	Creativite thinking is increased by means of problem posing instruction in mathematics education.....	19
Пименова А. Н.	Профессиональная компетентность учителя информатики как педагогическая проблема.....	23
Акиева Г.С.	Современные подходы квалификации педагогических кадров..	28
Беркімбаев Қ. М.	Білімді ақпараттандыру жағдайында болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлауды жетілдіру жолдары.....	32
Хан Н. Н.	Национальное воспитание студенческой молодежи – приоритетная задача современного вуза.....	36
Джусубалиева Д.М.	Роль современных информационных технологий для качественной подготовка специалистов в вузе	40
Бегалиева С.Б.	Развитие творческой познавательной деятельности учащихся как результат технологизации учебного процесса.....	45
Ұзақбаева С.А.	Қазіргі кезеңде тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамыту проблемалары.....	51
Кәрібаева Г.К.		
Қадірбаева Р.І.	Болашақ мұғалімдерді шығармашылық әрекетке кәсіби даярлау	54
Фролова О. Л.	Волонтерство как фактор подготовки к профессиональному становлению будущего социального педагога.....	60
Bissenbayeva Z.	Model of the communicative competence formation.....	63
Мағауова А.С.	Педагогические условия подготовки учителя к инновационной деятельности.....	66
Токарева С.В.	К вопросу о подготовке будущих учителей к работе с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе.....	69
Көшербаева Ғ.Н.	Педагогикалық рефлексияны педагогикалық-психологиялық зерттеулер тұрғысынан қалыптастыру мәселесі.....	73
Әбілова З.Т.		
Капанова Г.Б.	К вопросу формирования экологической культуры будущих специалистов.....	77
Киекбаева Л.Н.		
Болатбекова Р.Б.	Организация инновационной среды в вузе.....	80

РАЗДЕЛ 2. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Kulgildinova T.A.	Realization of the frame technologies, working with text in learning language.....	84
Zhubanova Sh.		
Седова Н.Е.	Развитие коммуникативной компетентности студентов при обучении иностранному языку как фактор их социализации.....	88
Оспанова Б.А.	Использование информационных технологий обучения в контексте акме-креативной подготовки	
Сағдуллаев И.	востребованного специалиста.....	96
Balgazina B.S.	Impact of education technologization on language learning.....	99
Алиева Д.А.	Формирование критического мышления у иностранных студентов, изучающих русский язык.....	102
Сангилбаев О.С.	К проблеме реализации инновационных методик обучения.....	106
Сангилбаева А.О.		
Торыбаева Ж.З.	Организация внедрения педагогических технологий формирования здорового образа жизни школьников.....	112

Айтказина Т.Т.	Моделирование процесса формирования профессиональной речи юристов-международников.....	116
Әлметова Ә.С.	Мәдени концепт және әлемнің тілдік бейнесі.....	122
Омарова Р.К.	Формирования фонетических навыков на начальном этапе обучения русскому языку как иностранному.....	131
Жалғасова Ш.А.	Интерактивтік тақта - әскери оқу орны курсанттарының танымдық белсенділігін дамыту құралы.....	136
Нәбиева Ж.М.		
Шалданова Л.Ж.	Формирование читательской компетентности младших школьников на уроках литературного чтения в условиях перехода к 12 летнему обучению.....	141

РАЗДЕЛ 3. ЭТНОПЕДАГОГИКА И ПЕДАГОГИКА ШКОЛЫ

Itska Derijan	Социолингвистические аспекты образовательной интеграции ромской и турецкой этнокультуральных и этнолингвистических общин в болгарии.....	141
Gencho V.Valchev		
Ұзақбаева С.А.	Моральдық-этикалық дәстүрлер - адамгершілік тәрбиесінің бастауы.....	146
Әтемова Қ.Т.	Бүгінгі отбасылық тәрбие дәстүрлерінің дамуына жаһандану үдерісінің ықпалы.....	155
Кошербаева А. Н.	Институт геронтократии «Жеті ата» как основа гуманистического воспитания молодежи.....	159
Қалиева К.М.	Педагогика тарихындағы оқыту және тәрбие мазмұны проблемалары.....	162
Кошербаева Г.Н.	Тюркская педагогическая мысль в контексте современного казахстанского образования.....	166
Жансугурова К.Т.		
Әбенбаев С.Ш.	Тұлғаның базалық мәдениетін қалыптастыру жүйесінде азаматтық тәрбиенің мәні.....	172
Барақбаева К.А.		
Ұзақбаева С.А.,		
Бейсембаева А.А.,		
Егенбаева Г.С.	Қазіргі қоғамның патриоттық тәрбиеге ықпалы.....	175
Кертаева Г.М.	Партнерство семьи и школы в модернизации современного образования.....	182
Разенкова Н.Е.	Комплексный медико-психолого-педагогический мониторинг как компонент целостного педагогического процесса дошкольного образовательного учреждения.....	186
Чертенкова Г.И.		
Айдосов А.А.	Каспий өңірі табиғатын пайдаланудағы тұрақты даму өлшемдерінің тұлға денсаулығын қалыптастырудағы маңызы.....	191
Кенжебаева Ш. К.		
Санғылбаев О.С.		
Жүнісова Ұ.Ж.		
Санғылбаева А.О.	Денсаулық сақтау мәселелері туралы.....	197

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые авторы статей и читатели!

Наш научный журнал Известия серии Педагогические науки посвящается 70-летнему юбилею КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Стремясь к совершенству современной образовательной системы, мы реагируем на изменения, которые связаны с реформированием высшего образования. Это требует постоянного внимания к качеству научных работ, результаты которых освещаются в нашем сборнике. Представляя значимость результатов исследований, наш журнал в полной мере признает значение различных научных направлений в сфере педагогической науки. Мы заявляем о нашей полной приверженности целям мирового образовательного пространства. Пространство, где высшее образование, реагируя на потребности общества, должно осуществлять подготовку высококвалифицированных специалистов для высокотехнологичных и наукоемких производств будущего. Для выполнения этой задачи необходимо следовать новейшим тенденциям в развитии образования.

Целью нашего журнала является обеспечение профессиональной коммуникации между исследователями и практиками в педагогике, представление результатов новых педагогических исследований, внедрение научных и инновационных прикладных разработок в практику работы учреждений образования, привлечение молодых исследователей к профессиональному диалогу.

Мы приветствуем авторов нашего журнала, статьи которых отражают актуальные проблемы современной педагогической науки.

Авторами статей, представленных в данном научном сборнике, являются ученые из стран дальнего и ближнего зарубежья (Турция, Болгария, Россия, Киргизия), а также ученые-исследователи ведущих вузов республики (КазУМОиМЯ им. Абылай хана, КазНПУ им. Абая, МКТУ им. А.Яссауи, Университет им. С.Демиреля, КазНПУ им. К.Сатпаева, Павлодарский госуниверситет им. С.Торайгырова, Военный институт Сухопутных войск МО РК, Алматинский ГТУ).

Научный редактор журнала
Кунанбаева С.С.

Ректор
Казахского университета
международных отношений
и мировых языков им. Абылай хана

РАЗДЕЛ 1.
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ
СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

УДК 378.1(574)

Kunanbaeva S.S., academic, rector,
Kazakh Ablai Khan University
of International Relations and World Language,
Almaty, Kazakhstan

EDUCATIONAL INTERNATIONALIZATION AS A MAJOR STRATEGY
OF KAZAKHSTANI SYSTEM OF EDUCATION

Abstract

In this article, the principle of educational internationalization is described as a major strategy of the Education system of the Republic of Kazakhstan. The ways in which national education systems can meet the challenges of our time are analyzed. The current level of development of the Kazakhstani educational system as well as concepts such as 'transnational education', 'educational globalization', 'international education' are considered. The distinctive features of the educational reforms of Asian-Pacific countries and the factors affecting educational internationalization are summarized. The Bologna Process and the approaches to regional integration are also discussed.

Keywords: Educational internationalization, transnational education, educational globalization, economic globalization, international education, national education, educational system, integration.

Тірек сөздер: Білімді интернационализациялау, ұлттық білім, халықаралық білім, Болон үдірісі, білімді жаһандандыру, аймақтық кіріктіру

Ключевые слова: интернационализация образования, национальное образование, интернациональное образование, Болонский процесс, глобализация образования.

Түйін

Мақалада білімді интернационализациялау принципі Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің негізгі стратегиясы ретінде қарастырылады. Ұлттық білім беру жүйесінің қойып отырған талаптарына берілетін жауаптарды ұйымдастыру жолдары талданады. Қазақстанның білім беру жүйесінің қазіргі даму деңгейі «білімді ұлттық ерекшелікке бейімдей тасымалдау», білімді жаһандандыру және «халықаралық білім беру» ретінде қарастырылады. Білімді интернационализациялауға ықпал ететін тынық мұхит аймағындағы мемлекеттердің білім беру реформаларының өзіндік ерекшеліктері мен факторлары көрсетіледі сонымен бірге Болон үдерісі аясында аймақтық кіріктіру жолдары мазмұндалады.

Резюме

В данной статье рассмотрены принципы интернационализации образования как основная стратегия образовательной системы Республики Казахстан. Проанализированы пути организации ответов на вызовы национальной образовательной системы. Современные уровни развития казахстанской образовательной системы рассматриваются как «транснациональное образование», образовательная глобализация и «международное образование». Даны отличительные особенности образовательных реформ стран тихоокеанского региона и факторы, влияющие на образовательную интернационализацию, также обсуждены пути региональной интеграции в рамках болонского процесса.

The current requirements of national education in Kazakhstan are to ensure intensive socio-economic development and to train professional personnel with the necessary managerial competence, adaptivity and creativity to work effectively in an environment of hi-tech production and the innovative development of markets.

Economic globalization makes qualitatively new demands on education, which leads inevitably to a considerable increase in competitiveness between national systems as they enter the international education market on equal terms.

National educational systems can meet this challenge of our time in the following ways: 1) by increasing educational integration; 2) by making the transition to a qualitatively new level of educational internationalization; 3) by the introduction of international quality standards into national educational systems; 4) by ensuring competitive education. The dynamically developing process of educational internationalization is a qualitatively new stage of integration aiming at the convergence of national educational systems which aspire to openness and normal regulation by international law. Educational reform in Kazakhstan is focused on creating new legal, scientific and methodological, financial and economic principles and the development of a national educational strategy which ensures the achievement of international standards whilst retaining the uniqueness of our national educational system and taking into account the national interests of Kazakhstani society and the future development of the state. In view of these priorities our national educational system inevitably has to enter the world educational arena. This requires to select clear guidelines for and approaches to the processes of educational internationalization. To be well informed about current trends in the educational systems of different countries, to define our own position on education in an era of globalization and to develop a selective and balanced attitude towards all innovative educational models.

Such concepts as 'transnational education', 'educational globalization', 'educational internationalisation'¹ and 'international education' are considered to be manifestations of globalization processes and they are often treated as equivalents. These types of education have acquired educational and organizational shape in two ways: 1) 'transnational education' has come to mean the export by developed countries of their own educational programs; 2) 'international education' is a process of integration of converging national educational systems designed to ensure world-wide standards of educational quality. The implementation of 'transnational education' requires regulation to ensure its focus on preserving a proper balance between national and supra-national elements while gradually enhancing the international element. 'International education' lays greater stress on an international integration of educational systems which ensures the priority of humanistic and general human values in the ideology and content of education.

The current level of development of the Kazakhstani educational system, resulting from the state policy of entering the international educational arena, and the emergence of international schools as a new type of educational organization create a need for an educational science analysis of the processes of education management. The management of the educational system in an era of educational internationalization has not so far been the subject of special research. Consequently, the scientific elaboration of methodological principles for a conceptual model of the management of a system of education is topical and necessary.

This should be aimed at ensuring an innovative-adaptive, competence-based and professionally oriented type of education which meets contemporary requirements concerning the quality and content of educational programs. Accordingly, the conceptual basis of international education management aimed at creating this model requires intensive study, methodological grounding and further elaboration.

The objective of enhancing the international competitiveness of Kazakhstan logically entails ensuring the competitiveness of education and educational results which comply with international quality standards. This new level of educational quality may be achieved through strengthening the processes of educational integration and making the transition to a new qualitative level of internationalization and cooperation in education.

The experience of the Asian-Pacific countries, whose economic breakthrough has been recognized world-wide as a major phenomenon, has proved yet again that a regional concept of the educational system and investment in education and human resource development comprise an effective

tive economic development strategy. The distinctive features of the educational reforms of these countries are as follows: 1) the coordination of educational development and reform with an overall strategy of regional development; 2) the creation of an integrated educational space in the region, necessitating the diffusion of the processes of educational internationalization; 3) the ensuring of a quality of human resources commensurate with the economic development of the region; 4) the transition to a broad program of management personnel training within the national educational systems; 5) the use of the overall investment potential of the region and its achievements in information and communication technology in the general reform of the regional educational system.

Thus, the distinctive feature of the Asian-Pacific international model of a single educational space is the general adoption of a comprehensive approach to educational reform and the exploitation of all the potential of the region in order to improve human resource quality. Although European educational integration (the Bologna Process) far surpasses the Asian-Pacific integration process in terms of its reforms and the formation of an integrated educational space, in the European model the integration processes mainly consist in harmonizing the regulatory frameworks and standardizing the qualification criteria of the educational systems of the countries included in the European Cultural Framework Convention, while far less attempt is made to ensure a balance between economic, social and political approaches to educational internationalization and the use of aggregate investments in human resource development from the region as a whole and not just from an individual country.

It was the need to unify the various types of technologies and production processes as well as the socio-political transformation of European countries on the road to economic and political unification based on shared socio-cultural values which dictated the creation of a broad inter-state educational space. The term 'internationalization' appeared as a constituent part of globalization. Educational internationalization is characterized by the mobility of students and teachers and the extensive use of information technologies in the process of education which have radically improved access to distantly located including foreign, educational and research resources.

But it is not only in the mobility of students and staff that the most important impact of internationalization on the relationship between state and educational institutions can be seen.

Internationalization, like all phenomena related to globalization, sets definite standards by which educational institutions in the current competitive environment have to be guided and which the state one way or another has to take into account.

The Bologna Process, which set out to achieve comparability in higher educational systems in member countries, was a consequence of and at the same time an incentive for the further development of internationalization in the politics of the European states.

At the same time the link between internationalization processes and the unification of educational standards is variable and complex. The involvement of higher educational institutions of different countries in global interaction does indeed turn them into an international communication network. But this should not mean the substitution of global and general tasks for goals specific to national educational systems. This can be proved by considering internationalization processes in Germany and the Netherlands, where higher educational systems are quite far from the Bologna model and embody the 'continental model' of educational system, which is rigidly stratified, complex and split into multiple subordinate segments.

Thus, in particular, re-orientation to the priorities of the Bologna process did not eclipse the central objective of the Dutch educational system - to maintain continuity between secondary and higher education. Vocational schools did not obtain the status of universities, and the 'specialist' degree did not oust the 'bachelor's' degree. The forms of higher education traditional for this country remain unchanged, while internationalization is expressed in the vigorous development of the alternative sectors of the educational services market designed 'for export'.

Consequently, according to experts, the main potential risk of the Bologna process which the European Union's desire for educational unification might lead to is a possible reduction in the diversity of the European educational system and destruction of the national uniqueness of the educational systems of the countries following the Bologna reforms.

In relation to regional integration processes in education which presuppose the formation of integrated educational spaces, there exist two contrary opinions: on the one hand, complete denial

of their necessity and the conviction that such processes as the Bologna Process would lead to a total breakdown of national educational systems which had been soundly based and of good quality; on the other hand, a very optimistic perception of the Bologna system as an efficient stimulus for a very radical transformation of national systems of education which had become a brake on the innovative development of education, necessitating an attempt to bring them into line with the rates of world socio-economic development.

There are obvious advantages to the second view provided that a flexible approach is adopted taking maximum account of the national distinctiveness of the countries concerned and ensuring their ability and freedom to determine the degree, limits and speed of their integration into the new educational space.

Although the approaches to these regional integration processes are different, the basis which unites these trends is the attempt to create integrated educational spaces which, despite certain potential risks for national interests (weakening the sovereignty of national states, threat to national identity, the socio-cultural expansion of one particular ideology, labour and intellectual migration, the cultivation of common economic and social standards, the creation of a unified model globally managed on principles of power, etc.), has the following advantages:

1) they will enable the region's human resources to be qualitatively aligned with the intellectual potential level of the world's leading countries;

2) they will create opportunities for the countries in the region to enter the global human resources market;

3) they will enhance the role of education, making it a major driver of economic growth and national competitiveness;

4) they will provide the basis for the creation of national innovation systems which comprehensively implement a country's strategies for general development and the fulfillment of its scientific and technological potential and combine them with its economic

5) development objectives to enable it to join the hi-tech economies [1].

6) Thus, a highly efficient educational system is one of the factors which ensure the sustainable growth of a country's economy and society. The goal of the reforms being implemented in the educational system of the Republic of Kazakhstan is to achieve its qualitative transformation in the market economy environment while taking into consideration the processes of globalization with all their advantages and threats.

As noted above, the predominant idea in the various interpretations of the concept of 'educational globalization' is that of a qualitatively new stage of international relations in the sphere of education which offers modern career opportunities for the young people who have to live and work in the 'New World Order', where the boundaries of national economies and cultures are becoming more and more arbitrary as countries increasingly open up to the outside world.

Global economic and information integration has created an opportunity for the spread of the neo-liberal economic model, implemented through trans-continental and trans-regional flows and networks of activities, exchanges and power relations, which gives rise to new patterns of hierarchy and inequality between countries and threatens national independence, as we noted above [2]. Clearly this is reflected in education too. In globalised educational integration the positive process of ensuring a new quality of world-class education through international interaction can itself be viewed as a covert tendency to build a 'unified world order in education, by which power is wielded and global education managed through international governmental institutions which often serve particular interests. These interests promulgate their own ideology by offering an 'educational model' which is in fact based on free trade rules underpinned by the ideology and strategy of the transnational corporations [3].

This ideology of transnationalism with its commitment to educational expansion is increasingly referred to as 'transnational education'. What is meant by 'transnational' or 'cross-border' education is the export of educational programs used by the educational systems of the developed countries. These programs can be promoted abroad both in traditional ways (setting up representative offices, branches and provider centers) and in new distance forms where students live outside the country where the university awarding the diploma or other qualification is located (a type of fran-

chising of educational programs). As noted by analysts of educational internationalization, a number of fundamentally positive root causes have brought about this phenomenon in education:

- 1) the world-wide trend towards the globalization of educational markets and the development of competition between them;
- 2) the growth of international academic mobility which has made higher education an important sector of international trade;
- 3) informational and technological progress which creates opportunities for distance learning and individual education in an interactive mode;
- 4) internationally accepted standards of educational quality, guaranteed by the educational systems of the highly developed countries, the high rating of their degrees and diplomas and the great competitiveness of their universities;
- 5) today's need for on-going, life-long professional development through various forms of education and the growing demand for supplementary education caused by competition in the labour market;
- 6) the global proliferation of key professions involving business education, new technologies, etc.;
- 7) the career advantages provided by degrees from leading foreign universities in these areas.

With regard to globalization processes and their potential threat in any area we may cite the interpretation given by the President of Kazakhstan, N. Nazarbaev, which reflects Kazakhstan's position with regard to integration processes: 'Globalization as a phenomenon has many strengths and many weaknesses. When people choose a way of integrating into the world community, they are not bowing down before a perfect and ideal model of development, because such a model does not exist. We, the citizens of Kazakhstan, are also choosing our own path towards integration into the world community, building upon the globalization process which is already occurring, not because it is absolutely perfect, but because it has more positive sides and advantages than negative sides and disadvantages for us and for Kazakhstan... Our major priority is unshakeable and indisputable: the nation's security and the preservation of our state sovereignty' [4].

Therefore, bearing in mind the positive basis of the idea of 'transnational education' and at the same time the real needs of national educational systems for accelerated provision of educational quality which meets international standards, some countries with a transitional economy open the doors to this type of education, even though providers of 'transnational education' do not always have the proper accreditation status or a licensed international legal standard. The development of 'transnational education' should proceed only after proper state and legal recognition of its qualitative and educational status by the importing country. Regulation of the activity of 'transnational education' providers should meet the following requirements: 1) availability of documents proving the accreditation recognition and status of the 'transnational education' providers; 2) availability of an internationally certified data-base on the 'transnational education' exporters; 3) accessibility and reliability of information about the educational services exporters and of data on the rating of the universities providing 'transnational education'; 4) legal recognition of the correlation of foreign degrees and diplomas with national ones by the country importing education, and national legislative recognition of the qualifications provided by the degrees and diplomas of the country exporting education; 5) the development of a system of inter-state accountability monitoring the activity and educational quality of 'transnational education' providers; 6) the need for the elaboration of international regulative norms for 'transnational education'.

Researchers believe that for developed countries the export of education is both a considerable economic benefit and an opportunity for ideological dissemination, while for developing countries and countries with a transitional economy, uncontrolled 'transnational education' constitutes a threat to their state sovereignty and national identity, which highlights the need for them to take a considered decision on the dissemination of this type of education [5].

The contemporary need to train specialists for working in an environment of an integrated labour market and world-wide processes of socio-economic integration has brought about the trend towards the development of a single world educational market

It is assumed that 'transnational education' is a manifestation of this educational globalization, which because of its contradictory character requires the adoption by national educational systems of certain regulations.

The educational internationalization process does not presuppose the dissemination of the educational ideologies of the leading countries of the world. Rather it aims to promote international cooperation in education with a proper balance between the national and supra-national elements of its organization and content. Gradually the international component of educational programs will be enhanced, which will facilitate the solution of the vital problem of diploma convertibility and mutual recognition of scientific and professional qualifications.

The differences between the processes of the globalization and internationalization of education, according to British researcher P. Scott, lie in the fact that internationalization relates to a world order where the dominating role is played by national states, whereas globalization is quite a different phenomenon presupposing radical revision of the world order itself where national boundaries start to look archaic' [6].

Therefore, educational internationalization is the formation and planning of an international strategy for educational development and its main trends are as follows: 1) international coordination and unification of pedagogical efforts and resources; 2) international organizational structures for teacher training; 3) promotion of the, deals of mutual respect; 4) advances in education resulting from international experience; 5) cooperation in the elaboration of a program of educational modernization; 6) ensuring the employment of specialists on the international labour market; 7) ensuring international educational standards and international cooperation in the development of teaching material and techniques which contribute to the creation of this new qualitative level of education; 8) international coordination of efforts for the convergence of educational programs and for the mutual recognition and equivalence of degrees and diplomas; 9) extension of the scope for studying foreign languages and cultures; 10) ensuring international academic mobility; 11) expansion of the integrated educational space and coordination of the exchange of staff and students; 12) encouraging the development of contacts between national ministries and services, etc [7].

The institutional and associative international structures most widely recognized for their contribution to the development of educational internationalization are the UNESCO International Institute for Educational Planning, the European Union's Association for Academic Cooperation, the American Council for Collaboration in Education and Language Study (ACTR/ACCELS), the United Nations Development Project (UNDP), the US Embassy Information Service, the American Council for International Research (IREX), the British Council, the German Academic Exchange Service (DAAD), the French National Centre for School and University Programs (CNOUS), etc. The initiatives and international programs of the European Union are especially effective. These are differentiated and named by their target objectives and functions and involve an increasing number of participating countries in internationalization through their SOCRATES (ERASMUS, LINGUA), LEONARDO and TEMPUS/TASIS programs.

The conceptual principles and trends of educational internationalization are laid down in a series of internationally accepted documents (The World Declaration on Higher Education - UNESCO, Paris, 1998; Convention on Technical and Professional Education - UNO (UNDP), etc.). Their principal recommendations include;

- facilitation of the collection and dissemination of information pertaining to innovations, ideas and experience in technical and professional education and active participation in international exchange of information about educational programs and teacher
  - training programs, methods, equipment standards and school textbooks on technical and professional education;
  - the use in technical and professional education of international technological norms which are used in industry, trade and other sectors of the economy;
  - the elaboration of approaches aimed at ensuring recognition of the equivalence of a qualification acquired as part of technical and professional education; facilitation of the international exchange of teachers, administrators and other specialists in technical and professional education;
  - offering students from other countries, primarily from developing countries, the opportunity to acquire technical and professional education in their own educational institutions, with the particular purpose of simplifying the process of studying, acquiring, transferring and applying the relevant techniques;

- the development of cooperation in the field of technical and professional education between all countries, but especially between industrially developed and developing countries, in order to encourage technological development in these countries;
- resource mobilization, in order to strengthen international cooperation in the field of technical and professional education.

Thus, the problems of the internationalization and integration of world education have become the subject matter for active academic discussion both at home and abroad for a number of years. Influenced by the great political and economic changes taking place in the world and also by changes in the value-systems of many countries, and faced with the global challenges to mankind, contemporary education is increasingly global and world-wide in scope. The deepening and diversification of international educational links add a global dimension to the inter-dependence of national educational systems. The prerequisites for creating European and Asian-Pacific educational spaces have been achieved while retaining the specific features and achievements of national educational systems.

- Educational internationalization is the dynamically developing process of a qualitatively new stage of integration aimed at the convergence of national educational systems on the basis of openness and normal regulation. As such it makes a number of demands on educational systems:

- the creation of links between educational institutions and foreign partners;
- incorporation of international principles into the various national and regional systems developing under the aegis of UNESCO or the UN;
- the creation and development of educational centers facilitating the unification of these systems.
- These factors are leading to a transformation of national educational structures and the raising of new questions about educational quality at all levels.

- Educational internationalization, as an integration process involving the convergence of national educational systems, is dictated by objective socio-economic integration processes and has brought about the phenomenon of 'international education' as a manifestation of internationalization in the field of educational organization. A considerable degree of 'conceptual stretching' can be observed in the usage of this expression, ranging from its purely organizational

- and educational interpretation as a form of the institutionalization of international education in some structures and systems (projects, programs and systems of education) to its definition as an ideological conception of internationalizing education which studies international and inter-cultural educational problems in an inter-disciplinary manner. In between come theories which view 'international education' as a social category ensuring international cooperation and interaction. Russian educationalists combine three main basic ideas in the concept of international education': 1) the idea of educational internationalization; 2) the conception of it as a socio-adaptive phenomenon; 3) the concept of –multi-cultural interaction. Accordingly, they define 'international education' as 'a complex of measures in the area of education and general upbringing enabling young people to gain an awareness of the global inter-dependence of all processes and phenomena, the necessity of mutual support between different ethnic, racial and cultural groups, and the recognition of cultural pluralism, all of which ensure academic and labor mobility, the equality of educational opportunities and the formation of knowledge and the skills required for life and activity in the international community' [8].

The conceptual and value-oriented basis of 'international education' has the following characteristics: 1) humanistic principles of education reflected in a 'person-centered approach' in defining the content and techniques of instruction; 2) the target objective is defined as the formation of a creatively active personality, which in turn determines the selection of techniques to ensure the integrated and comprehensive character of the knowledge imparted, inter-disciplinary coordination of material and a problem-focused and constructively creative educational orientation; 3) fostering the feeling of involvement with and belonging to the world community an awareness of and respect for the goals and values of other cultures and a readiness to actively advocate universal values Thus the concept of 'international education' is based on the ideas of learner-centered developmental teaching, a teaching focus on inter-cultural communication, an integrated and inter-disciplinary organization of the structure and content of the educational process and a humanistic and civic value orientation. This type of education is also meant to ensure high academic standards and the all-round development of the intellectual potential of students [9].

Although these educational processes have not yet been systematically and officially approved, they nevertheless are being disseminated in Kazakhstan as a reflection of the global processes characteristic of our times. With regard to 'international education' in the form of international cooperation, state educational policy has been clearly directed towards its development and dissemination, as is dictated by the country's interest in speeding up the modernization of all spheres of the nation's vital activity. In contrast to this, 'transnational education' is only now beginning to attract the interest of education departments. The idea is gaining ground that in view of their national and legal importance it is necessary to elaborate, differentiate and select the principles governing the country's position on globalization processes in education. It is also becoming obvious that not all existing programs and projects are in line with state educational priorities (namely, with the proper positioning of national education in the world and the organization of the targeted export as well as the properly regulated import of foreign education), which is the reason why they are not very effectively. In the area of the development of international cooperation the main task of state educational policy is to implement a complex of measures to create an integrated system of international linkages in the educational field which would embrace both international and national markets for educational services. In this connection one of the priorities is to help Kazakhstan's educational institutions to expand the export of their own educational services.

References:

1. Martinelli, A., "Markets, governments and global management"// *Sociological Research* - no. 12. – 2002.
2. Vul'fson, B.L., "The global educational space at start of the new millennium"// *Pedagogy*. - no.10. - 2002.
3. Davydov, Y.S., "The Bologna Process and the new reforms in Russian education"// *Pedagogy*. - no.7. - 2004;
4. Martinelli, A., *ibid*; Baidenko, V.I. "The Bologna reforms: lessons from Europe"// *Higher Education Today*. - no.2. – 2004.
5. Zhukovskii, I.V., "International projects in the field of education" // *Higher Education Today*. - no.7. – 2004.
6. Nazarbaev, N.A. "Critical Decade". - *Almaty*. – 2003. - p. 235.
7. Vul'fson, B.L., "The global educational space at start of the new millennium"// *Pedagogy*. - no.10. – 2002. - etc.
8. Lukichev, G.A., "Transnational education"// *RUDN Bulletin (Law Series)*. - no.1. - 2002.
9. "The Easy Way for Russian Universities to Join the Bologna Process". – *Mosco: Olma-Press*. – 2005. - p.352, etc.
10. Zaretskaya, S.L., "Education in the context of globalization"// *Economics of Education*. - no.4. – 2011.
11. "The International Baccalaureate and the Russian School (a normative and methodological documentation of the practice of Russian educational institutions). - *Moscow*. – 1997 - p. 9.
12. Kulibaeva, D.N., "An Innovative Model for Developing Global Standards of Foreign Language Learning in International Schools". - *Almaty*. – 2002. - p. 212.

УДК 37.017.7

Илларионова Л.П., д.п.н., профессор

каф. социальной и семейной педагогики

Росс. гос. социального университета, г. Москва, Россия

ПРОБЛЕМЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В РОССИЙСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Түйін

Мақалада орыс педагогикалық ойларының даму барасында назар аударылған тұлғаның адамгершілік тәрбиесіндегі және рухани дамуындағы мәселелер жайлы сөз болады. Отандық философ-педагогтардың ғылыми еңбектерінде көрініс алған адамгершілік тұрғыда «адамды мәртебелеудегі» басты идеялар қорытындыланады. Адамгершілік тәрбиесі үдерісінің мәні, міндеттері, механизмі адамгершілік тәрбиесі мен тәрбиеленушінің соңғы қабылданған моральдық ережелерін меңгерудегі мақсатқа негізделе ұйымдастырылған жүйесі ретінде ашылады.

The issues of moral education and spiritual development of the personality during the development of Russian pedagogical thought were described in the article in detail. Basic ideas of morality, "the rise of man" in the works of Russian philosophers and pedagogues were summarized. The essence, objectives, mechanisms, the process of moral education as a deliberately organized system of teacher interaction and students on mastering the latest generally accepted standards of morality.

Ключевые слова: нравственное образование, классическая педагогика, нравственное воспитание, самосовершенствование, личность, деятельность, общение.

Проблемы нравственного воспитания и развития личности стоят в ряду наиболее актуальных в современной педагогической науке и практике. Актуализация проблемы усиливается сегодня и неустойчивостью общественной жизни, и крушением устоявшихся стереотипов и норм поведения, и деформацией ценностей, и неуверенностью современной молодежи в завтрашнем дне. Нестабильность в обществе порождает кризис в отношениях между старшим поколением и молодым: растет непонимание и отчуждение. Нередко молодой человек оказывается в состоянии неопределенности, незащищенности в современном мире, что вызывает неуверенность, тревогу и пессимизм. Ограниченный жизненный опыт затрудняет принятие правильных решений самостоятельно. Микроокружение не всегда может предложить оптимальное решение проблемы, тем более – обрушивающийся на современного человека поток средств массовой информации, навязчиво пропагандирующий иные, порой далеко не высоконравственные, стереотипы мышления и поведения. Педагогический процесс школы сегодня ориентирован, преимущественно, на интеллектуальную подготовку обучающихся. Школа на современном этапе превращается в институт передачи знаний молодому поколению, осуществлению интенсивной подготовки к единому государственному экзамену, и проблемы воспитания потеряли свое приоритетное значение.

Однако, при всей своей значимости, проблема нравственного воспитания молодежи в изменившейся политической, экономической и социальной ситуации, сложившейся в России, не получила своего достаточно глубокого изучения в современной педагогической науке. Тем не менее, на всем протяжении развития русской педагогической мысли вопросы нравственного воспитания, духовного развития личности изучались довольно серьезно. Считаем целесообразным остановиться на этом подробнее, тем более, что основы нравственного воспитания личности, заложенные в трудах отечественных педагогов-классиков, не потеряли своей актуальности и сегодня.

Научно-теоретические основы нравственного воспитания в отечественной педагогике были заложены в трудах выдающегося ученого К.Д. Ушинского. Подчеркивая роль воспитания в жизни ребенка, он писал, что «влияние нравственное составляет главную задачу воспитания, гораздо более важную, чем развитие ума вообще, наполнение головы познанием» [10, с.332]. Нравственное воспитание личности автор рассматривает как целенаправленный про-

цесс, включающий в себя формирование в человеке воли, морального сознания, нравственных привычек, долга, чести, достоинства, уважения к труду, патриотических чувств и убеждений. Он считает, что эти качества врожденные, это - реальные возможности развития, заданные самим существованием человека и пребывают в нем в хаотическом состоянии. Поэтому задача нравственного воспитания заключается в необходимости приведения этих качеств в единую целостную систему.

В работах К.Д. Ушинского сформулированы основные принципы нравственного воспитания:

- особенности воспитательного процесса тесным образом связаны с жизнью народа, его характером и историей;

- поскольку всеобщий идеал нравственного совершенства заключается в христианстве, следовательно, воспитание должно, в первую очередь, воздействовать на душу ребенка, просвещать его сознание по пути добра, истины и любви;

- характер человека формируется из двух составляющих: природного, обусловленного физиологическими особенностями, и духовного, развивающегося под влиянием обстоятельств и воспитания;

- характер человека – это особый род связи между природным и духовным элементами жизни человека, следовательно, «движущими силами» его развития являются наклонности, привычки, убеждения;

- система нравственного воспитания должна учитывать психологические характеристики возрастов и, прежде всего, психологический механизм образования у человека собственных убеждений;

- суть воспитания заключается в том, чтобы наполнить сознание воспитанника такими идеями и мыслями, которые могут со временем принести в нем хорошие плоды;

- основной характерной чертой славянской семьи является особенная теплота, задушевность, сердечность отношений, не допускающая эгоизма, что обуславливает ведущий показатель русской нравственности – глубоко коренящийся в среде русского народа патриотизм;

- труд не только приносит материальные ценности, но и имеет огромное влияние на духовное и нравственное развитие личности, является нравственным благом для человека.

Исследуя проблему нравственности в историческом плане, П.Ф. Каптерев указывает, что исторически религия и нравственность развивались параллельно, независимо друг от друга. Затем, в зависимости от конкретно исторических условий, потребностей общественного развития, религиозное тесно переплетается с нравственным. Высшим проявлением общечеловеческой нравственности, считает автор, является христианство, в котором религиозное и высоконравственное сближаются максимально, «через главную христианскую добродетель - любовь к ближнему». Поэтому, считает П.Ф. Каптерев, «разумное педагогическое обращение с детьми требует терпения, доброжелательности, добродетелей». Поскольку христианство ставит своей целью духовное возвышение человека, в этом оно тесно соприкасается с педагогикой. «Та задача, которую ставит себе христианство с религиозной точки зрения, ставит себе и педагогика с научной, – пишет автор, – только христианство оставляет в тени вопрос об усовершенствовании общественных учреждений, а педагог, готовящий к жизни, ... выдвигает и эту сторону волевой деятельности и проповедует прямо необходимость параллельного личного и общественного усовершенствования» [4, с.241-242].

Нравственное воспитание П.Ф. Каптерев рассматривает в тесной связи с эстетическим и умственным, так как «нравственное воспитание преследует те же задачи, что и умственное – познание истины и ее осуществление» [5, с.389]. Эффективность нравственного воспитания зависит от соприкосновения человека с искусством, которое помогает развитию чувственной сферы. «Знание, обширное, серьезное и основательное непременно облагораживает человека, – пишет автор, – оно приучает его находить свое удовольствие в преследовании целей общечеловеческих, а не личных, эгоистических, оно переносит его мысль, сосредоточивает его внимание на вопросах и предметах разума, высшего творчества, а не материальных, обыденных. Сфера науки и искусства есть царство вечной истины и красоты..., и соприкосновения с этим царством, не мимолетные, а продолжительные и серьезные, не могут не

отозваться благотворно на обуздании эгоистических склонностей человека, на общем нравственном подъеме его духа» [5, с.384-385].

Значительное место в педагогических трудах Л.Н. Толстого занимает проблема этической культуры ребенка: его умение отличать добро и зло (в мыслях, словах, поступках, делах), умение преодолевать в себе злобу и недовольство, развивать такие качества, как смирение, самоотречение, добродетель. Нравственное развитие личности Толстой тесно связывает с положительными эмоциями, которые служат духовному единению, и неоднократно подчеркивает, что отрицательные эмоции разрушают целостность личности. Чувственность человека играет весьма важную роль в его нравственном и духовном развитии. Совесть, утверждал писатель, может не шевельнуться у человека с неразвитыми чувствами.

Главная задача воспитателя, в связи с этим, заключается в том, чтобы помочь своим воспитанникам добровольно освободиться от власти греха. Это – трудный и мучительный процесс, так как требует борьбы с собой, собственными слабостями и прихотями, завистью, злобой и ненавистью. Поэтому в основе нравственного воспитания, по мнению писателя, находится воспитание совести, которая заложена в человеке от Бога; и, если в человеке совесть чиста и он прислушивается к ее голосу, то никогда не нарушит Божьего закона.

В своей работе «Проблемы воспитания в свете христианской антропологии» В.В. Зеньковский раскрывает психологические механизмы нравственного воспитания, главным из которых считает формирование моральных чувств: стыда, жалости, долга, любви к ближнему, благоговение. Стыд осуждает все дурное в человеке, жалость побуждает к состраданию и требует, чтобы мы помогали, долг «заставляет помнить то, к чему зовет совесть», в чувстве благоговения зарождается способность поклоняться возвышенному и благородному, любовь – «самое высокое нравственное чувство». Чтобы воспитать эти чувства, утверждает ученый, необходимо весь процесс воспитания пронизать идеями добра, но не отвлеченного, а «того, которое следует правде Христовой» [2, с.41].

Одним из основополагающих в концепции В.В. Зеньковского является принцип личностной ориентации воспитательного процесса. Он считал, что педагогический процесс должен быть всецело обращен к личностному, а не социальному бытию ребенка, направлен на развитие и раскрытие личности воспитанника, ее даров и сил. Знания, умения, навыки, усвоение которых неизбежно сопровождает учебно-воспитательный процесс, должны стать личностно значимыми для ребенка, т.е. должны быть связаны с центром духовной жизни личности ее самосознанием. «Понятие личности, - пишет автор, - является основным и центральным понятием педагогики, и, чем больше педагогика руководствуется этим понятием, тем настойчивее она выдвигает его основополагающее значение. Можно прививать детям какие-либо навыки, сообщать те или иные знания, если это требуется жизнью, но с педагогической точки зрения ясно, что любая программа воспитания должна быть такой, чтобы эти знания и навыки не внешне, не механически закреплялись в личности, но связывались с ее внутренним содержанием, с ее внутренней жизнью» [2, с. 24].

Личностная ориентация воспитательного процесса требует признания и уважения детской индивидуальности, так как каждому ребенку, указывает В.В. Зеньковский, уготована своя логика духовного развития, свой «крест». Поэтому педагог должен строить воспитательный процесс, учитывая и видя сквозь внешнюю цепь событий в жизни человека его духовные задачи, возможности творческого раскрытия личности и осуществления данных ей талантов. При этом воспитательный процесс должен носить характер не довлеющего над личностью, не навязывающего ей ценностных установок, а характер помощи ребенку на пути самопознания и самореализации себя как индивидуальности.

Поскольку самый прямой и верный путь, доступный каждому, есть путь самосовершенствования, улучшения своих духовных качеств, преодоление своего эгоизма, следовательно, важным принципом воспитания является принцип Общего Блага. Отсюда одной из главных задач воспитания называется формирование в ребенке стремления к деятельности на благо обществу, другим людям. Принцип Сотрудничества, предполагающий сознательное единение людей друг с другом на основе общности интересов и духовного единения. В этой связи, в своей книге «О Вечном» Н.К. Рерих писал, что «сотрудничество должно быть развито во всех видах... . Это свободное начало должно быть применимо с первых лет образова-

ния, которое будет развиваться в течение всей жизни. Учащие и учащиеся – прежде всего сотрудники ... . В этих дружеских многообразных трудах выковывается здоровое поколение...» [8, с.50].

Таким образом, в трудах отечественных философов-педагогов, опирающихся на основы христианской антропологии, сформулированы основополагающие идеи нравственного «вышешения человека»:

- идея личности как носительницы духовного начала, образа и подобия Божьего;
- идея «креста» как своеобразного единичного пути, который человеку предстоит пройти в своем духовном становлении и миссии, которую ему предстоит выполнить;
- идея оптимистического начала в воспитательном процессе как вера в добро, красоту и любовь, которые заложены в человеке и развитие которых является сутью воспитательного процесса.

Рассматривая процесс нравственного и духовного развития личности, отечественная педагогика сходится на мнении его поэтапности. В работах Б.Т. Лихачева, к примеру, указывается на три стадии моральной социализации: от «господства естественного эгоизма», через накопление опыта социальных отношений переход в «мир общественной морали». Наивысшей стадией развития личности автор указывает стадию свободного интеллектуально-нравственного саморазвития, когда «человек становится принципиальной, критически мыслящей, ответственной, внутренне раскрепощенной личностью», т.е. человеком духовным, воплощающим в себе «свободу мысли, творчества, нравственного поступка» [6, с.25].

От уровня элементарной моральности до уровня морального саморегулирования (или уровня совести) рассматривает процесс нравственного развития личности В.Блюмкин. В ходе этого процесса происходит усвоение элементарных основ нравственной культуры данного общества, общечеловеческих духовных ценностей. На основе морального внушения, подкрепленного определенной системой поощрения и наказания, прямого подражания поведению взрослых, копирования сложившихся норм, правил поведения, обычаев, традиций, ребенок усваивает элементарные нормы нравственной культуры общества и этикета. Центральное место в ходе духовного и нравственного развития личности занимает уровень ориентации на внешние моральные регуляторы поведения. Ведущую роль здесь играет общественное мнение, как основание, на которое ориентируется моральная регуловка поведения. Механизмами его воздействия являются, с одной стороны, честь, достоинство, доброе имя, с другой – стыд и пристыжение.

Как стержневое качество личности, совесть рассматривается Ильиным И.А. в нескольких аспектах. Это - «живая и цельная воля к совершенству», поэтому там, где отмирает эта воля, качественность становится безразличным для человека и начинает уходить из его жизни [3, с.179]. Совесть – это «первый и глубочайший источник чувства ответственности», следовательно, где этого чувства нет, воцаряется всеобщее безразличие к результатам труда и творчества. Совесть – есть живой и могущественный источник справедливости, поэтому «там, где ее лучи уходят из жизни, человек теряет как бы душевный орган для справедливости и вкус к ней». И, наконец, совесть является главным побудителем человеческой предметной деятельности, поэтому ее отсутствие приводит к «ослабеванию чувства долга, расшатыванию дисциплины и «угасанию чувства верности» [3, с.181]. На основании этого главной целью нравственного воспитания автор считает формирование духовных переживаний, чувства совести, открывающих доступ личности к духовному опыту.

Для личности с развитым чувством совести, чести, стыда воздействие общественного мнения приобретает особенное значение. Это обусловлено тем, что нравственные качества связаны с присущей человеку, как общественному существу, оценкой себя через других, а других – через себя. Высшим достижением нравственной воспитанности В. Блюмкин называет уровень морального саморегулирования, который характеризуется активной жизненной позицией личности. Такие нравственные качества, как гуманность, альтруизм, бескорыстие, честность, чувство долга, ответственности, справедливости становятся нравственными потребностями. Возникшие у человека в ходе социализации нравственные потребности – выполнение общественного долга, забота о людях, верность слову, избранным принципам, своим убеждениям – находят свое отражение в сознании и самосознании личности.

Сущность процесса нравственного воспитания отечественная педагогика рассматривает как целенаправленно организованную систему взаимодействия воспитателя и воспитуемых

по усвоению последними общепринятых норм морали. В работах И.С. Марьенко, к примеру, этот процесс определяется как «совокупность взаимодействий воспитателя и коллектива воспитанников, направленных на достижение эффективности и качества педагогической деятельности и должного уровня нравственной воспитанности личности школьника в соответствии с идеалами современного и будущего общества» [7, с. 42].

Интересна позиция в определении уровней нравственной воспитанности личности у А.И. Шемшуриной. Ею представлена динамика развития нравственной культуры от уровня осознания этических категорий через потребностную сферу (стремление к оценке собственных поступков, самоконтролю, потребности в этической рефлексии) к нравственно ориентированной саморегуляции [11, с.67-68].

В процессе формирования нравственной культуры личности необходима определенная доля самостоятельной деятельности, которая развивает потребности, идеалы, запросы, стремления, мотивационную сферу. При этом акцент должен делаться на формирование эмоционально положительного отношения к общественно полезной деятельности. Только в этом случае, считают психологи, вырабатываются и закрепляются образцы нравственного поведения, ибо «если учитель бессилён в непосредственном воздействии на ученика, то он всемогущ при непосредственном влиянии на него через среду ..., роль учителя при этом сводится к организации и регулированию среды» [1, с.82]. При умелом руководстве педагогическим общением, деятельностью в системе отношений «педагога – учащиеся», «учащиеся – ученический коллектив» создаются благоприятные условия для воспитательного процесса, когда «ребёнок будет действовать сам, преподавателю же остаётся только руководить и направлять эту деятельность», – указывает великий российский психолог Л.С. Выготский [1, с.118]. Таким образом, в ходе активной самостоятельной деятельности у человека вырабатываются руководящие принципы собственной жизнедеятельности.

Ретроспективный анализ философской, психологической и педагогической литературы показывает, что в отечественной научной классике традиционно сложились нравственные ценности личности: любовь к миру и людям, нравственная чистота, духовное подвижничество, милосердие, сострадание, свободомыслие, стремление к саморазвитию, духовному совершенству, способность к рефлексии и потребность в ней, обострённость нравственного восприятия.

Таким образом, содержание педагогического процесса любого учебного заведения: от дошкольного до высшего профессионального, должно иметь этическую направленность. Это – организация всестороннего общения, взаимодействия учащихся с целью создания условий для взаимовлияния, этической рефлексии, познания другого человека и самопознания, умение видеть этическое содержание своих поступков и в действиях окружающих людей. В ходе учебных занятий учащийся анализирует ситуации нравственного содержания, учится аргументировать свою точку зрения, отстаивать собственное решение задачи нравственного содержания. При этом акцент делается на собственную активность учащегося, направленную на самовоспитание и саморазвитие, так как истинное воспитание «совершается только тогда, когда есть самовоспитание – это человеческое достоинство в действии, это могучий поток, который движет колесо человеческого достоинства» [9, с.48]. Этическая направленность содержания учебного процесса помогает учащимся в осознании известных им нравственных норм, правил, требований, способствует корректировке собственных этических позиций, развитию способности соотносить нравственные знания со своим поведением.

Список использованной литературы:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология /Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Церковь и школа. Наша эпоха. – М. - 1993. – 223 с.
3. Ильин И.А. Путь духовного обновления // Ильин И.А. Путь к очевидности. – М.: Республика. - 1993. – С. 134 – 288.
4. Каптерев П.Ф. Об общественно-нравственном развитии и воспитании детей // Избр. пед. соч. – М.: Педагогика. - 1982. – С. 232 – 257.

5. Каптерев П.Ф. Нравственно-эстетический элемент в образовательном процессе // Избр. пед. соч. / Под ред. А.М.Арсеньева. – М.: Педагогика. - 1982. – С. 380 – 397.
6. Лихачев Б.Т. Философия образования: Спец. курс. – Учебн. пособ. для студ. высш. учебн. заведений. – М.: Прометей. - 1995. – 282 с.
7. Марьенко И.С. Основы процесса нравственного воспитания школьников: Учеб. пособ. для студ. пед. инст-в. - М.: Просвещение. - 1980. – 183 с.
8. Рерих Н.К. О Вечном... – М.: Республика. - 1994. – 462 с.
9. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М. - 1975. – 272 с.
10. Ушинский К.Д. Нравственное влияние как основная задача воспитания // Избр. пед. соч. в 2-х т. – М. - 1953. – Т.1. – С. 324 – 344.
11. Шемшурина А.И. Основы этической культуры: Кн. для учителя. – М.: Владос. - 1999. – 111с.

УДК 37.013.21: 372.851

Selim Guvercin

Phd, Suleyman Demirel University,
Almaty, Kazakhstan

CREATIVITY THINKING IS INCREASED BY MEANS OF PROBLEM POSING INSTRUCTION IN MATHEMATICS EDUCATION

Түйін

Математика мұғалімдері теоретиктер мен практиктер креативтілікті математикалық қабілеттің маңызды сапасы деп қабылдайды. Зерттеудің мақсаты есептерді құрастыра білудегі математикалық шығармашылық ойды дамытуға жағымды ықпалды негіздеу болып табылады. Эксперимент жүргізу үшін Сүлейман Демирел университетінің математика кафедрасы болашақ мұғалімдері арасынан 80 қатысушы таңдап алынды. Зерттеу барысында, экспериментке қатысушыларға арнап 15 мәтінді есептер құрылымданды, математикалық есептерді құрудағы оқыту әдістерінің білім алушылардың вербалды қабілеттерін көтеруге ықпалы анықталды, креативтіліктің мәні шығармашылықтың компоненті ретінде ашылды. Зерттеу сандық және сапалық нәтижеге негізделді. Жұмыстың нәтижелері тәуелсіз тесттер SPSS (статистикалық компьютерлік бағдарлама) арқылы бағаланды. Бастапқы және қорытынды тесттердің нәтижесі статистикалық маңызды айырмашылықты көрсетті. Эксперимент болашақ мұғалімдердің есептерді құру үдерісінде креативтілік пен шығармашылық ойлау қабілеті артатынын айғақтады. Есептерді құруға үйрететін әдістеме шығармашылық ойды дамытуға жағымды ықпал жасайды.

Резюме

Учителя математики, теоретики и практики признают креативность важным качеством математической способности. Целью исследования явилось доказательство положительного влияния на развитие математического творческого мышления умение составлять задачи. Кафедрой математики университета имени Сулеймана Демиреля для проведения эксперимента была проведена выборка 80 участников из числа будущих учителей математики. В ходе исследования, участниками эксперимента были составлены 15 текстовых задач с открытым концом, определено влияние методов обучения составлению математических задач, на повышение вербальных способностей обучающихся, раскрыта суть креативности как компонента творчества. Исследование базировалось на количественных и качественных составляющих. Результаты работ оценивались независимыми (предварительный и заключительный) t-тестами SPSS (статистическая компьютерная программа). Итоги предварительных и заключительных тестов показали статистически значимые различия. Эксперимент показал, что в процессе составления задач повышается креативность и творческое мышление будущих учителей математики. Используемая методика обучения составлению задач оказывает положительное влияние на развитие творческого мышления.

Key words: *problem posing instruction, creative thinking, math word problems, activities, creative thinking, quantitative component, quality component, verbal ability, teachers of mathematics.*

INTRODUCTION

Mathematician and educators recognizes mathematical creativity as a major element of mathematical ability and have tried to define it. After searching literature and research on mathematical creativity Aiken (1973) concluded that mathematical creativity is always defined on the basis of process and various products. Judging from literature and studies on mathematical creativity, the nature of creativity can be classified into two perspectives: Firstly, mathematical creativity is regarded as cognitive ability that leads to emphasize creative thinking. Secondly, mathematical creativity is essentially defined with focus on products. Generally mathematical creativity is based on fluency, flexibility and novelty (originality). Fluency refers to the number of ideas produced in responses to prompt; flexibility refers to the different approaches to the prompt ; and the novelty is the originality of the ideas produced in response to a prompt.

Creative thinking in mathematics education is so important that's why educators should find new methods to develop the verbal thinking ability in problem solving or to increase the ability of creativity. In this study, problem posing activities are designed to

LITERATURE REVIEW

Brown and Walter (2005) stated that one of the important consequences in mathematics education is to provide opportunities to students in mathematics lessons for developing their problem posing skills. Because problem posing is not only to generate new problems from given situations but also reformulate given problem and generalize for the solution. Silver (1994) proposed that problem posing has too much interest because of its effect in creativity and mathematical ability, improving student problem solving, a large window into understanding of mathematics. Problem posing in contrast to traditional problem solving methods reduces anxiety and common fears about mathematics and increases positive attitudes toward mathematics .(Philippou, Nicolaou, 2004). Problem posing improves not only students but also teachers attitudes, alleviate misunderstanding about the nature of mathematics.

Problem posing activities gives more responsibility to the students who are motivated for the problems during the mathematics class

Problem posing education prepares the students for the future as social individuals that meet the expectation of modern society.

Silver (1997) argued that inquiry-oriented mathematics instruction

which includes problem-solving and problem-posing tasks and activities can

help the students to develop more creative approaches to mathematics. It is claimed that through the use of such tasks and activities, teachers can increase their students' capacity with respect to the core dimensions of creativity, namely, fluency, flexibility, and originality (e.g., Presmeg, 1981; Torrance, 1988).

English (1997a) claimed that in her study of a problem posing program, the activities had a strong emphasis on children being creative, divergent, and flexible in their thinking and students were encouraged to look beyond the basic meanings of mathematics with those activities.

Balka (1974) applied mathematical creativity that has three components as fluency, flexibility and novelty. He asked the questions to subjects to pose mathematical problems that could be answered on the basis of information provided in many stories taken from real world situations.

Getzels and Jackson (1962) asked problem posing tasks to the students to identify creative individuals. Mathematical creativity can be used as measuring factors. Fluency is used as measuring factor (Foster 1970; Baur 1971; Maxwell 1974; Dunn 1976). Second, flexibility is used (Krutetskii 1976). Third, fluency and originality are used (Mainville 1972). Fourth, fluency, flexibility and originality are used . (Evans 1964; Zosa 1978; Balka 1974; Kim 1997; Song 1998).

Problem posing, or problem finding, has long been viewed as a characteristic of creative activity or exceptional talent in many fields of human endeavor. For them, creativity is similar to problem posing in its multiplicity in nature for example, Getzels & Csikszentmihalyi (1976) studied artistic creativity and characterized problem finding as a center of creative artistic experience. Prob-

lem posing, along with problem solving, is central to the 166 Lee, Kang Sup; Hwang, Dong-jou & Seo, Jong Indiscipline of mathematics and the nature of mathematical thinking (Silver 1994).

Guilford and his associates hypothesized that fluency, flexibility, and originality would be three important aspects of creativity (Guilford, 1959). Such traits were found in Guilford’s well-known structure of intellect model. Guilford claimed that the intellectual factors fall into two major groups—thinking and memory factors—and the great majority of them can be regarded as thinking factors. Guilford defined divergent production as the generation of information from given information that is nearly similar definition of problem posing. In the divergent thinking includes different unusual ideas produced by people. Fluency in thinking refers to the quantity of output. Flexibility in thinking refersto a change of some kind. Guilford saw creative thinking as clearly Involving what he categorized as divergent production.

For all educators, especially for us, to evaluate the intelligence of any kinds of mathematical ability for the students, we use word problems to understand the level of them, because we prepare the students for the future and we direct them for coming occupational positions by teaching the students word problems we extend their minds to think them creatively, to develop their problem solving abilities .By doing this ,the students race themselves by solving many problems and result of making more cognitive practice.

The development of creative mathematical ability by problem posing is very common in literature also. Ill structured, open ended problems that are stated in a manner that permits the generation of multiple specific goals and possibly multiple correct solutions as a result of the students interpretation. For example Schoenfeld (1985) asked “The Fermi style” problem of “how many cells are there in the body of an average adult male human?”. Silver (1994) states that this kinds of open ended problems give a rich source of experience in interpreting problems and perhaps generating different interpretations.

RESEARCH METHODOLOGY

The research is an experimental research design. The pattern of research is post test grouped experimental design. For the study, 80 students are divided into two classes according to the scores they got at school entrance exam in uniformly. One group is experimental and the other is control group. Selection with problem posing tasks is applied to the experimental group and face to face interaction is done with the students .For example, «write the question in your own sentences” and the stages stated by Brown &Walter -a)Listing attributes (b)What-if-Not (c)Question Asking or Problem posing (d)Analyzing the problem-is done. So, traditional and problem posing oriented types of instruction are compared during 4 weeks program. At the end of the of the program, the experimental and control group students take junior selection exam .Scores of the both group students are compared with the paired sample t test by computer program SPSS 16.

Junior selection exam: The exam which is prepared by the head of mathematics department includes non routine problems that are very difficult when you compare with level of the students. The problems are selected from different local books that are written from Kazakh and Russian mathematicians. Also problems from international mathematics Olympiads are asked to the students that are gifted and can solve them.

FINDINGS

The data is compiled by paired t test as shown below the students have an average 16.4 out of 20 according to the junior selection exam. Table 1 shows the comparisons of averages for both groups.

Table 1. Statistical results of data collected from experimental and Control group out of 20.

Paired Samples Statistics

	Me an	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
EXPER IMENT	16. 4250	40	2.45876	.38876
CONT ROL	13. 2250	40	2.51648	.39789

Table 2. Post test paired groups according to scores got from post exam

Paired Samples Test

	Paired Differences							
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference		t	df	Sig. (2-tailed)
				Lower	Upper			
EXPERIMENT - CONTROL	3.20	3.82	.60	1.97	4.42	.29	59	.00

RESULTS AND CONCLUSIONS

The main purpose of this study is to distinguish of mathematically gifted students among the students who are gifted in different perspectives by organizing problem posing instruction. The research indicates that problem posing method is also used in the identification of mathematically gifted students. Because with this method teacher and student interaction is so high and student is so active that is why the teacher can find easily the gifted student among the gifted students. Mathematically gifted students are identified through their advanced reasoning capabilities and their passion for mathematics (Johnson, M .1983; Sheffield 1999). Our finding is reliable with this statement because to understand to identify the gifted student, you should make face to face interaction with them. Just making an IQ exam and getting the scores and then decide these students are high capable with mathematically is not enough and sometimes not a true way to decide a quickly the student is gifted or nor mathematically. This approach is also suitable with (Johnson, D 2000). The ability to solve non-routine problems is an important mathematical goal for students (Australian Education Council, AEC ,1991; National Council of Teachers of Mathematics, NCTM, 2000; Romberg, 1994). Solving non-routine problems provides students high level cognition and develop the meta cognitive skills (Betts & Neihart, 1986; Diezman & Watters, 2001). Our way to distinguish the mathematically gifted students among the students is an important way according to ideas stated above. As a result, the teachers may prepare better designed problem posing tasks as a method when they want to look for mathematically capable students.

References

1. Akay H. & Boz N (2006). The effect of problem posing instruction on the attitudes toward mathematics and mathematics self efficiency, International mathematics conference (pp.1276-1285)
2. Alexandre V. Borovik & Tony Gardiner, World of National Mathematics competitions conference ,2006
3. Betts ,G.T & Neihart, M (1986) .Implementing self directed learning models for the gifted and talented. Gifted child Quarterly 30(4), 174-177
4. Brown, S,I & Walter, M,I (2005). The art of problem posing (3rd ed.) Mahwah, NJ: Erlbaum.
5. Bluton, C.(1983). Science talent: The elusive gifted school Science and Mathematics 83(8),654-664
6. Cai ,J.& Hwang, S,(2002). Generalized and generative thinking in U.S and Chinese students' mathematical problem posing and problem solving. Journal of mathematical behaviour, 21, 401-421.
7. Costa, A.L. (1998). What human beings do when they behave intelligently and how they can become more so.
8. Diezmann ,C.M., & Watters, J.J. (2000). Catering for mathematically gifted elementary students: learning from challenging tasks. Gifted child today ,14-19.
9. Dunker ,K. (1945): On problem solving, Psychological Monographs, 58 (5 whole N 270)
10. English, L (1997) promoting a problem posing classroom. Teaching children mathematics, 4(3), 172-179
11. Johnson, D. (2000). Teaching mathematics to gifted students in a mixed-ability classroom. eric Digest E 594 [http://ericec.org]
12. Kutetskii, V.A. (1976): The psychology of mathematical abilities in school children. Chicago, university of Chicago press

13. MacGillivray, H.(2000) Submission to the Australian science capability review.
14. National Council of Teachers of Mathematics (2000). Principles and Standards for school mathematics. Reston,VA:National Council of Teachers of Mathematics.
15. Polya,G (1973).How to solve it (2 nd ed.) Princeton,NJ Princeton University Press
16. Schoenfeld, A.H.(1995) Mathematical problem solving .Orlando,FL:Academic Press
17. Sheffield,L.J.(1999).Developing mathematically promising students.Reston,VA :National Council of Teachers of Mathematics.
18. Silver,E.A.,Kilpatrick,J.,&Schlesinger,B.(1990).Thinking through mathematics:Fostering inquiry and communication in mathematics classrooms.New York:College Board.

УДК 372.4:004.6

Пименова А. Н.

ст. преподаватель кафедры информатики
Московского гос. област. социально-гуманитарного
института, г. Коломна, Московская область, Россия

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ИНФОРМАТИКИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Түйін

Қоғамды ақпараттандыруды қарқынды жетілдіру информатика мұғалімін даярлауда жаңа талаптарды ұсынады. Қайсыбір мұғалімнің болмасын нәтижелі жұмысының негізін кәсіби құзырлылық құрайды. Информатика мұғалімінің кәсіби құзырлығы негізгі және басқа да құзырлылыққа қажетті құрылымдық компоненттерді қарастырады және өзінің дамуында басты кезеңдерден өтеді. Мұғалім кәсіптік құзырлылық деңгейіне өзін-өзі тұрақты дамыту барысында жетеді. Қазіргі ортаны ақпараттандыру жағдайында информатика мұғалімін жұмысқа даярлау бүгінгі мұғалімнің іс-әрекетінде кездесетін міндеттерді шешуге бағдарлануымен ғана шектелмей, болашақта кездесетін міндеттерді де ескеруі қажет.

Abstract

Fast-growing informatisation of our society has led to the necessity in preparation of teachers of Informational Technologies. The effective work of any teacher is based on professional competence. The competence of Informational Technology teachers includes basic and structural components and it also undergoes several stages in its development. The achievement of teachers' highest level competence is possible only in the course of constant skills development and teachers' self-perfection.

Ключевые слова. *Компетентность, профессиональная компетентность, педагогическая компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, профессиональная компетентность учителя информатики, информационная компетентность, ИКТ-компетентность, структурные компоненты профессиональной компетентности учителя информатики, этапы формирования профессиональной компетентности.*

Современный этап развития образования характеризуется постоянным увеличением требований к его качеству, к соответствию образовательных результатов запросам современного общества. Проблема перехода к новым образовательным результатам является глобальной и общей для многих стран. Для России такой переход осложнен еще и тем, что модернизация образования и ориентация на новые образовательные стандарты осуществляются параллельно с изменениями, происходящими в социально-экономической сфере жизни общества.

Проведение исследования и опыт практической работы в педагогическом вузе позволяют сделать вывод о том, что в условиях высокой динамичности российской системы образования, ее включения в мировое образовательное пространство качество профессиональной деятельности учителя зависит от уровня сформированности его профессиональной компе-

тентности, обеспечивающей достижение стратегических задач в профессиональной деятельности. Сегодня наиболее актуальной будет интеграция фундаментальных профессиональных базовых знаний с инновационностью мышления и практическим исследовательским подходом к решению многих образовательных задач. То есть в рамках профессиональной подготовки педагогов важно воспитывать в обучающихся стремление профессионально расти и искать инновационные, нестандартные пути решения профессиональных вопросов, в том числе и с использованием информационных технологий.

Изучение структуры и содержания профессиональной деятельности педагога с целью определения необходимого уровня его профессиональной компетентности как основы эффективной работы в современных условиях является достаточно актуальной задачей, вызывающей интерес многих ученых и исследователей.

В психолого-педагогической литературе массовое использование термина «компетентность», заменившего понятия «квалификация» и «профессионализм», началось сравнительно недавно. Так в конце 1960 – начале 1970-х гг. в западной, а в конце 1980-х гг. и в отечественной литературе зародилось специальное направление – компетентностный подход в образовании. В 60-80-е годы в отечественной педагогической мысли разрабатывались научно-педагогические основы подготовки учителя (В.К. Розов, В.А. Сластенин, Б.Г. Ананьев, А.Г. Ковалев, Н.В. Кузьмина, Ю.К. Бабанский, М.И. Махмутов). К профессиональной компетентности специалиста как педагогической проблеме исследователи в основном стали обращаться в 80-90-х годах XX столетия.

Как показывает изучение литературы, исследования данного понятия и его характеристик ведутся в разных направлениях.

В общем виде, в педагогической науке понятие «профессиональная компетентность» рассматривается как: совокупность знаний и умений, определяющих результативность труда; объем навыков выполнения задачи; комбинация личностных качеств и свойств; комплекс знаний и профессионально значимых личностных качеств; единство теоретической и практической готовности к труду; мера включения человека в деятельность; способность осуществлять сложные культуросообразные виды действий и др.

Так, например, В. С. Безрукова под компетентностью понимает «владение знаниями и умениями, позволяющими высказывать профессионально грамотные суждения, оценки, мнения».

Эсер Э.Ф. и Шахматова О.Н. под профессиональной компетенцией подразумевают совокупность профессиональных знаний и умений, а также способы выполнения профессиональной деятельности.

Маркова А.К. подразумевает под компетентностью определенное психическое состояние, позволяющее действовать самостоятельно и ответственно, как обладание человеком способностью и умением выполнять определенные трудовые функции [1, с. 83].

Для В.Г. Зазыкина и А.П. Чернышевой компетентность – это наличие специального образования, широкой общей и специальной эрудиции, постоянное повышение своей научно-профессиональной подготовки [2, с. 16].

По мнению В.А. Сластенина, И.Ф. Исаева, А.И. Мищенко и Е.Н. Шиянова профессиональная компетентность педагога выражает «единство его теоретической и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности», при этом основу структуры компетентности учителя составляют многочисленные педагогические умения, характеризующие эту готовность [3, с.26].

Трактовка понятия «профессиональная компетентность учителя» стала объектом спора и разногласий между психологами, педагогами, физиологами, специалистами-практиками и т.д., и до сих пор нет однозначного ее определения. При этом словосочетания «профессионально-педагогическая компетентность», «профессиональная компетентность учителя», «профессиональная компетентность педагога», «педагогическая компетентность» относят к одному синонимическому ряду.

Так, по мнению В.А. Адольфа, «профессиональная компетентность – сложное образование, включающее комплекс знаний, умений, свойств и качеств личности, которые обеспе-

чивают вариативность, оптимальность и эффективность построения учебно-воспитательного процесса» [4, с. 118].

Маркова А.К. определяет профессиональную компетентность учителя как «осведомленность учителя о знаниях и умениях и их нормативных признаках, которые необходимы для осуществления этого труда; обладание психологическими качествами, желательными для его выполнения, реальная профессиональная деятельность в соответствии с эталонами и нормами» [5, с.89].

Савельев Д.С. под профессиональной компетентностью подразумевает способность должностного лица успешно решать относящиеся к его компетентности задачи [6, с. 18].

Акимова А.П. трактует профессиональную компетентность учителя как сумму знаний, умений, навыков, усвоенных субъектом в ходе обучения, - в узком смысле слова и как уровень успешности взаимодействия с окружающей средой – в широком [7, с.11].

Веснин В.Р. под профессиональной компетентностью понимает «способность работника качественно и безошибочно выполнять свои функции, как в обычных, так и в экстремальных условиях, успешно осваивать новое и быстро адаптироваться к изменяющимся условиям» [8, с. 59].

Кричевский В.Ю. приводит основные признаки понятия компетентности: наличие знаний для успешной деятельности, понимание значения этих знаний для практики; набор операционных умений; владение алгоритмами решения трудовых задач; способность творческого подхода к профессиональной деятельности [9, с. 67].

Профессионально-педагогическая компетентность у Поповой Е.В. – это максимально адекватная пропорциональная совокупность профессиональных, коммуникативных, личностных свойств учителя, позволяющих достичь качественных результатов в процессе обучения и воспитания учащихся [10, с. 20].

По мнению Варданян Ю.В., Костылевой Н.Е., профессионально-педагогическая компетентность представляет собой сложное индивидуально-психологическое образование на основе интеграции социально-педагогического опыта, психических состояний и свойств личности, теоретических знаний специалиста, практических умений и значимых качеств личности, обуславливающих готовность учителя к профессиональной деятельности [10, с. 20].

Беспалько В.П. и Гершунский Б.С. одними из первых российских экспертов отмечают взаимодополняемость профессиональной компетентности современных специалистов и компьютерной информационной грамотности, подразумевающей обработку различной информации с использованием информационных и коммуникационных технологий.

Профессиональная компетентность рассматривается нами как приобретенное системообразующее интегральное качество личности, основу которого составляют научные знания об объектах, субъектах, динамике и содержании профессиональной деятельности, общепредметные и специальные умения и навыки, опыт, деловые и личностные качества индивида. То есть это одновременно и специфическое состояние личности, готовой реализовать полученные знания в конкретно заданных условиях практической деятельности, и элемент профессиональной культуры, и основная составляющая профессионализма. При этом деятельность специалиста при решении профессиональных задач должна быть организованной и самостоятельной.

Возвращаясь к вопросу определения профессиональной компетентности учителей информатики можно отметить, что в ее структуре особую роль играют компетентности, связанные с информацией и информационными процессами и технологиями, например информационная компетентность или ИКТ- компетентность.

Так информационная компетентность понимается нами как способность личности ориентироваться в потоке информации, как умение работать с ее различными источниками, с помощью различных технических средств находить и выбирать необходимый материал, классифицировать его, обобщать, анализировать, а также как умение на основе полученного знания конкретно и эффективно решать возникающие профессиональные и повседневные проблемы.

ИКТ-компетентность мы определяем как способность индивида грамотно и творчески использовать информационные и коммуникационные технологии в профессиональной дея-

тельности, в процессе обучения, во время подготовки к занятиям, а также для решения бытовых вопросов.

Однако, несмотря на глобализацию информатизации образования, роль учителя информатики в образовательных учреждениях не ограничивается только использованием средств информационно-коммуникационных технологий в своей учебно-методической работе.

Рассмотрим базовые на наш взгляд структурные компоненты профессиональной компетентности учителя информатики (см. таблица 1).

В процессе формирования профессиональной компетентности и всех выделенных ее компонентов можно выделить несколько основных этапов.

На первом базовом этапе происходит формирование базовой компетентности, когда еще в процессе обучения в школе учащиеся получают основные знания в различных предметных областях. Здесь же формируются основные умения и навыки по применению полученных знаний в практической деятельности.

На следующем общем этапе происходит становление общей компетентности. Здесь на начальном этапе обучения в педвузе студенты приобретают основные общепрофессиональные знания, овладевают основами выбранной профессии, знакомятся и примеряют на себя известные в науке приемы и методы обучения и воспитания.

На заключительном профессиональном этапе формируется профессиональная компетентность, когда во время педагогической практики и в дальнейшей профессиональной образовательной деятельности учитель, владея высшими образцами приемов и методов обучения, пытается найти нестандартные решения, оригинальные способы обучения и воспитания, ориентированные на личность каждого конкретного ученика. Когда учителем движет постоянное стремление к самосовершенствованию, саморазвитию, творческому поиску, к исследованию оригинальных идей своих коллег и генерации собственных эффективных систем обучения на основе имеющегося багажа научных знаний.

Изучение специальной литературы и проведение исследования позволяют сделать вывод о том, что сначала усваиваются и формируются основные, минимально необходимые общепрофессиональные знания, умения и навыки, на основе которых потом выстраиваются базовые профессиональные ориентиры, впоследствии переходящие в готовность профессиональной реализации и саморазвития личности. То есть базовая компетентность является основой для формирования общей, которая в свою очередь является необходимой базой для формирования профессиональной компетентности.

Также необходимо помнить, что система подготовки будущего учителя информатики в современных условиях должна быть ориентирована на выполнение определенного набора требований к выпускнику педагогического вуза, которые должны найти соответствующее отражение в учебном процессе.

Для полноценной подготовки учителя информатики к работе в современном информационно-технологическом обществе, необходимо, чтобы процесс обучения в вузе также проходил в новой образовательной среде, способствующей активации познавательной деятельности и развитию творческих способностей студентов, готовности и стремлению к саморазвитию.

На каком бы высоком уровне ни была теоретическая и практическая подготовка учителя, современный педагог обязан постоянно и непрерывно повышать свою профессиональную компетентность.

Таблица 1 - Базовые структурные компоненты профессиональной компетентности учителя информатики

Компонент	Проявление в профессиональной компетентности
Информационный	Владение учителем необходимыми знаниями, умениями и навыками: общепрофессиональными знаниями по предмету, знаниями методик преподавания, основ физиологии и психологии в целом и возрастной психологии в частности, знаниями основ педагогики и дидактики, владение педагогическими умениями и навыками; владение навыками обработки информации, знание основ функционирования и применения ИКТ в профессиональной деятельности и повседневной жизни
Деятельностный	Умение применять теоретические психолого-педагогические знания в образовательной практике и учебно-методической работе, умение грамотно использовать основные информационно-коммуникационные технологии в профессиональной и повседневной деятельности, экспертная деятельность по исследованию образовательных возможностей новых информационных технологий, создание и совершенствование методических систем обучения, основанных на современных информационных технологиях
Организационный	Умение конструировать образовательную деятельность, знание различных образовательных траекторий, знание основ управления ученическим коллективом, реализация основных функций педагогического управления, умение ставить перед коллективом цель и достигать намеченных результатов, повышение мотивации учащихся, обеспечение использования в образовательной деятельности экономически целесообразного набора ИКТ
Коммуникационный	Знание основ межличностного общения, умение организовать педагогическое общение, определение актуальности и достоверности информации, умение наладить контакт с учащимися, рефлексия, умение работать в педагогическом коллективе, умение взаимодействовать с окружающими, в том числе и с помощью ИКТ, использование дистанционных технологий и социальных сетей в профессиональной деятельности
Аналитический	Навыки оценки собственного потенциала и возможностей учащихся, способность раскрывать научную сущность проблемы, возникшей в ходе профессиональной деятельности, навыки выполнения контроля и анализа результатов образовательной деятельности, анализ возможностей применения средств ИКТ в учебной деятельности учащихся
Проективный	Способность проектировать учебный процесс с ориентацией на конечный результат, знание перспективных основ применения ИКТ в учебном процессе, умение проектировать образовательный процесс в новую образовательную среду на основе ИКТ, навыки аналитико-синтетической обработки информации, навыки проведения диагностики образовательного процесса обучающихся, осуществление мониторинга эффективности процессов обучения и воспитания

Подготовка учителя информатики к работе в современных условиях информационной среды должна быть ориентирована не только на решение тех задач, которые сегодня возникают перед педагогом, но и на готовность решать задачи, которые пока ему не знакомы, но могут появиться в будущем. Поэтому цели, задачи, средства, формы, механизмы и способы взаимодействия педагога вуза со студентами надо определять таким образом, чтобы рассмотренное понятие профессиональной компетентности стало важным и ценным, если не для всех, то хотя бы для большинства будущих специалистов.

Список использованной литературы:

1. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. – 1990. - № 8. - С. 82–88.
2. Лотова И.П. Психологические условия эффективности профессиональной деятельности работника социальных служб. - М.: Издательство МГСУ «Союз». – 1999. - 212 с.
3. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / под ред. В. А. Сластенина. - М.: Школа-Пресс. – 1998. – 512 с.
4. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя: монография. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т. – 1998. – 310 с.
5. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. – 1990. - № 8. – С. 82–88.
6. Савельев Д. С. Материалы с семинарских занятий заместителя директора школы. Ульяновск: ИПК ПРО. – 1996. – 187 с.
7. Акимова А.П. О характере профессиональных умений в деятельности педагогов-мастеров // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Вып. 1. Ленинград. – 1973. – С. 34–38.
8. Веснин В. Р. Практический менеджмент персонала: пособие по кадровой работе. – М.: Юристъ. – 1998. – 495с.
9. Кричевский В. Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ // Педагогика. - 1987. - № 6. – С.26-28.
10. Вяликова Г.С. Стимулы формирования профессиональной компетентности учителя: монография. – М.: МГОУ. – 2006. – 165 с.

УДК 378.046.4

Акиева Г.С., д.п.н., профессор,
директор ИПК КГУ им. И. Арабаева,
г. Бишкек, Киргизия

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Түйін

Білім беру мекемелерінің педагогтары мен басшыларының біліктілігін жетілдіруді ұйымдастыру өзекті педагогикалық проблема болып табылады. Оның шешімі мұғалімдердің біліктілігін көтерудегі әрбір түрлерінің органикалық бірлігінен үздіксіз кәсіптік-педагогикалық білім берудің жалғасы, қосымша кәсіптік-педагогикалық білім беру жүйесіндегі курстық жұмыс, өздігінен білімін көтеру әрекеті, олардың мүмкіндіктері мен сұранысынан байқалады. Педагог қызметкерлерін қайта даярлау мен біліктілігін көтеру проблемасының шешімін таппай, білім беру жүйесін жаңарту мүмкін емес.

Abstract

Organization of teachers training and heads of educational institutions is a relevant educational issue. Its solution is seen in an organic combination of different types of professional development of teachers (continued continuous vocational teacher education course training in the system of additional vocational teacher education, self-educational activity), depending on their capabilities and needs.

Ключевые слова: образование, последипломное образование, профессиональная подготовка, модернизация образования, повышение квалификации, самообразовательная деятельность, профессиональная деятельность, актуальная педагогическая деятельность.

Анализ современного состояния системы образования Кыргызской Республики свидетельствует о наличии многочисленных проблем, сдерживающих поступательное развитие на пути к качественному образованию. Ситуация сегодня характеризуется постоянным отставанием системы образования страны не только от мировых потребностей, но и потребностей

самого кыргызстанского общества. Поэтому необходимый ответ на данный вызов может лежать только в плоскости реформирования системы образования.

Центральной проблемой образовательной политики любого государства сегодня - является повышение качества образования. Обзор литературы по исследованиям проблем качества подготовки специалистов выводит концепцию качества образования, в основе которой лежит вывод об усиливающемся *противоречии*:

- между возрастающими требованиями современного общества к уровню профессионализма, общей культуры и нравственности людей, получающих образование, и
- фактическим уровнем образования и развития выпускников.

(результаты Исследовательского центра проблем качества подготовки специалистов (РФ)

Качество можно отнести к одной из ведущих категорий, отражающих актуальные подходы к организации жизнедеятельности человека. В широком смысле говорят о "качестве жизни", которое включает в себя "не только уровень потребления материальных благ, но и удовлетворение духовных, в том числе образовательных потребностей, здоровье, продолжительность жизни, условия среды, окружающей человека, морально-психологический климат, душевный комфорт". В каждой области научной и социальной деятельности существует свое, более специфическое толкование понятия "качества" (качество работы, качество продукции и т.п.). Проблема качества образования на протяжении многих лет была и остается одной из приоритетных в педагогической науке и практике [1].

Менялись целевые ориентиры (дидактоцентрические, идеологические, личностно ориентированные и пр.), уточнялось содержание образовательного процесса, модернизировались условия обучения, но задача качественной подготовки подрастающего поколения – как общеобразовательной, так и профессиональной – всегда рассматривалась как одна из ведущих для всей системы образования.

Не является исключением и современный этап: образование, которое не сказывается на успешности граждан, эффективности экономики, не приводит к усилению позиций государства на мировой арене, не может считаться качественным. Требования к качеству образования определены в основных задачах, которые отражают потребности государства, общества, индивида.

В связи с этим задачи образования подразделяют на три основные группы:

- продиктованные интересами развития общества: подготовка квалифицированных работников, формирование сознательных и активных граждан, принимающих общественные ценности;
- вытекающие из интересов развития человека: формирование и обогащение его творческого потенциала и духовного мира;
- порождаемые необходимостью гармонизировать интересы личности и общества.

Следовательно, качественное образование специалиста должно, так или иначе, решать все три вида задач.

Осуществляемая в стране модернизация образования требует соответствия уровня профессиональной компетентности учителей и руководителей образования новым вызовам времени. Современный этап модернизации образования требует от всех ее субъектов не только быстрой реакции на происходящие изменения, но и умения правильно определять те характеристики профессиональной деятельности, которые будут ключом к успеху в ближайшем будущем. Именно поэтому в центре внимания оказались вопросы подготовки педагогических кадров и совершенствования системы дополнительного педагогического образования.

В современных социально-экономических условиях задача повышения квалификации педагогических кадров объективно выдвигается на первый план. Не решив проблему переподготовки и повышения квалификации педагогических работников, невозможно модернизировать систему образования. Для успешного решения задач модернизации образования требуется эффективная работа всей системы повышения квалификации.

Профессиональное становление и развитие учителя не заканчивается в стенах педагогического учебного заведения, она продолжается на протяжении всего периода профессио-

нальной деятельности. Одним из главных условий совершенствования профессионального мастерства учителя и является повышение его квалификации.

Мировая практика рассматривает процесс повышения квалификации и переподготовки кадров как одно из условий научно-технического прогресса общества. В настоящее время, по данным Всемирного банка развития, 16% общемировой численности населения охвачено переподготовкой и повышением квалификации, тогда как подготовкой охвачено 10% населения планеты. Это показывает тенденцию усиления внимания в мире к последипломному образованию специалистов, в том числе и педагогов, т.к. сегодня профессия педагога одна из самых востребованных в мире [2].

Но это только одна из причин, объясняющих настоятельную необходимость повышения квалификации педагогов, которая вызвана быстрым ростом потока информации, старением и обновлением знаний. С одной стороны идет процесс обновления образования, а с другой – кризисные явления в обществе снижают возможность своевременного получения информации педагогом.

Анализ литературы по вопросам повышения квалификации учителей образовательных учреждений и преподавателей вузов, а также опыт работы преподавателей занимающихся повышением квалификации и переподготовки кадров позволяют рассматривать обучение во взаимосвязи и взаимообусловленности объективных и субъективных факторов (психологических, организационно-педагогических, материально-технических).

Например, к психологическим факторам могут быть отнесены особенности личности и деятельности педагогов образовательного учреждения (специфика содержания и характера профессиональной деятельности; достигнутый им уровень профессиональной квалификации и потребности в ее совершенствовании; отношение их к происходящим в системе образования реформам и готовность повышать квалификацию с целью поддержки и реализации этих реформ и т.д.).

Организационно-педагогические факторы связаны с особенностями функционирования системы повышения квалификации педагогов образовательных учреждений. К ним относятся: частота прохождения курсовой подготовки или переподготовки; добровольность или традиционный административный подход, обязывающий педагогов образовательных учреждений повышать квалификацию через определенные промежутки времени. Чрезвычайно важное значение для успешности обучения имеет качество и содержание учебных планов и образовательных программ дополнительного профессионального образования, выбор способов учебной работы, выявление и учет в обучении личностных потребностей педагогов образовательных учреждений в совершенствовании профессиональных знаний и практических управленческих умений, диагностирование изменений профессиональной квалификации слушателей [3].

Существенно определяют эффективность обучения педагогов образовательных учреждений и материально-технические особенности: дидактическая, методическая и техническая оснащенность образовательного процесса; объем библиотечных фондов; наличие и разнообразие материалов, отражающих инновации в образовании и управлении образовательным учреждением и т. п.

Нельзя забывать о том, что система повышения квалификации имеет дело с людьми, уже определившимися в своем профессиональном призвании, обладающими физиологической, социальной, нравственной зрелостью, экономической независимостью. Поэтому при организации обучения педагога следует исходить из того, что это взрослый человек, уже зарекомендовавший себя как специалист. Как правило, наши слушатели имеют богатый жизненный и профессиональный опыт, обладают высокой и конкретной мотивацией к повышению своей квалификации, стремятся к непрерывному практическому применению полученных знаний и умений в практической деятельности, предъявляют повышенные требования в отношении качества и результатов обучения.

Целесообразно организовывать повышение квалификации педагогов образовательных учреждений таким образом, чтобы:

- использовались различные формы работы со слушателями в зависимости от предыдущего опыта их профессиональной деятельности;
- обучение носило, прежде всего, практическую направленность;

- осуществлялась совместная деятельность преподавателя и слушателей;
- существовала гибкость в отборе содержания дополнительного профессионального образования;
- у слушателей была возможность выбора места, времени и темпов обучения.

Практика организации повышения квалификации руководителей образовательных учреждений показывает, что в процессе обучения в учреждениях дополнительного профессионально-педагогического образования используются самые разнообразные формы учебных занятий. Освоение педагогами соответствующего содержания (дополнительного профессионального) осуществляется в форме лекций, семинаров, выездных практических занятий, конференций по обмену опытом, стажировок, подготовки квалификационных работ, индивидуальных и групповых консультаций и т. п.

Анализ учебно-тематических планов повышения квалификации, реализуемых в институтах дополнительного профессионально-педагогического образования, показывает, что количество часов на различные формы учебных занятий распределяется достаточно неравномерно. Более целесообразно стремиться к установлению следующего соотношения между фронтальными, групповыми и индивидуальными формами обучения. 30% учебного времени целесообразно отводить фронтальным формам учебной работы (лекции, семинары, выездные практические занятия, конференции), 30% учебного времени - групповым формам (практические занятия с разделением слушателей на группы, групповые конференции) и 40% учебного времени - индивидуальным формам обучения (индивидуальные консультации, самообразование, подготовка квалификационной работы).

Среди индивидуальных форм обучения педагогов образовательных учреждений центральное место занимает самообразовательная деятельность. Курсовое обучение, как показывает практика, дает сильный стимул для самообразования педагогов, указывает основные направления для последующей их работы в межкурсовой период.

При этом следует максимально учитывать активность педагогов в самообразовании, которая зависит от «уровня развития профессионального самосознания личности, степени объективности самооценки, осознания личных потребностей в повышении квалификации»[4]. Без пробуждения внутренней активности педагогов их профессиональное самосовершенствование вряд ли возможно.

Практика показывает, что около 43% педагогов образовательных учреждений выбирают для самообразования такие темы, которые им наиболее знакомы. Это говорит о том, что объективные потребности в самообразовании многими педагогами осознаются не в полной мере.

Наиболее сложной задачей здесь является регулирование выбора тем для самообразования в соответствии с объективными трудностями в осуществлении профессиональной деятельности.

В соответствии с этим целесообразно организовывать изучение объективных потребностей педагогов образовательных учреждений в самообразовании. Для этого, наряду с самооценкой своей профессиональной квалификации, а также качества осуществляемой профессиональной деятельности, следует максимально широко использовать материалы инспекторских проверок, результаты аттестации образовательных учреждений.

Итак, организация повышения квалификации педагогов и руководителей образовательных учреждений представляет собой актуальную педагогическую проблему. Ее решение видится в органическом сочетании различных видов повышения квалификации педагогов (продолжение непрерывного профессионально-педагогического образования, курсовая подготовка в системе дополнительного профессионально-педагогического образования, самообразовательная деятельность) в зависимости от их возможностей и потребностей.

Список использованной литературы:

1. Панасюк А.Ю. Система повышения квалификации и психологическая перестройка кадров. - М.: Высш. Школа. - 1991. - 75 с.
2. Проблема повышения квалификации руководителей школ./ Под ред. Тонконогой Е.П., Кричевского В.Ю.. - М. - 1993. - 289 с.
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Ключевые понятия, термины, актуальная лексика: Словарь. - М. - 1999. - С. 121.

4. Зоткин А. Повышение квалификации педагогических кадров: Вызовы современности // Нар.обр. – 2009 - № 4 - С.59-65.
5. Гузеев В. Как улучшить педагогическое образование, систему повышения квалификации и аттестации педагогов. // Нар.обр. – 2008 - № 4 – С. 229 – 233.
6. Система непрерывного повышения квалификации преподавателей //Высшее образование в России. - 2005 - № 6 – С. 49-54.
7. Пилюгина С.А. Организация обучения в постдипломном педагогическом образовании //Инновации в образовании. – 2005 - № 1 - С.81-89.

ӘОЖ 372.874.14

Беркімбаев Қ.М., п.ғ.д., профессор,
Мұхамеджанов Б.К., п.ғ.д., профессор,
Қ.А. Иассауи атындағы ХҚТУ,
Түркістан қаласы

БІЛІМДІ АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Резюме

В данной статье рассматриваются актуальность информатизации профессионального образования, проблемы готовности использования информационно-компьютерной технологии в профессиональной деятельности будущих учителей. Авторы полагают, что в соответствии с принятой концепцией образования, предлагаемая технология построения моделей деятельности будущих учителей в большей своей части должна быть реализована на основе информационной технологии. Подготовка будущих учителей по компьютерным технологиям, созданные на базе деятельностных моделей специалистов, применимы для модели подготовки специалистов естественно-научным специальностям.

Abstract

This article deals with relevance of informatization of the professional education, problems of readiness to use informative-and-computer technology of professional activity of future teachers. It considers the issues of improving professional training of future teachers in conditions of education informatization. The authors write that in accordance with the accepted education concept the suggested technology of forming activity models of future teachers has to be realized on the basis of informative technology. The preparation of future teachers on computer technologies can be applied to train specialists of natural-science specialties.

Өзекті сөздер: *ақпараттандыру, болашақ мұғалім, кәсіби іс-әрекет, ақпараттық-телеқатынастық технологиялар, кәсіби даярлау, бірыңғай телеқатынастық орта, интерактивті сұхбаттық байланыс.*

Ғылыми-техникалық прогресті жылдамдатып, өндірісті автоматтандыру мен күшейтудің, жоспарлау мен басқаруды жетілдірудің аса маңызды факторының бірі болып ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдалану саналады. Қазақстанда жүріп жатқан өзгерістер, білім беру жүйесінің алдына болашақ мамандардың кәсіби іс-әрекеттерінде компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы даярлығын жетілдіру міндетін қойып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Тұрғындардың компьютерлік сауаттылығын, соның ішінде әр түрлі ынталандырушы бағдарламалардың есебінен де көтеру қажет. Мен қазақстандықтарды ақпараттық технологияларды белсендірек игеруге шақырамын» деп атап өтті.

Жаңа ғасырға білімді адам болып ақпараттық-компьютерлік технологиялық білімді жетік меңгергенде ғана енуге болады. Өйткені, халықтың іс-әрекеті барған сайын олардың ақпараттануына, компьютердің және телекоммуникацияның көмегімен алған ақпараттарын тиімді өңдеу қабілетіне байланысты. Бұл жоғары кәсіби білім беру жүйесінің алдына

болашақ мамандардың ақпараттық-компьютерлік технологияны практикалық әрекеттерде пайдалануға даярлығын қалыптастыру міндетін қояды.

Қоғам мен білім беруді ақпараттандыру - жауапкершілік сезімі мол, терең білімді, жаңа қоғамды жасаушы мамандар санының арта түсуін талап етеді. Барлық типтегі оқу орындарын, соның ішінде, жоғары оқу орындарын бітірушілердің кәсіби даярлығына қойылатын талаптар жоғарылауда. Білім берудің пәндік құрамы да толықтырыла түсуде.

Ақпараттандыру қоғамның барлық сапаларының өміріне түбегейлі өзгеріс жасауда. Олардың өмір сүру жағдайын, адамдардың іс-әрекеттерін, мәдениеті мен мінездік стереотиптерін, ойлау образын түбегейлі өзгертті. *Ақпараттандыру* адамзат өміріне барлық жағынан әсер ететін парасаттылық іс-әрекетінің ролі мен деңгейін көтерумен байланысты жан-жақты даму үдерісі болып табылады. Ақпараттандыру кең қолданылатын сөз, ол барлық адамзат іс-әрекетіндегі қоғамдық мәні бар толық анықталған, жеткілікті және сол уақыттағы білім негізіндегі қоғам өмірін қайта құру үдерісін көрсетеді.

Білім беру ортасы ақпараттанумен тікелей байланыстағы негізгі қоғамдық жүйелердің бірі болып табылады. Білімді ақпараттандыруды ақпараттық қоғам жағдайында жоғарғы деңгейдегі өмірге маман дайындау үдерісі ретінде сипаттауға болады.

Қоғамды және оның барлық салаларын, соның біріне жататын білімді ақпараттандыру мәселелеріне мемлекет аса көңіл бөлуде. Қоғамды ақпараттандыруды дамыту үдерісіне жүйелі мемлекеттік тұрғыдан келудің қажеттігі өткен ғасырдың 90 жылдарының басында-ақ көрініс ала бастаған болатын. Ал “ақпараттандыру” ұғымы “компьютерлендіру” ұғымын біртіндеп ығыстыра отырып ғылыми, сол сияқты қоғамдық-саяси терминологияда кеңінен пайдаланыла бастады.

Білімді ақпараттандыру оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарына жету үшін білім саласында мағлұматтардың (білімнің) барын жүйеге келтіріп, жаңасын қалыптастыруды қамтамасыз ететін ақпаратты жинақтау, сақтау және тарату технологиялары мен құралдарын қолдануға бағытталған адамзат қызметінің ғылыми-практикалық саласын білдіреді [1].

“Ақпараттандыру” ұғымының біршама кеңірек анықтамасын академик А.П. Ершов өз жарияланымдарында берді. Ол: “ақпараттандыру – адамзат қызметінің барлық қоғамдық елеулі түрлеріндегі шынайы, жеткілікті және уақтылы білімді толық пайдалануды қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені” деп жазды. Оның үстіне А.П. Ершов ақпарат “қоғамның табысты даму қабілеттілігіне көп жағынан алғышарт жасайтын, тұтас алғанда, оның стратегиялық ресурсы” болып табылатындығын атап өтті. Сол сияқты, ЮНЕСКО-ның ұйғарымы бойынша да, ақпараттандыру – бұл мағлұматтардың (білімнің) барын жүйеге келтіріп, жаңасын қалыптастыруда, сонымен қоса, оларды қоғамды ағымдық басқару және ары қарай жетілдіру мен дамыту үшін пайдалануды қамтамасыз ететін ақпаратты жинау, сақтау мен тарату әдістері мен жолдарын кең көлемде қолдану. Әрине, бір жағынан, осы айтылған екі анықтама бір-біріне қарама-қайшы емес, екіншіден, адамзат қызметінің бір саласы болып табылатын білім саласын ақпараттандыруды да анықтайды. Сонымен, “білімді ақпараттандыру” ұғымын осы екі анықтаманы ыңғайластыру арқылы енгізуге болады.

Қазіргі кездегі проблемалардың кең ауқымы білімді ақпараттандыруға, оқу үдерісіне ақпараттық-телеқатынастық технологиялардың ендірілуіне, білім берудің ақпараттық ортасының құрылуына, танымдық қызметтің еліктеу мүмкіндігіне, адамның интеллектуалды дамуы мен оның білімінің ақпараттық әлемдегі болашағына (перспективалары) байланысты туындайды.

Әлемдік тәжірибеде ақпараттық-телеқатынастық технологияларды қолдану негізінде білім беруді ақпараттандырудың екі бағыты қалыптасты. Кейбір елдер (Канада, Ұлыбритания, Франция) ақпараттық-телеқатынастық технологияларды бүкіл оқу үдерісін өзгерту үшін қолданады, екіншілері (Германия, Дания, Австрия) компьютердің өзін, оның жұмыс істеу принциптерін оқытумен шектеледі.

Ақпараттандырудың бірінші бағыты *оқыту үдерісін* ақпараттық-телеқатынастық технологияларды қолдану арқылы *ақпараттандыру* мәселелерімен байланысты болса, екінші бағыт *тәрбиені ақпараттандырумен* байланысты: валеологиялық білім беру мен тәрбиені ақпараттандыру – О.К.Тихомиров [2], мәдениеттанулық білім беруді ақпараттандыру – С.Пейперт [3], тұлғаның кәсіби-экономикалық бағдарлануын ақпараттандыру – В.М.Монахов [4], ақпараттық-телеқатынастық технологиялардың адамның

санасы мен денсаулығына әсері – О.К.Тихомиров [5]. Үшінші бағыт *білім беруді басқару жүйесін ақпараттандырумен* байланысты. ЖОО мен университеттерде көптеген автоматтандырылған басқару жүйелері құрылған.

Педагогикалық мәселелердің жоғары деңгейдегі дайындыққа жету шешімі кәсіби-педагогикалық іскерлік пен шеберлікке байланысты. Оның ішінде білімге көп көңіл бөлінуі қажет. Іскерліктің дағдыдан айырмашылығы, іс-әрекеттің шығармашылыққа өтуін саналы сипаттамасы бар үлкен жылдамдықпен қалыптастыруында. В.А. Слостенин өз еңбегінде: “Елеулі дайындық көрсеткіші жеке тұлға қалыптасуының дамуын, ішкі қуат байлығын, еріктігін, ықыласын, өнертапқыштығын және т.б. көрсететін психикалық жағдай болып табылады. Оған өзін дұрыс ұстау мен бекемдікпен қамтамасыз ететін эмоционалды төзімділікті де жатқызуға болады, сонымен қатар, кәсіби-педагогикалық пікірі, яғни педагогикалық үдеріске байланысты себеп-салдарларға енуіне, өз іс-әрекетін талдауға, табыстылығы мен табыссыздығына ғылыми-негізді түсінік іздеуге, жұмысының нәтижесін көруге мүмкіндік беруі”, – деп айтқан болатын [6]. Оқытудың ақпараттық-телеқатынастық технологияларына өту, оларды жасау шарттарын құру, ендіру жаңа және дәстүрлі оқыту әдістерін үйлестіру психологиялық-педагогикалық, оқу-әдістемелік және басқа да мәселелердің біртұтас кешендерін шешуді талап етеді.

Оларды келесі бағыттарға бөлуге болады:

– оқу үдерісіне ақпараттық-телеқатынастық технологияларды ендіру мәселелерін шешудің біртұтас кешенді ғылыми-әдістемелік тәсілін жасау;

– практикалық қызметте ақпараттық-телеқатынастық технологияларды пайдалану әдістемесін жасау;

– педагогикалық кадрларды оқытудың ақпараттық-телеқатынастық технологияларын меңгеруге, оларды оқу үдерісіне ендіруге даярлау;

– студенттерді білімдер мен біліктіліктерді игеруге пайдалануға даярлау;

– оқу ғимаратының материалдық-техникалық қоры;

– сәйкес ғылыми-әдістемелік қамсыздандыруды іздеу, құру және жасау.

Болашақ педагогтардың ақпараттық-телеқатынастық технологияларды пайдалану дайындығы бағытындағы мәселелердің құрамын төмендегідей етіп қарастыруға болады:

- педагогикалық үдерістердің қалыпты өтуін қамтамасыз ету;

- ақпараттық-телеқатынастық технологияларды пайдалану, олардың сенімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

- ақпараттық-телеқатынастық технологиялар негізінде кәсіби құзырларын қалыптастыру мәселесі;

- ақпарат пен ақпараттық-телеқатынастық технологияларды пайдаланудың ережелері мен нормаларын, талаптарын сақтаумен байланысты мәселелер;

- ақпараттық-телеқатынастық технологияларды, информатикадан алған білім, білік және дағдыларын экономикалық қызметте қолдану мәселесі;

- жоғары оқу орнындағы дайындықтың нақтылы, кәсіби іс-әрекеттерге сәйкес болуы.

Ақпараттық-телеқатынастық құралдарды пайдалану арқылы оқыту үдерісін жүргізу біршама жетістіктерге қол жеткізетінін көптеген зерттеулер дәлелдеп берді. Дәстүрлі оқыту әдістерімен салыстырғанда, ақпараттық-телеқатынастық база негізінде дайындалған оқытатын интерактивті бағдарламалар студенттің қызығушылық ынтасын өтілетін материалға толық аударып, соның әсерінен есте қалатын материал көлемі артады, оқытуға кететін уақыт үнемделеді. Нақтылап айтқанда, оқу материалын меңгеруге кететін уақыт біршама үнемделеді, ал меңгерген материал көлемі бірнеше есе артады. Интерактивті байланыс (сұхбаттық) – пайдаланушы мен бағдарламалық жабдық арасындағы өзара сұрақ-жауап алмасу үдерісі.

Демек, таным үдерісінің заңдылықтарын зерттейтін таным теориясының атқаратын келесі міндеттерін оқыту үдерісінде ақпараттық-телеқатынастық технологияларды пайдалану арқылы түсіндіруге болады: объектінің болмысын, даму заңдылықтарын ашып көрсету, объектінің ішкі табиғатын ашу арқылы оның болашақтағы даму бағытын айқындау, заңдылықтардың практикада қолданылуын ұғындыру және т.с.с.

Ақпараттық-телеқатынастық технологиялардың педагогикалық мақсат- міндеттері деп төмендегіше танылады:

– оқытылған мүмкіндіктерді шығармашылықпен дамыту, қатынасты әрекеттерге деген бейімділікті дамыту, тәжірибелік-зерттеушілік қызмет шеберліктерін дамыту, оқу қызметі мәдениетін дамыту;

– оқу-тәрбие үдерістерінің барлық деңгейін белсенді ету, оның тиімділігі мен сапасын арттыру;

– жалпы білім беретін және кәсіптік циклдағы барлық пәндерде қазіргі электронды есептеуіш машиналарын пайдалану кезінде жалпы біліктіліктері мен дағдыларын қалыптастыру.

Ақпараттандыру жолына түсіп қойған, дамыған елдердің ғалымдарының еңбектерінде бұл құбылыстың күрделі, диалектикалық, бірқатар қарама-қайшылықтармен байланысты екендігі атап көрсетіледі. Ақпараттандырудағы қарама-қайшылықтар негізінен ақпараттық-телеқатынастық технологиялардың құнының жоғарылығымен байланысты экономикалық сипатқа ие.

Сарапшылардың пікірі бойынша, ақпараттық-телеқатынастық технологиялар жаратылыстану және техникалық пәндер бойынша практикалық және лабораториялық дәрістердің тиімділігін кемінде 30%, білімгерлердің білімін бақылау объективтілігін 20-25% жоғарылатуға мүмкіндік береді. Шет тілдерін үйренуде компьютердің көмегімен сөздік қорды 2-3 есе жылдам байытуға болады.

Ақпараттық-телеқатынастық технологиялар бірқатар дидактикалық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: күрделі техникалық және экономикалық жүйелер ішіндегі құбылыстар мен үдерістерді нобайлауды қолдану негізінде зерттеу; өте үлкен немесе тым аз жылдамдықпен өтіп жататын экономикалық және әлеуметтік үдерістерді зерттеуге ыңғайлы уақыт мөлшерінде беру.

Ақпараттық-телеқатынастық технологияларға сүйену қажеттілігі стихиялы түрде жүрмейтіндігін атап өткен жөн. Ол адамның ақпаратқа деген белсенді қатынасының нәтижесі ретінде пайда болады және тәрбиеленеді.

Біз жүргізген білімді ақпараттандыру мәселесінің талдануы педагогикалық информатика мәселелерін зерттеу контекстінде үзіліссіз білім беру, ашық білім беру, өз-өзін оқыту, білім беру үдерісін тиімденді ету, оқытуды дербестендіру, дамушы, автоматтандырылған, қашықтан оқыту және т.б. методологиялық идеялары одан әрі қарай дамитындығын көрсетті.

ЖОО студенттерін АТТ қолдануға даярлау мәселелерін шешу үшін өнеркәсіпті қайта жаратқандырып, тиімділігі жоғары технологияларға көшіру ғана қажет емес, сонымен қатар ұлттың интеллектуалды мүмкіндігі – адамдардың білімдерді жасауы мен игеру, күрделі және ғылыми өндірістің жоғары техникалық мәдениетін құру және ұстап тұру қабілетін айтарлықтай көтеру де керек. Міне, сондықтан да студенттердің өздерінің болашақ экономикалық қызметтерінде АТТ қолдану дағдыларын қалыптастыру әлеуметтік-экономикалық дамудың басты мәселесі, елдің экономикалық тұрғыдан аман қалуы, оның ұлттық қауіпсіздігі мен тұрақты дамуын және әрине, жалпы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін қамтамасыз ету мәселесі болып табылады.

Болашақ мұғалімдерді даярлау және олардың сапалы білім алуға қажеттіліктерін қамтамасыз ету білімді ақпараттандырудың жағдайына сай келетіндей іске асырған жөн. *Бірінші кезектегі* міндеттердің бірі - бірыңғай ақпараттық кеңістік шеңберінде оқу үдерісін ақпараттандыруды іске асыру: бірыңғай телеқатынастық орта құру; ақпараттық-телеқатынастық технологияларды қолдану арқылы оқытудың әдістерін жасау; оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді және мамандандырылған интернет-серверлерді құру.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бидайбеков Е.Ы. Білімді ақпараттандыру жоғары оқу орындарында мамандар дайындау бағыты ретінде. //“Үздіксіз кәсіби білім беру жүйесінде ақпараттық және инновациялық технологияларды пайдалану” атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары (1-2 қараша, 2007ж.). – Қызылорда: “Эверо”. - 2007. –19-23 – бб.

2. Тихомиров О.К. Психологические исследования творческой деятельности. – Москва. - 1975. - С. 140- 205.
3. Пейперт С. Переворот в сознании: дети, компьютеры и плодотворные идеи. Перевод книги: Papert S. Mindstorms. Children, Computers and Powerful Ideas. – Москва: "Педагогика". - 1989. - 234 с.
4. Монахов В.М., Стефанова Н.Л. Направленное развитие системы методической подготовки будущего учителя математики // Математика в школе. - 1993. - № 3. – С. 12-16.
5. Тихомиров О.К. Структура мыслительной деятельности человека. - М. - 1969. – С. 24-28.
6. Слостенин В.А. Психологический контекст профессионально-педагогической культуры. - М.: Издательский дом «Магистр-пресс». - 2000. - 48 с.

УДК 370.18

Хан Н.Н., д.п.н., профессор
КазНПУ им. Абая,
г. Алматы

НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ – ПРИОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА СОВРЕМЕННОГО ВУЗА

Түйін

Мақала Қазақстанның жаңа әлеуметтік мәдени жағдайында студент жастарын тәрбиелеу мәселесіне арналады. Мемлекеттің болашағына жауапты қазіргі студент өмірінің рөлі ұлттың интеллектуалды әлеуеті ретінде қарастырылады. Жастарды әлеуметтендірудің ерекшеліктері, әлеуметтің болашақ маман тұлғасын дамытудағы маңызы талданады. Жоғарғы оқу орнының рөлі әлеуметтік институт ретінде өзектіленеді және инновациялық тәсіл ретінде ұлттық тәрбие идеясы ұсынылады. Әлеуметтік-педагогикалық феномен ретінде әлеуметтендіру ұғымында қарастырылатын жастардың ұлттық тәрбие сипаты беріледі. Сонымен бірге қазақ ұлттық педагогикалық университетінің осы бағыттағы іс-әрекеті және жоғарғы оқу орнының білім беру үдерісіне ұлттық тәрбиенің кейбір элементтерін ендіру сипатталады.

Abstract

The article is devoted to the education of students in the new socio-cultural context of Kazakhstan. Examined the role of today's college students as the intellectual potential of the nation, on which depends the future of the country. The features of the socialization of young people, the importance of social development in future specialist. Updated the role of the university as a social institution and as an innovative approach proposed the idea of national education. The characteristics of national education of youth, which is discussed in the context of socialization as a socio-pedagogical phenomenon. Also describes the activities of the Kazakh National Pedagogical University in this direction and implementation of individual elements of national education in the educational process of the university.

Ключевые слова: социализация, воспитание, национальное воспитание, студенческая молодежь, интеллектуальный потенциал нации, национальное самосознание, толерантность, патриотизм.

Повышение конкурентоспособности Казахстана, укрепление ее авторитета и влияния как важного фактора международной стабильности находятся в прямой зависимости от желания молодежи поддержать модернизационные процессы, готовности включиться в их осуществление в качестве активных участников.

Молодежь Казахстана, в том числе профессионально ориентированная студенческая молодежь, представляет интеллектуальный потенциал нации, от которого во многом зависят национальное развитие страны, ее процветание. В Казахстане почти третья часть населения (4 млн. 616 тысяч человек) – молодежь в возрасте от 14 до 29 лет. Общая численность студентов ВУЗов

в республике на начало 2012-2013 учебного года составило 571 691 человек, среди них - представители более 85 этнических общностей [1].

Студенческий период очень важен для формирования профессиональной компетентности, гражданской идентичности, социальной ответственности, социально-правовой и культурной активности будущих специалистов. Поэтому особое значение в студенческие годы приобретает становление социальности молодых людей.

Социализация молодежи – это объективный процесс вхождения ее в социум и представляет собой сложный, многогранный процесс становления человека как члена современного общества, для которого характерно принятие и наследование его ценностей, норм, культуры, владение языком и необходимыми социальными навыками, осуществление разных социальных ролей в разнообразных социальных взаимодействиях. Он является активным, двусторонним и происходит как в условиях стихийного воздействия на личность разных обстоятельств жизни, так и при условии ее целенаправленного формирования (И.В. Бестужев-Лада, И.М.Ильинский, А.И.Ковалева, В.Г.Лисовский, В.А.Луков, А.В.Мудрик, Л.В. Мардахаев).

В новых социально-экономических условиях изменилась модель социализации студенческой молодежи (Т.Н.Горяева, Е.М. Емчура, М.Сокова, А.Н.Тесленко). Исследователями выделены ее следующие особенности:

- трансформация основных институтов социализации;
- регулирование и становление новой системы социального контроля;
- дисбаланс организованных и стихийных процессов социализации в сторону стихийности;
- изменение соотношения общественных и личных интересов в сторону расширения автономии формирующейся личности и пространства для самостоятельности, творчества и инициативы человека.

Социо-культурные реалии независимого Казахстана, имеющего высокую степень этнического, религиозного, культурного многообразия, обнажили ряд проблем в социализации, воспитании молодого поколения. Это трансформация жизненных ценностей молодого поколения, снижение его духовного потенциала, ослабление воспитательной роли семьи, аполитичность, рост числа молодых людей с девиантным поведением, социальная пассивность и др. Решение этих проблем требует выработки новых методологических подходов к воспитательной работе, обновления содержания воспитания, определения новых подходов к решению важнейших задач воспитания молодежи.

Воспитание - это конкретно-историческое явление, тесно связанное с социально-экономическим, политическим и культурным состоянием общества, а также с особенностями его развития. Мы придерживаемся точки зрения, что воспитание следует рассматривать в контексте процесса социализации, как его составную часть, социально-педагогический процесс, относительно контролируемый и педагогически регулируемый, направленный на формирование социальных компетенций, социальной зрелости, раскрытие интеллектуально творческих возможностей и самоутверждения личности посредством включения ее в различные виды социальных отношений.

В связи с этим все более возрастает роль высших учебных заведений как основного социального института, обеспечивающего образовательно-воспитательный процесс по формированию новой генерации интеллектуально-творческих специалистов, ориентированных на модернизацию важнейших направлений экономики, политики, социальной и духовной сфер общества.

В этом контексте приоритетными в вузе являются следующие задачи: развитие у молодого поколения интеллектуального потенциала, формирование патриотизма, национального самосознания, гражданской идентичности, культуры межнационального общения и толерантности, креативного мышления, духовно-нравственных ценностей, здорового образа жизни, готовности к инновационной успешной деятельности.

Усиление воспитательного компонента образования обусловлено еще и тем, что главным условием развития и успеха Казахстана становится достижение и укрепление национального единства. Поэтому воспитание человека в современных условиях должно быть дополнено понятием «национальное воспитание». При таком подходе оно является органической частью развития общества, которое связано с формированием нового поколения казахстанцев - будущего страны, и, таким образом, частью единого процесса формирования личности.

«Национальное воспитание студенческой молодежи – это педагогически организованный процесс взаимодействия преподавателя и студентов, направленный на формирование личности выпускника вуза с высоким уровнем национального самосознания на основе национальных и общечеловеческих ценностей, гражданина и патриота Республики Казахстан» [2, 23]. Национальное воспитание направлено на решение таких проблем, как развитие интеллектуального потенциала обучающегося, формирование национального самосознания личности, проявляющегося в гуманизме, гражданственности, патриотизме, достоинстве, в культуре межнационального общения, поликультурности.

Целью и результатом национального воспитания является личность выпускника с высоким уровнем интеллектуальных способностей, национального самосознания. Обобщение структурных компонентов национального самосознания как составляющей структуры личности позволило выделить следующие элементы национального самосознания студента, гражданина Республики Казахстан:

- осознание личностью своей принадлежности к определенной этнической, гражданской общности, понимание и реализация своих гражданских прав и обязанностей;
- представление об общности исторического прошлого, исторической памяти народа;
- стремление к демократии, как форме участия всех граждан в решении вопросов государственной важности, социальная активность;
- развитие интеллектуальных способностей, осознание значимости профессиональной компетентности; своего жизненного предназначения, полноценной личностно-профессиональной самореализации, желание работать на процветание своей страны;
- знание составных частей национальной культуры; приобщение к общечеловеческим, национальным ценностям;
- готовность и умение общаться на родном языке, на государственном, а также на языке межнационального и международного общения;
- толерантное отношение к представителям других национальных культур, высокий уровень культуры межнациональных отношений, умение жить в мире и согласии с людьми разных национальностей и вероисповеданий.
- способность к постоянному обучению, креативному мышлению, инициативе, социальная ответственность;
- сформированность духовно-нравственных ценностей [3].

Национальное воспитание в вузе можно представить как управляемую социализацию, целенаправленную деятельность, ориентированную на создание условий для развития интеллектуального потенциала личности студента, духовности обучающихся на основе общечеловеческих и национальных ценностей, оказание им помощи в жизненном самоопределении, нравственном, гражданском и профессиональном становлении, обеспечение самореализации, правовой защищенности личности.

Такое понимание стало основанием для открытия в 2008г. в Казахском национальном педагогическом университете им. Абая новой кафедры национального воспитания и самопознания. Проблемы национального воспитания студенческой молодежи, развития интеллектуального потенциала будущего специалиста исследуются в КазНПУ им. Абая в рамках научных проектов под руководством ректора Пралиева С.Ж., обсуждаются в дискуссионном клубе, проводятся научно-практические семинары, круглые столы, издается научно-практический журнал «Ұлттық тәрбие».

Кафедрой национального воспитания и самопознания проводится работа по научно-методическому обеспечению, внедрению основ национального воспитания в образовательный процесс вуза (Концепция национального воспитания студенческой молодежи (проект); Концепция формирования интеллектуального потенциала нации в системе непрерывного образования Республики Казахстан (проект); Типовая программа дисциплины «Основы национального воспитания студенческой молодежи (НВСМ)»; Курс лекций по национальному воспитанию; этические беседы по национальному воспитанию студенческой молодежи (программа, методические рекомендации, практические материалы для кураторов и наставников).

В настоящее время программа, рассчитанная на 2 кредита, переработана и дополнена в соответствии с современными нормативными документами, определяющими функционирование системы образования в Республике Казахстан. В программе определены приоритетные

направления воспитательной деятельности со студенческой молодежью (воспитание межэтнической толерантности, культуры межнационального общения, здорового образа жизни, готовности к инновационной успешной деятельности, духовно-нравственное, патриотическое воспитание, профилактика девиантного, деструктивного поведения молодых людей и др.), а также раскрываются проблемы молодежной политики, этнической социализации, трехъязычия и т.д., которые являются содержательной основой национального воспитания в вузе.

Факты, явления, понятия в данном курсе раскрываются лишь с ознакомительной целью, для формирования у студента мировоззренческих установок, национального самосознания. Программа курса предназначена для студентов всех специальностей университета и носит практико-ориентированный, интегрированный характер.

Целью преподавания курса «Основы НВСМ» является формирование у студенческой молодежи высокого уровня национального самосознания, ключевых компетенций, включающих в себя готовность к успешной творческой деятельности, развитое чувство понимания и уважения других культур, умение жить в мире и согласии с людьми разных национальностей и вероисповеданий.

Также определены задачи преподавания «Основ НВСМ»:

1. Формирование активной гражданской позиции, патриотизма, толерантности, ответственности за будущее своей республики у студенческой молодежи.
2. Формирование у студентов уважительного отношения к ценностям этносов Казахстана, к общечеловеческим ценностям и чувства национального достоинства.
3. Осознание студентами необходимости освоения представителями этносов государственного языка.
4. Формирование ценностного отношения личности к здоровому образу жизни и потребности в нем.

Кроме содержания необходимо использовать все потенциальные возможности учебно-воспитательного процесса для успешного решения проблем социализации, национального воспитания. Одной из главных задач вуза является создание условий для активной жизнедеятельности, гражданского самоопределения и самореализации студентов, максимального удовлетворения их потребностей в интеллектуальном, культурном и нравственном развитии. К числу таких условий можно отнести:

- организация педагогического процесса на основе новой парадигмы образования (личностно-ориентированной, гуманистической), как человекообразующего процесса, расширяющего возможности развития позитивного национального самосознания, взаимодействия, обмена культурными и духовными ценностями;

- создание социального воспитательного пространства в вузе, как специально организованной педагогической сферы, структурированной системы педагогических факторов и условий становления национального самосознания личности студента;

- введение в содержание учебно-воспитательного процесса основ акмеологических знаний, национальной культуры, духовно-нравственного воспитания, на основе органического единства учебного и внеучебного времени, направленных на развитие интеллектуальных способностей, инновационного мышления студента;

- организация психолого-педагогического сопровождения профессионально-личностного развития студентов в педагогическом процессе, направленного на оказание помощи молодому человеку в раскрытии его потребностей, творческих, интеллектуальных способностей, содействующих самоутверждению и самореализации личности; совершенствование работы сети служб социально – психологической помощи студентам;

- функционирование студенческой социальной службы университета с целью изучения запросов и интересов студентов, их включение в активную практическую деятельность, направленную на участие в программах и проектах, акциях, решающих социальные проблемы; развитие досуговой, клубной деятельности как особой сферы жизнедеятельности студентов и функционирования молодежной субкультуры;

- актуализация деятельности студенческих, межнациональных молодежных общественных объединений как среды общения различных этнических групп, приобщения к ценностям культуры, нормам поведения и взаимоотношений в многонациональной среде;

Таким образом, в современных социокультурных условиях формируется новый подход к воспитанию студенческой молодежи, как гражданина, патриота, как успешного представителя интеллектуальной нации. Решением этой государственной задачи станет реализация национального воспитания как приоритетного направления деятельности современного вуза.

Список использованной литературы:

1. Высшие учебные заведения Республики Казахстан в 2012/2013 учебном году. http://www.stat.gov.kz/news/Pages/23_01_2013_1.aspx
2. Мудрик А. В. Воспитание // Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. – М. - 1993. - Т.1. - С.165-168.
3. Пралиев С.Ж., Толеубекова Р.К., Хан Н.Н., Калиева С.И. Концепция национального воспитания студенческой молодежи Республики Казахстан (проект). - Алматы: КазНПУ им. Абая. - 2010. - 35 с.
4. Хан Н.Н. К проблеме формирования национального самосознания студента в педагогическом процессе вуза /Сборник научных трудов по материалам Международного форума «Самореализация личности в современном социуме» - Екатеринбург - 2012. - С.131-136.
5. Типовая учебная программа. Основы национального воспитания. - Алматы, КазНПУ им. Абая. - 2012. – 28 с.

УДК 371.385.3

Джусубалиева Д.М., д.п.н.,
профессор, ректор АГТУ,
г. Алматы

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ КАЧЕСТВЕННОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВУЗЕ

Түйін

Қазіргі ашық ақпараттық қоғамда білім берудегі жаңа жүйені сапалы басқару, тұлға қалыптастырудың жаңа моделін жасау, оқу үрдісіне қойылатын жаңа талап, жаңаша көзқарасты талап етеді. Қашықтан оқыту білім беруді ақпараттандырудың бағыттарының бірі болып табылады. Қашықтан оқыту технологиясын қолдану жоғарғы оқу орнында оқу үдерісін ақпараттандыруды тереңдетудің, қай жағдайда болашақ мамандардың даярлығының сапа көрсеткіші болуы да мүмкін

Abstract

The new requirements make it necessary to build a new model of the learning process, creating a qualitatively new system of education, the formation of a new model of self that exists in an open information society. One of the directions of informatization of the educational process in higher education and, in some cases, may be indicative of the quality of training being issued by the experts.

Ключевые слова: *современные информационные технологии, подготовка специалистов, образование, организация обучения в вузе, виртуальный режим, мультимедийные учебники, информационная компетентность.*

Система образования из года в год претерпевает изменения направленные на более высокий уровень подготовки специалистов в соответствии с требованиями времени и общества. Новые информационные технологии активно внедрились в образовательный процесс всей системы образования (школа, колледж, вуз) и сегодня невозможно представить себе ни одно занятие без использования компьютера и Интернет /1-2/. Одним из направлений информатизации образования является дистанционное обучение. Дистанционные образовательные технологии (ДОТ) являются инструментом «сетизации» образования, который позволяет достигать высоких темпов роста экономики знаний [3].

Применение дистанционных образовательных технологий (ДОТ) является одним из показателей глубины информатизации учебного процесса в высшем учебном заведении и в некоторых случаях, может свидетельствовать о качестве подготовки выпускаемых им специалистов. Поскольку ДОТ становятся частью учебного процесса, то их использование должно регламентироваться определёнными требованиями.

В своем Послании народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев отметил, что, нужно повышать компьютерную грамотность населения, в том числе за счёт различных стимулирующих программ, развивать электронное правительство и активнее осваивать всем казахстанцам информационные технологии.

В школах Казахстана с 2011-2012 учебного года уже внедряется «e-learning», а многие вузы страны переходят на создание электронных университетов и активному внедрению новых информационных технологий в учебный процесс.

В образовательной практике на законодательном уровне Приказом Министерства образования и науки РК от 13.04.2010 года №169 утверждены Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям. Данный приказ дополняет ГОСО РК 5.03.004-2009 «Организация обучения с применением дистанционных образовательных технологий. Основные положения», где под ДОТ подразумевается «технологии обучения, осуществляемые с применением информационных и телекоммуникационных средств, при опосредствованном (на расстоянии) или не полностью опосредствованном взаимодействии обучающегося и педагогического работника».

Традиционно ДОТ применяются вузами при организации обучения в региональных центрах. Для применения ДОТ требуется наличие соответствующего оборудования и программного обеспечения для проведения лекций, практических и семинарских занятий, разработанные интерактивные курсы, материалы для самостоятельной работы и т.д .

Главными задачами внедрения ДОТ являются обеспечение студентам наиболее комфортных условий для работы с курсами в любой точке, имеющей выход в Интернет (что повышает мотивацию последних), а также является единственной формой получения образования для детей-инвалидов с ограниченными возможностями.

Для того чтобы студент мог получить образование с использованием дистанционных технологий, необходимо разработать специальные программы обучения позволяющие получать знания в том же объеме, что и студенты очного обучения.

Мы еще раз убедились, в том, что у обучающихся дистанционно, есть ряд преимуществ (на основе анкетирования среди студентов):

- дает уникальную возможность получить второе высшее образование, не отрывая студента от работы;
- дает возможность студенту самостоятельно выбрать интересующие его дисциплины;
- обучающиеся получают тот же объем информации, который дается студентам очного обучения;
- позволяет выполнять задания, в любой точке, где бы он не находился.

ДОТ в образовательной деятельности применяется и для организации самостоятельной работы студентов. Главными задачами внедрения ДОТ являются обеспечение студентам наиболее комфортных условий для работы с курсами в любой точке, имеющей выход в Интернет (что повышает мотивацию последних), придание необходимой прозрачности процессу интерактивного диалога «обучающий-обучаемый», реализация механизмов саморазвития системы.

Особое внимание при использовании ДОТ уделяется разработке концепции курса, в которой необходимо определиться с механизмами реализации различных видов деятельности обучаемых, обеспечивающих получение требуемых стандартами знаний, развития навыков и, в конечном итоге, компетенций[3].

Повышение роли самостоятельной работы, увеличение времени на нее приводит к тому, что особую актуальность приобретают такие разделы курсов, как методические рекомендации по изучению (Путеводитель), форумы, связанные с обсуждением проблем, возникающих при изучении курса. Повышаются требования и к оперативности проверки заданий, прозрачности и понятности критериев оценки. Особую роль в этой системе играет контроль, за организацией учеб-

ного процесса заключающийся в том, что преподаватель – тьютор в течение учебного года контролирует наличие заданий для самостоятельной работы в каждом модуле, их своевременную выдачу студентам, своевременное выполнение задания и своевременную проверку (при необходимости используется система SMS-оповещений студентов и преподавателей), составляет графики консультаций студентов в чате/форуме и контролирует их исполнение. Кроме того, использование технологий дистанционного обучения приводит к интенсификации использования средств (например, Skype), обеспечивающих визуальный контакт с обучаемыми и необходимую степень интерактивности. Немаловажная роль для реализации дистанционного обучения принадлежит и электронному учебнику. Грамотно срежиссированный мультимедийный электронный учебник является одним из необходимых для реализации дистанционного обучения методических материалов /4-5/.

Электронный учебник дает возможность провести любое лабораторное занятие в виртуальном режиме, с интерактивным управлением изменения параметров. Такие мультимедийные учебники позволяют создать виртуальные площадки, имитирующие реальность производственной среды и оценивают правильность выполнения заданий с указанием ошибок и полученных рейтинговых баллов. Все приборы и инструменты виртуально – интерактивной производственной площадки не отличаются от реально применяемых в жизни.

Перспективами использования ДОТ является более активное их использование при организации обучения по программе двойного диплома. Кроме того, ДОТ могут быть эффективным средством для организации непрерывного образования, когда обучающиеся не отрываясь от своей работы могут повышать свою квалификацию в свободное от работы время, при этом легко реализуется тезис «Обучение на протяжении всей жизни». Отдельным аспектом применения ДОТ является интеграция вузов с бизнес-сообществом, предоставляющая возможность получения необходимых знаний в разработке бизнес-проектов /6/.

Таким образом, описанный практический опыт и перспективы применения ДОТ в вузе позволит заинтересованным организаторам и преподавателям реализовать модель инновационно-ориентированного вуза, являющегося значимой единицей экономики знаний.

Для реализации дистанционного обучения необходимо разработать системный подход. Системный подход в первую очередь предусматривает рассмотрение всех компонентов дистанционного образования: методологического, педагогического, научно-методического, экономического, организационного в единой связи.

В системе дистанционного образования все эти составляющие отличаются от аналогичных составляющих системы традиционного образования, и одной из задач, которые необходимо решить это – определение места и роли дистанционного обучения в современном образовании.

Наиболее важными задачами, решение которых имеет определяющее значение для организации качественного дистанционного образования, является разработка методических и методологических основ дистанционного обучения.

Внедрение информационных технологий в систему образования не ограничивается только лишь созданием e-learning и использованием ДОТ. Этот процесс идет значительно шире: многие вузы в настоящее время перешли на электронное управление деятельностью путем создания электронных университетов.

Наш Алматинский гуманитарно-технический университет поэтапно трансформируется в электронный университет на базе специально разработанного программного обеспечения, позволяющего вести учет и контроль над всеми структурными подразделениями университета в строгом соответствии с нормативной документацией.

В соответствии с Правилами организации учебного процесса по кредитной технологии обучения в университете студентам предоставлена возможность получать всю необходимую информацию по учебному процессу средствами информационных технологий – по принципу «одного окна» в *«Личном кабинете студента»* на портале университета, в частности:

- ✓ самостоятельно выбирать преподавателя, основываясь на квалификации преподавателя, его учебной программе (составлять ИУП на один год обучения);
- ✓ видеть свое индивидуальное расписание занятий за весь период обучения;

- ✓ интерактивно работать весь период обучения с преподавателем в режиме как on-line так и off-line (видеть УМКД преподавателя, иметь доступ к электронным библиотечным ресурсам университета и Республиканской межвузовской электронной библиотеке);
- ✓ просматривать свою успеваемость по каждой дисциплине (как текущее накопление рейтинга, так и итоговый рейтинг по дисциплине).

Кроме этого студенты могут просматривать свою успеваемость и расписание занятий на терминале прямого доступа в здании Университета, если доступ к Интернету у студента отсутствует.

Неоспоримые преимущества приобретает и профессорско-преподавательский состав (ППС) университета по возможности организации своей работы по учебному процессу средствами информационных технологий через *«Личный офис преподавателя»* на портале университета, такие как:

- ✓ составление электронных УМКД для студентов;
- ✓ мониторинг дисциплинарной группы;
- ✓ мониторинг индивидуального расписания занятий с прикрепленным списком студентов (аудитория, корпус, время проведения занятия);
- ✓ самостоятельное ведение электронного журнала по накоплению текущих и рубежных контролей за указанный период времени, которые автоматически попадают в Офис Регистратора без возможности исправления выставленных преподавателем рейтингов студента, тем самым препятствуя возникновению коррупционных действий.

Автоматизированная система управления образовательным процессом позволяет в комплексе решить задачи автоматизации учета документов, взаимодействия сотрудников, контроля и анализа исполнительской дисциплины, такие как:

- ✓ централизованное безопасное хранение документов;
- ✓ оперативный доступ к документам;
- ✓ регистрация входящих и исходящих документов;
- ✓ просмотр и редактирование документов;
- ✓ контроль версий документов;
- ✓ поиск документов по их содержанию;
- ✓ работа с документами;
- ✓ коллективная работа пользователей с возможностью согласования, утверждения и контроля исполнения документов;
- ✓ контроль и анализ исполнительской дисциплины;
- ✓ учет и контроль рабочего времени сотрудников /7-8/.

Использование информационных технологий создает основу для результативного и эффективного с точки зрения соотношения «затраты-результаты» внедрения и поддержания системы управления качеством учебного процесса и, в целом, управления деятельностью организации образования.

Для эффективного использования современных информационных технологий в учебном процессе необходима высокая информационная компетентность сотрудников, преподавателей и обучающихся. При внедрении АСУ в университете мы столкнулись с данной проблемой, которая была успешно разрешена путем организации повышения квалификации всех сотрудников и ППС, в том числе с применением ДОТ.

При использовании информационных технологий в образовании, в том числе ДОТ, имеют место актуальные на сегодняшний день недостатки, на которых следует остановиться:

1. Прежде всего, затруднена идентификация студента – проверить? кто сдаёт экзамен, пока невозможно. Однако, некоторые учебные заведения, практикующие ДОТ, стараясь исправлять недостатки, применяют веб-камеры, организуют очные сессии, а также организуют выезды преподавателей в учебные центры или другие формы, которые выбирает вуз по своему усмотрению.

2. Несовершенная нормативная правовая база ДО. ДО не является формой обучения, а лишь технологией. К организации учебного процесса с применением ДОТ до сих пор предъявляются такие же требования, как и к организации учебного процесса обучающихся по очной форме обучения по таким показателям, как соотношение количества обучающихся на одного

преподавателя, нормативы учебной площади, расходы на одного обучающегося в год и др. Нужно отметить, что эти требования в корне искажают ДОТ и создают преграды для ее развития в вузах РК.

3. Требуется разработка и модернизация существующих государственных стандартов по ДОТ.

Все указанные недостатки постепенно могут быть устранены через развитие современных информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), новых педагогических технологий и, несомненно, переработку нормативной правовой базы ДОТ, которые открывают возможности и перспективы внедрения данной технологии обучения и информационных технологий, в целом.

Таким образом, новые требования вызывают необходимость построения новой модели учебного процесса, создания качественно новой системы управления образованием, формирования новой модели личности, существующей в условиях открытого информационного общества. Эти и многие другие вопросы необходимо совместно решать учеными и педагогами, занимающимися проблемой эффективного использования информационных технологий в учебный процесс.

Список использованной литературы:

1. Цветков М.А., Цветкова И.Ю. Дистанционные образовательные технологии: опыт и перспективы применения в вузе. svetkov@nki.nnov.ru;

2. Джусубалиева Д.М. Дистанционные образовательные технологии, как условие качества подготовки специалистов // Материалы III международной научно-практической конференции «Интеллектуальная нация: наука, образование и инновации». - Астана. - 2012. – Т.2. – С.6-9.

3. Джусубалиева Д.М. Роль сетевых сообществ в повышении квалификации и переподготовке педагогических кадров // Вестник КазУМОиМЯ, серия педагогические науки - № 3 (25). – Алматы. - 2010. - С. 5-11.

4. Андреев А.Л. Россия в глобальном образовательном пространстве // Высшее образование в России. – № 12. – 2009. – С. 9-20.

5. Тихомирова Н.В. Законодательное и нормативно-правовое обеспечение индустрии электронного обучения для интенсивного развития экономики России // Экономика и образование сегодня. – № 19. – 2010.

6. Джусубалиева Д.М. //Эффективное использование дистанционных образовательных технологий в учебном процессе: проблемы и перспективы. Материалы VIII научно – практической конференции «Efektivni modernich ved-2012». - Прага Publishing House «Education and Science» - 2012 - cnh/cnh/ 7-11.

7. Джусубалиева Д.М. // Дидактические средства дистанционного обучения. Материалы научного семинара, посвященного «Дню работников науки Республики Казахстан» - Алматы. – 2012. - С.21-32.

8. Джусубалиева Д.М. // Применение дистанционных образовательных технологий в вузе: проблемы и перспективы. Вестник Казахской финансово - экономической академии. - 2 (15). - 2012. – С. 95-99.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ ТЕХНОЛОГИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Түйін

Жоғары және одан кейінгі білім беру мекемелеріндегі негізгі қағида жоғары деңгейдегі мамандар даярлау мен оқу үдерісін инновациялық түрде дамыту ісін жүзеге асыру болып табылады. Сонымен қатар мақалада проблемаға бағытталған оқытудың негізгі сипаттамалары сөз болады.

Қазіргі ғаламдану заманында еліміздің әлеуметтік – экономикалық дамуы, индустрияның қарыштап өсуі, әлемдік деңгейге көтерілуге бет бұруы кезеңіндегі ұлттық мәдени – тарихи, рухани құндылықтарымызды бойына сіңірген азаматтарға қоғамың сұранысының өсуі білім жетістіктерін өркениетті елдердің білім деңгейіне көтеру қажеттігін алға тартады, жастардан қоғам сыни ойлау, шығармашылықты талап етіп отыр. Сол бағытта мақалада қазіргі кезде жоғарғы білім бері орындарында, мектептерде қалыптасып отырған жеке тұлғаға бағытталған білім беру үдерістері қарастырылады.

Зерттеуге бағытталған оқыту ісі студенттердің ғылыми әдістерді өмірлік проблемалармен (сұрақтармен) байланыстырып, практикалық жұмыстарды жүргізуді қолдап, солардың нәтижесін пайдаланады.

Abstract

Current trends in the socio-economic, spiritual, moral and cultural life in the Republic of Kazakhstan, entering her into the world of civilized states require young people independent and creative intellectual activity.

Under the conditions of the labor market and the competitiveness of the school is to form students' need for constant replenishment, updating knowledge, to teach them to purchase their own information.

At the same time, in spite of the updating of the content, forms and methods of education in recent years, many schools still prevails reproducing, reproductive type of training (play teacher presentation, text, textbook, solving problems by analogy). This situation still occurs even in high schools. Life also requires a different type of training, which was based on a creative cognitive activity of pupils, understood as transformative, as opposed to productive knowledge in a sample copy on an established pattern.

Ключевые слова: *личностно-ориентированное обучение, учебный процесс, личность, формы обучения, методы обучения, теория познания, принципы педагогики, функции обучения.*

Истоки современных педагогических технологий находятся в идеях педагогов-новаторов 80-х годов во времена так называемой перестройки социально-экономической жизни бывшего СССР. Реальная демократия всколыхнула педагогическую мысль учителей, ученых, педагогической общественности. Педагоги-новаторы Ш.А. Амонашвили [1], С.Н. Лысенкова [2], В.Ф. Шаталов [3], И.П. Волков [4], Е.Н. Ильин [5], И.П. Иванов [6] и др. во время своих встреч выработали ряд новых педагогических идей, которые вошли в массовую практику и науку под названием педагогики сотрудничества

Классификацию идей педагогики сотрудничества предпринял Г.М. Кусаинов. Им выделены дидактические и воспитательные идеи. Дидактические: идея трудной цели; идея крупных блоков; идея опоры; идея свободного выбора; идея опережения; идея соответствующей формы; идея самоанализа; оценка работ. Воспитательные: учение без принуждения; идея творческого производительного труда; идея коллективного творческого воспитания; личностно-гуманный подход; интеллектуальный фон класса; творческое самоуправление учащихся [7, с. 85].

Эти идеи созвучны развивающимся в настоящее время современным педагогическим технологиям.

В 80-х годах XX века в Казахстане появляются инновационные и авторские школы. Их опыт проанализирован в научном труде Ш. Таубаевой. Автор отмечает, что инновационные школы в республике возникли как своеобразный защитный механизм против излишней идеологизации и унификации образования. В них постоянно шел поиск новых познавательных концепций, формировалось новое содержание образования, которое затем ассимилировалось педагогической наукой [8, с. 299].

Проблема поиска методов обучения для активизации самостоятельной познавательной деятельности учащихся уходит вглубь веков. Еще древнегреческий философ Сократ в работе с молодежью использовал эвристическую беседу, в ходе которой ученики сами искали ответы на поставленные вопросы.

Классики педагогической науки (XVII-XIX вв.) Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, Ж.-Ж.Руссо, А. Дистервег, К.Д.Ушинский и др. считали главной задачей учителя приучать учащихся самостоятельно мыслить, приобщать к исследовательскому поиску. Они положили начало созданию дидактики развивающего обучения. Об этом А. Дистервег писал, что "плохой учитель сообщает истину, хороший - учит ее находить".

Казахские просветители Абай Кунанбаев, И. Алтынсарин, репрессированные общественные деятели, литераторы, педагоги А. Байтурсынов, М. Жумабаев, А. Аймауытов и др. в своих трудах и практической деятельности также призывали к развитию творчества, самостоятельной мысли учащихся.

Советские дидакты и психологи (Б.П. Есипов, П.Я. Гальперин, Л.В. Занков, В.В.Давыдов М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, Р.Г. Лемберг, Л.С. Выготский и др.) внесли заметный вклад в теорию и практику развивающего обучения.

Методологическое обоснование преобразовательному, творческому характеру обучения дает теория познания. Процесс познания – это не зеркальное отражение предметов, фактов, явлений действительности в сознании человека. Образы, мир в сознании человека возникают в результате преобразовательного отражения, включающего в себя творческую деятельность. В связи с этим следует изыскивать средства для поисковой исследовательской деятельности учащихся.

В известной формуле теории познания говорится о диалектическом пути познания истины и объективной реальности, который проходит через живое созерцание к абстрактному мышлению и от него – к практике. Формула предписывает также изыскивать методы для перевода фактов, с которыми первоначально знакомятся школьники, в понятия, систему понятий и осмысления их в практической деятельности.

Философская, психолого-педагогическая наука к настоящему времени накопила обширный фонд знаний по проблеме активизации познавательной деятельности учащихся. Эти знания в педагогике называют "подходами", хотя многие из них оформились в теории.

Прежде всего, в поисках методологических ориентиров к изучению нашего предмета исследования, необходимо остановиться на личностно-ориентированном подходе.

Истоки личностно-ориентированного подхода в обучении и воспитании детей находятся в гуманистической психологии. Гуманистическая психология и соответственно педагогика связывают свои исследования, рекомендации с личностью ученика, ее индивидуальностью. В отличие от бихевиористского направления, которое также сосредотачивает свое внимание на развитии личности, связывая ее технологическое решение с биологической сущностью человека, гуманисты подчеркивают уникальность человека (ученика и учителя).

Наиболее яркий представитель гуманистического направления Карл Роджерс выделял такие особенности человека при определении личностного подхода:

- индивид находится в центре постоянно меняющегося мира. Для него важен собственный мир восприятия окружающей действительности; этот собственный мир не может быть до конца познан никем извне;
- человек относится к окружающему миру сквозь призму собственного восприятия и понимания;

- человек стремится к самопознанию и самореализации; человек обладает внутренней потребностью к самосовершенствованию;
- взаимопонимание, столь необходимое для развития личности, происходит на основе взаимодействия со средой, с другими людьми" [9, с. 32].

Внешняя оценка весьма существенна для человека, для его самопознания, что достигается в результате прямых или скрытых контактов.

Многие взгляды К. Роджерса легли в основу личностно-ориентированной педагогики.

О необходимости учитывать индивидуальные особенности детей в процессе обучения писали известные советские психологи, начиная с Л.С. Выготского, выдвинувшего теорию зоны ближайшего развития ребенка, включая теорию поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина, психологию общения А.А. Леонтьева и др.

Советские психологи, придерживаясь единой методологической основы – материалистического понимания личности человека, обосновали ряд принципов, которые способствуют раскрытию личностно-ориентированного подхода. К ним относятся принципы детерминизма, системности и целостности, развития, единства сознания и деятельности, сознания и общения, личностный принцип. Наиболее полно эти принципы разработаны в работах Б.Ф. Ломова, В.Н. Мясищева, А.В. Петровского и др.

Принцип детерминизма применительно к личности ориентирован не только на идею причинности как совокупности обстоятельств, влияющих на ее формирование, но и на такие характеристики личности как активность, направленность. Таким образом, детерминизм трактуется не только как действие средств с внешней стороны, но и через внутренние условия (потребности, мотивы ученика).

Принцип развития в теории личности предполагает рассматривать личность как систему и единство психических процессов и других образований, в которых самым главным являются отношения к людям, миру, знаниям и т.п., а также представлять ее в динамике формирования.

Принцип системности предполагает, что личность это часть социального целого – обществ, общества, в котором живет.

Системообразующим принципом в психологической теории личности является принцип деятельностного подхода. При этом в процессе развития, обучения субъект-объект-субъектные связи выступают в единстве как две стороны одной системы.

В соответствии с этими принципами ученые-психологи строят концепции моделей личности. Личность представляет собой целостное и системное образование. Поэтому в рассмотрении феномена личности действует еще и системно-структурный подход.

Рассмотренные методологические принципы и положены в основу личностно-ориентированного образования. Но в условиях преобладания в педагогической науке и практике авторитарного стиля и традиционной классно-урочной системы реализовать эти идеи применительно к каждому ученику было невозможно.

Демократические преобразования, новая социально-экономическая ситуация в обществе потребовали модернизации и обновления образования. К наметившимся тенденциям обновления образования можно отнести постепенный отказ от передачи учащимся "готовых знаний" и усиления самостоятельной культуросозидающей функции образования, его открытости инновациям, связи с динамично меняющимся социумом, с планетарной экологической ситуацией. В образовании, как и в других сферах производства, используются новые технологии, различные концепции и проекты, которые направлены на развитие каждой личности школьника. "Становясь центральным феноменом культуры, образование все более ориентируется на утверждение сущностного-личностного начала в человеке" [10, с. 3].

Личностный подход в образовании, отмечает В.В. Сериков, провозглашенный ведущей тенденцией современной педагогической теории и практики, не имеет в сегодняшнем педагогическом сознании однозначного понимания. Автор выделяет несколько трактовок личностно-ориентированного образования:

"– на уровне обыденного, наиболее массового педагогического сознания, понимается как этико-гуманистический принцип общения педагогов и воспитанников;

- как принцип синтеза направлений педагогической деятельности вокруг ее главной цели – личности;
- как объяснительный принцип, раскрывающий механизм личностных преобразований в педагогическом процессе, педагогично лишь в той мере, в какой работает на эту цель;
- как принцип свободы личности в образовательном процессе в смысле выбора его приоритетов, образовательных "маршрутов", формирования собственного, личностного восприятия изучаемого содержания (личностного опыта);
- как воспитание личности "с заданными свойствами" (так трактовался личностный подход в советской педагогике);
- как приоритет индивидуальности в образовании, в смысле альтернативы коллективно-нивелирующему воспитанию;
- личностный подход связывают с представлением о целостности педагогического процесса. Ориентация на личность позволяет преодолеть функционализм и рецептурность в построении образовательной системы;
- личностный подход может рассматриваться как построение особого рода педагогического процесса (со специфическими целями, содержанием, технологиями), который ориентирован на развитие и саморазвитие собственно личностных свойств личности" [11, с.15-16].

В каждой из приведенных трактовок заложена определенная позитивная мысль, модель педагогической деятельности. Поэтому личностно-ориентированный подход, как и сама личность, представляет собой сложный, многомерный процесс, что не исключает конкретных концепций образования, которые могут исследовать отдельные аспекты данной полипарадигмальной проблемы. Важно при этом сохранить сущностную установку, главный критерий, который состоит в востребованности личностного (целостного, свободного) жизнепроявления ученика во всех ситуациях педагогического процесса.

Современная трактовка личностно-ориентированного образования акцентирует внимание на развитии потенциальных возможностей учащихся, на их свободное самовыражение. "Личностно-ориентированное образование – это не формирование Личности с заданными свойствами, а создание условий для полноценного проявления и соответственно развития личностных функций воспитанников" [11, с. 22]. При этом, отмечает В.В. Сериков, явно существует противоречие между социально-этической необходимостью и свободой развития ("социальный заказ" общества и свободное воспитание). В этом плане существующие "стандарты" образования порой противоречат личностной парадигме развития, так как личность по своей сути не терпит заданности. Задача педагогов заключается в том, чтобы совместно с воспитанниками построить такое содержание образования, в котором учитывались бы обе стороны. Ориентацией для учителей являются существующие учебные планы, в которых выделяются Госстандарт образования и вариативная часть.

При разработке конкретных программ содержания образования (как обязательной, так и вариативной) должна преследоваться не передача учащимся определенной суммы знаний и умений ("знаниевая педагогика", и что еще бытует в школах), а цель "быть личностью", т.е. овладеть опытом быть личностью, тем самым быть готовой вступить в самостоятельную трудовую жизнедеятельность, в которой им придется выполнять разнообразные функции. К разрешению этих жизненных функций школьники должны быть подготовлены в образовательных учреждениях.

Главные функции личностно-ориентированного обучения сводятся к следующим:

- избирательная (выбор ценностей и образа жизни);
- опосредующая (по отношению к внешним воздействиям и внутренним импульсам поведения);
- критическая (в отношении предлагаемых извне ценностей и норм);
- функция волевой саморегуляции при достижении целей;
- рефлексивная, смысловая, ориентирующая (построение личностной картины мира – системы смыслов);
- функция ответственности за принимаемые решения, обеспечения автономности и устойчивости внутреннего мира, творческого преобразования, самореализации (стремление к признанию своего образа "Я" окружающими);

– обеспечения уровня духовности в соответствии с притязаниями (предотвращение редукации жизнедеятельности к утилитарным целям)" [11, с. 22].

О конструировании содержания образования в соответствии с этими функциями речь идет во многих дидактических концепциях. И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин включают в содержание образования (наряду с системой знаний о природе, обществе, человеке, опыте деятельности по образцу, опыте творческой деятельности) опыт эмоционально-ценностного отношения к миру, В.С. Леднев – опыт ценностно-ориентационной деятельности [11]. Приходится признать, что эмоционально-ценностный компонент содержания образования менее всего разработан в процессуально-методическом плане. В этом отношении в настоящее время тенденция разработки и внедрения новых педагогических технологий является как никогда востребованной. Личностно-ориентированное образование не может быть представлено в обычной, традиционной программно-инструктивной форме (т.е. темы дисциплины и их содержание), оно не может быть оторвано от процессуальной формы. Личностный опыт может приобретаться учащимися только на основе субъект-субъектных отношений, строящихся учебно-жизненных ситуаций, задач-коллизий, требующих сопоставления одной ценности с другими ценностями; диалогов, предполагающих поиск смысла изучаемого материала; имитаций жизненной ситуации, ролевой игры, позволяющих апробировать эту ценность в действии и общении с другими людьми и др.

Основной процессуальной характеристикой личностно-ориентированного образования является учебная ситуация, ведущая составная педагогического процесса, которая актуализирует личностные функции обучаемых. Конструирование такой ситуации может состоять из трех базовых технологий: представление элементов содержания образования в виде разноуровневых личностно-ориентированных задач, усвоение содержания в условиях диалога, обеспечивающие субъектное общение, рефлексию, самореализацию личностных функций в условиях внутренней конфликтности, коллизийности, состязания. Итак, один из ведущих вариантов личностно-ориентированного образования может быть представлен в виде триады: задача-диалог-игра [11,с.25]. Очевидно, что в практике могут быть разработаны и другие процессуальные варианты [11].

Таким образом, личностно-ориентированное образование в отличие от традиционного, "знаниево-ориентационного", отличается следующими закономерностями:

– "если при построении традиционного обучения предметом проектной деятельности является фрагмент содержания этого обучения и способы его усвоения (что знать, уметь, как этого добиться), то при личностно-ориентированном образовании предметом проектирования становится не фрагмент изучаемого материала, а событие в жизни личности, дающее ей целостный жизненный опыт, в котором знание – часть его;

– проектирование обучения становится совместной деятельностью учителя и ученика. Диалог здесь выступает не как запланированная ситуация на учебном занятии, а как способ жизнедеятельности субъектов в образовании (учитель и ученик, учитель-ученик);

– стирается принципиальная грань между содержательным и процессуальным аспектами обучения: процесс (диалог, поиск, игра) становится источником личностного опыта;

– обучение утрачивает традиционные для него черты искусственности и внешней регламентации и приближается к естественной жизнедеятельности ученика;

– соответственно и взаимодействие участников учебной деятельности утрачивает формальность и функционализм и обретает черты межличностного, межсубъектного общения. При этом педагог выступает не как функционер, даже не как организатор, а как личность, так как его внутренний личностный мир, профессионализм становится частью содержания образования;

– изучаемый текст как фрагмент приобретаемой культуры усваивается через контекст развития "Я", т.е. личностный опыт" [11, с.33-34].

Таким образом, переход к личностно-ориентированному образованию связан с решением синтеза знание во-стандартизированного и личностно-вариативного компонентов образования, с объединением содержания и педагогических технологий. В основе этого синтеза должны быть равноправные партнеры – участники педагогического процесса (педагоги и учащиеся).

Изложенные положения личностно-ориентированного образования требуют соответствующего методического обеспечения, которое представляют собой следующую дидактическую систему, отражающую целостный педагогический процесс: целеполагание, содержание (учебный материал), формы и методы, технологии организации учебно-познавательной деятельности учащихся. В эту систему также входят субъекты педагогического процесса: учащиеся и учителя, опосредованно родители, библиотекарь и другие сотрудники школы [12].

Системообразующим компонентом этой системы является целеполагание (на разных уровнях образовательного процесса: школы в целом, учебного предмета, каждого ученика).

Формулировка личностно-ориентированных целей образования очень трудна. Назовем некоторые позитивные подходы.

1. Прежде всего, утрачивает смысл разделение воспитательных и образовательных целей. Она едина, как формирующая личность. Личностные свойства – это те же знания и умения, приобретаемые в школе, но имеющие особый личностный смысл, значимость в регуляции поведения человека. Формированию готовности к чему-либо, установок, убеждений, ценностных ориентаций предшествует усвоению соответствующих знаний, умений, накоплению жизненного опыта. Нет знаний – нет и мнения о них, убеждения и соответствующего поведения. Чтобы знания имели личностный смысл, необходимо в процессе обучения решать ценностно-ориентационный компонент содержания образования.

2. Целеполагание в аспекте личностно-ориентированного образования должно быть и более высокого порядка. Личностно-ориентированное образование должно устанавливать связи со всей объективной действительностью, а не только с так называемым "социумом". "Человек – вселенский объект, частичка бесконечной природы, а потому его сущность и действительное богатство – в богатстве взаимоотношений со всей действительностью, включая, разумеется, и систему общественных отношений" (В.Л.Акулов). Эти отношения личности могут быть сформированы с помощью естественнонаучного образования. Поэтому физико-математические и естественные предметы также должны быть гуманизированы и ориентированы на личность. Следует отметить, что естественнонаучное знание, усвоенное "лично" в конечном итоге это знание о самом себе. Благодаря этому, во много раз возрастает самопознание ученика.

3. В основу целей личностно-ориентированного образования необходимо положить интегральные ориентиры, выражающие непреходящие общечеловеческие свойства личности – ответственность за свои поступки, уважительное отношение к старшим, стремление помочь младшим, оптимизм и жизнелюбие, творческий подход к делу, умение преодолеть себя и достичь цели и др. В новых социально-экономических условиях представляется необходимым воспитание предпринимательства, однако в тесной связи с моральными ценностями.

Таким образом, главная функция содержания личностно-ориентированного образования состоит в том, чтобы обеспечить целостную ориентировку в мире с позиций интересов человека.

В процессе обучения, овладения содержанием образования, должны осуществляться действенные отношения, так как "никакие знания об отношениях людей к миру и друг другу не заменяет самих этих отношений" (В.С. Шубинский).

Процессуальный аспект обучения в условиях его личностной ориентации выражается в изменении мотивации усвоения и применения знаний. То есть приобретаемые знания должны найти выход в практике через самоутверждение личности учащегося.

В процессуально-методической основе обучения, также как и в его содержании должны быть заложены гуманистические аспекты. Прежде всего, учащиеся в педагогическом процессе должны быть субъектами деятельности, при организации которой должны проектироваться демократические отношения учителей и учащихся, учащихся между собой, т.е. осуществляться "педагогика сотрудничества".

Изложенные теоретические основы личностно-ориентированного подхода относятся к обучению учащихся во всех образовательных учреждениях, в том числе и в высшей школе.

Список использованной литературы:

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя. – Киев. - 1991. – С.110.
2. Лысенкова С.Н. Когда легко учиться. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Педагогика. - 1985. – 175 с.
3. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. – М.: Педагогика. - 1989. – 336 с.
4. Волков И.П. Учим творчеству. – М.: Педагогика. - 1982. – 126 с.
5. Ильин Е.Н. Искусство общения. – М. - 1982. – 110 с.
6. Иванов И.П. Коллективные творческие дела КИМа / Рук. авт. коллектива И.П. Иванов / ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л. - 1970. – 180 с.
7. Кусаинов Г.М. Педагогическая технология: теория, история, практика. – Усть-Каменогорск: ВКГУ - 2000. – 324 с.
8. Таубаева Ш. Система деятельности институтов усовершенствования учителей по изучению, обобщению и использованию передового педагогического опыта (на материале КазССР): Дисс. канд. пед. наук. – М. - 1991. – 193 с.
9. Guy R. Hetrancois. Psuchology For Teaching. 7-th edition. – USA. - 1991. - 187 с.
10. Леднев В.С. Содержание образования: Учебное пособие. – М. - 1989. – 360 с.
11. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Корпорация Логос - 1999. – 272 с.
12. Тригубова Н.Н. Влияние эстетической деятельности на формирование общественной активности школьников: Дисс. канд. пед. наук. – Алма-Ата - 1972. – 166 с.

УДК 37.015.31

Ұзақбаева С.А., д.п.н, профессор,
Кәрібаева Г.К., магистрант
Абылай хан атындағы КазХҚжӘТУ
Алматы қаласы

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ТҰЛҒАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМУЫТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Резюме

Проблема развития творческой активности личности на современном этапе является насущной потребностью времени. Творческая активность в учебном процессе определяется как высший уровень познавательной активности и характеризуется стремлением личности к преодолению привычных правил и норм. Эффективность процесса творческой активизации личности на современном этапе во многом зависит от педагога, организующего учебную деятельность, направленную на актуализацию творческих возможностей студентов, а так же от соблюдения определенных принципов и условий (психологических, педагогических, социальных) и устранения причин, препятствующих развитию творческой активности личности.

Abstract

The problem of the development of the creative activity of the person on this stage is the pressing need of time. Creative activity in the learning process is defined as the highest level of cognitive activity and is characterized by desire of a person to overcome the usual rules and regulations. The efficiency of the process of creative revitalization of personality at this stage depends on teacher, organizing training activities aimed at mainstreaming the creative possibilities of students, as well as on compliance with certain principles and conditions (psychological, educational, social), and the reasons preventing the development of the creative activity of the individual.

Өзекті сөздер: *тұлға, іс-әрекет, тұлғаның шығармашылық белсенділігі, танымдық іс-әрекет, оқу үдерісі, мотивациялық, шығармашылық белсенділік, шығармашылық іс-әрекет, тұлға бағыттылығы, репродуктивтілік, өнімділік, шығармашылық ынталандыру.*

Шығармашылық белсенділіктің мәні іс-әрекет үдерісіндегі қосымша нәтиженің пайда болуымен байланысты. Ол шығармашылық нәтиже болып табылады және небір жаңаны және ерекшелікті білдіреді. Оқу үдерісіндегі шығармашылық белсенділік танымдық белсенділіктің жоғары деңгейі ретінде анықталады және тұлғаның үйреншікті ережелерді жеңуге деген талпынысын сипаттайды. Шығармашылық белсенділік шығармашылық іс-әрекетке қызығушылықты, мотивациялық бағыттылықты, сезімдік-еріктік талпынысты, білімді меңгеру үдерісінде дербес әрекет етудегі даярлықты білдіреді. Студенттің шығармашылық белсенділігін өзекті және дамыта оқытудың белсенді әдістерін (эвристикалық әңгімелесу, рөлдік ойындар, тренингтер т.б.) кешенді қолдану арқылы, сондай-ақ қажетті педагогикалық шарттар арқылы қалыптастыруға болады.

Болашақ маманның шығармашылық белсенділігін дамыту мәселелеріне көптеген зерттеулер арналған. Берілген зертеулерде шығармашылық белсенділіктің дербестікті дамытуға бағыттайтыны және бұл қасиеттің тек қана оқуда ғана емес, іс-әрекеттің басқа да түрлерінде көрініс табатындығы жайлы айтылады. Демек, белсенділік пен іс-әрекеттің белгілі бір түріне бағыттылық тұлғаны дамытудың маңызды шарты және оның мүмкіндіктерін қайта қалыптастыру механизмі болып табылады.

Зерттеушілер белсенділік көрінісінің проблемасын қарастыра отырып оның деңгейлеріне де түрлі сипаттама береді. Мысалы, И. С. Якиманская белсенділікті екі деңгейде – жаңғырту және қайта жаңғырту деп қарастырады, өйткені ғалымның пікірінше, оқытудағы белсенділік пен саналылық принципі дидактиканың негізгі принциптері болып табылады [1]. Г. И. Щукинаның ойынша, «тұлға белсенділігі – бұл оның тіршілікке қажетті күштерінің көрінісі, сондықтан оны тұлға дамуының алғышарты мен нәтижесі деп санауға болады» [2]. Бұл жерде автор студент белсенділігін үш деңгейге (репродуктивті-еліктеушілік, ізденісті-атқарушылық және шығармашылық) бөліп қарастырады. Шығармашылық деңгейді ең жоғары деңгей деп есептейді. Әрине, оны ойластырылған шығармашылық үдерісіне теңестіруге болмайды, өйткені студентте тәжірибе шектеулі. Сонымен қатар, белсенділік деңгейлері бір-бірінен оқшауланбаған, студенттің іс-әрекетінде олар бірлесе жүзеге асады. Өйткені іс-әрекетті ұйымдастырушы және бағыттаушы педагогикалық үдеріс, бір жағдайда, оларды шешудің міндеттерін, жолдарын шектесе, екінші бір жағдайда, студентке оларды еркін таңдауға мүмкіндік береді.

Кейбір авторлар белсенділік деңгейін студенттердің дербестігімен (репродуктивті, реконструктивті және шығармашылық) байланыста қарастыруды ұсынады. Олардың айтуынша, шығармашылық белсенділік тұлғаның шығармашылық дамуының көрсеткіші болып табылады және ол үш деңгейден байқалады: ынталы-өнімділік, эвристикалық және креативтілік.

Шығармашылық белсенділікті ынталандырудың маңызды міндеті – оқу үдерісінде бірқатар шарттарды сақтау болып табылады. Тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамыту үшін қажетті шарттарды таңдау мәселелері көптеген ғалымдардың еңбектерінде атап көрсетіледі (Б.Бодауова, Г.Мамыкова және т.б.). Нақты бір жағдайда қажетті педагогикалық шарттарды таңдау мен белгілі бір принциптерді сақтаудан тұлға дамуының деңгейімен қатар оның шығармашылық дамуы тәуелді. Өз зерттеуімізде біз оқытудағы адамгершілік тәсіл принципін, студент пен ұстаз арасындағы өзара шығармашылық принципін, тұлғалық бейімділік тәсіл принципін, студенттердің белсенділігі мен саналылығы принципін, оқу үдерісінде репродуктивті және шығармашылық іс-әрекеттерінің бірлестігі принципін, ұстаз құзыреттілігі принциптерін басшылыққа аламыз. Сонымен қатар берілген принциптер шығармашылық белсенділікті дамытудың шарттары мен тұтас алғанда тұлғаның шығармашылық әлеуетін белсендендіру болып табылады.

Әлбетте, студент тұлғасын шығармашылық дамыту, оқыту үдерісінің дербестік және тұлғалық бейімделуіне байланысты. Осыған орай кейбір ғалымдар берілген принципті сақтау студенттің соңғы нәтижеге жетуге деген талпынысына ықпал етеді, оған сол нәтижеден

алған әсерін сезіне білуге мүмкіндік береді деп санайды. Берілген тәсілдің негізгі бағыты - тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау, оның шығармашылық мүмкіндіктерін анықтау мен дамыту. Л. С. Выготскийдің пікірінше, «оқыту дамытуға алып келу керек, ал мазмұн мен оқытудың әдістемесі бастапқы деңгейге бейімделуі керек, яғни жаңа ақпаратты меңгеру мүмкіндігі тұлға дамуының бастапқы деңгейімен негізделеді» [3]. Г.И.Щукина саралап оқытудың үлкен мүмкіндіктерін атап көрсетеді, әрқайсысын біртіндеп білімнің және оны меңгерудің тәсілдерін жетік білуді ескертеді. Сонымен қатар тұлғаның дамуы жас және дара тұлғалық ерекшеліктерді ескерген жағдайда ғана шығармашылық сипат алады, адамның шығармашылық әлеуетін шектеу – бұл онымен бірге мәдениетті шектеу деп ой түйіндейді.

Біздің түсінігімізде іс-әрекеттің репродуктивті және өнімді элементтері өзара тығыз байланысты, өйткені репродукция шығармашылық іс-әрекетті құрастыруда маңызды материал болып табылады. Яғни негізін салмай, жаңаны салу мүмкін емес. Сондықтан оқу әрекетінің репродуктивті және өнімді сипатының бірлігі студенттің бірізді дамуын оқу шығармашылық іс-әрекетінің субъектісі ретінде қамтамасыз ететін қажетті шарттар болып табылады.

Бұл мәселе Б. И. Коротяевтің зерттеуінде жан-жақты қарастырылады. Оның мәні студенттің танымдық іс-әрекеті дербестіктің қандай деңгейінде жүзеге асырылса да, қандай да бір сипатқа ие болса да (репродуктивті немесе өнімді) оның шығармашылық әлеуетінің дамуы ұстаздың ұйымдастыру іс-әрекетіне байланысты.

Автордың түсінігінде «репродуктивті және шығармашылық таным бір тұтастықтың дербес салалары болып табылады, бұл жерде репродуктивті таным дайындықтың салалары ретінде, ал шығармашылық негізгі сала ретінде қарастырылады және олардың арасындағы арақатынас қарқынды болып келеді, яғни бірінен екіншісіне ауысады. Репродуктивті және шығармашылық араларындағы шекара шартты және жылжымалы болып келеді, репродукция ішінде шығармашылықтың элементтері көп жиналған сайын, танымның жаңа түріне - шығармашылыққа сапалы ауысу да жақынырақ болады» [4].

Мотивациялық негізділік принципін сақтау және іс-әрекет түрін таңдау (шығармашылық немесе репродуктивті) тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамытудың нәтижесіне байланысты. Шығармашылық белсенділік оқу әрекетінің күрделі мотивациясымен байланысты, ол соңғысының тиімділігіне әсер етеді. Оқу-шығармашылық іс-әрекет студенттің мотивациялық бағытына және оның сезімдік-ерікті көңіл-күйіне тікелей тәуелді. Ғалымдардың пайымдауынша, мотивациялық сезім, қызығушылық, әдеттер адамның рухани мұқтажын, қажеттілігін қанағаттандырумен теңдестіріледі.

Зерттеушілер танымдық мотивация дарынды адамдарда басым болатындығын атап көрсетеді. Жетістікке талпыныс сияқты табысқа жету мотивациясы тұлғалық даму үшін қажетті компонент болып табылады. Зерттеулерде адамның белгілі бір жетістікке талпынысы басым болмаса, онда оның басқа бағыты дами бастайды, яғни сәтсіздіктен қашуға талпыну, бұл бірқатар жағымсыз құбылыстармен қатар жүреді. Табысқа жету мотивациясы мен өзін-өзі реттеу білім алуға дамыды дарынды балаларға тән. Шығармашылық дарынды балаларда таным үдерісіндегі бағыттылықтан байқалады [5].

Студентте шығармашылық бағыттылықты қалыптастыру көп жағдайда ұстазға байланысты. Олай болса, студенттің шығармашылық дамуының қажетті шарты ұстаздың құзыреттілігі, оның жалпы жоғары мәдениеті мен жеке шығармашылық бағыттылығы болып табылды. Көптеген ғалымдардың пікірінше, студенттердің шығармашылық көріністерінің бірізділігі мен белсенділігі студенттерде ассоциативті ойлауды қалыптастыру мақсатында пәнаралық байланысты тиімді қолдана алатын, күтпеген жағдайларда орынды жауап бере алатын, сабақта шығармашылық белсенділік аясын ұйымдастыруға ықпал ететін жұмыстың әртүрлі формаларын қолдана алатын ұстазға байланысты. Ұстаз біліктілігінің төменгі деңгейін оқытудағы шығармашылық емес, қарапайым тәсілді қолдана білуі анықтайды. Ұстаздың іс-әрекетіндегі немқұрайдылық оқу мекемесінің нақты жағдайларын ескермей, басқа біреудің тәжірибесі мен ұсыныстарын пайдаланған кезде пайда болады.

Алайда, студенттердің шығармашылығын басқару үшін ұстаздың өзінің шығармашылықпен айналысуға жағдайы болуы керек. Ондай жағдайларға мыналар жатады: ұстаздың өздігінен білім алуы үшін бос уақытпен қамтамасыз етілуі; материалдық базаны

жасау қажеттілігі; жоғары оқу орындарында моралдық-психологиялық жағдайдың болуы; педагогикалық шығармашылықты дамытуды жоспарлау; мәселелерді анықтау; әрбір ұстаз тұлғасын зерттеу мен оның шығармашылығын ынталандыру; шығармашылықпен сабақтың басымдылығын анықтау.

Жоғарыда айтылғандар адамда оқу-шығармашылық іс-әрекет барысында қажетті принциптер мен шарттарды сақтаған кезде ғана шығармашылықпен белсенді айналысу үшін, өзінің қасиеттері мен шығармашылық әлеуетін дамыту үшін мүмкіндіктер пайда болады, бұл тұлғаны өзін-өзі өзгертуге және өзін-өзі жетілдіруге алып келеді деп тұжырым жасауға бағыттайды. Аталған принциптерді сақтау шарттары болып: оқу үдерісіне адамгершілік тәсіл; ынтымақтастық (студент және ұстаз); тұлға дамуының деңгейін ескеру мен оның жеке білім беру бағытын анықтау; шығармашылық іс-әрекетке белсенділік пен бағыттылық көрсету; іс-әрекеттің репродуктивті және өнімді түрлерінің бірлігі; мотивациялық бағдарлық пен тұлғаның сезімдік-ерікті бағыттылығы; ұстаздың даярлық деңгейі, оның педагогикалық үдеріске қызығушылығы мен шығармашылық іс-әрекетке даяр болуы саналады.

Шығармашылық белсенділіктің дамуына кері әсер ететін себептерге тұлғаның іс-әрекетімен бірге қатарласа жүретін жағымсыз эмоциялар жатады. Тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамытуға орынсыз көрініс алатын сыни көз-қарастар мен шығармашылыққа бағыттаудағы орынсыз қойылатын талаптар кедергі жасайды. Тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамыту жолында тұлғаның өзін-өзі төмен бағалауы, өзіне-өзі сенімсіздік танытуы, өзінің пікірін ашық айтуға қымсынуы, ерік қасиеттерінің болмауы, өзінің шығармашылық қабілетін бағаламауы, өзінің ойын жеткізе алмауы, идеяларының маңыздылығын жоғары бағалай білмеуі кедергі болады.

Сонымен, қазіргі кезеңде тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамыту проблемасы уақыттың өзекті мәселесі болып табылады. Берілген үдерістің тиімділігі студенттердің шығармашылық мүмкіндігін белсендіруге бағытталған оқу әрекетін ұйымдастыратын ұстазға, сонымен қатар белгілі бір принциптер мен шарттарды (психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік) сақтауға және тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамытуға кедергі келтіретін себептерді жоюға байланысты.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Якиманская И.С. Развивающие обучение. - Москва. - 1978. – С. 39.
2. Щукина Г.И. Проблема познавательных интересах в педагогике. - Москва. - 1979. – С. 65.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва. - 1991. - С.120.
4. Коротяева Б.И. Учение – процесс творческий. - Москва. - 1989. – С. 9-14.
5. Кулагина И.Ю. Личность школьника от задержки психического развития до одаренности». – Москва. - 1999. – 280с.

УДК 378.016.02

Қадірбаева Р.І., п.ф.д., профессор
Қ.А. Иассауи атындағы ХҚТУ,
Түркістан қаласы

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТКЕ КӘСІБИ ДАЯРЛАУ

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы профессиональной подготовки будущих учителей к творческой деятельности. Процесс осуществления профессиональной подготовки будущих учителей к творческому развитию школьников можно разделить на четыре периода: ориентирование будущих учителей на творческий характер выбранной профессии, усиление интереса, определение мотивов выбора данной профессии; практическое участие будущих учителей в творческом процессе, усвоение значения и содержания творчества,

накопление творческого опыта; обобщение знаний и умений будущих учителей в области творческого развития школьников, эффективное использование педагогических технологий, создание и внедрение новых элементов технологий; осуществление профессиональной деятельности будущих учителей в области творческого развития школьников, модифицирование навыков и умений, развитие самоконтроля и самооценки.

Abstract

This article deals with the problems of professional training of future teachers to creative activity. Process of realization of vocational training of future teachers to creative development of pupils can be divided into four periods: programming of future teachers on the creative approach in pedagogical activity, strengthening of interest, definition of motives of a choice of the given profession; practical participation of future teachers in creative process, mastering of value and content of creativity, accumulation of creative experience; generalization of knowledge and abilities of future teachers in the field of creative development of pupils, an effective utilization of pedagogical technologies, creation and introduction of new elements of technologies; realization of professional work of future teachers in the field of creative development of pupils, modifying of skills and abilities, self-checking and self-appraisal development.

Өзекті сөздер: өзін-өзі дамыту, шығармашылық қабілет, құндылық, кәсіптік бағдар, тұлғалық бағдар, шығармашылық бағдар, шығармашылық белсенділік, болашақ мұғалім, шығармашылық қызмет, кәсіби даярлау, кәсіби іс-әрекет.

Қазақстан Республикасының білім беруді реформалаудағы стратегиялық міндеттердің бірі – шығармашылық тұрғыда ойлай білетін кәсіби құзыретті жеке тұлғаны қалыптастыру, оның рухани әлемін байыту, өзін-өзі дамытуға ынта-жігерін арттыру. Бұл даралық шығармашылық ерекшеліктерді дамытудың өзектілігін көрсетеді. Демек, болашақ педагог мамандар үшін шығармашылық қабілеттің жоғары деңгейде қалыптасқаны маңызды.

Оқу үдерісінде оқушының білімге деген құштарлығын арттырып, шығармашылық қабілет деңгейін арттыру мақсатында оқушыларды олардың жеке дара ерекшеліктері, жас ерекшеліктері, білім алуға қабілеті, зейіні мен ынтасы, түрлі мінез-құлық ерекшеліктері мен олардың басқа да ішкі мүмкіндіктері негізінде жан-жақты жетілген тұлға ретінде қалыптастыру мұғалімнен үлкен жауапкершілікті талап етеді. Сондықтан шығармашыл мұғалім жаңа материалды түсіндіруде ақпарат беруші қызметімен шектелмей, шәкірттің білімді шығармашылықпен меңгеру білігін дамытады, оқу мәселелерін шешу шеберліктерін арттырып, оқу тапсырмасын орындау үдерісіндегі ғылыми тәсілдерді (талдау-жинақтау, салыстыру, жалпылау, нақтылау, жүйелеу, топтау, ой қорыту) жүзеге асырыра отырып, оқytудың ғылымилығын арттырып, оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыруды әр сабақ барысында қадағалап отырады.

Сабақ барысында оқушыны ізденімпаздыққа баулу, оның шығармашылық қабілетін дамыту қазіргі кезде білім беру саласының маңызды міндеттерінің бірі болғандықтан, болашақ мұғалімді кәсіби даярлауды да осыған негіздеп ұйымдастыру қажет. Оқу үдерісіндегі «шығармашылық» түсінігі – жеке бастың сапасы ретінде емес, оқушының оқу үдерісі кезеңіндегі көрініс беретін іс-әрекет құралы. Оқушылардың іс-әрекеті неғұрлым үйлесімді, кемелденген, толық, тиімді оқыту тәсілдерімен орайластырылса, олардың белсенділік қабілеттілігі де соншалықты деңгейде жоғары дәрежені көрсетіп, шығармашылық қабілеттің дамуының қарқындылығын айғақтайды. Сондықтан болашақ мұғалім кәсіби дайындық барысында оқушыға субъект ретінде қарап, оқу-танымдық іс-әрекетке қызықтыра отырып, шығармашылық қабілетін дамытуға жағдай жасау, қабілетіне қарай шығармашылық жұмыспен шұғылдануға машықтандыру, бойындағы қасиетіне қарай ізденуге жол көрсету, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз-өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігіне шаттануға мүмкіндік беруді басты шарт етуі қажет.

Мұғалімнің әрбір оқушының бойындағы шығармашылық қабілеттерін дамыту арқылы өзін, өмірді, әлемді танып білуде олардың қоғам алдындағы жауапкершілік қасиеттерін сезіндіре білуі маңызды рөл атқарады. Шығармашылықпен жұмыс істеу кезінде мұғалім мен оқушы арасында бір-бірімен әріптес ретінде жұмыс істеуінің өзі шығармашылыққа алып

келеді. Сондықтан да қазіргі педагогикалық технологияларда мұғалім дайын білімді түсіндіріп қоюшы, бақылаушы, бағалаушы ғана емес, танымдық іс-әрекетті ұйымдастыратын ұжымдық істің ұйытқысы болуы, тұлғаның өзін-өзі дамытуы басты назарда.

Тұлғаның өзін-өзі дамыту мәселесінің теориялық және тәжірибелік тұрғыдан қарастырылуының көптеген аспектілері бар және оған қызығушылықтың артуына қарамастан шығармашылық қабілетті дамыту феномені тұлғаның ержету кезеңінде, тұлғалық дағдарысты өткеру кезінде ашылмай қалатынын тәжірибе дәлелдеп отыр. Себебі, шығармашылық әрекеттер болмаса даму жүрмей, тежелу басталады.

И.Лернер [1] шығармашылық әрекет деп білім, білік, дағдыны жаңа жағдайға тасымалдай білуді, нысанның жаңа қызметін көре білуді, жаңа шешім табуды белгілейді. Ал, В.Сухомлинский [2,119 б.]: «Шығармашылық арқылы адамның рухани байлығы қалыптасады, шығармашылық адамды адамға тартатын магнитпен тең. Сондықтан да мектептің, мұғалімнің, ата-ананың, тәрбиешілердің негізгі мақсаты баланы өмірге, еңбекке шығармашылықпен қарауға үйрету», - деп атап көрсеткен.

И.А.Шаршов [3]: «шығармашылық қабілет» және «өзін-өзі дамыту» түсініктерінің бір-біріне тәуелділігі туралы қорытынды жасайды: «егер кейбір жүйенің сыртқы факторлар мен қарама-қайшылықтар әсерінен өзіндік өзгерісін өзін-өзі дамыту деп түсінсек, онда шығармашылық ойлау бұл кезекте жүйенің элементтері мен олардың функцияларын тасымалдауға бағытталған жаңа өзгерістерді жүзеге асыратын өзін-өзі жетілдірудің жоғары деңгейінің қызметін атқарады, сонымен қатар қоршаған ортамен өзара қарым-қатынастың жаңа динамикалық байланыстарының пайда болуы мен күшеюінің де рөлін атқарады», - дейді.

Ал, біз философиялық әдебиеттер сараптамасын негізге ала отырып, *тұлғаның өзін-өзі дамытуы* деп, оның өз қарама-қайшылықтарымен анықталатын жеке қасиеттері жүйесінің өзіндік іштей қажетті өзгерісін айтамыз.

Педагогикалық қызметке кәсіби дайындық болашақ мұғалімнің шығармашылық тұрғыда өзін-өзі ұйымдастыруынан басталады. Өзін-өзі реттеу – адамның өз ұстанымын басқару үдерісі.

М.Рокич [4] өзінің теориялық тұжырымдамасының негізінде тұлға көзқарастарының мейлінше маңызды құрамдас бөлігін көрсететін үш субъективті тұтас жүйесін анықтайды: «Мен» түсінігі, *құндылықтар* және *аттитюдтер* («attitude» - қызметке даярлықтың субъективті жағдайы). Ұстанымды бағыттап отыратын және «Мен» түсінігінің тұтастығын реттейтін маңызды үдеріс – құндылық болып табылады. М.Рокичтің пікірі бойынша, «құндылық» (value) – ұстанымның ерекше әдісі; оның мақсаты мен өмір сүру жағдайы тұлғалық не әлеуметтік тұрғыдан мейлінше маңызды болып табылатындығы туралы тұрақты көзқарас.

Болашақ мұғалімдердің кәсіби функцияларын орындауға даярлығы оның педагогикалық шығармашылық шеберлігінің қалыптасуымен, кәсіби Мен-тұжырымдамасы мен анықталады. Р.Бернс педагогикалық шеберліктің құрамдас бөліктеріне мыналарды жатқызады: *Мен-тұжырымдамасы, тәрбие тұжырымдамасы, кәсіби бағдар тұжырымдамасы* [5].

Студент бойында Мен - тұжырымдамасының дамуы объективті өзін-өзі бағалау мен рефлексияға қабілеттілікті білдіреді, соның нәтижесінде оның өз-өзіне сенімділігі, жұмысының тиімділігі мен кәсіби жетілуі артады.

Сонымен қатар шетелдік психологтар өз зерттеулерінде тұлғалық дамуды тежейтін шарттарды да атап көрсеткен:

- жаңа өзгерістен қорқу, қорғаныс механизмдері, өзіне сенімсіздік (К.Роджерс);
- физиологиялық қажеттіліктердің қанағаттандырылмауы, қауіпсіздік, сыйластық және т.б. қажеттілігі, ұстанымның нәтижелілігі мен қатаңдығының байқалуына кедергі келтіруші әдеттерді; жеке автономияға тосқауыл болатын топтық нормалар мен әлеуметтік әсерлесулерді шектеу (А.Маслоу);
- ішкі қысым мен тұлғалық инициативаның жетіспеуі, рухани құндылықтар жүйесінің, жауапкершіліктің болмауы (В.Франкл);
- шартты үлгімен сәйкестік іздеу, шектен тыс жоғары талап қою және салыстырмалы түрде сәйкессіздікке тап болудан қауіптенуі (К.Г.Юнг);

- сезімдік кедергілер, балалық шақта туындайтын еркелік, кері тартпа ойлар (А.Адлер);

- инстинктерді, қорғаныс механизмдерін, ұялу сезімдерін байқау мүмкіндіктерінің болмауы (Э.Эриксон).

Әдебиеттер сараптамасынан тұлғалық өсу механизмдері мен белгілерінің бірі жеке сезім құрылымының өзгерісі екендігі көрінеді. Кез келген психологиялық тәжірибе өзін-өзі сезіну құрылымдарын назарға ала отырып, өзіндік тиімділіктерге қол жеткізеді деп айтуға болады. Олай болса, *тұлғалық дамуды* қарым-қатынастарды қозғалысқа келтіретін тұлғалық жетілудің сапалы өзгерістері, тұлғалық «өзек» деп түсіндіруге болады. Өзінің өткен өміріне қатынасы мен болашаққа бағыты, сапалы өзгерістері тұлғалық дамуға мүмкіндік береді.

Сонымен, біз болашақ мұғалімдерді шығармашылық қызметке кәсіби даярлау үдерісін оңтайлы ұйымдастыруда негізгі *үш бағдарды* басшылыққа аламыз: *кәсіптік бағдар, тұлғалық бағдар және шығармашылық бағдар*.

Кәсіптік бағдар – кәсіби білім, іскерлік, дағдыларды меңгеру, кәсіптің маманға қояр талаптары негізінде жүзеге асады. *Тұлғалық бағдарда* – жеке тұлғалық кәсіби сапалары, болашақ кәсіби қызметке психологиялық дайындығы қарастырылады, ал, *шығармашылық бағдар* – болашақ мұғалім өзінің болашақ қызметін шығармашылық тұрғыдан сезіне және жетілдіре отырып, оқушының шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталуы. Бұлар болашақ мұғалімдерді кәсіби қызметке даярлау кезеңінде де, оларды жүзеге асыру үдерісінде де өзара байланыста бірін-бірі толықтырады. Сондықтан да болашақ мұғалімдерді шығармашылық қызметке кәсіби даярлауды осы үш бағдардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады.

Әлбетте, кез-келген шығармашылық үдеріс нақты айқындалған *жүйеде* жүзеге асырылады: 1) жаңа проблеманы шешудің кезеңдерін айқындау; 2) үдерістің кезеңдерін (фазасын) анықтау; 3) үдерістің даму кезеңдерін белгілеу; 4) оны іске асыру үшін қажетті әрекет жасау. Бұл жүйе белгілі бір логикалық жолмен мынадай сатылардың негізінде орындалады:

1. Идея → схема → жүзеге асыру;
2. Ұсыныс → дәлелдеу → рәсімдеу;
3. Болжам → елестету → үдерісті түсіну;
4. Шығармашылық ойлау → жоспар → әрекет.

Шығармашылық үдерістің мұндай құрылымдық компоненттері оқытушы жұмысында да жиі орын алады. Мәселен, информатика пәнінің бағдарламалау элементтерін оқытуда мұғалім бастапқы кезеңде тапсырмалар жинағын қарап, көптеген анықтамалықтар мен ғылыми-көпшілік әдебиеттерді талдап, теориялық не эксперименттік тапсырмаларды іздеп, тандау сияқты әртүрлі дайындық жұмыстарын атқарады. Содан кейін тапсырмаларды қалай, қандай тәсілдермен орындаудың әдістерін анықтап болған соң тапсырманың орындау алгоритмін жасап, оны пайдалана отырып бағдарлама құрады, оның дұрыстығын тексереді.

Шығармашыл жеке тұлғаны тәрбиелеу мен дамытуда жаңаны ұсынуға қабілетті мұғалім білім беру процесінде үлкен рөлге ие. В.И. Загвязинский педагогикалық шығармашылық пен педагогтың жаңаны тосын жағдайда ұсына білуінің өзара байланысын зерттей келе, былай дейді: “Педагог тосын жаңалықты жанынан шығару құқына ие ғана емес, ол сабақта ойлаған мақсатына толық әрі тиімді түрде қол жеткізу мақсатында ең жақсы шешімдерді ойлап шығарып және іздеуге дайындық, жаңаны жанынан шығаруға әзірлік жағдайында болу үшін әрдайым өзін-өзі жетілдіруге міндетті” [6].

Бұл көзқарасқа В.А.Кан-Калик және Н.Д.Никандровтың пікірлері жақын, олар педагогикалық импровизацияны мұғалімнің педагогикалық шығармашылығы мен оның өзін-өзі дамытуының маңызды бөлігі деп есептейді.

Бір жағынан педагогикалық іс-әрекетте мұғалім алдын-ала жоспарланбаған педагогикалық міндеттің шешімін табу барысында педагогикалық білім, білік және қабілеттерінің шығармашылық өзгеруін тосыннан жүзеге асыратын педагогикалық импровизация арқылы шығармашылық жағдай туғызады. Бұл жағдай мұғалімнің шығармашылық күш-жігері мен қабілеттерін жүзеге асыру және жұмылдыру процесі

мұғалімнің шығармашылық өзін-өзі дамытуының құрылымына енетін кәсіби іскерліктері мен қабілеттерін жетілдіруде маңызды болып табылады.

Психологтар шығармашылық қабілетті дамытуды оқушылардың жас ерекшеліктерімен және жеке тұлғалық ерекшеліктерімен, осы іс-әрекетке оқушылардың қызығушылығымен байланыстырады. Шығармашылық қабілетті дамыту кезінде мұғалім оқушының сол жасына қатысты қабілеттерді дамытудың перспективаларына, резервтеріне және мәселелеріне бағытталуы қажет. Сондай-ақ осы жаста, оның алдындағы жаста және одан кейінгі жаста іс-әрекеттің жас ерекшелігіне байланыстылығын ескеруі тиіс. Шығармашылық қабілетті дамыту ең алдымен алдыңғы жаста меңгерген нақты білім мен іскерлігінің деңгейіне және қабілеттеріне, сондай-ақ оқушыларды дамытудың жақын және алыс перспективаларының анық көрінуіне сүйенеді.

Оқушылардың шығармашылығы мұғалімнің шығармашылығының ажырамас бөлігі сияқты. Мұғалім оқушыларды оқытуды және өзінің педагогикалық қызметін шығармашылық тұрғыдан ұйымдастыру үшін, *біріншіден*, оның кәсіптіліктің жоғары деңгейі ретінде шығармашылық, шығармашылық іс-әрекет жайлы білімі болуы керек, *екіншіден*, оқу үдерісінің негізгі сипаттамаларының толық мәнін, бұл үдерісті дайындау мен жүзеге асыруда өзінің педагогикалық функцияларын меңгеруі тиіс.

Сонымен, ғылыми-теориялық әдебиеттер мен жоғары оқу орындарында студенттерге кәсіптік білім берудің қазіргі мүмкіндіктерін практикалық тұрғыда сараптау нәтижесінде, болашақ мұғалімдерді шығармашылық қызметке кәсіби даярлаудың тиімділігін қамтамасыз ететін мынадай *негізгі функциялар* анықталды: *когнитивтік; әдістемелік; коммуникативтік; рефлексивтік; тұлғалық дамыту*. Сонымен қатар, болашақ мұғалімдерді оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға даярлаудың бірқатар әдістемелік жолдары да ұсынылады.

Шығармашылық қызметке даярлаудың когнитивтік функциясы: шығармашылық үдерістің оң нәтижелерін, танымдық, интеллектуалдық іс-әрекет қорытындыларын алдын ала жоспарлап, болжай білуі; біртұтас педагогикалық үдерісте оқушылардың шығармашылық байланыстарын жүзеге асыру; оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға пәндік мазмұн мен оқытудың дидактикалық мүмкіндіктерін болжау; шығармашылық оқыту технологияларын, жаңа әдістемелік жүйені, жаңа мазмұнды меңгеруді қамтиды.

Шығармашылық қызметке даярлаудың әдістемелік функциясы: оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға әдістемелік тұрғыда дайындығы; педагогикалық үдерісті мақсатқа сәйкес оңтайлы ұйымдастыру әдістерін, технологияларын, оқушылардың оқу-танымдық, шығармашылық қызметін жоспарлай және болжай білу; оқыту үдерісінде мұғалім мен оқушының ынтымақтастық өзара әрекетін ұйымдастыру; оқушының шығармашылық әрекеттегі дербестігін қалыптастыру және жаңа әдістемелік бағыттарды меңгеру.

Шығармашылық қызметке даярлаудың коммуникативтік функциясы: мұғалім мен оқушының біртұтас педагогикалық үдерістегі жағымды қарым-қатынасы; өзара серіктестігі негізінде шығармашылық әрекетті жүзеге асыру; оқушының мектепте және одан тыс өзіндік жұмыстарында коммуникативтік өзара әрекет әдістерін білуге; қарым-қатынастың вербальды жағдайларында туындайтын түрлі себептерін белгілеуді қамтамасыз етеді.

Шығармашылық қызметке даярлаудың рефлексивтік функциясы: болашақ мұғалімнің педагогикалық үдерісте және оның нәтижелерін саралауда өзіндік рефлексия жасауы; шығармашылық әрекетті объективті бағалауы, талдауы; мақсатқа бағытталған үдерістің психологиялық механизмін сараптауы; оқушының шығармашылық қабілетінің даму деңгейі мен жағдайларын анықтауды қамтиды.

Шығармашылық қызметке даярлаудың тұлғалық дамыту функциясы: студенттің жеке тұлғалық сапаларының дамуы; кәсіби маңызды қабілеттерін жетілдіру; субъект-субъект қатынасы негізінде оқушының дара ерекшеліктерін, мүмкіндіктерін дамытуды қамтамасыз ету; шығармашылық қабілетті дамытудың психологиялық механизмін және психикалық үдеріс табиғатын меңгеруі; сабақта шығармашылық белсенділік, дербестік, шығармашылық қабілеттерін дамыту негізінде оның сезімдік, эстетикалық, рухани-адамгершілік, интеллектуалдық дамуын сипаттайды.

Осы аталған функциялармен қатар болашақ мұғалімдерді шығармашылық қызметке кәсіби даярлаудың төмендегідей *әдістемелік жолдарын* да атауға болады:

- шығармашылық тұрғыда оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру мен оқу міндетін анықтау;
- пәнаралық байланыс негізінде шығармашылық дербестікті қалыптастыру;
- оқытудың шығармашылық технологияларын қолдану;
- шығармашылық қабілетті дамыту тұжырымдамасына негізделген оқу үдерісінің инновациялық әдіс-тәсілдерін енгізу;
- меңгерілген білімдерін жаңаша сипатта қолдана білуін қадағалау;
- оқушылардың қол жеткізген нәтижелерін қолдау, дамуына көмек беру;
- қателерін өзі табуына және нәтижелі жұмыс істеуіне өзара көмек ұйымдастыру;
- шығармашылық тапсырмаларды кезеңмен орындауға, нәтижесіне қуану, қанағаттану сезімдерін қолдау;
- үнемі шығармашылық ынтасына, ізденімпаздығына оң баға беру;
- шығармашылық іс-әрекеттегі нәтижелердің мәнділігін, қоғамдық немесе жеке тұлғалық маңыздылығына, рефлексия, ой тұжырымын жасатып отыру;
- қол жеткізген нәтижелердің мәнін болашақ қызметтегі, яғни таңдаған мамандықпен, өмірмен сабақтастыра білуін дамыту.

Осы көрсетілген болашақ мұғалімдерді шығармашылық қызметке кәсіби даярлаудың функциялары мен әдістемелік жолдарын іске асыруда біз, болашақ шығармашыл мұғалімнің тұлғалық сапаларын дамытуға аса мән береміз. Себебі, оқушылардың өз-өзіне сенімін арттыру, олардың шығармашылығын дамыту, оқу материалын терең ұғына білуге баулу мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты. Демек, ізденімпаздыққа негізделген дидактикалық талаптардың орындалуы нәтижесінде ғана оқушының шығармашылық қабілеті дами түседі, білім алуға құштарлығы артады.

Болашақ мұғалімдер оқушылармен шығармашылық жұмыс жасау барысында оқу материалдары мен рухани мәдениет пәндерінің жиынтығы мен олардың даму мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін іс-әрекет түрлерімен анықталған шығармашылықты дамыту құралдарын пайдаланған жөн. Олар екі топқа бөлінеді: оқу материалдарымен байланысты құралдар; оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастырумен байланысты құралдар.

Оқу материалдарымен байланысты құралдар: оқу материалының практикалық мәнділігі; оқу материалының жаңалығы; мазмұнның заманауи ғылым жетістіктеріне сәйкестігі; оқу материалының қызықтылығы; оқу материалын құру логикасы; пәнаралық байланыс.

Оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастырумен байланысты құралдар: оқушылардың өзіндік формаларының көпбейнелілігі; шығармашылық іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін меңгеру; оқытудағы проблемалық және соның негізінде пайда болған зерттеу элементтері; әртүрлі шығармашылық және практикалық жұмыстарды кіріктіру; бақылау формаларының, өзін-өзі бақылаудың және оқушылар жетістіктерінің нәтижелерін бағалаудың көпбейнелілігі.

Сонымен, өзін-өзі дамыту мәселелерін зерттеу негізінде жүргізілген тұлғаның шығармашылық қабілетін дамыту мен оған болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлаудың теориялық сараптамасынан мынадай қорытынды жасауға болады. Шығармашылық белсенділік пен шығармашылық қабілет құрылымның динамикалық қатынастарына сәйкес тұлғалық білімнің дамуы - өзін-өзі дамытудың негізгі психологиялық принципі қызметін атқарады. Өзін-өзі дамытуды басқару қызмет мазмұны бойынша жаңа шығармашылық қызметті құру арқылы жүзеге асырылады. Шығармашылық іс-әрекеттің көптүрлілігіне сәйкес, шығармашылық қабілетті дамытуда «шығармашылық орта құру» маңызды болып табылады. Мұнда тұлға әлеуметтік және шығармашылық қызметтің субъектісі рөлін атқарып, субъект-субъектілі қатынас негізінде шығармашылық жұмыс ұйымдастырады.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1 Лернер И. Процесс обучения и его закономерности. - М.: Знание. – 1980. – 96 с.
- 2 Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы. – Алматы: Мектеп. - 1976. – 234- б.

- 3 Шаршов И.А. Цели и задачи творческого саморазвития личности. – Тюмень. - 1998. – 76 с.
- 4 Рокич М. Цивилизация культура, технология и рынок // Вопросы философии. - 1992. -№ 5. – С. 14-21.
- 5 Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: Пер. с англ. /Общ. ред. В.Я. Пилиповского. –М.: Прогресс. - 1986. – 420 с.
- 6 Загвязинский В.И. Противоречия процесса обучения. – Свердловск: Средне-Урал. кн. изд-во. - 1971. – 183 с.

УДК 371.307 8

Фролова О. Л., ст. преподаватель
Северо-Восточного гос.университета,
Россия

ВОЛОНТЕРСТВО КАК ФАКТОР ПОДГОТОВКИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕНИЮ БУДУЩЕГО СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Түйін

Соңғы онжылдықтарда волонтерлік іс-әрекеттерге бейімделіп жатқан студенттердің саны өсуде, олар берілген тапсырмаларды орындайды, оқу орнының іс-шараларына қатысып, пікірталастар және т.б. өткізеді. Студенттердің волонтерлік іс-әрекеттерге қатысуы олардың жоғары азаматтық көзқарасының, адамгершілік қасиеттерінің және коммуникативтік дағдысының қалыптасуына, әлеуметтік ой-өрісі мен шығармашылық қабілеттерінің дамуына ықпал етеді, өз еңбегінің нәтижесінен қанағаттанарлық әсер алады, сөйтіп студенттердің болашақ кәсіби құзырлылығын көтеруге септігін тигізеді

Abstract

In recent decades, an increasing number of students are involved in volunteer activities, carry out one-off assignments, participate in life of the university, organize events, conversations, etc. Student participation in volunteer activities facilitates the establishment of a high civil position, the formation of moral qualities and communication skills, the development of social intelligence and creativity, brings satisfaction from the positive results of their work, and thus - improves the professional competence of students - the future professionals.

Ключевые слова: волонтер-студент, волонтерская деятельность, готовность, компоненты профессиональной подготовки, социальный педагог.

Корни добровольчества, волонтерства уходят вглубь российской истории, когда россияне, воспитанные на морально-этических традициях православия, считали своим долгом оказывать безвозмездную помощь всем нуждающимся (поддержка ближнего людьми разных классов и сословий, сборы пожертвований на строительство школ, больниц, храмов и др.) [2]. Официальные благотворительные и попечительские общества появились в России уже в середине XIX века. В это же время, отмечено зарождение добровольчества за рубежом, в Великобритании, основателем которого считается пастор С. А. Барнет, использовавший волонтерскую работу студентов для улучшения условий жизни обнищавших рабочих бедных окраин Лондона. В XX веке благотворительностью и развитием волонтерства занимается множество организаций разных стран. В 1990 году, на XI конгрессе Международной ассоциации добровольцев была принята Всеобщая декларация добровольцев и определены цели добровольческого движения.

Понятиям «волонтер», «доброволец» есть множество определений. Волонтер (от франц. *volontaire*) – доброволец, гражданин, осуществляющий благотворительную деятельность в форме безвозмездного труда в интересах благополучателя, в том числе в интересах благотворительной организации (закон «О благотворительной деятельности и благотворительных организациях» от 7 июля 1995 г.). «Доброволец – гражданин, добровольно берущий

на себя какую-либо трудную работу, обязательство. Добровольчество – общественная работа добровольцев, добровольное участие в чем-нибудь» [7]. («Волонтер – создание будущего, гражданин мира, шанс человечества на выживание. Волонтеры – это люди, работающие в какой-либо области по своей воле, согласию, а волонтерское движение – свободные союзы людей, объединенные каким-либо интересом.»[6]. Таким образом, основной мотив волонтерской, добровольческой деятельности – быть социально полезным конкретному человеку, обществу в целом.

В условиях финансово-экономического кризиса страны, современное российское общество переживает период напряженной социально-политической обстановки, обострение отношений между людьми как следствие социального расслоения общества. В это время усилия отдельных добровольцев, волонтерских объединений становятся особенно необходимыми для обеспечения нормальной жизнедеятельности отдельных категорий граждан, попавших в трудные жизненные ситуации.

Особое внимание уделяется социальному воспитанию и формированию гражданской позиции молодежи, где наиболее эффективным инструментом этой работы признается развитие молодежного добровольчества. Медведев Д. А. отметил: «Необходимо создать программу, ...которая бы включала возможности использования различных новых механизмов по так называемому добровольчеству, или волонтерскому движению. Для нас эта тема новая, очень нужная в свете предстоящих больших событий»[1]. Нужны добровольцы, готовые к бескорыстному служению людям и обществу. «Добровольческое движение способствует: гуманизации отношений в обществе, развитию партнерского ответственного взаимодействия, умений и навыков добровольцев, удовлетворению их потребности в общении и самоуважении, изменению мировоззрения, осознанию полезности и значимости выполняемой деятельности» [3].

Опыт активной волонтерской деятельности в СВГУ насчитывает более десяти лет. В процессе учебной и внеучебной деятельности студентов, создаются предпосылки для укрепления и введения в практику добровольческих студенческих инициатив, развития добровольчества. Волонтерская работа проводится, как правило, под руководством заместителя декана, кураторов академических групп, преподавателей специальных курсов и направляется ими. Волонтерская деятельность студентов проводится в сотрудничестве с Отделом по внеучебной деятельности ВУЗа, Управлением по делам молодежи, руководителями образовательных, социальных учреждений, учреждений здравоохранения, общественных организаций. Приглашаются представители СМИ для привлечения широкого общественного внимания к волонтерской деятельности и инициативам, продвижения в обществе филантропических идей и ценностей, информирования граждан о результатах деятельности студентов-волонтеров.

Студенты участвуют в различных направлениях волонтерской деятельности:

- выполняют разовые поручения (проведение субботников на участках дошкольных общеобразовательных и социальных учреждений, оказание адресной помощи ветеранам ВОВ, пенсионерам, людям с ограниченными возможностями и др.);

- участвуют в городских акциях, акциях ВУЗа и факультета: «Если не я...», «Капля крови», «Дети – наше будущее», «День открытых сердец», «Сделай добро просто так» (донорство крови для медицинских учреждений, сбор вещей, гигиенических принадлежностей, игрушек, канцелярских товаров, книг для нуждающихся социальных учреждений, прихожан епархии Русской Православной Церкви и т. п.);

- разрабатывают сценарии и проводят спортивно-оздоровительные, познавательные, театрализованные мероприятия в дошкольных и средних общеобразовательных учреждениях, «Доме для ветеранов войны и труда», «Социально-реабилитационном центре для несовершеннолетних», Детских домах, Социально-педагогическом центре;

- проводят беседы, направленные на предотвращение конфликтов, развитие идей терпимости (толерантности) в обществе; тренинги «За здоровый образ жизни», направленные на профилактику курения алкоголизма, употребления наркотиков и т.п. для школьников, учащихся ПТУ и др.;

- проявляют творческое отношение к организации и проведению праздников: являются активными участниками городских праздничных концертов и театрализованных представлений, факультетских, университетских и межвузовских студенческих мероприятий.

Это далеко не полный перечень выполняемых работ студентами-волонтерами. Список участия студентов в разрешении различного рода проблем для населения города с каждым годом увеличивается и это свидетельствует, с одной стороны, о возрастании количества нуждающихся граждан в оказании им какой-либо помощи, с другой, – о необходимости пополнения рядов волонтерского движения новыми представителями, для оказания посильной помощи тем, кто в ней нуждается.

Результатом участия в волонтерской деятельности студенты Северо-Восточного государственного университета (СВГУ) видят понимание возможности и собственной способности изменить что-то в обществе и окружающем мире в лучшую сторону. Возможность увидеть результаты своего собственного труда формирует у молодого человека привычку, потребность в деятельности, приносящей видимые положительные изменения и способствует закреплению такой потребности в будущей профессиональной деятельности.

Качество волонтерской деятельности, по мнению исследователей зависит от уровня подготовленности студента-волонтера. По определению, подготовка – формирование и обогащение установок, знаний и умений, необходимых индивиду для адекватного выполнения специфических задач.[5] Следовательно, подготовить – сделать что-нибудь для организации, обучить, дать необходимые знания. Подготовка рассматривается как формирование готовности чего-либо.

Категорию «готовность» исследователи понимают как:

- «согласие сделать что-нибудь, желание содействовать чему-нибудь» (Д. Ушаков);
- «состояние, при котором все сделано, все готово» (С. И. Ожегов);
- «интегральное образование, включающее в себя определенные способности, направленные на достижение положительного результата (Е. П. Белозерцев);
- «определенный уровень развития личности, предполагающий сформированность ценностной системы и операционально-поведенческих качеств» (Я. Л. Коломенский).

Рассмотренные определения позволяют выделить основные компоненты подготовки будущего социального педагога:

- а) общекультурная подготовка, выполнение норм этики, сформированность рефлексивных способностей, потребность в совершенствовании значимой деятельности, саморазвитие;
- б) методическая подготовка, включающая наличие знаний в области выполняемой деятельности, свободное владение методами и приемами работы, умение подбирать формы взаимодействия с людьми в соответствии с их возрастными и индивидуальными особенностями;
- в) специальная подготовка, предполагающая наличие знаний, полученных в результате изучения дисциплин предметной подготовки, специальных дисциплин, факультативных курсов, а также практических умений, полученных в процессе прохождения практических занятий и педагогических практик.

Таким образом, результатом готовности студентов к будущей социально-педагогической деятельности можно считать усвоение всех компонентов подготовки (общекультурную, методическую, специальную).

Анализ наблюдений за деятельностью студентов позволяет выявить некую закономерность: количество выполняемой волонтерской работы студентами увеличивается с изучением специальных педагогических дисциплин и дисциплин предметной подготовки, получением педагогических навыков при прохождении ими различных видов практик. Следовательно, количество выполняемой волонтерской работы студентами увеличивается с уровнем их образованности.

В условиях протекающего финансово-экономического кризиса, который в большей степени затронул слабозащищенные слои населения, сам факт наличия студентов-волонтеров и результаты волонтерской деятельности могут свидетельствовать об их значительном вкладе в решение общих проблем социального благополучия граждан страны.

Работа с различными категориями людей, испытывающих те или иные затруднения в жизни требуют от человека значительных затрат душевных сил, высоких моральных и других качеств, в соответствии с гуманистическими требованиями профессии и общества. В по-

следние годы, для студентов специальности «Социальная педагогика» дополнительно вводится изучение факультативных курсов, таких как «Волонтерская работа с детьми группы риска» и др. Считаем, что профессиональная подготовка студентов в процессе обучения способствует их эффективной профессиональной социализации – усвоению системы установок, норм и ценностей, соответствующих осваиваемой профессии.

Участие студентов в волонтерской деятельности способствует становлению их высокой гражданской позиции, формированию нравственных качеств и коммуникативных навыков, развитию социального интеллекта и творческих способностей, приносит удовлетворение от положительных результатов своего труда, и таким образом, – способствует повышению профессиональной компетентности студентов – будущих специалистов.

Список использованной литературы:

1. Зимова, Ю. К., Денисова, Е. Н. Развитие молодежного добровольчества в субъектах Российской Федерации // Молодежь и общество. - 2010. - № 2. –С. 12-15.
2. Иванова Л. К. Добровольчество и профессиональная социализация социальных педагогов и работников // Социальные технологии исследования. - 2008. - №5. – С. 27-31.
3. Кудринская Л.А. Добровольческий труд в современной России: Монография. - Омск: Издательство ОмГТУ. - 2005. – 302 с.
4. Подготовка волонтеров (Программы, рекомендации, модели опыта). – М.: ГОУ ЦРСДОД. - 2004.- С. 24-28.
5. Словарь по социальной педагогике: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М.: Издательский центр «Академия». - 2002. – 269 с.
6. Соломахина, Л.А. Теоретические аспекты функционирования волонтерского движения // Теория и практика физической культуры. - 2009. - № 11. – С.18-23.
7. Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т.1/ Под ред. Проф. Д. Ушакова. – М.: ТЕРРА. - 1996. – 642 с.
8. Шебуняев, А.Г. Волонтерство как фактор формирования гражданского самосознания будущих специалистов социальной сферы // Высшее образование сегодня. - 2010. - № 4. – С. 19.

УДК 378.095

Bissenbayeva Z., Mst. Degree
of methodical science Military Institute of the Ministry
of Defense of Kazakhstan NE, Almaty, Kazakhstan

MODEL OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION

Резюме

В статье рассматриваются проблемы формирования коммуникативной компетенции обучающихся, как основного компонента профессиональной компетентности современного специалиста. Дается анализ различных точек зрения в определении сущности понятия коммуникативной компетенции и описывается апробированная на практике модель формирования коммуникативной компетенции будущего специалиста. Представляются результаты проводимого экспериментального исследования по теме, раскрываются возможности их использования в непосредственном процессе формирования коммуникативной компетентности у обучающихся. Новая форма исследования определяет коммуникативный и личностно-ориентированный подход к решению возникающих в ходе работы проблем.

Түйін

Мақалада білім алушылардың коммуникативтік құзырлығын қалыптастыру проблемалары бүгінгі маманның кәсіптік құзырлығының негізгі компоненті ретінде қарастырылады. Коммуникативтік құзырлық ұғымының мәнін анықтаудағы әртүрлі көзқарастарға талдау жасалады және практикада тексерістен өткен болашақ мамандардың коммуникативтік құзырлығын қалыптастыру моделі сипатталады. Тақырып бойынша жүргізілген эксперименттің нәтижесі ұсынылып, оларды білім алушылардың

коммуникативтік құзырлығын қалыптастырудағы мүмкіндіктері ашып көрсетіледі. Зерттеудің жаңа түрі жұмыс барысында кездескен проблемаларды шешуге қажетті коммуникативтік және тұлғалық-бағдарлық тәсілді анықтады.

Keywords: *communicative competence, competence, professional competence, student-centered approach, communicative approach, model, the formation of competence, experimental study*

Problem statement

The problem of the abilities forming in communicative competence "as the main component of the professional qualifications competency of the modern specialist" is being discussed in line with the communicative and especially cognitive-communicative approaches in native and foreign methodology is being actively discussed (Kunanbaeva S.S.) [1]. At the same time, the monitoring process of teaching FL in educational establishments finds that students do not possess the most important skills of communicative competence. The students are not often able to consistently and persuasively express their point of view, replacing the logic of the arguments by unsubstantiated statements; they do not have the specific lexis and cannot intrude in the professional communications. From this it follows that the formation of communicative competence skills should be seen as a purposeful process that requires considerable pedagogical effort.

Aim

The main objective of our research is to develop a methodological model of the students' communicative competence formation.

Method

Based on theoretical and methodological provisions of the new philosophy of education, we have developed a method of forming communicative competence using the video clips with communicative situations.

This conceptual approach is one of the varieties of student-centered approach in teaching foreign language to communicate. In accordance with the laws of the theory of developmental education, the organization of the third stage is modeled on the development of creativity and cognitive activity in the students.

Discussion

The term "model" in modern works on the methodology of teaching foreign language is used in different ways and therefore has many definitions.

In the most general sense, a model is known as a specially designed construction of the researched object to reproduce some of the properties and qualities of a true object or its individual aspects under investigation. "The Model as a research tool, as mentioned Voronin, V.N. should reflect the evidence, facts, relationships in a particular field of knowledge in the simple and understandable form, and should be convenient and accessible for the analysis and conclusions" [2].

Every model by itself expresses an approximation, a limited view of the structure and functions of this or that object [3].

Widely used term in FL teaching methodology is "modeling," which describes the process of the creating the models. Modeling is carried out by constructing models that preserve and reflect the main features of the object of the research.

The basis of modeling is a scientific theory, reflecting the research area, its regulations and principles, as well as experimental data and real facts.

Modeling as a scientific mode of knowledge invariably involves making observations, experiments, calculations, logical analyses of the models and using the results to make an assessment of the phenomena and processes occurring in the real object. During the modeling it is always better to take into consideration that even a well-constructed model does not reveal the essence of holistic research object, because modeling is often associated with the selection of only certain aspects of the object [4].

An important condition in the model study is the reliance on the certain principles, which include:

- visibility which means the obvious expression of a model its constructive display and etc.;
- certainty which means a clear allocation of certain aspects of the object;
- objectivity which means independence of the research on personal beliefs of the researcher.

Modeling is characterized by its particular stages of implementation. In its early stages, a thorough study of previous experiences of the investigated object must be assumed with its scien-

tific data. This data must be considered throughout the phrases of the study.

We proceed to the next step of our research in constructing a model of the chosen object which is presented by the process of communicative competence formation of students at universities.

Clarification of the purposes of teaching communicative competence skills and identification the range of communicative competence skills allows us to represent the general scheme so called model for constructing the process of communicative competence formation in the form of steps (see diagram model 1).

We consider that a way that creates a situation as close to the natural situation and helps to use the foreign language communicative activities in a foreign language class is the use of video clips with the non-deployed situation in order to solve the pragma-professional tasks.

What is the video clip with the non-deployed situation? This is a video fragment, which gives only a hint to some action and requires the decision of the pragma-professional tasks. The same fragment could be the basis for several decisions. Creating this type of psychological setting contributes to the development of creative thinking, which is essential for generating your own text. [5]

The formation of communicative competence on the basis of video clips with the non-deployed situation is a form of communication, which is, on the one hand, based on the features of communication as a social phenomenon in all its diversity, on the other hand, represents the integrative activities related to the transformation of information.

It is logical to ask, "What should be the organization of educational activities based on texts and video clips where a dialogue can occur?». In last few years, the works relating to (T.M. Dridze, N.D. Galskova and N.I. Gez) give a very clear answer:

Organization of training for communication on the basis of the text should be adequate to the basic laws of the communication process, which should include:

1. Activity character of verbal behavior of participants of communication, motivation of which must be executed:

- in the communicative behavior of the teacher as a participant in the process of communication and
- in the communicative (motivated, active) behavior of students as subjects of communication

and learning;

2. Situational attribution, which implies the most common options for student interaction as a part of the teaching model;

3. Objectivity of the communication process that should be expressed in a limited, but the exact set of discussion (issues, events) topics;

4. Using emotions as an expression of personal relationship to the subject of speech;

5. The content of the communication process, which implies the presence of speech means providing learning interaction.

Thus, if in the classroom there are no appropriate conditions, there is no communication, but only a scrimmage work on mastering another dose of linguistic material. The most effective and efficient means of creating incentives for communicative competence are video clips with non-deployed situation.

Methodological skills training model of communicative competence on the basis of video clips with non-deployed situation represents by itself a consistent implementation of a number of objectives to be achieved at different stages of its organization.

Based on theoretical and methodological provisions of the new philosophy of education, we have developed a method of forming communicative competence using video clips with non-deployed situation.

This conceptual approach is one of the varieties of student-centered approach in teaching foreign language to communicate. In accordance with the laws of the theory of developmental education is modeled the organization of the third stage, which is a creative stage of students' cognitive activity development. At this stage the following cognitive skills are formed and receive further development: observation, analysis, anticipation, advancing hypotheses, classification, staging and vision of problems, the ability to refer critically to the content of the received information, the ability to formulate and argue students' own point of view, summarize information, and to present counterarguments.

Using video clips with non-deployed situation allows from the beginning to put the problem before a group:

- a) educational task, which is to achieve the cognitive, creative activity
- b) socio-psychological activity offering implementation of pragma-professional tasks of certain culture of communication and the definition of professional-relevant skills during the performance.

Conclusion

In the carried-out research was attempt to create a technique of CC formation during English classes for first and second year students studying on specialty «Interpretation».

For achievement of the purpose the following tasks were solved:

1. Theoretical bases of formation of CC are opened
  2. Principles and requirements for CC formation are defined;
  3. The nomenclature of abilities of CC is defined;
  4. The complex of exercises is developed for abilities formation of CC;
  5. The methodical model of formation of CC on the basis of MPT is developed;
  6. Efficiency of the developed methodical model is experimentally by practical consideration checked;
- Results of experimental and skilled training show as CC control facility at lessons MPT can act.

References:

1. Kunanbaeva S.S. Theory and practice of modern foreign language education. – Almyty. - 2010.
2. Tarasov E.T. Activities. Communication. It (the formation of the active concept of speech) // Abstracts of the All-Union Conference "communicative language units." – M. - 1984. – 283 p.
3. Karasik I.E. Military discourse. – Moscow. - 2003. - P. 28.
4. Winter I.A. Psychology of teaching foreign languages in school. - M.: Education. - 1991. - 219 p.
5. Khaleeva I.I. Fundamentals of the theory of learning a foreign language speech understanding. – M. - 1989. – 218 p.

УДК 374.14

Магауова А.С., д.п.н,
профессор АГТУ,
г. Алматы

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Түйін

Автор бұл мақалада жоғарғы оқу орындары оқытушыларын даярлауда инновациялық қызметті тиімді пайдаланудың педагогикалық алғышарттарының өзектілігін негіздейді. Мұнда «инновация», «білім беру қызметіндегі инновация», «инновациялық қызмет» және «болашақ ұстаздың инновациялық қызметке даярлығы» сияқты ұғымдарға кеңінен түсінік береді. «Инновациялық қызметке оқытушыны даярлау моделі» мақсатты, мазмұнды, ұйымдастыру үдерісі мен рефлексивтік-бағалау сияқты бағыттарды қарастырады, оқытушыны инновациялық іс-әрекетке тиімді даярлаудың педагогикалық шарттарын ұсынады.

Abstract

The author in this article proves relevance of a problem of creation of effective pedagogical conditions in higher education institution for preparation of future teacher for innovative activity. In article innovations in educational activity", "innovative activity", "readiness of future teacher for innovative activity" reveal essence of such concepts as "innovation", ". Interest causes presented by the author "Model of preparation of the teacher to innovative activity", including target, substantial, organizational and procedural and reflexive and estimated components.

Ключевые слова: инновационная деятельность, система образования, педагогические условия, подготовка учителя, инновационные технологии в образовании

В начале XXI века система образования претерпевает значительные изменения, которые характеризуются мощными инновационными процессами, востребованными массового

участия педагогов в этих процессах. В среднесрочной стратегии ЮНЕСКО в качестве основы для дальнейшего развития системы образования определяется удовлетворение потребностей в подготовке педагогических кадров, готовых к работе в условиях высокотехнологичной образовательной среды.

В соответствии с Государственной программой развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы вытекает, что уровень конкурентоспособности современной инновационной экономики определяется качеством профессиональных кадров, необходимостью внедрения инновационных технологий в образование [1]. Непрерывность изменений в образовании обуславливает современные требования государства и общества к профессиональному развитию учителя, ориентированного на выполнение инновационной деятельности. В связи с этим важной задачей системы высшего профессионального педагогического образования становится подготовка учителя к инновационной деятельности, результатом которой должна стать готовность учителя к данной деятельности.

Следует отметить, что в науке активно обсуждаются различные аспекты инновационной деятельности учителя. Так, проблемы, касающиеся введения инноваций в образование как одного из основных механизмов развития системы образования, рассматривали И.Г. Богуславская, Т.К.Клименко, С.В.Наумов, А.М.Новиков, Т.Г.Новикова и др.; базовые положения педагогической инноватики - О.Г.Хомерики, А.В.Хуторской, Н.Р. Юсуфбекова и др.; подготовку учителя к инновационной деятельности - К. Ангеловский, Л.С. Подымова, В.А. Сластенин и др.; различные аспекты педагогических инновационных явлений - Б.С.Гершунский, В.И.Загвязинский, М.В.Кларин, В.С.Лазарев, В.Я. Ляудис, В.М.Полонский, М.М.Поташик, В.И. Слободчиков и др.

Однако, сегодня в педагогической науке и практике назрело *противоречие* между потребностью государства и общества в учителе, подготовленном к решению задач инновационного образования, и недостаточной готовностью педагога к данному виду профессиональной деятельности; между необходимостью подготовки учителя к инновационной деятельности, направленной на его профессиональное развитие, и недостаточной разработанностью теоретических основ и методики подготовки учителя к данной деятельности. В связи с этим актуальной является исследование педагогических условий, обеспечивающих эффективность подготовки учителя к инновационной деятельности с учетом современных тенденций развития системы образования.

Наиболее значимыми *тенденциями*, определяющими развитие системы высшего профессионального образования в условиях реализации принципов Болонской Декларации, являются:

- интернационализация содержания профессионального образования с приведением стандартов в соответствие с международными требованиями к уровню подготовки специалиста;
- освоение ключевых и профессиональных компетенций, позволяющих быстро реагировать на изменения рынка труда; непрерывность профессионального образования в течение всей жизни человека;
- переход от предметного обучения к межпредметно-модульному на компетентностной основе, обеспечивающему гибкость профессионального образования [2].

Реализации этих приоритетных направлений способствуют педагогические инновации. *Инновации в образовательной деятельности* – это использование новых знаний, приёмов, подходов, технологий для получения результата в виде образовательных услуг, отличающихся социальной и рыночной востребованностью.

Инновационный или новаторский опыт связан с осознанием педагогом необходимости перемен, нововведений. Применительно к педагогическим процессам инновация означает введение нового в цели, содержание, методы и формы обучения и воспитания, организацию совместной деятельности преподавателей и студентов [3].

Профессиональная деятельность учителя имеет сложную структуру и тесно связана с личностью учителя, выполняющего данную деятельность (Н.В.Бордовская, В.Г.Воронцова, А.А.Деркач, Э.Ф.Зеер, Н.В. Кузьмина, А.К.Маркова, Л.М.Митина, А.А.Реан, В.А.Сластенин и др.). Развивающаяся педагогическая деятельность оказывает развивающее влияние на ее

субъекта – учителя, что анализируется с точки зрения личностно-деятельностного подхода (И.А.Зимняя, В.В.Сериков и др.). С позиций данного подхода личность учителя рассматривается как субъект педагогической деятельности, которая сама, формируясь в деятельности, определяет характер этой деятельности. Одним из видов педагогической деятельности является инновационная деятельность.

Анализ исследований по педагогической инноватике позволил определить *инновационную деятельность учителя как мотивированный процесс освоения, апробации и использования учителем педагогических новшеств, направленных на достижение целей современного образования. По мнению ученых, она представляет собой комплекс принимаемых мер, обеспечивающих реализацию и целенаправленный характер инновационного процесса.* Важной особенностью инновационной деятельности педагогов-практиков является ее исследовательская направленность. Инновационная деятельность учителя является творческой деятельностью. К личности учителя, осуществляющего инновационную деятельность, предъявляется ряд требований, среди них – сформированная готовность к инновационной деятельности. Инновационная направленность деятельности педагога, по мнению В.А. Сластенина, включает также такую важную составляющую, как внедрение в практическую педагогическую деятельность результатов психолого-педагогических исследований [4].

Процесс подготовки педагога к инновационной деятельности включает следующие этапы:

Первый этап – развитие творческой индивидуальности педагога, развитие у обучающихся способности выявлять, формулировать, анализировать и решать творческие педагогические задачи, а также развитие общей технологии творческого поиска, самостоятельный перенос ранее усвоенных знаний и умений в новую ситуацию, видение проблемы в знакомой ситуации, новой функции объекта, комбинирование ранее усвоенных способов деятельности в новой, применительно к возникшей проблеме, развитие критичности мышления.

Второй этап – овладение основами методологии научного познания, педагогического исследования, введения в инновационную педагогику. Ознакомление с предпосылками возникновения инновационной педагогики, с ее основными понятиями; изучение основных источников развития альтернативной школы, ознакомление с различными типами инновационных учебных заведений и т.д.

Третий этап – освоение технологии инновационной деятельности. Ознакомление с методикой составления авторской программы, этапами экспериментальной работы в образовательном учреждении. Анализ и прогнозирование дальнейшего развития новшеств, трудностей внедрения.

Четвертый этап – практическая работа по внедрению новшества в педагогический процесс, осуществление коррекции, отслеживание результатов эксперимента, самоанализ профессиональной деятельности. На этом этапе формируется инновационная позиция педагога как система его взглядов и установок в отношении новшеств.

Основываясь на вышеизложенные положения, мы разработали *«Модель подготовки учителя к инновационной деятельности».*

Анализ проведенных исследований позволяют выделить следующие *педагогические условия, обеспечивающие эффективность подготовки учителя к инновационной деятельности:*

Первое условие – проектирование индивидуального образовательно-профессионального маршрута (ИОПМ) подготовки учителя к инновационной деятельности (О.В.Акулова, Н.А.Лабунская, Е.В.Пискунова, Е.В.Попова, А.П.Тряпицына и др.). При этом уделяется внимание самоопределению и самостоятельности учителя в процессе подготовки к инновационной деятельности и предусматривается предоставление учителю возможности осваивать профессиональную образовательную программу на основе выбора вариативных модулей; активное участие каждого учителя в проектировании собственного маршрута. (см. Схема 1 см. ниже)

Второе условие - сопровождение подготовки учителя к инновационной деятельности. Под сопровождением подготовки учителя к инновационной деятельности вслед за В.А.Адольфом и Н.Ф.Ильиной понимается педагогическая стратегия, обеспечивающая фор-

мирование готовности к инновационной деятельности как интегративного профессионально значимого качества личности учителя, ориентированного на осуществление инновационной деятельности. Учет многоаспектного характера сопровождения позволил выявить его составляющие: педагогическое сопровождение, психологическое сопровождение и методическое сопровождение.

Третье условие - мониторинг процесса подготовки учителя к инновационной деятельности. Мониторинг реализован по ряду направлений: осуществление внешнего мониторинга подготовки учителя к инновационной деятельности; содействие в осуществлении учителем внутреннего мониторинга посредством организации рефлексивного самоанализа результатов целенаправленной подготовки учителя к инновационной деятельности при систематическом проведении рефлексивных тренингов и организации самоанализа профессионального портфолио учителя.

Таким образом, стратегия государства на индустриально-инновационное развитие казахстанского общества обуславливают необходимость коренного обновления системы образования, методологии и технологии подготовки учителя к инновационной деятельности, направленной на создание, освоение и использование педагогических новшеств и выступающей средством обновления образовательной политики в Республике Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. - Астана - МОН РК. – 4 с.
2. Давыдов Л.Д. Модернизация содержания среднего профессионального образования на основе компетентностной модели специалиста: автореф.дисс....к.пед.наук/ Л.Д. Давыдов. – М. - 2006. – 26 с.
3. Чернилевский, Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: учебное пособие для вузов/ Д.В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2002. - 473с.
4. Слостенин, В.А. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н. Шиянов. – 3-е изд. – М.: Школа-Пресс,. - 200. – 512с.
5. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс. - 2002. - 544 с.

УДК 376.58

Токарева С.В., ст.преподаватель
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
г. Алматы

К ВОПРОСУ О ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ, ИМЕЮЩИМИ ТРУДНОСТИ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Түйін

Оқу және тәрбие барысында қиын балалармен жұмыс жасауда педагогикалық ерекшеліктерді білу педагогқа осы категориядағы балалардың ерекшелігіне байланысты оқыту үдерісін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл өлшем балаға дұрыс әсер етудегі балалардың жеке ерекшеліктерін зерттеумен тығыз байланысты. Егер педагогикалық үдеріс құрылымына тиімді таңдау жасауда педагогикалық үдеріс тұлғаны қалыптастыруға бағытталған болса, онда осы категориядағы балалармен жұмыс жасауда тұлғалық-бағыттылық көзқарас ең тиімді болып табылады.

Abstract

Knowledge of pedagogical features of working with children who have difficulty with learning and education, allows teacher to organize the educational process in accordance with the characteristics of this category of children. This criterion is closely linked with the study of individual characteristics of children, without which you can not properly influence on a child development. And if the choice of ap-

proaches to the construction of the pedagogical process proceed from the fact that the educational process is primarily focused on the formation of the person, the person-centered approach is most effective when you work with this category of children.

Ключевые слова: учитель, подготовка будущих учителей, дети, имеющие трудности в учебно-воспитательном процессе, образование, учебно-воспитательный процесс, личность учащегося.

В Концепции непрерывного педагогического образования Республики Казахстан процессе реформирования системы образования на первый план выводит подготовку учителя новой формации, т.е. творческой личности, обладающей способностью к рефлексии, профессиональными навыками, педагогическим даром и стремлением к познанию нового.

Одним из главных требований к подготовке учителя новой формации в целостном педагогическом процессе является идейно-нравственная позиция личности учителя, которая включает в себя гуманистическое отношение к личности, ориентацию на взаимоотношения учителя с учащимися и взгляд на учение [1].

На первый план выдвигается личность учащегося, его чувства и переживания, которые непосредственно влияют на его деятельность, следовательно, и на результативность этой деятельности. По мнению Н.Д.Хмель педагогический процесс, как целостное явление ориентирован на целостное формирование личности школьника. Данный процесс может осуществляться лишь во взаимодействии учителя и ученика, которое помогает школьнику овладеть теми необходимыми способами деятельности, которые позволяют состояться им как личности [2]. Исходя из вышесказанного, взаимодействие и взаимоотношения учителя с учащимися выступает как одно из условий функционирования педагогического процесса, который ориентирован на развитие личности школьника. Следовательно, отношение учителя к ученикам и учеников к учителю, влияет на результативность педагогического процесса. Следовательно, если педагогический процесс будет строиться на учете личностных особенностей учеников, то взаимодействие и взаимоотношения будут более успешными.

На сегодняшний день наблюдается тенденция увеличения детей, имеющих трудности в учебно-воспитательном процессе, т.е. детей испытывающих трудности в усвоении общеобразовательных программ и общепринятых норм культурного поведения в силу различных биологических, психических и социальных причин. Анализ психолого-педагогической литературы (Колумбаева Ш.Ж., Толстева О.С., Уманов Г.А. и др.) свидетельствует о том, что работа ведется лишь с некоторыми категориями детей, имеющих трудности в учебно-воспитательном процессе. Это в основном трудновоспитуемые дети и дети с девиантным поведением. Нами же была предпринята попытка, объединить все категории в одно понятие – дети, имеющие трудности в учебно-воспитательном процессе. На наш взгляд к данной категории детей можно отнести:

1. Дети с задержкой психического развития;
2. Дети с педагогической или социальной запущенностью;
3. Дети с нарушениями социальных связей и отношений;
4. Дети «зоны риска»;
5. Дети с ограниченными возможностями жизнедеятельности (т.е. патологией физического или психического развития).

И как показывает опыт работы общеобразовательно-воспитательных учреждений, все эти категории детей обучаются в общеобразовательной школе. И лишь за исключением «тяжелых случаев», детей распределяют в специальные учреждения в зависимости от уровня и характера нарушений (специальные интернаты для умственно отсталых детей, школы-интернаты для трудновоспитуемых и др.).

В связи с этим на наш взгляд является необходимым рассмотреть процесс обучения и воспитания детей, имеющих трудности в учебно-воспитательном процессе, а также выделить профессионально-значимые качества учителя, влияющие на повышение эффективности данного процесса.

Абсолютной ценностью педагогического процесса является личность учащегося. Взаимодействие и взаимоотношения педагога с учащимися выступают как одно из условий повышения

эффективности педагогического процесса. В связи с этим профессионально-значимые качества, определяющие особенности взаимодействия и взаимоотношений учителя с учеником, являются основными инструментами формирования и развития личности учащихся.

Взаимоотношения учителя с учащимися представляет собой социально-педагогическое явление, в основе которого лежит ценностная установка учителя, в соответствии с которой каждый ученик воспринимается им как самостоятельная личность, как цель, а не средство учебно-воспитательного процесса. Еще Лев Николаевич Толстой говорил о том, что «свобода ребенка должна являться ведущим принципом обучения и воспитания. Школа лишь тогда станет подлинно гуманной, когда учителя не будут рассматривать ее как дисциплинированную роту солдат, которой нынче управляет один, завтра другой поручик» [3].

Проблема обучения и воспитания детей с трудностями в учебно-воспитательном процессе являлась актуальной во все времена. И сегодня этой теме уделяется большое внимание, так как число детей данной категории неумолимо растет. Что доказывают статистические данные, как Российской Федерации, так и нашей Республики. Так, по мнению Б. Абдрахманова, данные, полученные российскими учеными можно соотнести с данными Республики Казахстан:

- от 15 до 50% здоровых детей испытывают трудности в школе;
- 40% детей подвергаются насилию в семьях и столько же в школах;
- 95% детей с трудностями в учебно-воспитательном процессе имеют психические отклонения (невроз, депрессия и т.д.);
- лишь 10% детей, нуждающихся в помощи со стороны школы, могут ее поучить [4].

Эти данные свидетельствуют о том, что каждому ребенку, даже благополучному, не совершившему пока ничего предосудительного необходима квалифицированная педагогическая помощь. С этой задачей может справиться лишь педагог, обладающий определенным уровнем сформированности готовности к работе с данной категорией детей.

Готовность работы с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе, на наш взгляд включает в себя следующие критерии:

1. Знание психолого-педагогических особенностей детей, имеющих трудности в учебно-воспитательном процессе;
2. Знание особенностей целостного педагогического процесса в работе с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе;
3. Процессуальность педагогической деятельности.
4. Личностноориентированный подход в педагогической деятельности учителя.

Наличие всех перечисленных критериев является фундаментом построения эффективного педагогического процесса с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе.

Для более глубокого понимания готовности к работе с детьми, испытывающими определенные трудности, необходимо рассмотреть каждый из критериев в отдельности.

Знание психолого-педагогических особенностей детей, имеющих трудности в учебно-воспитательном процессе. Для того чтобы знать, как корректировать, необходимо понять, что корректировать, т.е. знать причины возникновения трудностей в учебно-воспитательном процессе. Это поможет учителю скоординировать свои действия при построении педагогического процесса и подобрать наиболее эффективные способы его реализации. Проанализировав различные источники (М.И. Рожков, Г.К. Селевко, Н.П. Слободяник) и проведя опрос среди учителей, мы выяснили, что главной причиной затруднений в работе с данной категорией детей, педагоги видят в самих себе. Это и отсутствие необходимых знаний, и неумение налаживать контакт с детьми и их родителями, а также и неумение разговаривать с детьми о сложных социальных вопросах. Для построения эффективного учебно-воспитательного процесса учителю необходимо знать индивидуальные психолого-педагогические особенности детей и основные принципы их изучения. Индивидуализация учения и воспитания предполагает построение учебно-воспитательного процесса в соответствии с особенностями ребенка, его возможностями и уровнем развития. А.И. Кочетов раскрывая систему воздействия на трудных детей, отмечает, что формирование личности трудновоспитуемого ребенка есть сочетание перевоспитания с обычными мерами воспитания и самовоспитания [5]. Иными словами, трудный ребенок не должен

быть пассивным объектом воспитательных воздействий, необходима активизация его личности, использование ее здоровых нравственных сил для борьбы с собственными недостатками. Педагогу, прежде всего, необходимо хорошо знать детей, видеть в каждом из них индивидуальные, своеобразные черты. Чем лучше учитель знает индивидуальные особенности школьников, тем эффективнее он может организовать учебно-воспитательный процесс.

Знание особенностей целостного педагогического процесса в работе с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе позволяет педагогу организовать учебный процесс в соответствии с особенностями данной категории детей. Этот критерий тесно взаимосвязан с первым критерием, так как без знания индивидуальных особенностей детей, нельзя правильно воздействовать на них. И если при выборе подходов к построению педагогического процесса исходить из того, что целостный педагогический процесс в первую очередь ориентирован на целостное формирование личности, то личностноориентированный подход является наиболее эффективным при работе с данной категорией детей. Т.е. подхода, который включает в себя, идею развития личности, общечеловеческие принципы гуманизма, идею демократизации педагогических отношений, углубление индивидуального подхода, принцип природосообразности обучения и воспитания, идею активизации внутренних саморегулирующих механизмов развития личности [6].

На основе данного подхода выделяются следующие принципы построения педагогического процесса с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе:

1. Принцип ориентации на позитив в поведении и характере ребенка.
2. Принцип социальной адекватности воспитания.
3. Принцип индивидуализации воспитания детей, с трудностями в учебно-воспитательном процессе.
4. Принцип социального закаливания данной категории детей [7].

Третий, выделенный нами критерий, процессуальность педагогической деятельности, рассматривается как развивающееся во времени взаимодействие участников данной деятельности, направленное на достижение поставленных целей и приводящее к заранее запланированному изменению состояния, преобразованию свойств и качеств объектов. Основными критериями процессуальности является управляемость, т.е. возможное планирование и проектирование педагогического процесса, диагностичность – возможность получения информации о ходе процесса и контроля его отдельных этапов, прогнозируемость – возможность предвидеть результат, а также степень его вероятного отклонения, эффективность, воспроизводимость – возможность переноса технологии построения педагогического процесса в другие условия и другими субъектами, т.е. передача опыта. Именно по этим критериям можно выявить уровень сформированности умений и навыков работы будущего педагога с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе. Так как в своей совокупности они раскрывают суть педагогической деятельности учителя направленной на перевоспитание детей с трудностями.

Четвертый критерий готовности, который на наш взгляд является наиболее важным, это личностно-ориентированный подход в педагогической деятельности учителя. По мнению А.С. Белкина главным смыслом педагогической деятельности является создание каждому ученику ситуации успеха, которая позволяет ему самореализоваться и самоутвердиться как личности.

На наш взгляд именно личностно-ориентированный подход характеризует содержание взаимодействия и взаимоотношений педагога с учащимися в педагогическом процессе и является одним из условий повышения его эффективности, так как на его основе личность учащегося признается высшей ценностью.

Так в своей работе К.С. Успанов, рассматривает гуманность, один из составляющих компонентов личностно-ориентированного подхода, как отношение учителя к личности воспитанника, которое имеет в своей основе такие профессионально-ценностные ориентации, как понимание самоценности человеческой личности, стремление к общению с детьми и развитию их как личности [8].

В процессе личностноориентированного образования в учебно-воспитательный процесс вводятся критерии моральности, духовности и красоты, применяется новый подход к определению целей обучения и воспитания. Ученик в данном подходе рассматривается не

как объект деятельности учителя, а как всесторонне развивающая личность, с ярко выраженной творческой индивидуальностью.

Конечная цель воспитания с его позиции состоит в том, чтобы каждый воспитанник мог стать полномочным субъектом деятельности, познания и общения, свободной, самостоятельной личностью. Необходимо гуманизировать учебно-воспитательный процесс, т.е. создать такие условия, в которых ребенок не может не учиться, не может учиться ниже своих возможностей, не может остаться равнодушным участником воспитательных дел или сторонним наблюдателем бурно текущей жизни.

Таким образом, эффективность взаимодействия и взаимоотношений педагога с детьми, имеющими трудности в учебно-воспитательном процессе, будет зависеть от сформированности критериев готовности к работе с данной категорией детей.

Список использованной литературы:

1. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан // Вопросы педагогики. - 2006. - № 1-2.
2. Хмель Н.Д. Педагогический процесс как объект деятельности учителя: учебное пособие для студентов и преподавателей педагогических институтов.- А.А. КазППИ. - 1978. – С. 42-56.
3. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. – М. - 1956. – 362 с.
4. Абдрахманов Б. Роль личности учителя в воспитании детей с девиантным поведением. //Поиск. - №1. - 2006. – С.27-29.
5. Кочетов А.И. Перевоспитание подростка. – М. - 1972. – 274 с.
6. Селевко Г.К. Технология воспитания и обучения детей с проблемами. - М.: НИИ школьных технологий. - 2005. – 144 с.
7. Воспитание трудного ребенка. /Под ред. М.И. Рожкова. – М. - 2006. – 228 с.
8. Успанов К.С. Теория и практика формирования профессионально значимых качеств у будущих учителей. /Автореферат дисс..... доктора педагогических наук. – Алматы. – 1999 – 50с.

УДК 37.015.31

Көшербаева Г.Н., п.ғ.к., доцент,
Әбілова З.Т., магистрант
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы қаласы

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ РЕФЛЕКСИЯНЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ТҮРҒЫСЫНАН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Резюме

Решение задач рефлексивной подготовки будущих учителей предполагает стимулирование и активизацию рефлексивных процессов личностного и профессионального самосознания и самоопределения педагога и способствует формированию его мотивационно-ценностных субъективных ориентаций в профессиональной сфере, развитию позитивной профессиональной Я-концепции. Психологическая готовность к профессиональной деятельности способствует формированию рефлексивной культуры, которая обеспечивает возможность использовать знания, опыт, перестраиваться в различных педагогических ситуациях и является решающим условием быстрой адаптации к профессии и дальнейшего профессионального самосовершенствования.

Abstract

Meeting the challenges of reflective preparation of future teachers involves stimulation and activation of reflexive processes of personal and professional self-awareness and self-determination of the future teacher and promotes the formation of its motivational value of subjective attitudes in the professional field, the professional development of a positive self-concept. Psychological readiness for professional activity contributes to the formation of reflective culture that provides the

ability to use knowledge, experience, reconstructed in a variety of professional situations and is decisive for quick adaptation to the profession and further professional self-improvement.

Өзекті сөздер: *рефлексия, педагогикалық рефлексия, рефлексивтік білік, рефлексивті белсенділік, рефлексивті басқару, әдістемелік рефлексия, педагогикалық рефлексияға дайындық, рефлексивті мәдениет, рефлексивті сауаттылық.*

Дамыта оқыту идеясын оқыту проблемасының өзектілігіне байланысты рефлексияның педагогикадағы алатын орнының мәні арта түсіп, білімді дамытудың шарттарының бірі болып отыр. Сондықтан да ол қазіргі кездегі білім саласындағы көкейтесті мәселелер қатарына жатады. Рефлексияның мәні – адамның өзінің білімін, білімінің негізін, оларды меңгерудің жолдарын анықтау. Мұғалімнің рефлексиялық қызметінің мақсаты: педагогикалық әрекеттің негізгі компоненттерін есіне түсіріп, олардың мәнін, алынған нәтиженің «дұрыс» не «бұрыс» болғанын дәлелдей алу, қолданылған әдіс пен құралдардың тиімді не тиімсіз болғанына байланысты өзіндік көзқарасын білдіру, орындалып өткен әрекеттің нәтижесін зерттеу. Тек сонда ғана алдағы жұмыстарда дұрыс мақсат қойып, алға қарай шығармашылықпен жылжудың жобасын жасау мүмкін болады [1].

«Рефлексия» түсінігінің анықтамасының көптігі, бәрінен бұрын, оның механизмінің әмбебаптылығымен байланысты. Рефлексивті механизмнің көп қызметтілігі педагогика мен психология саласының зерттеушілерінің рефлексивтік мәселеге деген қызығушылықтары артуының шарты болып табылады. Жалпылай алғанда, рефлексия адамның өзін қоршаған әлеммен пәндік-әлеуметтік қатынасының мәнін түсіну және оған қайта мән беру, өзіне-өзі талдау жасай білу қабілеті ретінде қарастырылады.

Философ, логик, психолог, педагог ғалымдардың еңбектерінде (А.А.Бизязева, Л.И.Божович, Д.В.Выготский, К.Я.Вазин, В.В.Давыдов, А.И.Зимняя, А.Н.Леонтьев, Л.С.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин, Г.П.Шедровицкий және т.б.) «рефлексия» ұғымына берілген анықтамаларды төрт топқа бөлуге болады: *әлеуметтік – психологиялық анықтамалар* (рефлексия – субъектінің ойлану, өз ойларын талдау, өзінің психикалық күйін саралау, өз әрекетін талдауға деген бейімділігі; рефлексия ойлау мен іс-әрекетте - тұлғаның өзінің әрекет етуінің механизмі; кооперация мен коммуникацияда - «үстінгі», «сыртқы» позицияға шығу механизмі; өзіндік танымда - ішкі бағыттылықта өзінің орнын анықтау механизмі және «Мен» шекарасын белгілеудің әдісі); *логикалық-гносеологиялық анықтамалар* (рефлексия – адам ойының қағидасы, өзіндік әрекеттердің алғышарттарын ұғыну, білімнің мазмұнын және оның танымдық әдістеріне талдау жасау); *әлеуметтік-философиялық анықтамалар* (рефлексия - өзіндік сананың маңызды элементі, оны дамыту факторы; рефлексия – бұл ішкі карама-қайшылықтардың өзектілігін тауып, оларды шешу жолдарын көрсететін, өзінің тәжірибиелік іс-әрекетін сезінуге бағытталған, адамның өзін-өзі тану қабілеті); *педагогикалық анықтамалар* (рефлексия - өзін-өзі танудың, түсінудің, тексерудің, бағалаудың негізгі тәсілі және ойлаудың қажетті құралы) [2].

Қазіргі таңда ғылыми әдебиетте, сондай-ақ оқытушылық тәжірибеде «педагогикалық рефлексия» ұғымы жиі кездеседі. Демек, педагогикалық рефлексия - мұғалімнің өзіне, өзінің қылықтарына объективті баға беру, педагогикалық қарым-қатынас процесінде ең алдымен балалар қалай қабылдайтынын түсіну қабілеті. Педагогикалық рефлексия орталығында - оқушы тәрбиешіде және онымен өзара қарым-қатынасында нені қабылдайтынын және түсінетінін, тәрбиешінің әрекеттеріне қалай икемделе алатынын ұғу.

«Педагогикалық рефлексия» түсінігі талдау бізден педагогикалық рефлексияны қалыптастыру мәселелелерін психологиялық-педагогикалық зерттеулер тұрғысынан қарастыруды талап ететінін атап өткен жөн. Бұл жағдай біздің зерттеудің объектісі ретінде студенттер бойында педагогикалық рефлексияны қалыптастыру деп қарастыруға мүмкіндік береді. Қоғам дамуының қазіргі заманғы бетбұрыстары педагогикалық білім беру жүйесін болашақ педагогтардың кәсіби даярлықтарын жетілдіру жолдарын іздестіруде педагогикалық рефлексияға назар аударуды қажет етеді. Педагогикалық рефлексия мұғалім тұлғасының кәсіби қалыптасу сәттілігінің интегральді көрсеткіші, оның іс-әрекетінің, өзін-өзі ұйымдастыруының алғы шарты ретінде мойындалғандықтан болашақ педагогтарды кәсіби даярлаудың көп нәтиже

күттіретін жолдарының бірі педагогикалық рефлексиялану теориясын әзірлеу және берілген сапаны қалыптастырудың шарттарын ерекшелеу болып табылады.

Болашақ педагогтың рефлексия мәселесін қарастыра отырып, «педагогикалық рефлексия» түсінігінің әр түрлі анықтамаларына тоқталамыз.

Ғылыми әдебиеттерде педагогикалық рефлексия құбылысын белгілеу үшін келесі терминдер беріледі: «өзіндік кәсіби педагогикалық рефлексия», «педагогикалық рефлексия», «рефлексивтік біліктер (умения)», «рефлексивті белсенділік», «рефлексивті басқару» «әдістемелік рефлексия», «педагогикалық рефлексияға дайындық», «рефлексивті мәдениет», «рефлексивті сауаттылық» және т.б.

А.К. Маркованың ойынша педагогикалық рефлексия - бұл мұғалім санасының өзіне қаратылуы, мұғалімнің өз іс-әрекеттері туралы оқушыларының не ойлайтындығы туралы басқаша айтқанда, А.К. Маркова бойынша педагогикалық рефлексия бұл оқушыда қалыптасқан жағдаяттың бейнесін ойша елестету және соның негізінде өзі туралы ойды нақтылау. А.К. Маркова рефлексияны өзгермелі жағдайларда мұғалім өзін оқушылар көзқарасы тұрғысынан қарастыру деп есептейді. Педагогикалық рефлексия – бұл мұғалімнің өзін-өзі талдауға көңіл бөлуі [1].

Осыған ұқсас анықтаманы Г.И. Метельский [2] береді. Ол педагогикалық рефлексия дегеніміз - бұл мұғалімнің оқушылары өзі жайында не ойлайтындығы туралы болжамы деп түсіндіреді. Педагогтың оқушылардың түсінігі жайында ой қорытуы – бұл болжау нәтижесінде тұжырымдалған, бұрын тәжірибе мен әрекеттесудің өзекті жағдаятына сүйенетін образ болып табылады. Мұғалім өзіне оқушылар көзімен қарайды десе де болады. Мұғалім оқушылардың ішкі әлемін, нұсқамаларын, оқыту пәніне, сыныптастарына, өзіне деген қарым-қатынастарын түсінуі негізінде білім беру жағдайын оқушылар көзқарасымен бағалау және жоғарыда аталған білімдерді білім берудің ақпараттық өзегі ретінде пайдалану педагогикалық іс-әрекеттің елеулі ерекшеліктерінің бірі рефлексивті басқарудың негізін құрайды.

Берттеуші Бизяева А.А. өзге анықтама береді: «Педагогикалық рефлексия – нәтижесінде мәселенің тұлғалық боямалы мәні мен оны шешу жолдары туындайтын қандайда бір мәселені ойша (алдын ала немесе ретроспективті) талдау процесі» [3].

Мушкина И.А. [4] педагогикалық рефлексияны білім беру жүйесінде сапалы өзгерістерге жету мақсатында ондағы елеулі белгілерді анықтауға, бағалау және жалпылауға, педагогтың кәсіби және тұлғалық жетілуіне бағытталған арнайы әрекеттер комплексі арқылы жүзеге асырылатын мұғалімнің білімі мен интеллектуалдық қабілеттерінің жиынтығы деп түсінеді. Оның ойынша, педагогтың кәсіби рефлексиясы дегеніміз – бұл мұғалімнің өзін-өзі жетілдіруін негізге алатын арнайы іс-әрекет түрі.

Ткачтың Р.С. [5] ойынша, педагогикалық іс-әрекеттегі рефлексия дегеніміз – бұл нәтижесінде мәселенің немесе қиыншылықтың мәні және оларды шешудің жаңа перспективалары туындайтын қандайда бір мәселенің кәсіби қиындықты немесе сәттілікті ойша талдау процесі. Мұғалім өзінің іс-әрекетіне, қателеріне, сәтсіздіктеріне, ашқан жаналықтарына сауатты талдау жасап, өз іс-әрекеті туралы әріптестерінің сынын қабылдап, басқаша айтқанда күтпеген жағдайларға өзінің кәсіби әлемін қарсы қоя отырып кәсіби шеберлікке ие болған жағдайда ғана өз ісінің маманы бола алады.

Қазақстандық педагогикалық ғылымда Таубаеваның Ш.Т., Ковалевтің С.Э., Мылтықбаеваның Л.Р., Нұрғожинаның А.Б., Франковскийдің О.Н. «педагогикалық рефлексия» жөнінде зерттеулері бар. Педагогикалық рефлексияны қалыптастыру мәселесіне арналған қазақстандық ғалымдардың зерттеулерін талдау жоғары оқу орындарында рефлексиялық мәдениетті дамыту – қазіргі таңдағы Қазақстандағы білім берудің негізгі идеясы екенін көрсетті.

Біздің түсінігімізге педагогикалық рефлексияға Рогулинаның Е.В [6]. берген анықтамасы жақын. Оның ойынша педагогикалық рефлексия – бұл болжау, сыни талдау, өзгермелі педагогикалық жағдайларда оқушылар тұлғасын дамыту мен оны қайта ұйымдастыру тиімділігін бағалау мақсатында педагогтың өзінің кәсіби іс-әрекетінің мәнін түсіну мен оған қайта мән беруге санасының бағытталуы.

Бірқатар зерттеушілер еңбектерінде (Абрамова Г.С., Алексеев Н.И., Анисимов О.С., Давыдов В.В., Щедровицкий Г.П.) рефлексия феномені әртүрлі іс-әрекеттер (оқу, еңбек,

спорт және т.б.) мазмұнында қарастырылады. Рефлексия түсінігінің педагогикалық білімдер саласына ауысуы Вульф В.З., Звенигородская Г.П., Коджаспирова Г.М., Метаева В.П., Подымова Л.С., Сластенин В.А., Юсупов И.М. және т.б. еңбектерімен байланысты. Олар теориялық жағдайларды мұғалім практикасына жақындатуға тырысып көрді. Авторлар кәсіби сапаларды меңгеру барысында педагогикалық іс-әрекеттің ерекшеліктерімен байланысты рефлексивтік процестер, сонымен қатар кәсіби педагогикалық рефлексияны қалыптастыру факторлары, шарттары мен амалдары көзден таса қалатынына назар аудартады. Педагогтың педагогикалық рефлексиясы туралы көзқарастарды қорыта келе, педагогикалық рефлексияны:

- мұғалімнің өзінің оқушыларын, демек, айнадағы бейнесін өзінде қалыпты қабылдау процесін қамтамасыз ететін педагогтың әлеуметтік-перспективтік қабілеттерінің құрамдас бөлігі ретінде (Кондратьева С.К., Кривышев В.А., Кузьмина Н.В., Реан А.А.);

- қарым-қатынас өнерінің бір жақ бөлігі ретінде (Леонтьев А.А., Маркова А.К.);

- мұғалімнің болжамдық қабілеттерінің тиімділігін анықтайтын фактор ретінде (Регуш Л.С., Бланк Г.Д.) қарастыруға болады.

Педагогтың педагогикалық рефлексиясын психологиялық-педагогикалық мәселе ретінде қарастыруды қортындылай келе, біз аталған феноменді қалыптастырумен байланысты мәселе туралы зерттеулер негізінде, педагогтарды даярлаудың дәстүрлі жүйесі контекстінде студенттердің рефлексиялық білімдерімен, біліктерімен және де дағдыларымен қарулану принципі алынған деген шешімге келдік. Алайда білім беруді гуманизациялау тенденциялары дамуымен бірге педагогикалық рефлексияны педагогтың кәсіби және өмірлік зерттеушілік ұстанымы ретінде қалыптастыру міндеті өзекті болып отыр. Мәселеге осындай көзқарастың нәтижесінде кәсіби, соның ішінде рефлексиямен де байланысты білімдер мен біліктер өзінен-өзі құнды болмай қалады, өздігінен мақсатты түрде, ішкі серпілістерден қабылданып және бөлініп шыққанда ғана олар тұлғаның игіліктеріне айналады. Сонымен, педагогикалық рефлексия мұғалім тұлғасының кәсіби қалыптасуы сәттілігінің интегралдық көрсеткіші, оның іс-әрекетінің өзін-өзі ұйымдастыруының алғышарты ретінде мойындалғандықтан, болашақ педагогтарды кәсіби даярлаудың көп нәтиже күттіретін жолдарының бірі педагогикалық рефлексиялану теориясын әзірлеу және берілген сапаны қалыптастырудың шарттарын, механизмдерін ерекшелеу болып табылады.

Қоланылған әдебиеттер:

1. Маркова, А.К. Психология профессионализма Текст. / А.К.Маркова. -М.: Межд. гум. Фонд «Знание». - 1996. – С. 56-61.
2. Метельский Г.И. Психологические особенности рефлексивной деятельности учителя. / Дисс.канд.пед.наук. – Л. – 1979 - 126с.
3. Бизяева, А.А. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия Текст. / А.А.Бизяева. - Псков: ПГПИ им. С.М.Кирова. - 2004. – С.32-65.
4. Мушкина И.А. Педагогическая рефлексия как основа совершенствования профессионального мастерства учителя (организационно-педагогический аспект): дисс. канд. пед. наук: 13.00.08 / Мушкина И.А. - М. - 1999.- С. 52-58.
5. Ткач Р.С. Активизация развития педагогической рефлексии будущего учителя физической культуры в процессе вузовского образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Хабаровск. – 2002. - С. 88-91.
6. Рогулина Е.В. Взаимодействие психологических механизмов стереотипизации и рефлексии как условие развития профессиональной компетентности учителя: Автореф. дисс. канд. психол. наук. – Калуга. - 2000. – 30с.
7. Воронцов А.Б. Рабочие материалы “Концепции школы развивающего обучения (система Д.Б. Эльконина-Давыдова В.В.). - М. - 1999. – С.12-23.

УДК 504: 37.03

Капсанова Г.Б.,

ст. преподаватель, магистр,

Киекбаева Л.Н.,

преподаватель, магистр

КазУМОиМЯ им. Аблай хана,

г. Алматы

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Түйін

Болашақ мамандардың экологиялық мәдениетін оларға педагогикалық даярлық негіздерін мақсатты бағыттылықта меңгертпей қалыптастыру мүмкін емес. Сонымен бірге студенттердің экологиялық білімінің педагогикалық құрылымы олардың әлеуметтік қажетті білімді және іс-әрекет тәсілдерін меңгеруіне ықпал етумен шектелмейді, олардың жаңа әлеуметтік және кәсіптік бағдарды дамытуын, нақтырақ айтқанда өзінің тіршілік әрекетінде білім міндеттерін жүзеге асыруды қажетсінуін көздейді. Экологиялық мәдениет мәдениеттіліктің даму өзегінің өзгерісінде, әлеуметтік мәдениеттің өзгермелі динамикасы мен жылдамдығына белсенді араласады. Ол білім беру жүйесінің қайсыбірінің болмасын өзекті де міндетті компоненті, оқу мен тәрбиенің және дамудың мәні болып саналады.

Abstract

Environmental culture of the future specialist impossible without the development of targeted bases of their teacher training. In this educational component of the environmental education of students in the university contributes not only to the development of their social importance of knowledge and ways of life, but also the development of their new social and professional orientations, namely the need to implement educational functions in his life. Environmental culture more actively involved in changing the axis of civilized development, dynamics and pace of socio-cultural transformations. It becomes a core, essential component of any educational system, the purpose and meaning of education, training and development.

Ключевые слова: экологическая компетенция, экологическое образование, экологическая культура, экологическая этика, экологическое мышление, экогуманитарная парадигма, экологический кризис, экологическая проблема.

«Человечество подошло к порогу, за которым нужны и новая нравственность, и новые знания, новый менталитет, новая система ценностей. Кто их будет создавать и пестовать? От того, как следующие поколения смогут усвоить эту тревогу за будущее, понять и реализовать собственную ответственность, и зависит это будущее».

Академик Н.Н. Моисеев

Экологизация экономики, науки, культуры и образования все более становится, актуальной чертой нашего времени экологические проблемы в условиях глобализации обостряются, и требуют безотлагательного решения, вот почему так важен диалог в поисках выхода из экологического кризиса, и образовательным институтам в этом диалоге принадлежит особая роль.

В вузе в связи с переходом на трехуровневое образование, особенно актуальным становится формирование экологической компетентности профессионала, деятельность которого не создавала бы угрозы жизни на Земле.

Наш век справедливо называют веком человеческих качеств. Перед глобальными вызовами современности, в условиях жестких ресурсных, экологических и демографических ограничений все большее значение приобретают человеческие способности, дарования и качества. Это означает, что новое столетие по смыслу будет веком образования, так как образование призвано обеспечить воспроизводство человека как социального существа, духовной и мыслящей и ответственной личности [1].

Современный экологический кризис вызван духовно – нравственными проблемами человека, затрагивающими систему ценностей, ценностных ориентаций, сознание мировоззрение. Разрешение данной проблемы в обществе предполагает изменение экономической (рост доходов и уровня обеспеченности населения) и социально – политической ситуации.

Особая роль в достижении этих целей принадлежит экологическому образованию. Целью экологического образования является формирование экологической культуры как совокупности качеств личности, обеспечивающей ответственное отношение к природе и социуму, целостное представление о мире и о своем месте в нем. Это возможно лишь в системе интегративных научных подходов.

Новая образовательная парадигма определяется как экогуманитарная (С.Н. Глазачев, Д.Н. Кавтарадзе, О.Н. Козлова, Н.М. Мамедов, Н.Н. Моисеев, А.Д. Урсул и др.) Она сочетает тенденцию экологизации науки и культуры с тенденцией их гуманизации:

- предполагает формирование целостной эколого-гуманистической картины мира в сознании людей;
- обуславливает взаимопроникновение естественных и гуманитарных наук;
- обосновывает в качестве цели экологического образования достижение экологической культуры личности и общества. [2]

Уровень экологической культуры сегодняшних студентов характеризуется следующими особенностями и основными противоречиями: недостаточная ориентация в причинах и последствиях экологических проблем современного общества; значительный разрыв между экологическими знаниями и умением применять их для решения практических задач; заметное отставание развития духовно-нравственных, эмоционально-ценностных компонентов экологической культуры обучающихся от информационно-интеллектуального компонента. Проявляется противоречие между уверенностью в необходимости формирования экологической культуры и невысокой мотивацией самообразования студентов в этой области.

Из сказанного следует, что в современной теории и практике существует противоречие между объективно возрастающими потребностями общества в профессионалах нового типа, способных реализовывать ценностное отношение к природе, как важнейшее проявление общей и экологической культуры личности в профессиональной деятельности [3].

Одним из важнейших направлений развития и реформирования образования является повышение степени соответствия содержания, методов, технологий и результатов образовательного процесса тенденциям мирового развития.

Особое значение для системы образования имеют такие тенденции как:

- расширение возможностей политического и социального выбора, вызывающее необходимость повышения готовности граждан к такому выбору,
- расширение масштабов межкультурного взаимодействия, в связи, с чем возрастает важность коммуникабельности и толерантности,
- рост глобальных, в особенности, экологических проблем, решение которых возможно только в результате сотрудничества в рамках международного сообщества, что требует формирования экологического мышления у молодого поколения.

Модернизация образования продиктована необходимостью решения глобальных задач современности, где проблема «пределов допустимого» во взаимодействии в системе человек-природа рассматривается в качестве первостепенной. При анализе накопленной социально-экологической информации перед человеком возникает вопрос о том, почему приоритеты развития общества при любом социальном строе и уровне интеллектуального развития остаются «антиприродными», направленными фактически на уничтожение собственной среды обитания. Независимо от идеологии, господствующей в различных частях общества, одинаково губительными для природы оказываются любые действия по ее преобразованию, основанные на неограниченных человеческих возможностях, предполагающих насильственное, безответственное вмешательство человека в природные процессы.

Таким образом, можно утверждать, что, несмотря на предпринятую обществом попытку рефлексии своей антиприродной деятельности, мировоззрение человека все еще деформировано, поведение в природе – экодевиантно, человек не готов к активной природосообразной деятельно-

сти. Номинально овладев огромным потенциалом знаний о природе, законах ее развития, на практике человек оказывается не в состоянии обезопасить природу от последствий применения результатов этих знаний. Как ни парадоксально, но именно от действий той части социума, образовательный ценз которой по общепринятым меркам наиболее высок, природа получает смертельные удары. Беспечное варварство профессионалов по отношению к природе продолжает доминировать в общественных установках. Сам алгоритм принятия социально значимых решений зачастую просто не учитывает негативных для природы последствий. Актуально звучит предостережение: нас погубит профессионализм, лишенный экологической культуры. Здесь обнаруживается одна из основных трудностей в овладении обществом экологической культуры как внутренней детерминантой деятельности, гармонизирующей отношения между человеком и природой.

В этой связи в создаваемой сегодня системе экологического образования все большее значение начинают приобретать социальные, философско-мировоззренческие установки, которые предполагают оценивать человека и природу как неразрывное целостное единство, оценивать это единство с позиций прошлого, настоящего и будущего [4].

Экологическое образование превращается в наиболее «передовой» блок инновационных усилий в сфере образования, в источник судьбоносных трансформаций. Причина состоит в обращенности к такой самоорганизации человека в его бытии, приобретении таких способностей, благодаря которым человек реально соотносится с «универсумом», представленным в мировоззренческих картинах, обладает логической и нравственно-духовной «техниками» оперирования ими, принятия решений, их реализации.

В настоящее время каждый человек, не зависимо от его специальности, должен быть экологически образован и экологически культурен. Только в этом случае он сможет реально оценивать последствия своей практической деятельности при взаимодействии с природой. В самом общем виде можно сказать, что экологическая культура это система знаний, умений, ценностей и чувство любви к природе. Экологически культурная личность должна обладать экологическим мышлением, то есть уметь правильно анализировать и устанавливать причинно-следственные связи экологических проблем и прогнозировать экологические последствия человеческой деятельности.

В третьем тысячелетии человечество столкнулось с целым рядом глобальных экологических проблем, ставящих под вопрос существование жизни на Земле. В научном мире существует мнение, что главные причины экологических проблем связаны с повышением уровня потребления и воздействия на окружающую среду. Необходимо научить людей жить в согласии с окружающей средой. Поэтому экологическое образование рассматривается, сегодня как важнейшее условие выхода человечества из экологического кризиса.

Экологическая этика как новый тип культуры взаимодействия Человека и Природы, является сегодня одним из ведущих подходов в мировой философско-культурологической мысли к решению экологических проблем. В мировоззренческом аспекте взаимоотношения человека и природы, содержание природоохранной и хозяйственной деятельности определяются экологическим сознанием и поведением каждой личности. Необходима ценностная переориентация по отношению к природе. Актуальность реализации этического компонента в экологическом образовании соответствует тенденции гуманизации и гуманитаризации, выступающей основным вектором модернизации образования.

Студенты вузов – будущие профессионалы должны быть гражданами со сформированными целостным мировоззрением им уровнем экологической культуры. Дж. Равен, в свою очередь, отмечает, что формирование профессионала – это не только и не столько создание благоприятных внутренних и внешних условий деятельности, сколько воспитание профессионала как личности. Формирование экологической культуры у специалиста любого профиля невозможно без целенаправленного освоения им основ педагогической подготовки. При этом педагогическая составляющая экологического образования студентов в университете способствует не только освоению ими социально значимых знаний и способов деятельности, но и развитию у них новых социальных и профессиональных ориентиров, а именно необходимости реализации образовательной функции в пространстве своей жизнедеятельности [5].

Экологическая культура все активней участвует в изменении оси цивилизованного развития, в динамике и темпах социокультурных трансформаций. Она становится стержневым, обяза-

тельным компонентом любой образовательной системы, целью и смыслом обучения, воспитания и развития. «Если мы хотим изменить мир – сначала предстоит изменить человека, систему его качеств и ценностей», - отмечал А. Печчеи. Создать образ мира, определить свое место, предназначенное в мире, - это значит сформировать целостное мировоззрение и экологическую культуру личности и общества.

Экологическое воспитание понимается как воспитание равновесия с естественной, социальной и культурной средой. Экологическое воспитание не мыслится без нравственно-эстетического эмоционального восприятия людей и объектов. Обязательной предпосылкой для развития критического взгляда на окружающую среду является культура чувств. Мировоззрение человека включает в себя не только научные знания о себе, природе и обществе, но и чувства, эмоции, внутренние убеждения.

Поразительно созвучны новой парадигме образования звучат слова А.Вебера: «Наша задача – очеловечивание масс... Конечно это трудная социальная, политическая и, прежде всего, воспитательная задача. Ибо очеловечивание означает не только усиление и возвышение духовной компетенции... , но и раскрытия способности к инициативе».[6]

Противостоять одурманивающему воздействию рекламы и масс-медиа может лишь индивидуум, находящийся на более высоком уровне сознания. Необходимо не только расширение сознания, выход за пределы материального представления о мире, но и его утончение. Человек, находящийся на высоком духовном уровне ощущает себя частью мироздания и не нуждается в системе нравственных ограничений и запретов. Лишь образом своего существования и прежде всего образом мысли мы можем изменить наш мир к лучшему.

Список использованной литературы:

1. Глазачев С.Н., Кашлев С.С., Марченко А.А. Экологическая культура учителя: методическая система, педагогические технологии, диагностика. – М.: «Горизонт». - 2004. - 137 с.
2. Глазачев С.Н., Когай Е.А. Экологическая культура и образование: очерки социальной экологии. – М.: «Горизонт». - 1999. - 143 с.
3. Анисимов О.С., Глазачев С.Н. Экологическая культура: восхождение к духу. Поиск духовно-нравственных оснований коррекции образования и культуры. - М. - 2005. – 186 с.
4. Кризис сознания: сборник работ по «философии кризиса». – М.: Алгоритм. - 2009. – С. 23-34. – (Философский бестселлер).
5. Глазачев С.Н., Перфилова О.Е. Экологическая компетентность. Становление, проблемы, перспективы. Учебное пособие. – М.: РИО МГТУ им. М.А. Шолохова. - 2008. – 124 с.

УДК 378.147

Болатбекова Р.Б., ст. преподаватель
КазУМОиМЯ им. Аблай хана,
г. Алматы

ОРГАНИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЫ В ВУЗЕ

Түйін

Важными направлениями инновационной деятельности образовательного учреждения являются разработка и апробация современных образовательных технологий, создание концепций, программ и моделей образовательных учреждений и обеспечение процесса модернизации регионального образования на этапе дошкольного, начального, среднего общего и профессионального обучения.

Образовательное учреждение может эффективно реализовывать инновационную деятельность при использовании потенциала средового подхода. В связи с этим чрезвычайно важной становится возможность организации инновационной среды образовательного учреждения.

Abstract

Important areas of innovation educational institutions are developing and testing modern educational technologies, the creation of concepts, programs and models of educational institutions and ensuring the modernization of regional education at the stage of pre-school, primary, secondary and vocational education.

An educational institution can effectively implement innovation in harnessing the potential environmental approach. In connection with this extremely important is the possibility of organizing an innovative educational institution environment.

Ключевые слова: педагогические инновации, инновационная среда, инновационная деятельность учителя, педагогическое проектирование, центр новых педагогических технологий.

Динамизм общественных изменений вызвал к жизни широкомасштабные инновационные процессы в образовании РК.

Большинство исследователей определяют инновационные процессы в образовании как систему, которая, активно откликаясь на вызовы социокультурной реальности и не отвергая существующих традиций, вносит принципиальные изменения в обучение, воспитание и развитие личности. В инновационных процессах осуществляется преобразование не только самой педагогической деятельности присущих ей средств и механизмов, но и существенно перестраиваются ее целевые установки и ценностные ориентации [1].

Рассматривая систему основных понятий педагогической инноватики, можно выделить три блока в структуре инновационных процессов в системе образования: первый - блок создания нового в педагогике, второй - блок восприятия, освоения и оценки нового и третий - блок использования и применения нового.

Большинство исследователей определяют инновационные процессы в образовании как систему, которая, активно откликаясь на вызовы социокультурной реальности и не отвергая существующих традиций, вносит принципиальные изменения в обучение, воспитание и развитие личности. В инновационных процессах осуществляется преобразование не только самой педагогической деятельности присущих ей средств и механизмов, но и существенно перестраиваются ее целевые установки и ценностные ориентации [1].

В педагогической литературе выделяется два типа инновационных процессов в области образования. Первый тип - инновации, происходящие в значительной мере стихийно, без точной привязки к самой порождающей потребности либо без полноты осознания всей системы условий, средств и путей осуществления инновационного процесса.

Второй тип нововведений - инновации в системе высшего образования, являющиеся продуктом осознанной, целенаправленной, научно культивируемой междисциплинарной деятельности.

Апробируются организационно-педагогические модели реализации инновационных образовательных процессов: в качестве проверки ЗУН студентами проводятся тематические проекты. Как своеобразный аналог реального объекта, эта модель воспроизводит их наиболее существенные характеристики:

- идеологию (ориентация на человека как высшую социальную ценность, воспитание творческой и конкурентоспособной личности в ее гармонии с природой, обществом и самой собой и т.п.);
- содержание (целостность картины мира и человека в нем, достигаемая комплексом базовых и элективных курсов; вариативность и гибкое сочетание обязательных и дополнительных дисциплин и т.п.); технологию (целостная совокупность педагогических действий, операций и процедур, обеспечивающих актуализацию и развитие личностных функций, личного опыта и личностного уровня саморегуляции учащихся);
- педагогическое управление (целеполагание и проектирование, конструирование и коррекция, итоговый учет и контроль) [3].

В качестве базовой нами принята и адаптирована к условиям экспериментальных образовательных учреждений разработанная В.А. Сластениным и Л.С. Подымовой [4] модель организации инновационной деятельности педагога и предложена система критериев оценки уровня её эффективности, проявляющихся в конкретных признаках.

Творческая восприимчивость к педагогическим инновациям, которая предполагает открытость внутреннего мира преподавателя культуре, обществу, проницаемость для иного опыта, готовность к изменениям и т.д.

Творческая активность личности преподавателя-новатора обуславливается степенью интеллектуальной инициативы, проявлением педагогической интуиции и импровизации.

Методологическая и технологическая готовность к введению новшеств предполагает владение преподавателем ВУЗа методами и приемами педагогического поиска, технологией принятия решений, умением осуществлять выбор инновационной проблемы и темы исследования, составлять развернутую программу экспериментальной работы в ВУЗе, владение методикой составления авторской программы и учебного плана, разнообразными способами введения новшеств в педагогический процесс и т.д.

Культура общения подразумевает владение искусством ведения спора, разрешения конфликтных ситуаций, наличие толерантности и т.д.

Степень развития педагогического мышления включает в себе следующие показатели: сформированность педагогической рефлексии, проблемно-поисковый характер деятельности, гибкость и вариативность мышления, самостоятельность в принятии решений, стремление к профессиональному самосовершенствованию [5].

В данной модели также представлены четыре уровня сформированности инновационной деятельности: адаптивный, репродуктивный, эвристический и креативный уровни.

Инновационный процесс в образовательном учреждении проектируется в следующей последовательности: разработка концепции или программы развития учебного заведения; организация деятельности педагогического коллектива по реализации этой программы и мониторинга за ходом её выполнения. Организационная структура инновационного процесса включает следующие этапы: диагностический, прогностический, собственно организационный, практический, обобщающий и внедренческий.

Важными направлениями инновационной деятельности образовательного учреждения являются разработка и апробация современных образовательных технологий, создание концепций, программ и моделей образовательных учреждений и обеспечение процесса модернизации регионального образования на этапе дошкольного, начального, среднего общего и профессионального обучения.

Образовательное учреждение может эффективно реализовывать инновационную деятельность при использовании потенциала средового подхода. В связи с этим чрезвычайно важной становится возможность организации инновационной среды образовательного учреждения.

В педагогике накоплен достаточный теоретический материал, позволяющий решать проблему организации образовательной среды учебного заведения. Вопросы определения содержания образовательной среды и её развития освещаются в работах ученых, исследующих методологический аспект образовательной среды (М.М. Бахтин, С.И. Гессен,

Э.Н. Гусинский, С.П. Капица, К.И. Князева, С.П. Курдюмов, Н.С. Крылов, Г.Г. Малинецкий, А.Б. Потапов, П.А. Флоренский, Е.А. Ямбург). С.Г. Вершловский, Л.С. Выготский, Д.Ж. Маркович, Г.П. Щедровицкий, В.А. Левин исследуют возможности развития личности, предоставляемые средой. Рядом авторов изучаются проблемы поиска исследовательских и технологических аспектов образовательной среды (Б.Н. Боденко, И.А. Зимняя, В.А. Каракровский, О.К. Филатов, А.В. Хуторской). Вопросы состояния образовательной среды в вузе посвящаются исследования М.Т. Громковой, Э.М. Короткова, Л.Д. Столяренко, С.И. Самыгина, А.Н. Силина, Ю.В. Сенько и др. В то же время вопросы организации инновационной среды образовательного учреждения в научной литературе представлены недостаточно.

С точки зрения системного подхода, который мы использовали для раскрытия содержания как понятия «среда», так и понятия «инновационная среда», образовательный процесс представляется многоуровневой системой, в которой выделяются три основных уровня. В качестве базовой мы использовали существующую дефиницию уровней среды А.В. Мудрика [6], приняв его подход и наполнив новым содержанием предложенные им понятия макро-, мезо- и микроуровня для образовательной среды ВУЗа.

Установлено, что инновационная среда в современном образовательном учебном заведении представляет собой совокупность компонентов пространственно-временного, включающего

пространство класса или группы учебного заведения, специфического, включающего особенности образовательных инноваций, и отношенческого, включающего взаимодействие субъектов инновационного процесса (учащихся, педагогов и родителей).

При обосновании методики проектирования инновационной среды образовательного учреждения мы исходили из идеи общности проектирования во всех сферах образовательной деятельности. В логической структуре проектирования нами выделены следующие этапы: постановка задачи - сбор информации - анализ данных - выбор стратегии - выбор тактики

- формулирование идей - сравнение вариантов - синтез - оценка - оптимальное решение - конкретизация.

Решение поставленной задачи проектирования инновационной среды образовательного учреждения потребовало построения ряда моделей. Модель процесса построения инновационной среды в нашем случае приобрела форму алгоритма (предписания), разработанного в расчёте на конкретных исполнителей с учётом уровня их профессиональной подготовки педагогов к этой деятельности.

Продуктивность разработанных автором подходов к проектированию инновационной среды образовательного учреждения оценивалась по результатам педагогического мониторинга основных её показателей, характеризующих комплекс составляющих, признаков и критериев, входящих в состав структуры инновационной среды.

Организационно-педагогический аспект предполагает координирование деятельности субъектов образовательного пространства региона в целях выработки согласованных подходов к решению региональных задач развития высшего образования. Это выражается, прежде всего, в проведении конференций и семинаров с руководителями и педагогами образовательных учреждений региона по актуальным вопросам развития образования.

Методический спектр касается в основном консультирования по внедрению разработанных систем и методик, проведения аналитико-экспертных работ по вопросам их эффективного использования в различных условиях.

- психолого-педагогических (обеспечение ориентации образовательного процесса на инновационную деятельность; включении субъектов образования в инновационную деятельность; готовности педагогического коллектива к проектированию разработанных инновационных моделей и технологий и реализации их на практике и др.);

-организационно-педагогических (организация продуктивного взаимодействия всех субъектов инновационной деятельности; совершенствование индивидуальных и коллективных форм инновационной деятельности; материальное, кадровое и информационно-методическое обеспечение инновационной деятельности; сотрудничество и педагогическое взаимодействие образовательного учреждения с другими инновационными институтами).

Список использованной литературы:

1. Инновационное обучение: стратегия и практика / под ред. В.Я. Лияудис. - М. - 1994. - 203 с.
2. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. //Инновационные методы обучения в вузе: сб. науч. тр. – Мурманск. - 1993. – С. 41-45.
3. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. - М. - 1991. - 92 с.
4. Слостёнин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. - М.: Магистр. - 1997. - 224 с.
5. Звягинцева Н.Ю. Формирование готовности к инновационной деятельности будущего педагога в условиях модульного обучения // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Педагогика и психология. – Майкоп. - 2011. - Вып. 2. - С. 70-78.
6. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику: учеб. пособие. - М. - 1997. – 365с.

РАЗДЕЛ 2. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

УДК 378.007(5845)

Kulgildinova T.A.,

Zhubanova.Sh.

Kazakh Ablai Khan University,
Almaty, Kazakhstan

REALIZATION OF THE FRAME TECHNOLOGIES, WORKING WITH TEXT IN LEARNING LANGUAGE

Түйін

Мақалада білімді когнитивтік модель түрінде (фрейм, схема, сценарий және т.б.) көрсететін тәсілдерді меңгеру туралы айтылады, бұл тілді оқыту әдістемесінде перспективті бағыт болып табылады. Автор тілдік құзырлылықты қалыптастыру мәтіндік негізде жиі жүзеге асады, сондықтан ақпаратты адам санасында сақтау мен ақпаратты ұйымдастыру тәсілі туралы проблеманы шешу, дидактикалық жүйеде тиімді пайдаланылатын фреймовты әдістік талдаумен байланысты деп есептейді. Бұл, шын мәнінде фреймнің барынша талдап қорытындыланған және соған сәйкес, әртүрлі ақпаратты таратудағы жан-жақты жүйе болып табылуына баланысты.

Резюме

В статье говорится об изучении способов представления знаний в виде когнитивных моделей (фреймы, схемы, сценарии и т.д.), что является перспективным направлением в методике преподавания языка. Автор считает, что формирование языковой компетенции происходит чаще на текстовой основе, поэтому решение проблемы о способах хранения и организации информации в человеческом сознании связано с фреймовым методом анализа, который эффективно используется в дидактической системе. Это связано с тем, что фрейм является, по сути, максимально обобщенной и, соответственно, универсальной системой репрезентации различной информации.

Keywords: *cognitive model, language competence, language teaching methodology, frame-based method of analysis, representation of information, didactic system*

Studying ways of knowledge representation in the way of cognitive models (frames, schemes, scenarios etc.) becomes a perspective direction in methodic of teaching language as a formation of the language competence occurs more often on a text basis. Such approach solve the problem in the ways of storage, and the information organization in human consciousness is connected with the frame method of the analysis which, owing to the university, can apply for efficiency of its use in didactic system. The frame is a generalized and universal system of information representation. Under the frame in didactics, after T.H. Kolodochka, we understand periodically repeating way of the organization of teaching material (the frame as a concept), school hours (the frame as the scenario) for disciplines in which is possible to unite some laws on a certain structure. Concept or the way of the organization of teaching material is developed by the teacher in the form of the scheme, table, algorithm, structure etc., i.e. in that form what is more convenient for pupils figurative perception [1,29]. In the methods of teaching language, the frame technology promotes development of the text activity of pupils on a text basis. The actuality of this approach is connected by the work with text, that gives the chance to generate the communicative competence of pupils: develops abilities of pupils independently, orally to express own opinion within the limits of the given theme or a dialogue situation. The text as communicative unit realizes almost all language functions and, first of all, function of transferring and getting information, assuming not only certain registration of an informative fragment from the founder of the text, but also adequate understanding of the corresponding text from the addressee [2,27].

In didactic purposes the use of the text for developing pupils' speech will be the most effective, if the teacher considers two inseparably linked aspects in its characteristics; 1) a set of linguistic signs, properties and qualities of the text (a set of language means-connectivity, integrity, completeness, communicativeness); 2) a set of extra linguistic characteristics (intention of the author, i.e. motives, the purposes of the text creation, personal qualities of the author, character of addressing the text). Language teacher, considering the text as didactic unit, should know text approaches from psycholinguistic positions, when the text is understood as a speech product, which possesses thematic, structural and communicative unity. G.V.Kolshansky says "within the text, all communicative plans are realized, therefore the text represents a category not purely language, but pragmatic-psychological speech [2,36]". The scientist, considering the text as communicative unit, takes away to it (text) one of the main places in a science, and considers that only the text allows to examine in more details the process of communication in human society.

N.S.Bolotnova's interpretation of the text as "the speech product conceptually caused (i.e. having concept, idea) and the communicatively-focused within the certain sphere of communication having informatively-semantic and pragmatic essence" has something in common with G.V.Kolshansky's point of view [3].

We will stop on methodic of teaching Russian language and realization of such text category, as text information.

I.R.Galperin [4] underlines that the category of information is inherent only to the text and is a basic sign of it, without intention.

Without communicative people the dialogue process can't take place. The scientist allocates three types of information in the text: content-factual, content-implied sense, content-conceptual.

Content-factual information (CFI) contains messages about the facts, events, and processes; in such information the events on a subject of speech, comparison of the facts, their characteristics, any assumption, and possible decisions of the given questions can be supplied.

Content-factual information always express verbally, when it is possible to confirm with the citation from the text, that is an element of the frame scenario that is possible to isolate (plan) easily. Language units in CFI are usually used in their direct lines, in detail-logic dictionary meanings fixed to these units by socially caused experience.

Content-conceptual information (CCI) represents a system of author's thoughts on life and its plan. Such information represents creative reconsideration of the specified relations, factors, events, the processes occurring in society and presented by the writer in the imagined created world. The objective validity in its real embodiment of CCI isn't always expressed with sufficient clearness, it occurs owing to presence of different interpretation of the same information.

To teach pupils to define content-factual and content-implied sense sides of the information in the chosen texts as a didactic material it is necessary to suggest such text for analyzing it, the information didn't contradict one another, and acted as parallel two streams of the message-one, expressed by language signs, another, created by these signs as senses.

Taking into account thesis of speech activity theory it is possible to assert that the semantic structure of language units, representing author's senses, is actualized in recipients' thinking as a system of its personal senses.

At Russian language lessons on the theme "Text" the fragment from Charles Perro's fairy tale "The cat in boots" is offered.

The cat has suggested the owner to swim in a lake. At the same time the king was passing by. The cat began to shout: Sentry, help, the person sinks. The retinue of the king has rushed to help him.

At this time the cat told to the king that its owner was robbed by the thieves during swimming. (But actually the sly fellow has put owner's dress under the big stone).

The king has immediately ordered the court to bring for the marquis de Karabas one of the best dresses of the royal clothes.

It is necessary for pupil to define types of information in the text, i.e. to make text activity. Text activity is considered as the information united and systematized in the form of the frame [5], which is understood as a cognitive structure based on probable knowledge about typical situations

[6]. The frame can be described as the typical structure intended for regulating, a material structure and the information.

The information is considered as factual, there is an answer to a question: what happens and represents a dynamic structure of the frame:

1. The marquis agrees to swim in a lake when cat asks him.
2. The cat asks help from the king to its owner.
3. The cat hides clothes.
4. The king gives clothes to the marquis.

The frame scheme: the arranged situation; problem imitation; asking help; the help is rendered; the situation is corrected in favor of the needing. Such structure allows to systematize great volume of the information, leaving it as much as possible convenient for perception. Structurization of the educational information by the frame method is characterized by comparison process-process, in which the correctness of a choice the type of information is checked.

Let's consider table 1, in which text activity of pupils is reflected.

Table 1 "Types of information in the text".

Factual (plot)	Conceptual (concept)	Implied sense (implied sense)
Facts, events, place and time actions (plot). It is transferred by text retelling.	The system of author's reference on life, its outlook (concept, idea, the main thought). Different readers have different information.	The latent sense, which is transferred by means of a word order, intonation of language means (implied sense).
What is the factual information? What happens? 1. The marquis agrees to swim in a lake when cat asks him. 2. The cat asks help from the king to its owner. 3. The cat hides clothes. 4. The king gives clothes to the marquis.	What theme and the main idea of the text? The cat has got to the miller's son in the inheritance. The father knew how the cat will help his son.	1. The marquis is not rich; he is the miller's son. 2. The cat gave him the name. 3. The cat has arranged all, that the king will pay attention to the marquis (the miller's son). How did you guess? The cat is very artful, it said that all owner's clothes were robbed by thieves during swimming.

Working with such text category as informativity, assumes the use of the M.Minsky frames theory, and on the basis of the knowledge mechanism of a new situation allocated with it, in which the child takes the necessary information in a special way, imposed on the new information on things, known to it from the memory, allows to leave on a denotation principle of N.I.Zhinkina. The principle denotation is understood as correlation of the subject world to semantics of a language through the use of lexical schematic visuals. Learning N.I.Zhinkina [7] and A.I.Novikova [8] works, which allocate in the statement subject denotative plan in which understand the structure of the validity objects and their communications reflected in person consciousness. Kasymova R.T. [9] makes a conclusion that we should form denotative perception of a language sign through the subject pictures and drawings at elementary school. Supporting this idea, we have developed such exercises which are directed on formation denotative perceptions on a key phrase, the author and a picture-image. The offered hypertext system of exercises allows reproducing the texts expressing set sense and understanding, i.e. the ability to take the information from texts, which is put in them. The hypertext model "Sense-the Text" simulates these two operations: the child remembers heroes, having seen a picture, tell what he knows about the hero. It is possible to give such task as advancing that the pupil could be prepared for comparison of characters.

See table 2. Denotative perception of heroes.

Theme	Author	hero		Key phrase
The cat	Uspensky Prostokvashino	The cat Ma- troskin		You are eat- ing hamburg- ers incor- rect, uncle Fedor.
		The cat Le- opold		Friends, let's live friendly.

Text activity is directed on formation of the text competence which includes a complex of knowledge and the abilities connected with perception, understanding, interpretation, creation and pronouncing texts which are carrying out function of a tutorial and education, and also a didactic material in the process of solving certain pedagogical problems. I.V.Salosina [10] makes the concept the competence of perception which is connected with psychological meaning of perception as a process of creation complete individual images of subjects or the phenomena. It is an initial stage of informative activity and is connected with mechanisms of memory, attention, and thinking. The effective perception creates preconditions of formation the understanding competence (CU). The given competence for the teacher is based on knowledge of semiotics and text stylistics. CU in a context of professional pedagogical preparation- is not only the knowledge of decoding mechanisms, but also ability to estimate the information from its availability and to synthesize in forms convenient for understanding as the understanding is a basis of mastering subject material. The text competence includes readiness of the pupil to integrate the information that means ability to interpret and represent the information, to make generalization, comparison and opposition of the information. To organize this activity correctly, the teacher should know own text competence.

The text competence of the teacher is connected with a complex of knowledge and the abilities interfaced to modeling certain knowledge of the world, with teaching pupils to ways of storage of the information and its adequate perception. The teacher should be able to make a system of exercises in which ideas of a modern cognitive-communicative methodic of teaching Russian language at elementary school are put.

The frame technology used by the teacher skillfully, directs pupils on text reproduction, text formation, text perception, i.e. gives skills of analysing of the heard educational information: considering, theme disclosing, transfer of signs, a reasoning and comparison. The frame scenario of a teaching material at regular using is included into pupils' consciousness completely and will be applied by them automatically without efforts, then productive activity of pupils completely will force out reproductive, and the pupil is capable to synthesize the information: to combine, think out, make, create the frame representation of the knowledge raises ordering and integrity of a teaching material that finds out the link of the frame with verbal toolkit of a language and cognitive consciousness area in which through language structures the schematized image-representation of skilled knowledge of the person becomes more active.

References:

1. Kolodochka T.N., Didactic possibilities of the frame technology//School technologies. – 2003. - № 3. - from 27 – 30.
2. Kolshansky G.B., The Objective picture of the world in knowledge and language. – M: the Science. - 1990. – from 108.
3. Bolotnova N.S. Philological text analysis: Studies. The Grant - M: Flint - 2007. - from 520.
4. Galperin I.R. Informatization of a language unit. – M. - 1974. – from 169 .
5. Karasik V. I. A language circle: the person, concepts, a discourse. - Volgograd: Change. - 2002. – from 205.
6. Minsky M. Semantic processing of the information. MIT Press. - 1968.
7. Zhinkin N.I. Mechanism of speech. – M: Publishing house of NPA of RSFSR. - 1958. – from 370.
8. Novikov A.I. Text and its semantic dominants / Under the editorship of N.V.Vasileva, N.M.Nesterova, N.P.Peshkova. – M: Russian Linguistics Academy of Sciences. - 2007. – from 224.
9. Kasymova R. T. Tezaurus-focused technology of formation Russian lexical competence of pupils in initial classes at schools with the Kazakh language teaching: dissertation. ... doctor of pedagogical. sciences. – Almaty. 2005. – from 307.
10. Salosina I.V. Text activity as a basis of professional pedagogical competence of the future teacher//Bulletin ТГПУ. A series: Pedagogics. Вып. 7 (70). – 2007. – from. 82–87.

УДК 378.007(5845)

Седова Н.Е., д.п.н.,

профессор Амурского ГПУ,
г.Амур, Россия

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КАК ФАКТОР ИХ СОЦИАЛИЗАЦИИ

Түйін

Мақалада қазіргі педагогикадағы құзырлылық тәсілінің мәні құзырлылықтар мен қызмет бабының түрлері анықталады, сондай-ақ коммуникативтік құзырлылық ұғымы қарастырылады. Философиялық және психологиялық-педагогикалық теорияларға талдау беру арқылы студенттердің шетел тілдерін меңгерудегі коммуникативтік құзырлығын, оларды әлеуметтендірудің тулғалық, әлеуметтік, мотивациялық, когнитивтік және лингвистикалық компоненттерден тұратын факторы ретінде дамыту моделі негізделеді.

Abstract

The article defines the essence of the component approach in modern pedagogy, the types of skills and competencies, as well discusses the concept of communicative competence. Based on the analysis of the philosophical and psychological-pedagogical theories grounded model of the development of the communicative competence of students with learning a foreign language as a factor in their socialization, consisting of personal, social, motivational, cognitive and linguistic components.

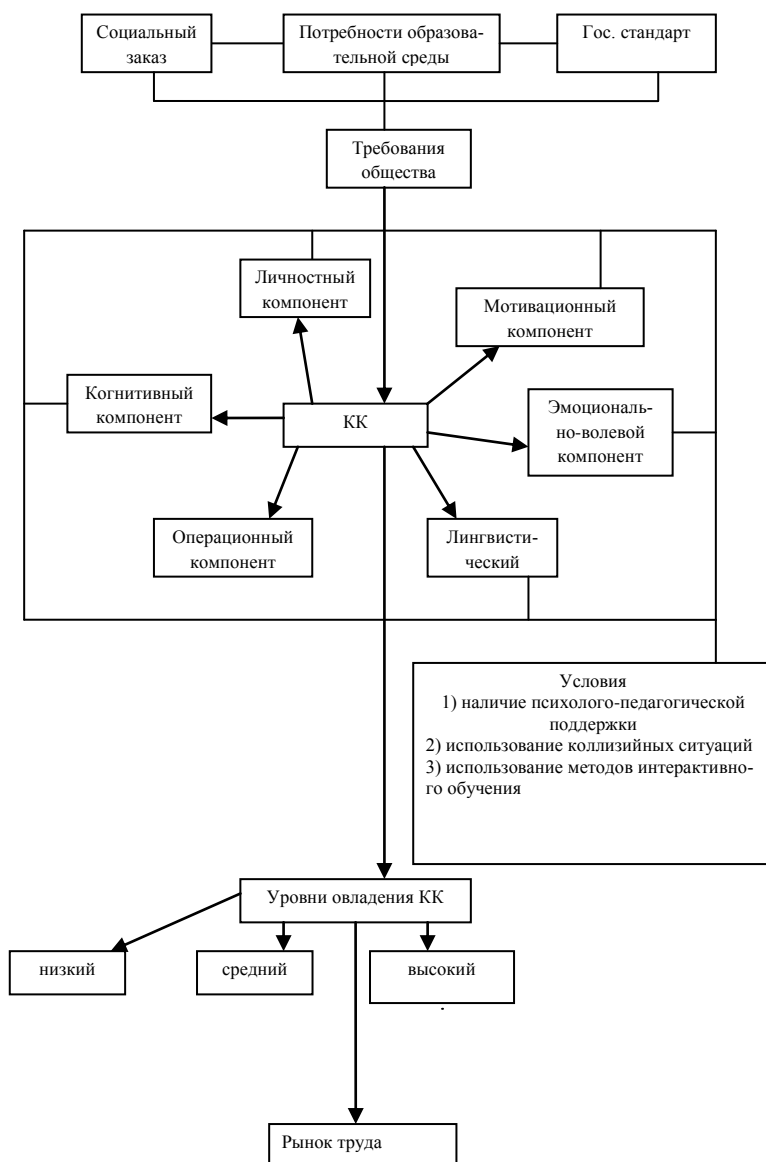
Ключевые слова: коммуникативная компетентность, традиция, этикет общения, воспитанность, ориентация, менталитет, модернизация образования, социализация.

Сегодня политическая и социально-экономическая ситуация требует от будущего специалиста хорошей реакции, способности к быстрой ориентации и адаптации в профессиональной сфере деятельности. Таким образом, встает вопрос о социализации и профессиональной адаптации будущего работника. Нередко человеку, обладающему достаточно большим багажом знаний, приходится довольно долго работать над собой, чтобы адаптироваться к условиям профессиональной деятельности, а при неудаче – покинуть даже престижную работу. В современных деловых кругах, где конкуренция диктует свои правила даже при подборе кадров, глава предприятия предпочтет принять на работу человека компетентного,

имеющего достаточно серьезный опыт, чем вчерашнего студента. К сожалению, сегодняшний выпускник, обладая достаточными знаниями не всегда компетентен в своей специальности. В такой ситуации в современном образовании возникает проблема подготовки конкурентоспособного специалиста, умеющего работать самостоятельно с возникающими проблемами, анализировать и искать пути их решения, используя имеющиеся знания. Таким образом, сложившаяся ситуация требует модернизации образования. Согласно «Программе модернизации Российского образования» одним из ведущих аспектов модернизации современного образования является переход на компетентностную основу. Это предполагает не простую ретрансляцию знаний преподавателя студенту, а подготовку будущего специалиста к реальным условиям профессиональной деятельности. Компетентность в данном случае имеет несколько составляющих, в том числе это и коммуникативная компетентность. Нельзя забывать, что с помощью языка воспроизводятся и конструируются формы общественной связи, культура, любая практическая деятельность. В конечном итоге любой учебный предмет – это, прежде всего язык, который необходимо освоить и уметь использовать в практической деятельности. Таким образом, в условиях глобализации английского языка специалисту в области экономики просто необходимо компетентное им владение. В современной лингвистике разрабатывается проблематика общения. Одним из ключевых понятий здесь выступает понятие коммуникативной компетентности, определяемое как владение сложными коммуникативными навыками и умениями, формирование адекватных умений в новых социальных структурах, знание культурных норм и ограничений в общении, знание традиций, этикета в сфере общения, соблюдение приличий, воспитанность; ориентация в коммуникативных средствах, присущих национальному, сословному менталитету, освоение репертуара в рамках данной профессии. Сегодня методика преподавания иностранного языка представлена огромным количеством различных технологий и подходов. Тем не менее, наш интерес вызвало противоречие в том, что, не смотря на такое разнообразие технологий и методик, современная система обучения иностранному языку на неязыковых факультетах не способствует в полном объеме развитию коммуникативной компетентности, которая является неотъемлемым атрибутом делового общения и залогом успешного трудоустройства. В связи с этим возникает **проблема** разработки определенной системы обучения иностранному языку студентов экономических специальностей способствующей развитию их коммуникативной компетентности, а так же способствующей их профессиональной адаптации. Нами были определены сущность компетентностного подхода в современной педагогике, виды компетентностей и компетенций, а также было рассмотрено понятие коммуникативной компетентности в работах как отечественных, так и зарубежных педагогов и лингвистов. На основе анализа философских и психолого-педагогических теорий мы пришли к выводу о том, что развитие коммуникативной компетентности на занятиях по иностранному языку будет осуществляться успешно, если в процесс обучения будет внедрена модель развития коммуникативной компетентности студентов при обучении иностранному языку как фактора их социализации, состоящая из личностного, социального, мотивационного, операционного, когнитивного и лингвистического компонентов [1].

Мы предлагаем следующую модель:

Для проведения констатирующего эксперимента мы подготовили комплекс методик, выявляющих уровень развития каждого из компонентов модели. Для этого нами был изучен «Государственный стандарт высшего профессионального образования», устанавливающий умения и навыки, которыми должен обладать выпускник. Кроме того, нами были изучены требования как профессиональные, так и личностные и социальные, предъявляемые соискателям в современных кадровых агентствах, такие как, качество выполнения должностных обязанностей; работоспособность каждого из сотрудников и степень помощи коллегам; организаторские способности; интеллектуальные качества; степень работоспособности и помощи коллегам; конфликтность сотрудников; приоритет личных и групповых целей; нравственные качества; отношение к коллегам; воспринимаемое отношение сотрудников к себе. На основе данного анализа были определены умения и навыки, а также показатели по каждому из предлагаемых компонентов модели (мотивационному, когнитивному, эмоционально-волевому, операционному, личностному, социальному, лингвистическому). Таким образом, составляющими личностного компонента мы выделили следующие: саморазвитие, самостоятельность, самосовершенствование, толерантность, эмпатия, способность к принятию решений. Мотивационный компонент: мотивация к изучению иностранного языка как предмета, мотивация к овладению коммуникативной компетентностью, значимость к овладению КК для повседневной жизни, значимость овладения КК для профессиональной деятельности, значимость КК для работы на международном уровне. Операционный компонент: умение

регулировать темп речи, навыки публичного выступления, навыки делового общения, умения общения с противоположным полом, умения регулировать эмоциональность речи, соблюдение стилей речи, знание и применение правил грамматики. Эмоционально-волевой компонент: волнение в деловом общении, волнение во время публичного выступления, волнение во время общения с противоположным полом, умение справляться с волнением, эмоциональность речи, управление эмоциональностью речи. Социальный компонент: адаптация в кругу новых друзей, адаптация в кругу коллег (одноруппников), адаптация в кругу вышестоящих по должности, адаптация в незнакомом коллективе, лидерство в кругу коллег, лидерство в кругу друзей и знакомых, умение отстаивать свое мнение. Когнитивный компонент: уровень общекультурных, знаний, знание механизмов и способов саморазвития (самообразования), умение находить требующуюся информацию, умение анализировать и обобщать полученную информацию [2]. Лингвистический компонент: социокультурная компетенция, социолингвистическая компетенция, грамматическая компетенция, дискурсивная компетенция. Целью проведенного нами констатирующего эксперимента стало изучение уровней развития показателей каждого из компонентов. В качестве основных методов было выбрано анкетирование, устная беседа, ранжирование, наблюдение. В исследовании принимали участие 160 студентов Экономического факультета специальностей «Менеджмент организации», «Маркетинг», «Национальная экономика» и 50 студентов факультета Технологии и Предпринимательства специальности «Управление в экономике» Амурского государственного гуманитарно-педагогического университета. Анкета состояла из шести блоков: мотивационного, операционного, эмоционально-волевого, личностного, социального, когнитивного и собственно лингвистического, состоящего, в свою очередь, ещё из четырёх компонентов. Вопросы анкеты содержали четыре варианта стандартных ответов. На основе этих вариантов мы выделили три уровня развития исследуемого явления: высокий, средний, низкий. Результаты проведенного нами констатирующего эксперимента показали, что развитие мотивационного компонента находится на высоком уровне у 39%, на среднем – у 32% и на низком у 27% испытуемых. Развитие операционного компонента находится у 34% испытуемых на высоком, у 41% на среднем, у 24% на низком. Развитие эмоционально-волевого компонента находится на высоком уровне у 36%, на среднем у 42% и на низком у 22%. Развитие личностного компонента находится на высоком уровне у 32%, на среднем у 34%, на низком у 35%. Развитие когнитивного компонента находится на высоком уровне у 20,5%, на среднем у 37,5% и на низком у 42%. Развитие социального компонента находится на высоком уровне у 18%, на среднем у 51% и на низком у 31%. Развитие лингвистического компонента находится на высоком уровне у 20 %, на среднем у 31,5% и на низком у 48,5 %. Таким образом, в ходе нашего исследования мы обнаружили, что показатели по исследуемым компонентам модели находятся на среднем или низком уровнях. Это говорит о том, что современный студент вуза не обладает достаточными умениями и навыками общения, ведения беседы, как на родном, так и на иностранном языке, что является серьезным барьером, как в обучении, так и в будущей профессиональной деятельности. Следовательно, существующая практика обучения иностранному языку не приносит ожидаемых результатов и не способствует развитию коммуникативной компетентности, необходимой для профессионального общения. Исследование выявило необходимость развития коммуникативной компетентности будущих экономистов при обучении иностранному языку как фактору их эффективной социализации. В рамках проводимого нами психолого-педагогического эксперимента мы постарались предложить максимально эффективные способы и методы, сочетаемые в оригинальной программе обучения английскому языку, способствующей развитию коммуникативной компетентности будущих экономистов [3].

Теоретическое исследование проблемы развития коммуникативной компетентности выявило следующие педагогические условия: 1) наличие психолого-педагогического сопровождения студентов; 2) если в процессе обучения будут использоваться интерактивные методы обучения, способствующие развитию коммуникативной компетентности и эффективной адаптации; 3) в процессе обучения будут использоваться коллизийные ситуации, способствующие развитию у студентов коммуникативной компетентности как фактора их социализации. Принимая во внимание специфику протекания учебного процесса, мы разработали

оригинальную схему планирования и проведения занятий, выстроенных в системе, позволяющую нам реализовывать на практике предлагаемые нами условия. В основу данной схемы положена разработанная нами модель развития коммуникативной компетентности будущих экономистов, и схема планирования занятий, предложенная Н.Е. Седовой. В практике организации нашей работы эта схема имела вид таблицы:

Схема построения занятий по внедрению модели коммуникативной компетентности будущих экономистов при обучении иностранного языка

Вид занятия, тема, цель.		Методическое обеспечение занятия: литература, видео, и т.п.		Методы обучения		Содержание занятия	
1		2		3		4	
5. Работа преподавателя по педагогическим условиям				6. Работа студентов по вводимым условиям			
психологопедагогическое сопровождение	интерактивные методы обучения	Коллизийные ситуации	психологопедагогическое сопровождение	активные методы обучения	Коллизийные ситуации		
а	б	в	а	б	в		
7. Деятельность преподавателя по компонентам модели развития коммуникативной компетентности							
личностный компонент	мотивационный компонент	социальный компонент	эмоционально-волевой компонент	когнитивный компонент	операционный компонент	лингвистический компонент	
а	б	в	г	д	е	ж	

Главная цель психолого-педагогического сопровождения студента связана с перспективным направлением его деятельности, ориентированной на максимальное содействие личностному и профессиональному развитию. Начальная цель взаимодействия - определение и формирование готовности студентов к обучению в вузе посредством интеллектуальных, эмоциональных, мотивационных, поведенческих воздействий, выявление их индивидуальных особенностей как основы развития компетентности на первом этапе обучения в вузе. Конечная цель взаимодействия – формирование у студента психологической, профессиональной, творческой готовности к предстоящей профессиональной деятельности, профессиональному саморазвитию. Таким образом, сущность психолого-педагогического сопровождения по нашему представлению заключается в следующем – 1) материально-техническое обеспечение процесса обучения – предоставление студентам учебных материалов, скриптов, словарей, технических средств обучения (аудиовизуальные средства); 2) создание благоприятной психологической атмосферы на занятии, помощь и поддержка преподавателя при выполнении заданий, работа с каждым студентом и постановка его в активную позицию, создание ситуаций успеха; система методов стимулирования, поощрения и побуждения к положительному результату, чем могут являться положительная словесная оценка действий студентов, одобрение любых проявлений активности и доброжелательный тон преподавателя в любой ситуации; 3) отсроченный результат при проверке и контроле домашних и аудиторных заданий, включающий долю самостоятельной деятельности студентов. Необходимо отметить, что реализация психолого-педагогического сопровождения будет отличаться в группах с разным уровнем развития коммуникативной компетентности. Занятия были построены нами таким образом, что бы работа осуществлялась по направлению развития всех компонентов модели с самого начала каждого занятия. Это было обусловлено разнообразием и целенаправленностью предлагаемых нами заданий. Основным принципом их построения была коммуникативная направленность. Вторым условием для развития коммуникативной компетентности студентов мы выделили внедрение интерактивных методов обучения в образова-

тельный процесс. В своей работе мы использовали такие интерактивные методы обучения как работа в группах, дискуссии, диспуты, мозговой штурм, деловая игра, метод проектов. Использование интерактивных методик обучения предусматривают моделирование жизненных ситуаций, использование ролевых игр, совместное решение проблем. Исключается доминирование какого-либо участника учебного процесса или какой-либо идеи. Из объекта воздействия студент становится субъектом взаимодействия, он сам активно участвует в процессе обучения, следуя своим индивидуальным направлением. Учебный процесс, опирающийся на использование интерактивных методов обучения, организуется с учетом включенности в процесс познания всех студентов группы без исключения.[4] Совместная деятельность означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, в ходе работы идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Создается среда образовательного общения, которая характеризуется открытостью, взаимодействием участников, равенством их аргументов, накоплением совместного знания, возможность взаимной оценки и контроля. Результат использования интерактивных методик на наших занятиях мы могли наблюдать в следующем:

- Повышении эффективности занятий, интереса студентов к деятельности преподавателя, предполагающее развитие мотивационного компонента модели развития коммуникативной компетентности студентов при обучении иностранному языку как фактора их социализации.

- Формировании и развитии у студентов коммуникативных навыков и умений, эмоциональных контактов между студентами (умение жить в диалоговой среде; понимание, что такое диалог и зачем он нужен), что способствует развитию лингвистического, личностного и эмоционально-волевого компонентов модели.

- Формировании и развитии аналитических способностей, ответственного отношения к собственным поступкам (способность критически мыслить; умение делать обоснованные выводы; умение решить проблемы и разрешить конфликты; умение принимать решение и нести ответственность за них). Развитие данных умений говорит о развитии личностного, операционного, социального компонентов модели.

- Формировании и развитии навыков планирования (способность прогнозировать и проектировать свое будущее), способствующих развитию операционного и личностного компонентов.

Само занятие всегда начиналось с погружения в активную работу. Организационный момент занятия включал в себя не только традиционное сообщение темы и плана занятия, но в большей степени обсуждение текущих политических и экономических событий в стране и за рубежом. Данный вид работы является так называемой “warming-up activity” («разогревающей деятельностью»), что способствует с самого начала занятия погружению студентов в коммуникативную деятельность, тренирует способность к аналитике. В работе задействованы все студенты. Далее на занятии, как правило, организовывались мозговой штурм или учебная дискуссия, которая являлась своего рода подготовкой к изучению новой темы и отработкой различных лексико-грамматических конструкций. Данная работа предполагала активное участие студентов, высказывание собственного мнения и проявление собственной позиции. Учебные дискуссии и диспуты, как правило, являлись подготовительным этапом для других видов деятельности на занятии. Достаточно часто нами также использовался метод деловой игры. Одна из основных целей в игре — обучить участников специальным методам и средствам ориентирования в нестандартных ситуациях и решения проблем. Эта цель может быть реализована путем решения таких задач, как обучение рефлексии и системному анализу ситуации, обучение более эффективному общению и взаимодействию, организации собственной деятельности. Обучение проводится в процессе группового решения проблемы. В процессе такой работы активизируются коммуникативные навыки и полученные знания об особенностях межкультурной деловой коммуникации. В ходе деловой игры студенты также тренировались выражать свою точку зрения, отстаивать собственное мнение, имитируя ситуацию делового общения. Помимо организации дискуссий и диспутов, мозговых штурмов и деловых игр нами использовался и такой метод интерактивного обучения как метод проек-

тов, способствующий развитию самостоятельности, творческой активности учащихся, привлекая их к поиску новых идей и решению актуальных проблем. В нашей работе мы использовали два вида проектов: мини-проекты, охватывающие небольшой информационный материал и организуемые во время занятия в качестве домашнего задания, полноценный проект, послуживший в нашей работе зачетным заданием и своего рода завершающим этапом обучения. Защита проекта осуществлялась перед большой аудиторией преподавателей и студентов других групп, что ни сколько не помешало работе. Успешная защита и в дальнейшем обсуждение проделанной работы показали, что студенты научились работать самостоятельно и в группе, приобрели умения самостоятельного поиска информации, поиска свежих идей и новых решений. Используя подобные интерактивные методы в процессе освоения учебного курса, мы могли наблюдать положительную динамику в развитии каждого из компонентов модели. В качестве третьего условия развития коммуникативной компетентности мы определили использование коллизийных ситуаций в процессе обучения. Понятие коллизийной ситуации было разработано нами на основе широко используемого в настоящее время ситуативного метода обучения Case-Study. Данный метод представляет собой набор учебных ситуаций специально разрабатываемых на основе фактического материала с целью последующего разбора на учебных занятиях. В ходе разбора ситуаций обучающиеся учатся действовать в “команде”, проводить анализ и принимать управленческие решения. Результатом применения метода являются не только знания, но и навыки профессиональной деятельности. Технология данного метода заключается в разработке модели конкретной ситуации, произошедшей в реальной жизни, и отражается том комплексе знаний и практических навыков, которые студентам нужно получить; при этом преподаватель выступает в роли ведущего, генерирующего вопросы, фиксирующего ответы, поддерживающего дискуссию. Коллизийная ситуация по сути является более высоким уровнем метода ситуативного анализа [5]. Она максимально приближена к профессиональной деятельности и в этом отношении может быть названа квазиситуацией. Она представляет собой проблемную ситуацию, но рассматривается в динамике. В отличие от метода ситуативного анализа она несет более сильную нагрузку и предполагает большую степень самостоятельности. В процессе решения таких ситуаций студент может прийти к нестандартному ответу, который является полноценным решением в определенной профессиональной ситуации. В ходе решения данных ситуаций студентам нужно было выбрать корректную стратегию поведения в различных ситуациях межкультурного общения и представить ее на английском языке. Коллизийная ситуация, являясь методом погружения в профессиональную деятельность, тренирует навыки оперативного принятия решений, способствует развитию активности и субъективности студентов, способствует развитию мотивации, а также развитию коммуникативных навыков. В связи с этим мы можем говорить об эффективности использования коллизийных ситуаций для развития всех компонентов модели.

Выводы и динамика:

В конце курса обучения нами были проведены контрольные замеры для выявления наличия или отсутствия динамики увеличения уровней развития каждого из компонентов модели. Для достоверности результатов мы использовали те же методики, что и во время проведения констатирующего эксперимента, а также в качестве зачетного задания студентам был предложен проект с общей темой “How to Succeed in Business?”. Защита проекта показала, что студенты научились, анализируя информацию, проявлять собственную активную позицию, самостоятельно находить и обрабатывать информацию, искать новые идеи и способы решения ситуативных задач, овладели умениями делового общения и публичного выступления, а также выработали комплекс лингвистических компетенций.

Динамика развития компонентов модели

Мотивационный компонент

Контрольно-измерительные мероприятия показали увеличение всех показателей уровня развития мотивационного компонента. Увеличение уровня развития мотивационного компонента составляет 14.8%, т.е. мы видим, что увеличилось количество студентов с высоким уровнем развития мотивационного компонента 54.6%. Это позволяет нам судить об общем

развитии мотивационного компонента модели развития коммуникативной компетентности студентов при обучении иностранному языку как фактору их социализации.

Операционный блок

Изменения в уровне операционного компонента составили 12.46%, что составляет 46.86%, на основании чего мы можем судить о развитии коммуникативных умений и навыков.

Эмоционально-волевой компонент

В результате работы над эмоционально-волевым компонентом мы можем наблюдать незначительное увеличение показателей. Увеличилось количество студентов со средним и высоким уровнем умений справляться со своим волнением 38.14% и 34.15% по сравнению с 42% и 22% (констатирующий эксперимент). В силу того, что излишняя эмоциональность считается неприемлемой в этике делового общения, наши занятия были направлены на понижение уровня эмоциональности и развитие умения управлять своей эмоциональностью. Но изменить данные показатели нам удалось лишь незначительно. Тем не менее, необходимо отметить, что в процессе изучения курса нам удалось добиться того, что студенты научились справляться с волнением в общении и публичном выступлении, о чем свидетельствует увеличение данных показателей.

Личностный компонент

Динамика показателей личностного компонента свидетельствует о значительном увеличении – на 12% увеличилось количество студентов с высоким уровнем. Нам представляется целесообразным особенно отметить значительное увеличение таких показателей как самостоятельность, способность к принятию решений, способность к поиску новых решений, проявлению решительности и адаптации в незнакомых ситуациях, что свидетельствуют об эффективности вводимых нами условий развития коммуникативной компетентности.

Социальный компонент

Результаты преобразующего эксперимента позволяют нам судить о значительном увеличении показателей социального компонента. На 18% увеличилось количество студентов с высоким уровнем развития данного компонента. В связи с этим мы можем говорить об эффективности предложенного нами курса обучения. Студенты научились брать на себя ответственность, принимать важные решения, отстаивать и защищать свою точку зрения. Кроме того, они привыкли быстро адаптироваться в различных кругах и сферах общения, что дает нам основание утверждать, что развитие коммуникативной компетентности может выступать как фактор эффективной социализации студента.

Лингвистический компонент

Анализируя результаты проведенных контрольно-измерительных мероприятий, мы также можем говорить об увеличении показателей уровня развития лингвистического компонента – на 10.5% с высоким уровнем. Не смотря на то, что большинство студентов остались на среднем уровне мы имеем основания говорить о положительном результате, так как большинству студентов удалось увеличить показатели и перейти на более высокий уровень развития лингвистического компонента.

Когнитивный компонент

Мы также можем говорить об увеличении всех показателей когнитивного компонента – на 13% увеличилось количество студентов с высоким уровнем развития. Следовательно, мы можем судить о том, что студенты стали более эрудированными, так как научились самостоятельно искать необходимую информацию, используя различные источники, анализировать ее и делать собственные выводы. Таким образом, мы можем сделать вывод о том, что проведенный нами преобразующий эксперимент удался. Психолого-педагогическое сопровождение учебного процесса, использование интерактивных методов обучения и коллизийных ситуаций оказались эффективными условиями развития всех компонентов разработанной нами модели развития коммуникативной компетентности студентов при обучении иностранному языку как фактор их социализации, что позволяет говорить о результативности ее использования в учебном процессе.

Список использованной литературы:

1. Петровская Л.А. Компетентность в общении. – М.: Изд-во МГУ. - 1989.- 216 с.
2. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. – СПб.: Речь. - 2006. – 208 с.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс. – 1996. – 376 с.
4. Еременко М.И. Развитие ключевых компетентностей старшеклассников: - М.: Глобус. - 2007. – 112 с.
5. Микина Л.Х. Теоретический анализ проблемы общения // Психология в казахстанской школе. - 2007. - № 4. – С. 2-7

УДК 372.35

Оспанова Б.А., д.п.н.,
Сагдуллаев И., Ph.D докторант
МКТУ им. Х.А. Яссауи,
г.Туркестан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ АКМЕ-КРЕАТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ ВОСТРЕБОВАННОГО СПЕЦИАЛИСТА

Түйін

Қазігі білім беру жүйесінде өзін-өзі дамытып, жетілдірудегі жолдарды таңдауға көмектесетін және табысқа қолы жететін тұлғаны қажетті әдістермен немесе акмеологиялық технологиялармен қамтамасыздандыру аса маңызды. Ол үшін ақпараттық оқыту технологиясын жобалауда жоғары кәсіби шеберлікке жетудегі үдерісті бақылауға және өңдеуге мүмкіндік беретін сандық әдістерді пайдалану қажет. Мұндай әдістер кәсіби шеберліктің шарттары болып табылатын іс-әрекеттің нәтижелі технологиясын тиімді меңгеру үшін керек.

Abstract

In the educational system, it is important to equip a person akmeologicheskaja appropriate methods or technologies that would not only select the appropriate path of self-development and samovovershenstvovaniya, but also to excel in them. To do this, the design of ITO is necessary to use quantitative methods to not only otslezhovat but korrrektirovat processes to achieve excellence. Such techniques are necessary for the successful assimilation of productive technologies, which are a condition professionoli.

Ключевые слова: *креативность, акмеология, информационные технологии, коммуникативная компетентность, профессиональная деятельность, профессионализм, глобальная трансформация, критическое мышление.*

Происходящая в современном мире глобальная трансформация индустриального общества в информационно-коммуникативное общество сопровождается проникновением информации и коммуникации во все сферы жизнедеятельности человека, возникновением и развитием качественно нового типа информационно-коммуникативных структур и процессов, глубоким переосмыслением информационно-коммуникативной природы социальной реальности, современных изменений в социально-коммуникативной сфере, места и роли информации и коммуникаций в развитии общества.

Поскольку развитие современного общества затрагивает различные сферы деятельности человека, в том числе и образование, можно считать образовательное пространство частью глобального информационно-коммуникативного пространства.

Внедрение информационно-коммуникативных технологий в образовательную среду учебных занятий позволяет повышать и стимулировать интерес студентов, активизировать мыслительную деятельность и эффективность усвоения материала, индивидуализировать

обучение, повышать скорость изложения и усвоения информации, а также вести экстренную коррекцию знаний [1].

В этих условиях преподавателю необходимо ориентироваться в широком спектре инновационных технологий, идей, школ, направлений. Современное информационное общество ставит перед вузовским преподавателем задачу подготовки студентов, способных: - ориентироваться в меняющихся жизненных ситуациях, самостоятельно приобретая необходимые знания, применяя их на практике для решения разнообразных возникающих проблем, чтобы на протяжении всей жизни иметь возможность найти в ней свое место; - самостоятельно креативно и критически мыслить, видеть возникающие проблемы и искать пути рационального их решения, используя современные технологии; - четко осознавать, где и каким образом приобретаемые ими знания могут быть применены; быть способными генерировать новые идеи, креативно мыслить; - грамотно работать с информацией (собирать необходимые для решения определенной проблемы факты, анализировать их, делать необходимые обобщения, сопоставления с аналогичными или альтернативными вариантами решения, устанавливать статистические и логические закономерности, делать аргументированные выводы, применять полученный опыт для выявления и решения новых проблем) [2].

Свое наиболее целостное выражение задача наращивания креативного потенциала обучаемых в условиях вуза получает в форме реализации ИТО (обучающих сред), предназначенных для осуществления их эффективной профессионализации. При этом ее стратегия состоит в осуществлении различных взаимодействий с факторами окружающей среды, призванными обеспечить как личностный рост, так и формирование у них психологических содержательных новообразований, составляющих различные аспекты концептуальной модели профессионала. При этом предполагается учитывать два основных момента.

Во-первых, понимание и принятие обучаемыми позиции продуктивного взаимодействия с окружающей средой, созданной в рамках ИТО, прежде всего, за счет использования ими условий, воздействий и возможностей, представляемых самой информационной средой для своей самоактуализации и самореализации. Выработка и принятие обучаемыми такой позиции возможна в результате не случайного, а креативно-творческого самоопределения, при котором они устанавливают степень соответствия (несоответствия) личностных предпосылок к конкретной профессиональной деятельности и глубины понимания и осмысления ее содержания.

Во-вторых, построение самими обучаемыми субъективно приемлемых моделей профессионала и выбор индивидуально-адекватных способов и стратегий овладения ими. Движение субъектов обучения в личностных, предметных и операционных смыслах также непосредственно связано с реализацией ими процессов личностного и профессионального самоопределения.

В настоящее время психологические исследования еще не составили целостной картины развития личности и ее профессионализации в условиях компьютерного обучения, тем не менее, среди них есть достаточно полно разработанные модели использования ЭВМ в качестве посредника формирования новообразований когнитивной и мотивационно-смысловой сфер обучаемого.

Главный смысл совершенствования акме-креативной подготовки специалистов состоит в том, чтобы на основе психологического анализа всех сторон профессионального труда и его требований к кадрам создать персонифицированный учебно-воспитательный процесс. Его особенность состоит в том, что обучаемый не только накапливает знания и приобретает необходимые навыки, но и гармонично развивает все компоненты профессиональной компетентности. При этом ему представляется возможность в рамках ИТО, на основе использования активных методов обучения (деловые и организационно-деятельностные игры и др.) и моделей самоуправления, непосредственно включится в процесс будущей профессиональной деятельности, используя для этих целей ЭВМ [3].

В условиях внедрения информационных технологий информационно-коммуникативную компетентность личности можно рассматривать с точки зрения освоения компьютера, программного обеспечения, умения пользоваться Интернетом, электронными каталогами библиотек, находить информацию в СМИ, работать с источниками и т.п. Однако,

в современных условиях функционирования высшего профессионального образования не менее актуальным является наряду с развитием информационной культуры, формирование у обучающихся умения отстаивать свою точку зрения, донести до партнера свои доводы, аргументы, логично изложить материал, использовать оптимальное количество и качество примеров, установить положительную коммуникацию с аудиторией, то есть проявить качества, свойственные личности, обладающей информационно-коммуникативной компетентностью.

Самосовершенствование личности обучаемого связано со всеми сторонами ее деятельности в вузе. Сегодня самообразование рассматривается не просто как желаемый, но и как обязательный компонент в профессиональной деятельности любого специалиста. Благодаря самообразованию расширяется интеллектуальная сфера личности обучаемого, развивается аналитическое мышление, идет активный процесс накопления профессиональных знаний. Оно выступает важнейшим путем общекультурного развития и становления профессионализма.

Исходя из изложенного предлагается при проектировании и использовании ИТО опираться на основные идеи теории саморазвития и самосовершенствования. Такая теория создана в акмеологии (акме - вершина, логос - наука) - науке, возникшей на стыке естественных, общественных и гуманитарных дисциплин и изучающей феноменологию, закономерности и механизмы развития человека на ступени его зрелости и особенно при достижении им наиболее высокого уровня в этом развитии, профессиональную деятельность и факторы, содействующие и препятствующие достижению вершин жизни.

Основная акмеологическая закономерность состоит в том, что главным стимулом к саморазвитию отдельного человека и целостного профессионального коллектива является изучение ими результатов собственного труда, диагностирование причин своих успехов и неудач, самостоятельное принятие решений о путях собственной деятельности, а также самостоятельная оценка меры продвижения в направлении достижения искомого результата. Побудительные причины, или импульсы саморазвития, совершенствования, высокая мотивация достижения являются условиями, необходимыми для достижения состояния "акме", но далеко не всегда достаточными [4].

Важно вооружить личность соответствующими методами или акмеологическими технологиями, которые помогли бы не только выбрать соответствующие пути саморазвития и совершенствования, но и преуспеть в них. Для этого при проектировании ИТО необходимо использовать количественные методы, позволяющие не только отслеживать, но и корректировать процессы достижения высокого профессионализма. Такие методы нужны для успешного усвоения продуктивных технологий деятельности, которые являются условием профессионализма [3].

Таким образом, возрастает потребность включения обучающегося в образовательный процесс, направленный на повышение деловой культуры и профессионализма, информационной грамотности и компетентности; обучение его социальным технологиям деловой коммуникации и новым формам интерактивного взаимодействия, адекватным динамике происходящих социокультурных изменений.

Исходя из понимания акме-креативной подготовки как процесса профессионального развития, овладения опытом будущей профессиональной деятельности можно говорить, что компетентный специалист устремлен в будущее, предвидит изменения, ориентирован на самостоятельное образование и всегда востребован.

Список использованной литературы:

1. Прокофьев А.А. Вариативные модели математического образования учащихся классов и школ технического профиля. - Автореферат дисс. ...ученой степени доктора педагогических наук. - М. - 2005. - 50 с.
2. Горюнова М.В. Использование информационно-коммуникативных технологий. ФГОУ СПО «Оскольский политехнический колледж». - Томбов. - 2012. - 27 с.
3. Образцов П.И., Гусев В.В., Щекотихин В.М. Информационные технологии в образовательном процессе вуза. - Орел: ВИПС. - 1997. - 126 с.
4. Компьютерные технологии в высшем образовании / Ред.кол.: А.Н.Тихонов, В.А.Садовничий и др. - М.: Изд. МГУ. - 1994. - 370 с.

5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. - 2003. - № 5. – С. 14-18.

УДК 37.02:342.725.3

Balgazina B.S., associated professor,
candidate of Pedagogical Sciences
Kaz NPU named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

IMPACT OF EDUCATION TECHNOLOGIZATION ON LANGUAGE LEARNING

Түйін

Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқыту үдерісінде, әсіресе шетелдіктерді орыс тіліне үйретуде пайдалану мәселелері қарастырылған. Бұл технологиялар үлкен мүмкіндіктерге ие, оқыту стиліне және студенттерді оқыту әдісіне әсер етеді.

Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқыту үдерісінде пайдалануға қатысты әр түрлі көзқарастар қарастырылған:

- 1) оқыту материалдарын беру әдісі және түрі ретінде;*
- 2) оқытушылардың мамандық дәрежесін жоғарылату ретінде.*

Резюме

Данная работа посвящена проблеме внедрения информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс, в частности, в процесс обучения иностранцев русскому языку. Эти технологии обладают широкими возможностями, влияют на стиль преподавания и методы получения студентами знаний; позволяют увеличить эффективность обучения русскому языку до максимума.

В статье описывается опыт использования технологических ресурсов в процессе обучения русскому языку как иностранному. Использование в учебном процессе ИК-технологий рассматривается с разных точек зрения:

- 1) как форма и способ подачи учебного материала;*
- 2) как повышение квалификации преподавателей.*

Keywords: *Russian as a foreign language, Russian language teaching methodology, information and communication technology of training, internet.*

Introduction.

Today, the Internet and Web-based technologies play an important role in education in general and in the teaching of foreign languages in particular. In the "Dictionary of methodological terms" [1], the authors say about the use of computer programs in distance learning. However, even on full-time language training computers and the Internet play an important role, with the advent of multimedia technology, the Internet, telecommunications networks are expanding the scope of computer use. The trend of the use of visual aids is observed in the classroom, selected from a global network, from hypermedia educational publications and educational purposes, mastering of presentation editor (Microsoft, Power Point), etc.

In this paper, we will share our thoughts on the use of the Internet and information - communication tools in teaching foreign languages.

Information and communication technologies in teaching the language.

The introduction of computers in modern society, the special knowledge required for teacher in order to prepare and use the computer training materials, allows us to speak about teaching with the help a computer as an independent direction in methods of teaching foreign languages, including teaching Russian as a foreign language [2].

The prospects for the use of information and communication technologies in the educational process studied by Russian scientists such as E.S. Polat, E.H. Asimov, O.I. Rudenko-Morgun, Serova L.K., Trofimova G.N., Baryshnikova E.N., Vassilieva T.V., Robert I.O. etc. [6; 2; 8; 9; 10; 3; 7].

Computer language learning has become widespread due to the development of an individual approach to learning, according to which each student is typical of one or another form of activity on the mastery of a foreign language. Education in accordance with this approach involves:

- a) the independence of the students (the definition of the preferred methods of work, etc.);
- b) taking into account social and cultural characteristics, emotional state, ethical and moral values of the students;
- c) the purposeful formation of communicative speech abilities that meet the most specific to the individual student's learning strategies, etc.

Acquiring information and communication technologies (ICT) - is not only the ability to receive information, but the ability to be "technically sociable," that is, the ability to convey their message to students and to implement new technology and new ways of working with students in the educational process timely.

With the development of web-based technology, the list of teachers' ICT skills expands. Whereas previously the ICT teacher competence included: the acquisition of practical skills for creating, editing, and formatting text documents, drafting tables, working with patches of different objects, the ability to scan, prepare presentations, etc., but now the time imposes greater demands: the ability to design, build and promote their own websites, process digital photos and small videos, etc.

Computers connected to the network, help teachers monitor and evaluate the progress of the students, and if necessary, adjust their training. It is possible to include tasks for independent work hypertext links to electronic sources. Students can create their own hyperlinks and use multimedia elements in their quest for independent work, course paper and diploma papers.

"The first computer programs that emerged in the 60s and 70s were the grammatical and lexical language tasks: drills, supposing targeted testing of individual training speech act, its multiple reproductions, performance of similar actions in order to memorize a linguistic phenomenon and its automation. The positive side of computer language exercises of this kind was the high frequency of digestible units, their "isolation" which removed the language difficulties in the process of mastering these units. In the 70s the attention was drawn to the content of computer material and to the orientation of it to the formation of the students' communicative skills"[4: 48].

Nowadays to increase the efficiency of teaching the language, you can use the following technological resources.

1. *Web sites based on the Internet:*

- a) films and motion files: YouTube (www.youtube.com);
- b) Russian TV and radio: various television channels and radio stations;
- c) Russian state corpus of Russian language: Ruscorpora (www.ruscorpora.ru);
- d) dictionaries: Multitran online dictionary (www.multitran.ru), Rambler dictionary (www.rambler.ru/dict);
- e) Grammar: Gramota (www.gramota.ru);
- f) dynamic ("live") method (correspondence and conversation): Skype (www.skype.com).

All these mentioned methods are based on global electronic network.

2. *Portable equipment for personal use:*

- a) smart phones (iphone, Galaxy S etc.);
- b) PMP (Personal Multimedia Player) and MP3/MP4 player;
- c) I-pad, Galaxy tab and e-book.

Unlike those digital resources, which are mentioned above (1), this apparatus are for personal use. Students can access the database, regardless of time and place. Thanks to the development of wireless technology, students have access to the information they need using smart phones, I-pads, Galaxy tabs, etc.

Diverse equipment like personal multimedia player (PMP), MP3/MP4 player, etc., are used to teach Russian language.

The listed resources and means, no doubt, facilitate students' learning a foreign language and increase the effectiveness of training to the maximum.

The introduction and use of information and communication technologies (ICT) in education allows you to solve the following tasks:

- To create the conditions for the use of computers in teaching the subjects of the basic curriculum;
- To reduce the time to search and access to the necessary educational and scientific information;
- To release the extra time for the high school teachers for the development and improvement of the educational process;
- To facilitate the shared use of learning resources by geographically dispersed institutions;
- To make distance education much more affordable.

Computerization of higher education is, first of all, changing the content, methods and organizational forms of educational work. The main "conductors" of that work in high school are teachers and, therefore, the task of training, retraining and advanced training of teachers is a mandatory component of any program of computerizing the education.

Advanced training in the field of information and communication technologies for education workers at present is of particular importance, as the majority of specialists of high educational qualifications have formed professional knowledge and skills in the era of analogue technology.

If earlier, the teachers improved their qualification, usually once every five years; the dynamic development of modern information technology requires reducing this period significantly and even creating conditions for continuing professional development in this area in order to reduce the inevitable backlog of high school teachers on the actual state and on information and communication technologies.

Practice shows that the ICT training level of educators mostly passed from the initial development stage of computer technology to the stage of studying methods of effective use of these technologies in their professional activities [5: 327].

In-service training of teachers of Russian as a foreign language can be organized both at the university level and at the level of the department. The possibility of virtual social networks of teachers is of particular note. One of the well-known social networks, where there is a special section "Social Networks in Education», is Ning (<http://www.ning.com/>) [11]. Russian-speaking social network of teachers <http://mypedsovet.ru/> was established on its basis [12]. Such networks in the education unite teachers from different cities and countries. Teachers have the opportunity to share their experiences, training materials, provide advice, hold forums, discussions, virtual conferences, etc.

Conclusions.

1. The mentioned tools of teaching are at the same time the tools of self-learning and, as not only enable students to acquire knowledge as a finished product, but also help them "extract" independently and turn their ideas into reality - to implement projects in practice.

2. Use of IC technology in the classroom can be viewed from different perspectives: 1) as a variety of forms and methods of presenting educational material, and 2) as a training and self-improvement of teachers, and 3) as a way of increasing the students' motivation.

3. Information and communication technologies referred to in this paper, and teaching tools are effective for implementation in the educational process both at the initial and advanced stages of language learning.

Literature

1. Asimov E.G., Shchukin A.N. Glossary of Terms Methodology (Theory and practice of language teaching). - St. Petersburg - 1999.

2. Asimov E.G. Using a computer in teaching Russian as a foreign language. – Moscow. - 1995.

3. Vassilyeva T.V., Possible ways of integration of computer teaching materials in classes of Russian as a foreign language // Traditions and innovations in professional life of teachers of Russian as a foreign language: Educational Monograph / under the general editorship of S.A. Khavronina, T.M. Balykhina. - Moscow: Russian University of People's Friendship. - 2002.

4. Gartsov A.D. New information technology in higher education // Information technologies in language teaching methods, new priorities. – Moscow, People's Friendship University. - 2004. - p.198.

5. Potapova R.K. New information technology and linguistics. – Moscow ø 2002. - p. 575.

6. Polat E.S. New educational technology. – Moscow. - 1997.

7. Robert I.O. Modern information technology in education. Didactic issues: prospects. – Moscow: School Press. - 1994.
8. Rudenko-Morgun O.I. Computer technology as a new form of teaching Russian as a foreign language // Traditions and innovations in professional life of teachers of Russian as a Foreign Language: Educational Monograph / under the general editorship of S.A. Khavronina, T.M. Balykhina. - Moscow: Russian University of People's Friendship. - 2002.
9. Serova L.K. Computer technology at an early stage of teaching RFL // Traditions and innovations in professional life of teachers of Russian as a Foreign Language: Educational Monograph / under the general editorship of S.A. Khavronina, T.M. Balykhina. - Moscow: Russian University of People's Friendship. - 2002.
10. Trofimova G.N., Baryshnikova E.N. Russian language and the Internet: the problems of teaching // Traditions and innovations in professional life of teachers of Russian as a Foreign Language: Educational Monograph / under the general editorship of S.A. Khavronina, T.M. Balykhina. - Moscow: Russian University of People's Friendship. - 2002.
11. Ning - <http://www.ning.com/> - social networking in education.
12. <http://mypedsovet.ru/> - social network of teachers.

УДК 37,013,73/15/(091)(5-191,2)

Алиева Д.А. к.п.н., доцент
КазНПУ им. Абая,
г.Алматы

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ РУССКИЙ ЯЗЫК

Түйін.

Мақалада шетелден келген студенттерге орыс тілі сабағында жаңа білім технологиялары, сонымен қатар коммуникативтік әдістемелерді пайдалану мәселелері қарастырылады.

Сыни ойлау технологиясы дамудың негізі болып табылады, себебі ол әр түрлі орыс тілі шет тілді дәрісханада қолданылады. Шет тілді аудиторияда бұл технология пайдалы және нәтижелі. Мақалада сыни ойлау технологиясын зерттеген ғалымдар, олардың еңбектері көрсетілген.

Abstract

The article discusses some aspects of the technology development of critical thinking, principles, methodological approaches, exploring the use of technology in working with foreign students in studying the Russian language. It is noted that the technology of development of critical thinking is getting as it is involved on any classes in Russian in foreign-language audience, optimizes process of studying of Russian as foreign. Critical approach at development of the system of tasks for the being trained forms skills and abilities to a reflection.

Ключевые слова: образовательная технология, развитие критического мышления, технология обучения, проблемное обучение, интеллект, традиционное обучение, речевая деятельность, рефлексия.

Современное состояние высшего образования в Казахстане характеризуется реальными действиями на пути интеграции в мировое образовательное пространство. В этом контексте возрастают роль и значение высшего образования, актуальнейшей задачей которого является подготовка высококвалифицированного специалиста, обладающего фундаментальными знаниями, способного самостоятельно, активно действовать, принимать решения, гибко адаптироваться к изменяющимся условиям жизни. Система образования призвана способствовать реализации основных задач социально-экономического и культурного развития общества, ибо именно школа, вуз готовят человека к активной деятельности в разных сферах экономики, культуры, политической жизни общества. Общемировая тенденция реформирования си-

стем образования связана с осознанием того, что обучаемый действительно должен стать центральной фигурой учебного процесса, познавательная деятельность учащегося должна находиться в центре внимания педагогов-исследователей, разработчиков программ образования.

Ключевым и конкурентным преимуществом Казахстана на мировом рынке должен стать высококвалифицированный, мобильный человеческий капитал, а также постоянное внедрение инноваций. Анализ педагогической литературы позволяет утверждать, что в настоящее время понятие «педагогическая технология» прочно вошло в практику и теорию научного образования, несмотря на отсутствие единой трактовки термина «педагогическая технология». Различные определения сущности педагогических технологий сходятся, тем не менее, в том, что технология направлена на последовательное воплощение на практике заранее спланированного процесса обучения.

Источниками педагогической технологии являются достижения педагогической, психологической и социальных наук, передовой педагогический опыт, народная педагогика, все лучшее, что накоплено в отечественной и зарубежной педагогике прошлых лет. В научно-прикладном аспекте проектируются новые технологии, базирующиеся на продуктивных педагогических идеях и концепциях; исследуется теория и методика обучения педагогов педагогическим технологиям [1].

Владение теоретическими знаниями и практическими умениями в области образовательных технологий сегодня является обязательным компонентом профессиональной культуры педагога. При этом на первый план выходит личностно-ориентированная модель обучения, которая подразумевает идею ценности личности каждого ребенка.

Технология развития критического мышления (или как ее еще называют РКМЧП – развитие критического мышления через чтение и письмо) является одной из востребованных в современном образовании. Ее надпредметность, синтезированность (технология сотрудничества и развивающее обучение) делают технологию открытой для решения многих проблем в образовательной сфере. Это целостная система, формирующая навыки работы с информацией в процессе чтения и письма. Созданная в конце 20 века в США учеными Ч.Темплом, К. Мередитом и Д.Стиллом технология нашла широкое применение в отечественном образовании на различных ступенях образовательного процесса, и, в частности, при изучении русского языка иностранными студентами.

Традиционно обучение РКИ предполагает, в числе прочих, следующие подходы:

- сознательно-коммуникативная направленность обучения;
- комплексное овладение видами речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение, письмо).

Достижению позитивных результатов в иноязычной аудитории, как показывает практика преподавания РКИ, способствует реализация технологии развития критического мышления у студентов-иностранцев.

Как и любая образовательная технология, развитие критического мышления предполагает алгоритмичность планируемых действий. При этом критическое мышление подразумевает, как ожидаемый результат, формирование у обучающихся самостоятельной, осмысленной позиции, культуры устной и письменной речи, умение ориентироваться в информационном потоке, адекватно понимать прочитанное, критически оценивать новые знания, и, что немаловажно, способствует запуску механизмов самообразования и самоорганизации. В случае изучения русского языка как иностранного критическое мышление может рассматриваться как базовое, отражающее уровень овладения языком, так как в ходе применения технологии реализуются основные принципы преподавания РКИ: коммуникативность и сознательность усвоения грамматического материала.

Основной акцент технология ставит на рефлекссию, под которой понимается фокусирование внимания, тщательное взвешивание, оценка и выбор. Обучающиеся приобретают умение объективно оценивать новую информацию, осознавать свое «Я», свою деятельность. Использование технологии при изучении русского языка дает возможность сделать владение языком рефлексивным, осознанным, и повысить, таким образом, коммуникативный потенци-

ал личности. Кроме того, систематическое применение на занятиях русского языка элементов технологии способствует развитию таких качеств личности как критическое мышление, креативность, мобильность самостоятельность и толерантность.

Специфика образовательной технологии развития критического мышления. «Во-первых, учебный процесс строится на научно-обоснованных закономерностях *взаимодействия* личности и информации. Во-вторых, фазы этой технологии (вызов, осмысление, рефлексия) инструментально обеспечены таким образом, что преподаватель может быть максимально гибким и аутентичным каждой учебной ситуации в каждый момент времени: речь идет о разнообразных визуальных формах и стратегиях работы с текстом, организации дискуссий и процесса реализации проектов. В-третьих, стратегии технологии позволяют все обучение проводить на основе принципов *сотрудничества, совместного планирования и осмысленности*» [2].

Каждая из стадий базовой модели - «вызов - осмысление - рефлексия» - имеет свои функции. На стадии вызова происходит актуализация имеющихся знаний, стимуляция интереса к новой теме, обмен мнениями.

Затем осуществляется процесс получения и систематизации новой информации, который подготовлен и вытекает из первой фазы.

Основным и самым сложным является процесс рефлексии, когда происходит соотнесение новой информации и имеющихся знаний, выработка собственной позиции, оценка и самооценка процесса (*рефлексия* от англ. *reflection* – «обратная связь», «отдача», «самооценка и самоанализ», «взаимопонимание и взаимодействие»).

Приоритетная роль на занятиях с применением рассматриваемой технологии отводится работе с текстом, при этом предполагается дискуссионный, аналитический характер деятельности. Применяемые методики реализации РКМЧП расширяют границы сотрудничества между преподавателем и студентами, нацеливая на глубокое осмысление уже имеющихся и новых знаний.

Технология развития критического мышления предлагает несколько методик работы с текстом. *Инсерт* или графическое оформление мыслительной работы, маркировка текста. Этот методический прием, как правило, является необходимым элементом в работе иностранными студентами и всегда применяется при анализе учебных статей, учебников или художественных текстов. Студенты отмечают известную информацию, а затем новую и дополнительную. Как правило, предлагается система маркировки текста, включающая следующие значки:

«V» – галочкой отмечается то, что известно;

«-» – знаком «минус» помечается то, что противоречит представлениям читающего, вызывает сомнения;

«+» – знаком «плюс» помечается то, что является для читателя интересным и неожиданным;

«?» – вопросительный знак ставится, если у читателя возникло желание узнать о том, что описывается, более подробно.

Составление кластеров. (Кластеры, «гроздь» – это графические систематизаторы, которые показывают несколько различных типов связи между объектами или явлениями). В центре листа пишется слово (тема, проблема). Далее вокруг этого слова записываются слова или предложения, которые являются крупными смысловыми единицами – гроздьями. В работе с иностранцами, особенно на начальном этапе, кластер должен состоять из немногих (3-х или 4-х) элементов. Для составления кластера студентам необходимо активизировать имеющийся речевой запас, обратиться к новым знаниям, определить ключевые слова в тексте. Преподаватель задает уточняющие вопросы для того, чтобы упростить, а иногда наоборот, усложнить (в зависимости от уровня владения языком) предложенные студентами элементы («Выразите свою мысль более кратко», «Уточните понятия», «Сформулируйте яснее» и т.п.). В любом случае, схемы никогда не бывают точно заданными, элементы кластера не повторяются у разных студентов. Различные точки зрения признаются равноправными, заслуживающими внимания; они тщательно изучаются и анализируются всей группой (недаром технология является коллективной, групповой). Таким образом, помимо коммуникативной ком-

петенции, формируется толерантность мышления, что зачастую становится важным компонентом общения в иностранной аудитории.

Применяя *стратегию «чтение с остановками»*, можно настроить студенческую аудиторию на осознанное овладение, как новыми коммуникативными единицами, так и ценностными ориентирами, характерными для различных полиэтнических групп. Стратегия «чтение с остановками» - это специально разработанная методика развития критического мышления, которая эффективно применяется в работе с иностранными студентами. В ее основе - наблюдения за процессом чтения людей, обладающих культурой чтения, навыками критического мышления. Преподаватель, а за ним и студенты, читают с перерывами для внутренних дискуссий, пометок, вопросов, критических «высказываний».

Как правило, при работе с сюжетным текстом, преподаватель больше внимания уделяет анализу новых слов, словосочетаний, развитию умения пересказать текст своими словами, выделить основную идею. Критически осмысливая текст вместе со студентами, необходимо поразмышлять, задавая более сложные вопросы: «Почему автор поднял именно эту проблему?», «Насколько идея текста созвучна вашим представлениям и взглядам?», «С помощью каких художественных средств автор вызвал у вас те или иные чувства?» и др. Опыт использования такой методики в работе с художественным текстом способствует усвоению нового материала в коммуникативно-речевом аспекте. Как известно, осознанное усвоение языковых явлений, фактов, правил - обязательное условие достижения свободного владения иностранным языком.

Таблица «тонких и толстых вопросов». Иностранным студентам не составляет труда ответить на короткие - «тонкие» - вопросы к тексту, которые требуют односложных ответов (Кто...? Что?... Когда...? Где...?).

При ответе на так называемые «толстые» вопросы (более сложные, требующие высказывания собственной точки зрения), возникают разнообразные мнения, размышления, дискуссии. При формулировке ответов студенты уделяют внимание не только форме высказывания, но и его содержанию.

Эффективными и часто используемыми являются также приемы «*перепутанных логических цепочек*», *стратегии «фишбоун»*, «*синквейны*» и др.

Занятия по русскому языку в иноязычной аудитории с использованием технологии отличается сочетанием проблемности и продуктивности обучения. При этом необходимо подобрать информативный материал, способствующий развитию критического мышления, а также стратегию занятия. Хотя возможно применение различных стратегий на одном занятии для реализации базового модуля «вызов – осмысление – рефлексия» [3].

Как видно, технология развития критического мышления является проникающей, она, так или иначе, задействована на любых занятиях по русскому языку в иноязычной аудитории, так оптимизирует процесс изучения русского языка как иностранного. Критический подход при разработке системы заданий для обучающихся формирует у них навыки и способности к рефлексии. Это помогает иностранным студентам осмысливать свою деятельность, ее результаты, значимость изучаемого материала, что выводит их на новый, более высокий, уровень владения русским языком. Именно поэтому когнитивный, развивающий подход становится основным в организации обучения РКИ.

Реализация принципов сотрудничества на занятиях с использованием технологии критического мышления является результативной как для студентов, так и для преподавателя. Экспериментальные занятия показывают, что у студентов повышается эффективность восприятия информации, повышается мотивация к обучению, процесс овладения новыми знаниями становится более осознанным, ответственным, полученные знания – долгосрочными; студенты овладевают навыками работы в сотрудничестве с другими. Таким образом, повышается качество образования в целом.

Педагог, применяя технологию, становится источником профессиональной информации для своих коллег, создает в аудитории благоприятную атмосферу сотрудничества, вырабатывает гибкую модель обучения, которая способствует развитию самостоятельности, критического мышления у обучающихся [4].

Безусловно, технологичность учебного процесса содействует формированию исследовательской культуры, культуры чтения и общему развитию мыслящей личности. В русле этого процесса применение технологии развития критического мышления помогает достичь серьезных результатов иностранным студентам в овладении русским языком.

Критическое мышление – это один из видов интеллектуальной деятельности человека, который характеризуется высоким уровнем восприятия, понимания, объективности подхода к окружающему его информационному полю.

Использование технологии критического мышления в преподавании иностранного языка позволяют значительно увеличить время речевой практики на отдельном уроке для каждого студента, добиться усвоения материала всеми участниками группы, решить разнообразные воспитательные и развивающие задачи. Применение технологии развития критического мышления позволяет педагогу вовлечь студентов в активный познавательный процесс, формируя необходимые ключевые компетенции (информационную, коммуникативную, персональную, межкультурную), важные личностные качества, создавая творческую, поисковую атмосферу на занятиях русского языка.

Система преподавания, учитывая современные тенденции образовательной деятельности, требует поиска новых организационных форм, методов обучения и воспитания. Данные процессы актуальны в иностранной аудитории, где интерактивные методы обучения становятся эффективными ввиду высокого уровня трудности обучения студентов неродному русскому языку. Научить учиться, научить думать, научить находить новые решения и создавать свое собственное будущее – педагогические принципы современной школы.

Список использованной литературы:

1. Мировые образовательные технологии: основные тенденции, проблемы адаптации и эффективность. // Материалы республиканской научно-методической конференции, 25-26 апреля. – Алматы. - 1997.
2. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. – СПб: Альянс-Дельта. - 2003. – 284 с.
3. Муштавинская И.В. Технология развития критического мышления: научно-методическое осмысление: [Из опыта работы гимназии № 177 Санкт-Петербурга в рамках междунар. проекта] / И.В. Муштавинская // Методист. – 2002. – № 2. – с. 30–35.
4. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. - М.: Педагогика. - 1975. – 367 с.
5. Арутюнов А.Р., Костина К.С. Коммуникативная методика русского языка как иностранного и иностранных языков (конспекты лекций). - М. - 1992.

УДК 37.013.75

Сангилбаев О.С., д. псих. н,
профессор КазНПУ им. Абая,
Сангилбаева А.О. преп.
магистр, КазУМОиМЯ
им. Абылай хана, г. Алматы

К ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДИК ОБУЧЕНИЯ

Түйін

Жұмыста студенттердің оқыту үдерісінде инновациялық тәсілдерді енгізу, дамыту және қолданудың өзекті мәселелері қарастырылған. ЖОО оқытушыларының алдыңғы және қазіргі инновациялық тәсілдер мен әдістерді қолданулары талданып көрсетілген. Инновациялық бағдарлардың дәстүрлі формаларымен салыстырғанда артықшылықтары негізделіп талданған. Білім беру қызметін көрсету нарығында тұжырымдамалық бағыты

бар мемлекеттердегі (олардың арасында АҚШ және Ұлыбритания) алдыңғы қатардағы тәжірибелермен танысу және соның негізінде білім берудің ұлттық қазақстандық моделді құрастыру ЖОО-ғы сұранысқа ие болашақ маманды даярлау қазіргі күннің талабы екені мақаланың мазмұнында талқыланған.

Abstract

The issues of the day of introduction, development and use of innovative receptions and methods in the process of educating of students are exposed in the article. The analysis of front-rank and modern innovative tool that is used by the teachers of Institutions of higher education is conducted. Advantages of innovative approach are reasonable as compared to the traditional forms of preparation of students. Appearance of more progressive conceptions, knowledge of experience of progressive countries, leading on education field (USA, Great Britain), and elaboration of national, kazakh model of education which is directed on solving problem of being in demand in conditions of market-based economy of future university graduate, question of effectiveness of specialist's knowledge and skill of adaptation in rapid changing economical and geopolitical conditions of its professional qualification to new demands and conditions of time.

Ключевые слова: инновация, инновационные технологии, инновационная методика обучения, инновационные методы, интерактивные методы, информатизация образовательного процесса.

В настоящее время одним из факторов обусловивших процессы реорганизации вузовской модели образования являются процессы глобализации, затронувшие практически все стороны жизнедеятельности, и информатизации образовательного процесса, связанных с современными технологиями.

Появление более прогрессивных концепций, знакомство с передовым опытом стран, лидирующих на рынке образовательных услуг (прежде всего США и Великобритания), и разработка на этой основе национальной, казахстанской модели образования направлена на решение проблемы востребованности в условиях рыночной экономики будущего выпускника ВУЗа, вопроса эффективности полученных знаний специалиста, и последнее - это умение приспособления в быстро меняющихся экономических и геополитических условиях своей профессиональной квалификации к новым требованиям и условиям времени [1].

Известно, что формирование будущего специалиста происходит в вузовских аудиториях. Трудоемкий процесс подготовки кадров базируется на методиках обучения, от степени эффективности которых и зависит уровень квалификации будущего выпускника.

Результативность традиционной методики зависит от правильного решения преподавателем задач:

1. постановки учебной цели, и вытекающей из этого мотивации для студента;
2. осуществление передачи материала определенного содержания и его интерпретация для студентов. При этом преподаватель решает и функцию методической проработки учебного материала.
3. контроля знаний.

Данная модель обучения носит в основном директивный характер. При директивной модели результат обучения расценивается как передача суммы знаний за счет рациональной организации содержания учебного процесса, когда происходит односторонний диалог, где активной, иницируемой поток информации, стороной выступает преподаватель. Воспроизведение полученной информации при этом механическое: активности студента, его заинтересованности в процессе обучения проследить достаточно затруднительно.

На основе новых информационных и педагогических технологий, методов обучения стало возможным изменить, причем радикально, роль преподавателя, сделать его не только носителем знаний, но и руководителем, инициатором самостоятельной творческой работы студента, скажем больше – выступить в качестве проводника разнообразнейшей информации, способствуя самостоятельной выработке у студента критериев и способов ориентации, поиске рационального в информативном поле. Иначе, в нынешних условиях развития рынка образовательных услуг в Казахстане и требований эпохи информационных технологий, пре-

подавание должно сочетать в себе выработанные практикой директивную и, современную, носящую инновационный характер, интерактивную модели обучения.

Интерактивная модель ориентирована на необходимость достижения понимания передаваемой информации. Причем сам процесс передачи информации построен на принципе взаимодействия преподавателя и студента. Он предполагает большую активность обучающегося, его творческое переосмысление полученных сведений.

Надо сказать, что обе рассматриваемые модели обучения имеют свои как положительные, так и отрицательные моменты.

Так, основные критерии директивной модели обучения:

- точность, бесспорность, достоверность излагаемого (это предполагает большое количество лекций);

- итоговый контроль, предположительно наличие самостоятельной работы во внеурочное время, письменных работ не предусматривается.

основные критерии интерактивной модели обучения:

- возможность неформальной дискуссии,

- свободного изложения материала, меньшее число лекций, но большее количество семинаров,

- инициатива студента, наличие групповых заданий, которые требуют коллективных усилий,

- постоянный контроль во время семестра, выполнение письменных работ.

Было бы ошибкой придерживаться какой-либо одной модели. Разумно сочетать эти две модели обучения для достижения эффективности и качества учебного процесса. Наша система высшего образования в условиях рыночных отношений одним из приоритетов для успешного решения задач подготовки квалифицированных кадров выделяет принцип учета интересов обучающегося. В этой связи перед преподавателями вузов стоит задача выработки и внедрения таких приемов и методов обучения, которые бы были нацелены на активацию творческого потенциала студента, его желания обучаться. При этом должна решаться педагогическая задача формирования личности гражданина РК, и его ценностных ориентаций, поскольку процесс обучения в ВУЗе - основная составляющая образовательного процесса в жизни каждого человека. И поэтому, от того, насколько каждый студент, будет вовлечен в процесс обучения, в конечном итоге будет зависеть уровень его образованности и интеллигентности. Глобальная информатизация современного общества оказала существенное влияние на образовательный процесс, на систему высшего образования в республике, потребовав радикального пересмотра используемых методик обучения.

Таким образом, реорганизация системы высшего образования в республике предполагает как стартовую основу переход к таким методам обучения, которые основаны на конструктивном, оперативном подходе, вместо традиционного линейного подхода.

И этот парадигмальный сдвиг в системе вузовского образования, подразумевающий внедрение современных педагогических технологий, уже имеет место. Современное образование должно соответствовать реальным потребностям и международным стандартам.

Рассмотрим основные аспекты возможного применения современных методик обучения в вузе. В рамках нашего изложения рассмотрим интерактивные методы обучения, которые включают:

1. метод проблемного изложения
2. презентации
3. дискуссии
4. кейс-стади
5. работу в группах
6. метод мозгового штурма
7. метод критического мышления
8. викторины
9. мини-исследования
10. деловые игры
11. ролевые игры

12. метод Insert-метод индивидуальных пометок, когда студенты пишут 10-минутное ассоциативное эссе

13. метод блиц-опроса

14. метод анкетирования или прием «Бинго» и др.

Одним из эффективных методов активации процесса обучения считается метод проблемного изложения и дискуссии. При таком подходе лекция становится похожей на диалог, преподавание имитирует исследовательский процесс (выдвигаются первоначально несколько ключевых постулатов по теме лекции, изложение выстраивается по принципу самостоятельного анализа и обобщения студентами учебного материала). Эта методика позволяет заинтересовать студента, вовлечь его в процесс обучения. Противоречия научного познания раскрываются посредством постановки проблемы. Учебная проблема и проблемная ситуация являются основными структурными компонентами проблемного обучения. Перед началом изучения определенной темы курса ставится перед студентами проблемный вопрос или дается проблемное задание. Стимулируя разрешение проблемы, преподаватель снимает противоречия между имеющимся ее пониманием и требуемыми от студента знаниями. Эффективность таких методов в том, что отдельные проблемы могут подниматься самими студентами. Главный успех данного метода в том, что преподаватель добивается от аудитории «самостоятельного решения» поставленной проблемы [2].

Организация проблемного обучения представляется достаточно сложной, требует значительной подготовки лектора. Однако на начальном этапе использования этого метода его можно внедрять в структуру готовых ранее разработанных лекций, семинаров как дополнение.

Другим эффективным методом можно назвать метод кейс-стади или метод учебных конкретных ситуации (УКС). Центральным понятием метода УКС является понятие ситуация, т.е. набор переменных, когда выбор какого-либо из них решающим образом влияет на конечный результат. Принципиально отрицается наличие единственно правильного решения. При данном методе обучения студент самостоятельно вынужден принимать решения и обосновать его. Метод УКС стал применяться еще в начале XX века в области права и медицины. Ведущая роль в распространении этого приема обучения принадлежит Гарварду. Именно там были разработаны первые кейсовые ситуации для обучения студентов по бизнес-дисциплинам. Метод кейс-стади, если следовать определению разработчиков метода, это метод обучения, при котором студенты и преподаватели участвуют в непосредственном обсуждении деловых ситуаций или задач. Эти кейсы, подготовленные обычно в письменной форме и составленные исходя из реальных фактов, читаются, изучаются и обсуждаются студентами. Кейсы составляют основу беседы аудитории под руководством преподавателя. Поэтому метод кейс-стади включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе [3].

В целом метод УКС, как считают преподаватели западных ВУЗов, позволяет:

1. принимать верные решения в условиях неопределенности
2. разрабатывать алгоритм принятия решения
3. овладеть навыками исследования ситуации
4. разрабатывать план действий
5. применять полученные теоретические знания на практике
6. учитывать точки зрения других специалистов.

Главное, этот метод способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, прививает навыки решения практических задач.

Разработана общая технология работы при использовании метода УКС.

1. До начала занятий преподаватель:

- подбирает кейс
- определяет основные и вспомогательные материалы
- разрабатывает сценарии

Обязанности студента – получить кейс и список рекомендуемой литературы, готовиться к занятию.

2. Во время занятий преподаватель:

- организует предварительное обсуждение кейса

- делит группу на подгруппы
- руководит обсуждением кейса

Студент:

- задает вопросы
- предлагает варианты решений
- принимает решение
- составляет письменный отчет о работе

Остановимся на собственном опыте использования аналогичных приемов обучения по курсу «Психология». Психология, говоря более шире – социально-гуманитарный предмет. Специфика психологии как учебного курса заключается в искусстве мыслить и правильно логически излагать суть явлений. Еще древние греки считали психологию искусством правильно мыслить, которому покровительствует особая муза - Психея. Цель психологии как учебного курса - решение наряду с познавательными задачами, формирование у студентов научного понимания психических явлений как поступательного процесса, раскрытие содержания принципов единства сознания и деятельности, без которых, впрочем, невозможно понять течение психологической ситуации. Задача преподавателя в этом контексте – решить дилемму между необходимостью получения определенного минимума знаний, с одной стороны, развитием и обучением студента – с другой.

Современные реалии вносят определенные коррективы в понимание форм и методик преподавания психологии в вузе. Особенную роль в приемах и средствах преподавания в вузах занимают современные технологии - компьютер и Интернет. В этой связи возникают новые видения путей успешного формирования знаний и умений у современной обучающейся молодежи. Одним из самых заметных проявлений влияния компьютерных и Интернет-технологий стало использование в процессе обучения интерактивных методов. Новое понятие в методике обучения, тесно сопряженное с современными техническими средствами, логично подводит к мысли о том, что использование всевозможных технических средств, в частности современных персональных компьютеров в процессе обучения это и есть интерактивные методы преподавания. А поскольку компьютер и интернет так прочно вошли в нашу жизнь, что без них уже не мыслим своего существования в современном мире, то вполне понятна логичность рассуждения о том, что только эти методы являются панацеей в решении вопроса о выборе методик обучения и только на них должны быть основаны пути и средства преподавания.

В то же время, на наш взгляд, при определении правильности или неправильности методик преподавания важно опираться не на степень технической обеспеченности приемов обучения, что безусловно важно, а на конечную результативность методов преподавания. И исходя из этих позиций можно говорить как о степени востребованности каждого из методов, так и о содержании современных методик вузовского образования.

Придерживаясь этих положений попробуем дать определение интерактивным методам обучения (значение слов «активный» и «метод») [4]. Интерактивные методы обучения – такие приемы, пути и средства преподавания, которые нацелены на деятельностное участие и активное вовлечение в учебно-образовательный процесс студента. Исходя из данного определения попытаемся охватить спектр тех методов обучения, которые можно включить в состав этого определения. Итак, на занятиях по гуманитарным дисциплинам возможно применение:

1. Приемы конкретизации и фактологии – ориентированы на необходимость студента выделения главной идеи или мысли в потоке фактов и событий. Их возможно использовать в процессе устного изложения материала - лекций. К ним можно отнести:

- картинный сюжетный рассказ, куда входят яркие эпизоды из истории;
- персонификация исторических процессов в судьбе отдельной исторической личности;
- драматизация событий - факты и исторические даты излагаются как введение в изложение занимательных подробностей

2. Исследовательский прием - направлен на коллективную работу в группе - когда необходимо в процессе коллективного рассуждения дать анализ содержанию отрывка из первоисточника. Он ориентирован для работы в небольших (15-20 человек) группах - на се-

минарских (практических) занятиях. Сюда можно причислить: а) работу студентов с наглядными пособиями по курсу Психологии – структурно-логические схемы понятий, таблицы и т.п.. К этим приемам можно причислить и всевозможные аналитико-синтетический анализ проблемных ситуации, работу с наглядным материалом по курсу; б) работу студентов над биографическими документами известных психологов и материалами отражающих методологические подходы в решении разных проблем; в) использование технических средств обучения - персональный компьютер и т.п. как совмещение различных методик в ходе одного занятия.

3. Приемы деловых или ролевых игр – ориентированные на поэтапное, функциональное участие каждого из студентов в процессе занятия. Они дают возможность активного и видимого участия в процессе обучения наиболее большего количества студентов и ориентированы на применение на практических занятиях по курсу Психологии. К этой категории методов следует относить: а) использование всевозможных раздаточных материалов (психологические задачи) - по психологии, текстов с описаниями социально-психологических проблем; б) инструктаж и иллюстрация эталона рассуждения, направленные на самостоятельное последующее использование студентом в процессе мыслительной деятельности; в) собственно ролевые игры, содержание которых понимается как градация группы студентов на несколько частей и исполнении каждым из студентов (или группы студентов) определенных функций, связанных с выполнением учебного задания.

Безусловно, разнообразие методов и средств обучения как попытки отхода от единого шаблона в образовательном процессе, имеет при всех положительных его проявлениях и отрицательный момент: «калейдоскопичность» формы проведения занятий может стать причиной того, что студент в своих попытках быть вовлеченным в «нескучные» формы обучения, окажется неспособным понять суть проблемы, которую необходимо раскрыть в процессе занятия. Признаемся, что сами оказались плену так называемых «интерактивных» методов, когда наши попытки разнообразия семинарских занятий, с одной стороны, действительно приводили к деятельностному участию студента в ходе урока, а с другой стороны - акцентируя свое внимание на выполнении разнообразных функций и ролей студент невольно терял ведущую идею занятия, оказывался «за бортом» разбираемой проблемы.

Подводя итоги вышеизложенному, хотелось бы отметить, что методы и пути обучения не следует возводить в ранг самоцели, это прежде всего средства решения образовательных задач в вузе. Поэтому методы необходимо использовать с учетом специфики каждой учебной дисциплины. В этом смысле, думается, ошибочным навязывание преподавателю популярных, «модных» методик в образовательном процессе. Поэтому нововведения в методике обучения в университете, где происходит формирование будущего специалиста, и уже тем самым каждый вуз несет ответственность за моральный и ценностный облик будущего поколения нашего молодого государства, требуют тщательного подготовительного этапа и изучения признанными педагогами, и уже затем должен последовать период практических «экспериментов».

Список использованной литературы:

1. Скрипко Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? // Менеджмент качества. - 2012. - № 1. - С. 76-84.
2. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика // Народное образование. - 2010. - № 6. - С.182-188.
3. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения // Вестник МГУ. - 2012. - № 2. - С. 201-206.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М. - Русский язык. - 1988. - С.21, С.282.
5. Реан А.А. Психодиагностика личности в педагогическом процессе. - СПб. - 1996. – 286 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕДРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ШКОЛЬНИКОВ

Түйін

Денсаулық- жалпы қоғам дамуының және адамның толыққанды өмір сүруінің ең қажетті алғышарты. Қазіргі уақытта осыған байланысты мәселені шешу жолдарын іздестірудің аса маңызды бағыты - денсаулықты сақтау мен нығайтуды көздейтін салауатты өмір салтына ынталандыратын, оның құндылықтарын қабылдауға және дені сау жеке тұлғаға сәйкес мінез-құлықты қалыптастыруға ықпалын тигізетін, өз денсаулығының маңыздылығын ұғынуға және бағалауға қажет қабілеттер мен дағдыларды қалыптастыруды қарастыратын педагогикалық технологияларды ендіру болып табылады. Автор өз мақаласында аталмыш технологияларын ендірудің кешенді-бағдарламалы жүйесін ұсынады.

Abstract

Health is the necessary prerequisite for person's valuable vital activity and society development as a whole. The major direction of problem solution search ways in the developed conditions is change of the general paradigm: transition from narrow orientation only toward health preservation and strengthening, toward wider application of the innovative technologies providing formation of abilities, skills and relations necessary for health cost consciousness, motivating on healthy lifestyle, acceptance of its values and promoting development of healthy person's adequate behavior. The author of the article suggests educational programs on the mentioned technologies.

Ключевые слова: *здоровье школьника, здоровый образ жизни, педагогические технологии, внедрение технологий здорового образа жизни,*

В условиях преодоления глобального мирового кризиса и реализации стратегических задач по развитию Казахстана как конкурентоспособного и демократического государства, укрепления инновационного потенциала республики проблема обеспечения здоровья его граждан приобретает особую значимость. Так как только здоровый человек с хорошим самочувствием, психологической устойчивостью, высокой работоспособностью, оптимизмом может активно жить и трудиться, эффективно решать взаимосвязанные проблемы национально-культурного возрождения и построения экономически независимого и процветающего государства.

На современном этапе это становится важным еще и потому, что в реальной практике обучения, в результате освоения многих новшеств, включаемых сегодня в содержание образования, возникают различные отклонения в состоянии здоровья школьников, обусловленные как физиологической усталостью, так и психоэмоциональными перегрузками. Данные национального центра проблем формирования здорового образа жизни подтверждают, что существующая система обучения требует огромных энергозатрат от учащихся, а потому образование детей «оплачивается» высокой ценой – ценой их здоровья. Об этом свидетельствует нарушение физического и нервно-психического развития детей, что проявляется в невротических состояниях, дефектах полового развития, уменьшении уровня физического развития. Уже 70 % младших школьников имеют отклонения в состоянии здоровья, а к концу 11 класса их количество значительно увеличивается; наиболее частой патологией у учащихся являются болезни органов дыхания, пищеварения, органов чувств, к восьмому классу уже 40 % детей страдают нервными заболеваниями, более 30 % - нарушением зрения, у многих учащихся наблюдается дисгармоническое физическое развитие (дефицит массы тела, снижение показателей мышечной массы, емкости легких и др.), увеличиваются показатели приобретенности школьников к никотину, алкоголю, наркотикам [1].

Отсюда важнейшим направлением поиска путей решения проблемы является изменение общей парадигмы: переход от узкой ориентации лишь на сохранение и укрепление здоровья, на более широкое внедрение педагогических технологий, которые обеспечивают формирование мотивации на принятие ценностей здорового образа жизни (ЗОЖ), предусматривают выработку умений и навыков, необходимых для осознания и оценки собственного здоровья и способствуют закреплению адекватного поведения личности.

Нововведения или инновации сами по себе не возникают, они являются результатом научных поисков, передового педагогического опыта отдельных учителей и целых коллективов. Сегодня с внедрением в учебно-воспитательный процесс современных технологий становится совершенно очевидным, что любое преобразование педагогической системы требует их методологического обоснования, так как одним из важных функций методологии является определение направлений поиска путей преобразования педагогической теории и практики.

Поиск новых путей решения педагогических задач в современных условиях связан с применением адекватных технологий, реализуемых педагогом – профессионалом (В.П. Беспалько, Г.К. Селевко, Т.Т. Галиев, К.К. Кабдикаиров, Ж.А. Караев, Р.Р. Масырова и др.). Установленные основополагающие подходы предполагают адекватные изменения в целостном процессе формирования здорового образа жизни (ЗОЖ), причем на основе технологического подхода, который обеспечивает последовательное и непрерывное движение взаимосвязанных компонентов, этапов, состояний педагогического процесса и действий его участников от цели до результата.

Педагогические технологии формирования здорового образа жизни позволяют решить ряд задач: сохранение и укрепление здоровья учащихся путем удовлетворения их потребностей в отношении ЗОЖ и формирование мотивации, установок на здоровый образ жизни, обучение умениям и навыкам здоровой жизнедеятельности, организацию деятельности, адекватно аспектам здорового образа жизни. Организация взаимодействия всех субъектов процесса формирования здорового образа жизни детерминирует действия и функции участников данного процесса, гарантирует с высокой степенью достоверности достижение поставленных целей воспитания.

Проведенный нами анализ источников, реальной практики охраны здоровья и приобщения школьников к ЗОЖ позволил нам установить, что для инновационных педагогических технологий характерны такие критериальные признаки, как: четкие конкретные цели, наличие определенной концепции, поэтапная структура деятельности, прогнозируемость результата.

Исходя из этого, педагогические технологии формирования здорового образа жизни школьников мы понимаем как последовательное воплощение целенаправленного педагогического процесса по включению в повседневную жизнь школьника новых форм деятельности, которые обеспечивают развитие мотивации и ценностных установок учащихся на укрепление здоровья, выработку знаний, умений и навыков ЗОЖ, его аспектов, тем самым гарантируют достижение максимально возможных условий для всестороннего и гармоничного развития личности школьника.

Обзор педагогических исследований, посвященных данной проблеме, показал, что в современной практике используются различные разновидности (группы) инновационных технологий, которые предполагают разные подходы, методы и формы работы. Так, в последние годы в педагогической и медицинской науке и практике широко применяются «здоровьесберегающие технологии» (Н.К.Смирнов, А.Е.Абылкасымова, Е.Д.Даленов, Л.А.Лазарева, В.И.Ковалько, Б.А.Жолдасбекова и др.), которые призваны обеспечить школьнику возможность сохранения здоровья за период обучения в школе, сформировать у него необходимые умения и навыки для использования полученных знаний в повседневной жизни.

Анализ сущностных и инструментально значимых свойств таких здоровьесберегающих технологий, как физкультурно-оздоровительных, личностно-развивающих позволяет сделать вывод о наличии у них потенциальных ресурсов по развитию и наращиванию уровня здоровья учащихся, выработке умений и навыков ЗОЖ, его аспектов. Наряду с этим в современной практике применяются валеологические педагогические технологии, ориентированные на формирование и развитие здоровья путем коррекции деятельности важнейших адаптивных систем целостного организма как в образовательном процессе, так и в повседневной

практике [2; 3]. Согласно данной оценке исследователей: А.В. Ахаева, О.А. Бутаковой, Л.Д. Соломенко, Л.Г. Татарниковой, Л.В. Симошиной – специфика валеологических технологий обусловлена их аспектным воздействием на здоровье, ЗОЖ ученика на информационном, психологическом и биоэнергетическом уровнях. Есть еще одно обстоятельство, имеющее отношение к предмету нашего изучения: инновационные воспитательные технологии, в частности технология коллективного творческого воспитания, обеспечивающие включенность учащихся в различные виды деятельности посредством алгоритмов КТД, технологии проектной деятельности и др.

Предлагаемая нами классификация отображает в данных технологиях общее и специфическое, теоретическое и практическое, тем самым способствует их осознанному выбору, эффективному применению и оптимизации процесса приобщения школьников к здоровому образу жизни.

Так, одним из важнейших аспектов здорового образа жизни является *физический аспект*, который предполагает включение школьников в активную физкультурно-спортивную деятельность и является практическим средством укрепления и развития здоровья, формирования сущностной стороны ЗОЖ в целом. В целях его формирования целесообразно применение таких технологий, как: физкультурно-оздоровительные (в частности ритмическая гимнастика, стретчинг, джоггинг), лечебно-оздоровительные (например, комплексы нетрадиционных физических упражнений с элементами хатха-йоги), а также компенсаторно-нейтрализующие технологии (физкультминутки, динамические паузы, эмоциональные разрядки, минутки «покоя»), которые обеспечивают включение школьников в активную физкультурно-спортивную деятельность [4].

Следующий аспект здорового образа жизни – *интеллектуальный*, который отражает включенность школьников в познавательную деятельность по изучению социального опыта, накопленного предшествующими поколениями, приобщения к социокультурным ценностям, в том числе в контексте ЗОЖ. В плане формирования данного аспекта важно использование таких инновационных технологий, как информационно-обучающие: «Здоровье и ЗОЖ», «Как быть здоровым», «Салауаттылык», «Валеология в школе и дома», технологии «дебатов», технологии «проектов», которые обеспечивают приобщение школьников к усвоению социокультурных ценностей, социального опыта в целом.

Формирование *личностного аспекта* здорового образа жизни реализуется через включенность школьников в различные виды деятельности, направленные на самопознание своего «Я», своих интересов, способностей, возможностей. Решение данной задачи успешно реализуется через инновационные игровые технологии, валеоинтротехнологии («В зеркале», «Визитка») и технологии «портфолио», обеспечивающие включение школьника в различные виды деятельности, направленные на самопознание, изучение своего "Я", своих интересов, способностей и возможностей.

Социальный аспект здорового образа жизни предполагает включенность школьников в деятельность по изучению различных способов общения. В плане формирования данного аспекта, на наш взгляд, вполне возможно применение таких технологий, как социально адаптирующие и личностно-развивающие технологии (Технология самовоспитания), технологии развивающей кооперации [5], экстратехнологии («Твои глаза», «Созерцание»), которые предполагают включенность школьников в систему многоплановых личностных отношений, общение и усвоение норм и ценностей, направленность на освоение и выполнение различных социальных ролей, развитие навыков общения.

Основными компонентами *духовного аспекта* здорового образа жизни являются моральные нормы, эстетические идеалы, идеи, правовые, этические нормы и принципы, философские представления, которые отражены в социальном опыте предшествующих поколений, существующей культуре. На наш взгляд, его формирование требует учета и реализации потенциала здоровьесберегающих технологий: «БиС», модульной технологии, «Шаг за шагом», технологии уровневой дифференциации, технологии развивающего обучения, которые направлены на включение школьников в познавательную деятельность по изучению социального опыта на уроках, во внеурочное время, в процессе организации коллективной творческой деятельности в плане приобщения к здоровому образу жизни.

Становление и выработка основ здорового образа жизни зависят от сформированности такого важного аспекта, как *узологический*, который определяет развитие устойчивых потребностей индивида, в том числе и потребности в здоровье, ЗОЖ. Мы считаем, что формирование этого аспекта зависит от реализации потенциальных возможностей технологии «КТД», медико-гигиенических технологий, которые определяют выработку устойчивых потребностей индивида, в том числе по самоорганизации здорового образа жизни и его индивидуального стиля (определение своего режима питания, норм суточной двигательной активности, способов закаливания и прочих составляющих здорового образа жизни).

Наряду с этим, также требует особого внимания *эмоциональный аспект* здорового образа жизни. В этом плане, на наш взгляд, большими потенциальными возможностями обладают такие технологии, как: ритмотерапия, сказкотерапия, цветотерапия, музыкотерапия, танцотерапия, изотерапия, ароматерапия и др., которые направлены на изучение собственного психического состояния, своих эмоций, умения контролировать негативные эмоции, выражать положительные, поддерживать эмоциональное равновесие. Таким образом, данные технологии обладают большим потенциалом формирования основ здорового образа жизни, его аспектов, которые требуют организации специальной системы действий по их целенаправленному применению в практике учебно-воспитательной работы по приобщению детей и учащейся молодежи к ЗОЖ.

С учетом вышеизложенного для успешной реализации педагогических технологий формирования здорового образа жизни школьников нами была разработана комплексно-целевая программа внедрения. Согласно разработанной программе, первый подготовительный этап внедрения включает: морально-психологическую подготовку педагогического коллектива и руководителей школы к освоению педагогических технологий формирования ЗОЖ; отбор педагогических рекомендаций, уяснение их сущности и сравнительный анализ практического состояния дел в школе; овладение учителями необходимыми методами предстоящей работы. Одновременно определяются задачи взаимодействия социальных институтов воспитания с учетом внедряемых технологий формирования здорового образа жизни школьников.

На этом этапе создаются надлежащие условия для протекания процесса в заданном направлении: практикуются встречи учителей с учеными-педагогами и учителями-новаторами, обзоры-обобщения новейших результатов педагогических исследований по проблеме формирования ЗОЖ и внедрения инновационных технологий на заседаниях педагогического совета, школьных методических объединений, производственных совещаниях и т.п.

На втором этапе – планирования и организации - осуществляется подготовка классных руководителей к управлению взаимодействием; обеспечиваются надлежащие условия для управления процессами педагогической и валеологической подготовки и по вопросам применения технологий формирования здорового образа жизни школьников в процессе взаимодействия родителей и общественных воспитателей; для этих целей организуются проблемные семинары, круглые столы, дискуссии, работа в творческих группах; индивидуальные и групповые консультации.

3 этап - этап осуществления внедрения включает в себя следующие действия: контроль и коррекцию деятельности участников взаимодействия; взаимодействие педагогов с родителями учащихся и общественностью микрорайона школы по реализации педагогических технологий формирования здорового образа жизни школьников; организацию контроля за ходом и результатами внедрения.

Таким образом, организация внедрения педагогических технологий формирования ЗОЖ школьников - это поэтапный процесс реализации комплексно-организованной системы мероприятий в целях преобразования существующей практики приобщения школьников к здоровому образу жизни посредством инновационных технологий включения в виды деятельности, адекватные аспектам ЗОЖ.

Список использованной литературы:

- 1 Гордиенко Г.П., Кульевская Ю.Г. Междисциплинарные исследования в Казахстане. // Валеология – Современное состояние и перспективы: аналитический обзор. – Алматы: КазгосИНТИ. - 2000. – 46 с.
- 2 Глинянова И.Ю. Основы педагогической валеологии: Проблемы и решения. - Волгоград: Перемена. - 1998. – 183 с.
- 3 Зайцев Г.К. Школьная валеология: Педагогические основы обеспечения здоровья учащихся и учителей.- СПб.: Акцидент. - 1998. – 159 с.
- 4 Имангалиев А.С. Развитие идей валеологии и физического воспитания детей в казахской этнопедагогике. – Алматы: Олке. - 1996.- 142 с.
- 5 Караковский В.А. Воспитаи гражданина: записки директора школы. – М.: Московский рабочий. - 1987. – 144 с.

УДК 82-84

Айтказина Т.Т.,

к.п.н. КазНПУ им. Абая,

г. Алматы

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ ЮРИСТОВ-МЕЖДУНАРОДНИКОВ

Түйін

Әр саладағы мамандардың коммуникативті қажеттілігін айқындау соңғы кезде шет тілді аудитория да оқыту әдістемесінің өзекті мәселесіне айналып отырғаны белгілі. Болашақ халықаралық құқық мамандарының кәсіби тілін қалыптастыру проблемасын зерттеуде жүйелі тәсілді пайдалану зерттеулетін үдерісті модельдеуге көшуге мүмкіндік береді. Осылайша құрылымдау нәтижелері студенттердің – құқықтанушылардың кәсіби тілін қалыптастыратын тиімді тәсілдер мен құралдарды анықтауда көмектесуі керек

Халықаралық қатынастың факультетінде өткізілген эксперимент нәтижесі кәсіби құзырлылықтың құралымы ретінде ұсынылып отыр

Abstract

Defining communication needs of professionals of any sphere of activity is relevant in connection with the statement in the modern methodical science communicative - oriented approach to learning a second language.

Using a systematic approach to the problem of the formation of the professional voice of the future experts of international law allows us to pass on the modeling of the process. The results of such a system should help to identify effective ways and means of building professional speaking students jurists.

The model of formation of professional competence of students-lawyers Faculty of International Relations can be represented as a system consisting of a motivational, informative and procedural components interconnected and interdependent with each other.

Ключевые слова: *речь, речевые навыки, речевые умения, коммуникация, коммуникативные потребности, профессиональная речь, моделирование учебного процесса, компетенция*

Использование системного подхода к изучению проблемы формирования профессиональной речи будущих специалистов международного права позволяет перейти на моделирование исследуемого процесса. Результаты такого построения должны помочь выявить эффективные способы и средства формирования профессиональной речи студентов-правоведов.

Научной основой для построения модели формирования профессиональной речи правоведов-международников послужили ведущие идеи психологической теории развития личности в деятельности (П.Я.Гальперин, А.А.Леонтьев, В.А. Слостенин, Н.Ф. Талызина), тео-

рии формирования мотивации учения (А.К. Маркова, А.С.Рубинштейн), теории целостного педагогического процесса и формирования профессионально-ценностных качеств (Н.Д. Хмель, Г.К. Нургалиева), учение о языковой личности (Ю.Н. Караулов, В.Г. Костомаров), исследования по проблемам двуязычия (У. Ф. Макки, М.Сигуан, Ю.Д. Дешериев, М. Копыленко, М.Р. Кондубаева) и формирования навыков профессиональной речи (Е.И. Мотина, О.Д. Митрофанова и др.).

Четкое определение коммуникативных потребностей специалистов той или иной сферы деятельности является актуальным в связи с утверждением в современной методической науке коммуникативно - ориентированного подхода к обучению неродному языку.

Поскольку коммуникативное обучение направлено на практическое владение языком, а «процесс обучения является моделью процесса общения» [1, с.4], то оно предполагает, что «с самого начала изучаемый язык должен использоваться в естественных для него целях и функциях, для выражения индивидуально-личностных потребностей, желаний, притязаний учащихся» [2, с.3].

В лингводидактике вопрос об определении понятия «коммуникативные потребности» остается до конца нерешенным, поскольку исследователями не выработано однозначного подхода в толковании данного термина. В.Л. Скалкин связывает коммуникативную потребность с любым из четырех видов речевой деятельности (говорение, слушание, чтение, письмо): «Коммуникативная потребность – это ощущаемое индивидом желание речевой деятельности, которое возникает до начала акта коммуникации и подкрепляется в ходе его реализации» [3, с. 49]. В работах М.Н. Вятютнева мы находим такое определение: «Коммуникативные потребности – это те конкретные побуждения и цели к восприятию и продуцированию актов коммуникаций, которые диктуются существующими и прогнозируемыми ими ситуациями (условиями) общения» [4, с. 69].

В методическом плане важно решить вопрос об объеме коммуникативных потребностей применительно к заданному контингенту обучаемых. «Коммуникативные потребности учащихся различных категорий не одинаковы, многообразны, замечает М.Н. Вятютнев, они не существуют как нечто данное, готовое к отбору и использованию. Их нужно обнаружить с помощью специально разработанной процедуры» [4, с.97]. Процедура определения и выявления коммуникативных потребностей может носить разные формы. Так, М.Н. Вятютнев считает, что для этого необходимо провести опрос и анкетирование самих обучаемых. Д. Манби, например, полагает, что процесс выявления коммуникативных потребностей должен опираться на знание учебных ситуаций общения, целей и задач обучения, типов коммуникации (письменная, устная), уровня проникновения в текст.

Комплексная методика выявления коммуникативных потребностей студентов естественнонаучного профиля была использована Л.Н. Борисовой. В нее входили: наблюдение за учебной деятельностью студентов на занятиях по специальным дисциплинам, опрос и беседы со студентами, беседы с преподавателями специальных дисциплин, анализ языкового материала текстов учебников и программ по указанным предметам [5, с.139]. И.И. Засадская считает, что «процесс идентификации коммуникативных потребностей определенных групп учащихся должен исходить из: 1) анализа потребностно-мотивационной сферы обучаемого (внутренний, субъективный фактор учебно-познавательной деятельности) и 2) анализа конкретных условий обучения (внешний, объективный фактор учебной деятельности)» [6, с. 9].

Нам представляется, что более точное определение коммуникативных потребностей обучаемых в сфере учебно-профессионального общения возможно при использовании комплексной методики, предложенной Л.Н. Борисовой.

Анкетный опрос среди студентов 1 и 2 курсов факультета международных отношений, беседы с преподавателями профилирующих дисциплин и наблюдения за ходом учебного процесса на занятиях по спецпредметам (история государства и права, история правовых отношений, римское право, гражданское право, дипломатическая и консульская служба) показали, что в самом общем виде коммуникативные потребности обучаемых в сфере учебно-профессионального и профессионального общения могут быть объединены в три группы.

Первую группу составляют потребности в полном и точном понимании специальной информации, содержащейся в профессионально ориентированных текстах. Основным видом

речевой деятельности здесь выступает изучающее чтение, которое реализует установку на максимально полное и точное извлечение информации (полное или выборочное), поскольку читающий расценивает содержание текста по специальности как необходимый источник обогащения его профессиональных знаний.

Вторую группу коммуникативных потребностей составляют потребности в репродуцировании и продуцировании специальной информации в форме устных монологических высказываний разных типов, а также в диалогической форме (беседа, полемика). Тексты негибкой структуры (международные договоры, законодательные акты) после чтения предполагают, в случае их неправильного оформления, коррекцию их смыслового содержания и грамматического оформления. Тексты гибкой структуры (тексты из учебников по специальности), используемые на занятиях в качестве учебного материала, предполагают последующее воспроизведение их обучаемыми либо в виде монологических высказываний, либо в форме тематической беседы.

Третью группу коммуникативных потребностей составляют потребности в самостоятельном письменном составлении документов международного права (договоры, соглашения, протоколы, коммюнике и др.).

Как известно, удовлетворить свои коммуникативные потребности обучаемые могут только средствами языка, обладая при этом способностью использовать эти средства в соответствии с определенными условиями общения, т.е. обладая коммуникативной компетенцией.

В определении понятия «коммуникативная компетенция» нет единой точки зрения, т.к. в понимании сущности самого процесса коммуникации нет должной ясности. Вслед за Н. Хомским коммуникация обычно определяется как общение между *n*-лицами, где *n* равно двум или больше, чем два. Коммуникация может состояться и внутри человека (внутренняя коммуникация). В этом случае она осуществляется с помощью внутренней речи и так называемого кодового языка мышления. Кроме того, коммуникация может состояться и между организациями, государствами и т.п.

Коммуникация многообразна. Необходимым условием успешности процесса коммуникации является наличие достаточной коммуникативной компетенции. Выяснению сущности и особенностей коммуникативной компетенции посвящен ряд работ (И.Л. Бим, Н.И. Гез, И.А. Зимняя, И. Хомский и др.). Исследователи выделяют следующие компоненты в структуре коммуникативной компетенции:

- 1) лингвистический компонент (ЛК) – способность понимать (продуцировать) неограниченное число правильных в языковом отношении предложений с помощью усвоенных языковых знаков и правил их соединения;
- 2) социолингвистический компонент (СЛК) – способность выражать и понимать предложения с такой формой и таким значением, которые соответствуют данному социолингвистическому контексту акта коммуникации;
- 3) стратегический компонент (СК) – способность эффективно участвовать в общении, выбирая правильную стратегию дискурса.

Вышеприведенную структуру коммуникативной компетенции можно дополнить еще двумя компонентами: профессиональный и страноведческий. Профессиональный компонент отвечает целям обучения, а именно сформировать такую языковую базу студентов-правоведов, которая позволила бы им активно участвовать в учебном процессе по избранной специальности, и в дальнейшем в профессиональной деятельности. Страноведческий компонент – это способность учитывать особенности государственного устройства той или иной страны, языка, истории, традиций, культуры.

Д.И. Изаренков определяет коммуникативную компетенцию как «способность человека к общению в одном, нескольких или всех видах речевой деятельности, которая представляет собой приобретенное в процессе естественной коммуникации или специально организованного обучения особое качество речевой личности» [7, с.55].

Анализ компонентного состава коммуникативной компетенции позволяет сделать следующие методические выводы:

- 1) коммуникативная компетенция – это многокомпонентное, интегративное целое, обеспечивающее процесс профессионального общения;

2) процесс обучения коммуникативной компетенции должен включать текстовый материал и упражнения, которые позволили бы обеспечить формирование каждого из компонентов коммуникативной компетенции.

В решении данной проблемы мы опирались на исследования, в которых обосновываются идеи о преобразующей роли деятельности в развитии человека (Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, В.П. Зинченко, М.С. Каган, А.А. Леонтьев и др.). Природа и понимание деятельности, как известно, вызывает острые споры в философии, психологии и праве. Общеизвестно, что деятельность всегда связана с затратой энергии, времени и осуществляется при наличии источников энергии. Она проявляется в действиях, преимущественно целенаправленных, планируемых. Эти действия требуют навыков, умения, подготовки. Следовательно, деятельность программируется и порождается субъектом, который должен обладать определенными способностями, знаниями, т.е. быть к ней подготовленным – профессионально образованным, иметь позитивную мотивацию. «Деятельность можно определить как специфический вид активности человека, направленный на познание и творческое преобразование окружающего мира, включая самого себя и условия существования. В деятельности человек создает предметы материальной и духовной культуры, преобразует свои способности, строит общество...» [8, с. 56]. Содержание профессиональной деятельности правоведа-международника – это совокупность самых различных действий и операций, которые он выполняет в сфере своего профессионального труда и профессионального поведения.

Структурирование элементов содержания профессиональной деятельности юристов связано с выделением двух сторон – интеллектуального и предметного. Они, в свою очередь, образуют направления, которые в дальнейшем конкретизируются.

Интеллектуальная деятельность правоведа представляет собой правовое (юридическое) мышление. Как утверждает в своих работах А.Э. Жалинский: «мышление становится правовым, если оно: во-первых, направлено на реализацию права; во-вторых, если для достижений целей используются правовые средства; и, в-третьих, при решении задач учитываются закономерности и свойства права».[9, с.198].

В интеллектуальной деятельности выделяют следующие направления:

- 1) действия по работе с правовой информацией, по ее отбору, анализу, переработке, оценке;
- 2) оценка ситуаций, требующих решения правовых задач и использования правовых средств;
- 3) выбор оптимальных вариантов поведения в рамках правовых предписаний, т.е. решение задач.

Предметная деятельность – совершение различных право предписывающих действий.

Вышеизложенное дает основание считать, что интеллектуальная деятельность правоведа непосредственно связана с речевой деятельностью, поскольку еще Л.С. Выготский в работе «Мышление и речь» утверждал, что человеческое мышление является речевым. Следовательно, понятие «готовность к будущей профессиональной деятельности» как психолого-педагогическая категория включает профессиональную речь в качестве необходимого компонента. В.Н. Кудрявцев рассматривает правовую деятельность как «совокупность действия и операций (поступков), направленных к единой цели» [8, с.14]. М.Ф. Орзих указывает, что она представляет собой социальную активность, с помощью которой достигается опосредованный правом результат. Б.И. Пугинский предлагает под правовой деятельностью понимать совокупность действий государства в лице его органов и иных организаций в связи с созданием и реализацией юридических норм, использованием других правовых рычагов при решении политических, экономических и социальных задач.

Проведя подробное исследование правовой деятельности, В.Н. Карташов определяет ее в категориальном значении как такую опосредованную правом трудовую, управленческую, государственно-властную деятельность компетентных органов, которая нацелена на выполнение общественных задач и функций (создание законов, конкретизация права, соблюдение принятых законодательных актов и т.п.) и удовлетворение тем самым общесоциальных потребностей и интересов.

Таким образом, в литературе правовая деятельность преимущественно рассматривается как жесткое исполнение всеми обязанными к тому лицами, установленных законом, процедур. Общее понятие правовой деятельности в литературе конкретизируется применительно к отдельным ее направлениям.

В современной юридической науке принято выделять внутреннее (гражданское, национальное) право отдельного государства и международное право, как две независимые системы (М.М. Богуславский, И.А. Грингольц, Л.А. Лунц, В.И. Менжинский, Г.И. Тункин, Н.А. Ушаков, Д.И. Фельдман и др.). Очевидно, специфику профессиональной деятельности правоведа-международника можно объяснить исходя из определения понятия «международное право».

Международно-правовая деятельность – это деятельность субъектов международного права (государства, международные организации и учреждения), направленная на координацию и регулирование международных отношений посредством заключения договоров и иных норм поведения.

С содержательной точки зрения выделяют следующие виды правовой деятельности:

- 1) правотворческая (разработка, совершенствование и издание нормативных документов);
- 2) правоприменительная (обеспечение реализации правовых норм);
- 3) контролирующая (осуществление контроля за реализацией норм права).

По способу совершения правовой деятельности различают:

- 1) реально-преобразующие действия и операции;
- 2) социально-коммуникативные действия.

Многие из указанных правовых действий и операций по своей природе относятся к вербальным, т.к. осуществляются посредством знаковых систем - устных и письменных. Следовательно, коммуникативные действия входят в понятие «правовая деятельность».

В современных исследованиях понятие готовности рассматривается как интегративное сложное образование, которое предполагает качественную характеристику аспектов профессиональной деятельности и включает мотивационный, содержательный и операционный компоненты (Л.П. Илларионова, Г.К. Байдельдинова, Н.Д. Хмель, Н.Д. Иванова, А.А. Бейсембаева и др.). Опираясь на теорию речевой деятельности, учитывая достижения современной дидактики и имеющиеся данные по проблеме готовности, мы предлагаем модель формирования профессиональной речи, как необходимого аспекта правовой деятельности будущих правоведов.

Модель формирования профессиональной компетенции студентов-правоведов факультета международных отношений может быть представлена как система, состоящая из мотивационного, содержательного и процессуального компонентов, взаимосвязанных и взаимообусловленных между собой.

Под мотивационным компонентом мы понимаем комплекс устойчивых мотивов, ориентирующих и направляющих деятельность студентов по овладению профессиональной речью на русском языке.

Известно, что русский язык является официальным языком ООН и ее специализированных учреждений, широко используется во всех сферах общественной жизни, в том числе в международно-правовой деятельности. Следовательно, понимание студентами значимости русского языка для общей профессиональной деятельности и наличие потребности общаться на этом языке являются основными движущими мотивами в процессе обучения.

Содержательный компонент – это комплекс необходимых теоретических и практических знаний языкового материала, который способствует осуществлению коммуникативной деятельности на русском языке в различных ее видах (аудирование, говорение, чтение, письмо).

Процессуальный компонент включает навыки и умения различных видов речевой деятельности в профессиональной сфере и определенных ситуациях общения.

Компоненты сформированности профессиональной речи:

1. Ценностное отношение к будущей профессиональной деятельности
2. Потребность в самосовершенствовании.
3. Осознание важности овладения профессиональной речью на русском языке.
4. Освоение необходимых теоретических и практических знаний системы современного русского языка.

5. Усвоение лексического минимума, отражающего специфику будущей профессиональной деятельности.

6. Знание языковых, смысловых и структурных особенностей документов международного права.

7. Умение читать и понимать содержание литературы по специальности на русском языке, извлекать необходимую информацию из научной и учебной литературы.

8. Умение употреблять в речи профессиональную лексику.

9. Умение анализировать и составлять тексты международных документов (соглашение, договор, коммюнике и др.).

10. Умение строить высказывания на профессиональные темы.

Предлагаемая нами модель формирования профессиональной речи студентов-правоведов представляет собой целостную систему, в которой интегрируются психологический, научно-теоретический и практический аспекты языковой готовности к будущей профессиональной деятельности.

Качественная и количественная стороны данной модели могут быть раскрыты через совокупность критериев и показателей уровня сформированности профессиональной речи студентов-правоведов.

В качестве показателей уровня сформированности дискурсивной компетенции по видам речевой деятельности предлагаем определить следующие умения и навыки:

1) извлекать необходимую информацию из научной и учебной литературы по специальности в целях выполнения будущей профессиональной деятельности;

2) вести беседы на профессиональные темы при непосредственном общении с коллегами;

3) составлять тексты международных договоров по вопросам права.

Из вышеуказанных посылок вытекают конкретные требования к различным видам речевой деятельности.

Чтение:

1) получение общего представления о содержании прочитанного в специальной литературе (просмотровое чтение);

2) полное и точное понимание прочитанного с целью воспроизведения его в полном или сокращенном виде (изучающее чтение);

3) нахождение конкретной информации из различных источников (поисковое чтение).

Говорение:

Монологическая речь.

1) передача содержания прочитанного или прослушанного на русском языке (пересказ);

2) построение собственного высказывания, в основе которого лежит интерпретация прочитанного или прослушанного;

3) выражение собственной точки зрения на ту или иную профессиональную проблему.

Диалогическая речь:

1) участие в беседах на профессиональные темы.

2) участие в дискуссии по тем или иным актуальным проблемам международного права.

3) изложение своих мыслей в логической последовательности и способность аргументировать свою точку зрения.

Письмо:

1) конструирование фрагментов международных договоров по образцу;

2) умение составлять письменные тексты по специальности (сообщения, рефераты, доклады, курсовые и дипломные работы);

3) владение правописанием терминов международного права в соответствии с орфографическими нормами русского языка.

Аудирование:

1) понимание содержания устной речи;

2) преодоление случаев фонетической интерференции.

Таким образом, формирование профессиональной речи требует комплексного владения языком и предполагает поэтапное обучение различным видам речевой деятельности.

Опытно-экспериментальная работа, проведенная со студентами 1 курса факультета международных отношений казахских групп, позволила нам скорректировать и уточнить модель формирования профессиональной речи, проверить эффективность методики последовательного обучения языку по специальности. В этой работе мы опирались на точку зрения Е.И. Мотиной о том, что владение языком специальности обеспечивает не только получение и накопление знаний по данной специальности, но процесс профессионального общения в учебной (аудиторной) деятельности. Без чего невозможно самообучение в вузе. Следовательно, обучение профессиональной речи должно быть скоординировано с обучением специальным дисциплинам.

Моделирование процесса формирования профессиональной речи будущих правоведов-международников следует рассматривать как необходимое условие создания экспериментальных методик обучения языку специальности.

Список использованной литературы:

1. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Учебный принцип активной коммуникативности в обучении русскому языку иностранцев // Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы // Конгресс МАПРЯЛ. – М.: Русский язык - 1982. - С. 3-20.
2. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык. - 1989. – 219 с.
3. Вятютнев М.Н. Теория учебника русского языка как иностранного. – М.: Русский язык. - 1984. – 144 с.
4. Борисова Л.Н. Коммуникативные потребности учащихся и проблемы формирования языковой компетенции студентов-нефилологов гуманитарного профиля // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. М. - 1986. – С. 60-61.
5. Засадская И.И. Подход к проблеме упражнений с позиции иерархии целей и задач // Иностранные языки в школе. – 1985. - № 5. – С. 30-37.
6. Изаренков Д.И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов // Русский язык за рубежом. – М. – 1990 - № 4. – С. 54-90.
7. Ломов Б.Ф. Категория общения и деятельности // Вопросы философии. – М. – 1979. - № 8. – С. 8-12.
8. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. - М.: Юридическая литература. - 1978. – С. 114.
9. Жалинский А.Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность. – М.: Издательство БЭК. - 1997. – 330 с.

УДК 372.881.1

Әлметова Ә.С., п.ғ.д., профессоры,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы қаласы

МӘДЕНИ КОНЦЕПТ ЖӘНЕ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

Резюме

В статье рассматривается вопрос о культурном концепте и о языковой картине мира в философско-психологическом, этнографическо-лингвокультурологическом контексте. Анализ научной литературы по определению смыслового содержания понятия «концепт» раскрывает различные идеи и подходы в исследовании данной проблемы. Автор в аспектах современной концептологии пытается представить свое видение современного смыслового понятия «концепта», в его мозаичности и многогранности, а также язык, культуру этноса, внутреннюю составляющую каждого человека оказывающих непосредственное влияние на концептуальную картину мира в процессе обучения в целом.

Abstract

The article discusses the concept of the cultural and linguistic picture of the world in the philosophical and psychological, etnograficheskoy-lingvokulturologicheskoy context. An analysis of the scientific literature on the definition of the semantic content of the term "concept" reveals different ideas and approaches in research designed to solve this problem. The author in the aspect of modern Conceptology tries to present his vision of contemporary semantic concept of "concept", in its mosaic and diversity, as well as language, culture, ethnic group, the internal component of each person having a direct impact on the conceptual picture of the world in the learning process as a whole.

Тірек сөздер: Мәдени концепт, концепт, әлемнің тілдік бейнесі, әлемнің концептуалдық бейнесі, тілдік тұлға, жеке тұлға, лингвистикалық семантика, стереотиптер.

Әр түрлі контекстерді талдау үстінде көзге түсетін «мәдени концепт» ұғымын түсіну мәтіннің танымдық құрылымын түсінуге ғана емес, сол тіл иесі халқы мәдениетінің концептуальды мағынасын толық түсінуге мүмкіндік береді. Ондай концептер сөзжасамға қатысатын, сөздің бастапқы мағынасын сақтай отырып, әр түрлі бояулармен қаныққан, оны жанды түрде баяндай алатын болып келеді. Мұндай концептер нақты болып келетіндіктен, олар беретін ақпараты мол, сондықтан мағынасы да кең болады, бірақ олардың көлемі қысқа болып келеді. Осыған сәйкес концепт-сөзжасамдар мәдени білім формасын анық құрастыруда және тұтас алғандағы этномәдени танымды көрсетуде беретін мағынаға өте жақын келуімен, мағынаны дәл беруімен ерекшеленеді. Лингвомәдениеттануда концептердің өте қажет болу себебі олар ұғымдар мен түсініктер иеленген абстрактылы мағынадан әлдеқайда алшақ. Концептілер объективті біліммен бірге субъективті де білім бере алады. Атап айтқанда, әрбір адамның өзіне ғана қажет деп санайтын жеке білім, сенім, ол ғылыми емес те болуы мүмкін, көркем шығарма арқылы да, тіпті әңгіме арқылы да білім алуға мүмкіндік жасайды. Концепт терминін түсіну мен қолдануға байланысты айрықша құнды тәжірибенің жинақталуын орыс лингвомәдениеттану ғылымы ХХ-дың аяғы мен ХХІ ғасырдың бас кезіне қатысты деп санайды. ХХ ғасырдың 70-80 жылдары айтыла бастаған концепт ұғымы туралы Т.В.Писанова атты ғалым былай дейді: «... санадағы объектіге тапсырма беру тәсілі, сол арқылы пайда болған мағына». Оның айтуынша, мағынаны игеру дегеніміз – тәпсірлеуші ретінде пайдаланып келген концептілерден бірнеше құрылымдар жасау» (1). Осы түсінік тұрғысынан қарағанда концепт ұғымы - белгілі бір тіл иесі халықтың тіліндегі олардың өзекті деп санайтын мәдени-танымдық тәжірибесін жинақтаған концептосфералардың тәпсірленуі, басқаша айтқанда, әлем туралы пікірлер мен білімдер жүйесінде жинақталған тәпсірлеулер.

ХХ ғасырдың басында концепт туралы пікірталасты С.А.Аскольдов бастады. Ол үшін: «концепт - таным актісінің мазмұнына тең жалпы түсінік, бірақ ол адамның жалпы білім кеңістігінде ғана өмір сүретін, көз алдынан ұстатпай өте шығатын елес тәрізді, нақтылығы жоқ, жұмбақ әлем». (2).

С.А.Аскольдов, «...концептіні «елес тәрізді» дей отырып, оны «адамның психофизикалық табиғатының шындығы», сөз бен мағына арасындағы жетекші», - дейді. «Концепт ойдағы жасалым, ол ойлау үрдісінде бізге белгісіз біртектес көптеген заттардың орнын алмастырады», - деп түсіндірді ғалым.

Лингвистикалық семантика тұрғысынан қарағанда концептінің мағынасын түсіндіруде В.В.Виноградов теориясы дәлірек сияқты (3). Оның айқындауынша, сөздің семантикалық құрылымында оны естіген сәттегі алғашқы елестету маңызды, сол сөз құрылымының мағыналық бөлігі концептінің тікелей аналогы бола болады.

Қазіргі концептологияның көпқырлы аспектісін былайша көзге елестетуге болады:

1. Концептер ділдік білімге негізделеді, себебі олар тілдің құнды мағыналық бөлігін құрастырады.

2. Концепт – түгел ашылмаған мағына, ол – ұғымдағы «эмбрион», бірақ оған сөздің семантикалық құрылымы, сол сөз арқылы түсінілетін жалпы және жеке мағына сіңірілген, сондықтан ол - «эмбрионның» соңында үлкен мағынаға айналуы жасырынып жатады.

3. Кенеттен болған айтылыстарда мағыналық элементтер қатарында күрделі ұғым емес, алғашқы ойдағы елестетулер, миға келген алғашқы сигналдар тілге оралады. Ал бұлар кейін концептінің өзі болуы да ықтимал.

4. Концептер сөздің жалпыланған образын жасайды.

Концептілер – ұлттық танымның бір көрінісі сондықтан да ғылымның лингвокогнитивтік моделі болып саналады. Концепт – қандайда бір ауқымды идеяның сан алуан күрделі ұғым түсініктердің суретті сипаттамалары. Оның мазмұндық құрлымы тіл мен бейнелі ойлау заңдылықтарының сабақтастығынан туындайды.

11. Концепт дегеніміз – әлем бейнесін құрастырылатын бірліктер.

«Әлем бейнесі» ұғымы – философия, этнография, мәдениеттану сияқты гуманитарлық ғылымдардың басты назарында тұратын мәселе. Осы ғылымдардың әрқайсысының өз тараптарынан әлем бейнесі ұғымына берген айқындамалары да өте көп. Әрбір берілетін айқындама «әлем бейнесі» тіркесінің алдынан берілетін сөзге, атап айтқанда оның қандай әлем бейнесін көрсететіндігіне тәуелді. Ю.Д.Апресянның айтуы бойынша: «Каждый естественный язык отражает определенный способ восприятия и организация («концептуализации») мира. Выражаемые в нем значения складываются в некую единую систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка. В картине мира отражаются наивные представления о внутреннем мире человека, в ней конденсируется опыт интроспекции десятков поколений и в силу этого служит надежным проводником в этот мир» [4].

Жалпы әлем бейнесі ұғымы – ХХ ғасырда пайда болған ұғым. Оны ең алғаш О.Шпенглер өзінің «Закат Европы» атты еңбегінде былай деп көрсетті: «Каждой культуре свойствен строго индивидуальный способ видеть и познавать природу, или, что то же, у каждой есть её собственная своеобразная природа, каковой в том же самом виде не может обладать никакой другой вид людей. Точно также у каждой культуры, а в пределах отдельной культуры, с меньшими отличиями, у каждого отдельного человека, есть свой совершенно особый вид истории...» [5].

Әлем бейнесі – діл тарихы арқылы ғана оқып игеруге болатын өзіндік классификациясы бар категория. Көптеген ғалымдар пікіріне қарағанда әлем бейнесі мозаика сияқты. Ол әртүрлі концептер мен олардың арасындағы байланыстан тұрады. Сондықтан да оны көп жағдайда әлемнің концептуальды бейнесі деп те атайды. «Концепт» термині когнитивті лингвистика саласы мамандары тарапынан көптен бері қолданылып келеді. Мысалы ондай ғалымдар қатарына А.Вежбицкая, Ю.С.Степанов, Р.М.Фрумкина, И.А.Мельчуктерді атауға болады. Лингвистикалық әдебиеттерде концепт терминіне әр түрлі дефиниция ұсыну кездеседі. Кейбір ғалымдар оны мәтінде берілген мағыналардың жасырын атауы деп түсіндіреді. Және ондай мағыналар адамның ұлтына, кәсібіне, мәдени деңгейіне, жасына байланысты болады дейді. А.Вежбицкая концепт дегеніміз адамның әлемді мәдениетпен тең деп қабылдап елестетуі десе, Ю.С.Степанов адамның ділін қалыптастырушы негізгі мәдени ұя деп біледі [6,7]. Мұнда бір жағынан белгілі бір ұғымның мазмұны көрсетілсе, екінші жағынан сол ұғымның мәдени дерек ретіндегі этимологиясы, сол ұғымға қазіргі заман көзқарасы тұрғысынан баға беру немесе сол ұғымның басқа бір затпен сәйкестігі көрсетіледі. Р.М.Фрумкинаның айқындауынша, концепт – өте ауқымды ойлау бірлігі. Концептінің негізінде жеке адамның өзінің сезіп білген жайлары жатады. Сезіп білген образдар нақты болады, сондықтан олар адамның сезімінен ойлау деңгейіне көтеріледі. Көптеген концептілер өзінің алғашқы сезілген күйдегі табиғатын сақтайды. Мысалы, ащы, тәтті, жота, тегіс, орындық деген сөздердің атауы сол алғашқы сезілген мағынасында сақталғандай әсер қалдырады [8]. Ұғыммен салыстырғанда концептіде айқын құрылым да, қатаң бірізділік те жоқ. Концептуальдық белгілер тілдің семантикасы арқылы көрінеді. Сөз мағынасы, фразеологиялық тіркестер, сөйлемдер мен тұтас мәтіндердің схемасы белгілі бір концепт туралы білімнің көзі болып табылады. Концептілер сөз арқылы беріледі дегенмен, сөздің тілдегі мағынасы концептінің бір жағы ғана. Осыдан сөздің мағынасын толық ашатын синонимдік қатарлардың, тұтас мәтіннің қажеттігі келіп шығады. Жазған сөзді қайтадан редакциялау концептіні берудегі тіл жетіспеушілігінен, тілдік құралдардың кем болуынан туындайтыны байқалады. Осыдан келіп сөз өнері, сөйлей білу

өнері, көркем сөйлеу өнері адамның мәңгілік құқығы мен міндеті екендігі бой көрсетеді. Кейбір тілдерде концепт бар, ал оған сәйкес келетін, сол концептіні дәл көрсете алатын сөздің жоқтығы да көрініс беріп қалатын тұстар бар. Мұны лакундар дейді. Мысалы, қазақ тілінде «жас жұбайлар» деген тіркес бар. Бірақ «кәрі жұбайлар» деген тіркес жоқ. Этникалық қоғамда кейбір концептілер жалпыұлттық, топтық сипатқа да ие болатын жайттар кездеседі. Мұндайда ұжымдық санадағы концептілердің жиынтығын концептосфера деп атау бар. Концептілер ұлттық ерекшелікке ие. Ұлттық концептосфера – ұлттық санадағы әбден өңделген, стандартқа түскен концептілер жиынтығы. Кейбір концептілер тек бір ұлтқа ғана тән, сондықтан оларды баламасыз сөздер қатарына жатқызуға болады. Бірақ көптеген концептілердің өзге тілде аудармасы бар екені де рас. Концептілер тілдегі лексемалар, фразалар, айтылыстар арқылы көрінеді. Олар – когнитивтік лингвистиканың зерттеу объектісі. Яғни, концептілер лексемалардың көмегімен жүзеге асады екен. Осының нәтижесінде әлемнің тілдік бейнесі келіп шығады. Әлемнің тілдік бейнесі халықтардың көп ғасырлық тәжірибесі негізінде жасалған жер бетіндегі заттар мен құбылыстарға берілген ат, басқаша айтқанда олардың жеке бөліктерін тілдік құралдардың көмегімен атауы. Оған адамның материалдық және рухани өміріне қатысты атаулар да жатады. Екіншіден, сол адамды қоршаған заттар: кеңістік пен уақыт, өлі және тірі табиғат, адам өмір сүретін қоғам мен адамның өзі жасаған аңыздар, мифтер т.б.

Ұлттық әлеуметтік-мәдени стереотиптер тұжырымдамасын талдап қорыта келіп, Ю.Е.Прохоров былай дейді: «Диалог культур представляется межкультурным речевым общением или межкультурным языковым контактом, состоящим из нескольких компонентов. Каждый из них имеет отличительные особенности реализации социокультурного маркированной единицы общения» [9]. Осыдан келіп, ғалым мәдениетаралық тілдер тоғысының лингвистикалық және экстралингвистикалық өлшемдер бойынша арақатынасын есепке ала отырып, оларды түрлерге бөледі: өзге мәдениетке жақындай сұхбаттасу, өзге мәдениетке ене сұхбаттасу, сұхбаттасу үстінде басқа мәдениеттің арасына өту немесе сұхбаттасу барысында екі мәдениет өкілдерінің бір-біріне өзара әсер ете тілдесуі.

Тілдер тоғысының түрі ретіндегі жақындасу әртүрлі мәдениеттегі сұхбаттық тілдесім стереотиптерінің адамдардың бір тілде сөйлесіп тұрғанына қарамастан сәйкес келмеуімен сипатталады.

Өзге мәдениетке ене сұхбаттасу сұхбаттық тілдесімге қатысушылардың екі жақтың да сөйлесу барысында пайдаланатын сол тілге тән стереотиптерін білетіндігімен ерекшеленеді. Алайда сұхбаттастардың біреуі ғана екі тілдің де сөйлесу стереотиптерін білуі, өз сөзінде орынды пайдалана алуы мүмкін, ал екінші сұхбаттас-серіктес тек өз ана тілінің ғана стереотиптерін білетін жайлар да кездеседі. Мұндайда сұхбаттасу ауыр, үнемі түсіндіру, ұғындыру жағдайында жүруі ықтимал.

Мәдениетаралық тілдер тоғысуының басқа мәдениеттің арасына өту деп аталатын түрі сұхбаттасу стереотиптерін есепке алудың белгіленген жүйесі іспетті қаралады. Алайда жаңа үйреніп жүрген тілді меңгерген сұхбаттас, әрине ол өзі үшін жаңа тілдік стереотиптерді де пайдалана алады. Бұл жағдайда айтушы тарапынан жаңа немесе өзінің ана тіліндегі стереотиптерді өз сөзінде еркін пайдалана сөйлей білуін мәдениетаралық сұхбаттық тілдесімнің белгілі бір деңгейде жүзеге асуы деуге де болады. Осы тұста тыңдаушы меңгеруге тиіс тілдік қатынас жасауға қажетті стереотиптер де бой көрсете бастайды. Өзара әсер ете сұхбаттасу дегенді мәдениетаралық тілдер тоғысуының бір түрі ретінде сұхбатқа қатысушы кез келген серіктес-сұхбаттастың әңгіме болып отырған мәдениеттің кез келген түрінен сол тілге тән сөздер мен стереотиптерді емін-еркін алып, пайдалана білуі деп түсінген абзал.

Әлеуметтік-лингвистикалық және этномәдени деректерді қарастыра отырып және жоғарыда айтылған мәселелерді қорыта келіп, қазақ тілін өзге тілді дәрісханада оқыту барысында әлемнің тілдік бейнесі ұлттық бағытта оқыту объектісі бола алады деуге негіз бар. Бұл пікірді зерттеушілер С.И.Селиванова мен Л.И.Харченковалардың тұжырымдары да дәлелдейтін тәрізді. Олар: «Применяя языковую картину мира как важнейшую составную часть концептуальной картины мира в процессе обучения, подразделяют картины мира в учебных целях», - дейді [10], [11]. Шынында да, дәл сол әлем бейнесін тыңдау, есту,

мифологиялық, объективті-логикалық жағынан бөлу қарсы бағыттағы мәдени типологияны жасауға мүмкіндік береді. Ал бұл кешенді әдістемелік оқыту негізі болып есептеледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Писанова Т.В. Национально-культурные аспекты оценочной семантики: Эстетические и этические оценки. - М.: ИКАР. - 1997. - С. 95.
2. Аскольдов. С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. - М. - 1997. - С. 15-18.
3. Виноградов. В.В. О теории художественной речи. - М. - 1971. - С. 11-15.
4. Апресян Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова (лексикографический аспект) // Русский язык: Проблемы грамматической семантики и оценочные факторы в языке. - М. - 1992. - С. 28.
5. Шпенглер О. Закат Европы. - Новосибирск. - 1993. - С. 10-13.
6. Вежицкая А. Русские культурные скрипты и их отражение в языке. - М.: Языки слав. Культуры. - 2005. - С. 33.
7. Степанов. Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. - Москва: Языки русской культуры. - 1997. - С. 5-6.
8. Фрумкина Р.М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии // Известия АН. Серия литературы и языка. - 1999. - С.9.
9. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. - Москва: УРСС. - 2003. - С. 21.
10. Селиванова С.И. Обучение пониманию художественных произведений с учетом национальной культуры учащихся (на материале русских сказок): дис. ... канд. пед. наук. - М.: МГУ. - 1993. - С.55-58.
11. Харченкова Л.И. Диалог культур в обучении русскому языку как иностранному. - Москва - Спб. - 1994. - С. 49.

УДК 378.091.33:811'161.1'243

Омарова Р.К., ст. преподаватель
КазНПУ им. Абая,
г. Алматы

ФОРМИРОВАНИЯ ФОНЕТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Түйін

Бұл мақалада бастапқы деңгейде орыс тілін шет тілі ретінде оқытқанда оқушылардың фонетикалық дағдыларын қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Орыс тілін шет тілі ретінде бастапқы деңгейде оқыта бастағанда оқушылардың меңгерген сөз элементтерін естіп танып білуін, тіл ағынын сөзге және сөйлемге талдап білуін қалыптастыру және оларды дұрыс қайталау қажеттігі пайда болады. Орыс тілінің фонетикасын меңгеру барысында, біріншіден, оқушылар орыс дыбыстарын естіп қабылдауға, ұқсас дыбыстарды ажырата білуге, екіншіден, сөз екінін және айту ырғағын бұзбай отырып сөздерді дұрыс айтуға, сөйлемдерді және мәтіндерді дұрыс оқуға үйрену керек. Айтылған мәселелерге орыс тілін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінде фонетиканың кіріспе курсына ерекше көңіл бөлінеді.

Abstract

In article features of formation of phonetic skills are considered at the initial stage when training in Russian as foreign. At the initial stage of training in Russian as foreign there is a need for formation of ability to learn aurally acquired speech elements, to identify a language stream on words and offers and it is correct to reproduce them. In the course of work on Russian phonetics

pupils have to learn to hear and differentiate, first, Russian sounds, and secondly, it is correct to say words, observing an accent and rhythmic of the word, to read offers and texts. In a technique of training in Russian as foreign it is given big attention introduction phonetic to a course which means statement an articulation of sounds, accents, rhythmic, intonation

Ключевые слова: фонетика, произношение, звук, звуковая система, речевые элементы, гласный звук, согласный звук, ударение, ритмика, артикуляция, интонация.

Язык – это средство общения между людьми. Овладеть иностранным языком значит овладеть не только грамматикой, лексикой и орфографией данного языка, но и правильным произношением.

На начальном этапе обучения неродному языку – активная моторная деятельность проявляется при слушании. Основу слухового восприятия составляют слуховые, речедвигательные и зрительные ощущения, которые объединяются на основе речедвижений. Произнесение слова обеспечивается тесным взаимодействием речедвигательного и слухового анализаторов. При этом ведущая роль принадлежит слуховому анализатору, который не только позволяет слышать звучание слова, но и помогает воспроизводить его звуковой образ.

Именно начальный этап является самым трудным и ответственным. Здесь происходит формирование не только слухо-произносительной базы, но и всех остальных тесно связанных с ней навыков и умений. Становление слухо-произносительных навыков включает: ознакомление со звуками, тренировку учащихся в их произнесении для формирования навыка, применение приобретенных навыков в устной речи и при громком чтении. Постановка звуков, обучение лексике, грамматике здесь идут одновременно. Ознакомление с фонетическим явлением происходит путем наглядной, несколько утрированной демонстрации его особенности в звучащем тексте. Последовательность предъявления фонетического материала диктуется его нуждами для общения. Поэтому с первых шагов приходится иногда вводить звуки, которые являются наиболее трудными, не имеющими аналога в родном языке.

Обучение чтению и письму языков, письменность которых построена по звукобуквенному принципу, требует, чтобы учащиеся предварительно освоили важнейший элемент речи – звучащее слово, которое затем воспроизводится при чтении и письме. В методике обучения русскому языку как иностранному уделяется большое внимание вводно-фонетическому курсу, который подразумевает постановку артикуляцию звуков, ударения, ритмики, интонации, т.е. овладение всей фонетической системой русского языка. На начальном этапе обучения русскому языку как иностранному возникает необходимость в формировании умения узнавать на слух усвоенные речевые элементы, членить языковой поток на слова и предложения и правильно их воспроизводить. Неточности в произношении, как отмечает Л.В. Щерба, «ничуть не лучше ошибок, например, в грамматическом роде имён существительных, в падежах и т.п., а зачастую являются даже хуже, так как мешают осуществлению основной цели языка – коммуникации, то есть взаимопониманию» [1, с.52]. На трудности общения, вызываемые неправильным произношением, указывают многие специалисты в области методики обучения русскому как иностранному, убеждая в том, что правильное произношение не только условие овладения всеми видами речевой деятельности, но и условие психологического комфорта при изучении языка.

Однако содержание вводно-фонетического курса не может быть единым, одинаковым для всех изучающих русский язык. Большие трудности испытывают в овладении звуковой системой русского языка при восприятии звучащих слов и их воспроизведении те учащиеся, для которых фонетическая система русского языка существенным образом отличается от фонетики родного языка (например, учащиеся из Китая и Кореи). Предупредить такие трудности помогают упражнения на развитие фонетического слуха, суть которых заключается в интенсификации деятельности слухового анализатора.

Отбор лексики и грамматических явлений на вводно-фонетическом курсе подчинен задачам обучения произношению. Каждое слово вводится только после того, как отработаны все звуки, входящие в его состав. Аналогичное условие соблюдается относительно акцентных моделей и интонационных конструкций.

Наряду с этим лексика вводно-фонетического курса должна быть такой, чтобы была возможность на самом элементарном уровне общаться с её помощью: 1) *употребительной*; 2) *конкретной*, что допускает наглядную семантизацию; 3) *несложной* по грамматической интерпретации. Работа по постановке артикуляции звуков, ударения, ритмики и интонации в методике преподавания русского языка как иностранного рекомендуется вести параллельно с развитием фонетического слуха, направленного на различение и опознавание звуков. «Не научившись правильно воспринимать и различать отдельные звуки и слова, учащийся не сможет правильно воспроизвести их» [2, с.56]. Фонологическая система русского языка имеет свои особенности, и поэтому иностранные учащиеся обычно сталкиваются с определенными фонетическими трудностями – произнесение гласного звука [ы], произнесение твердого согласного [л], мягкого согласного [л'] и их различение, произнесение звука [ц], различение [ш] и [щ] и т.д. Формирование четких произносительных навыков является важным условием, облегчающее процесс восприятия. Например, китайцы, изучающие русский язык, не различают звуков [т]-[д], [в]-[у] что приводит к смысловому нарушению: вместо *там, это, квартира - дам, эдо, квартира* и т.д. Фонетические ошибки встречаются и в письменных работах учащихся разных национальностей: *любоф* (любовь), *дэдя* (тётя), *голод* (*город*), музыкант (*музыкант*), *либа* (рыба), и т.д.

В процессе работы над фонетикой русского языка учащиеся должны научиться, во-первых, слышать и дифференцировать звуки русского языка, а во-вторых, правильно произносить слова, соблюдая ударение и ритмику слова, читать предложения и тексты. В этом помогают фонетические диктанты на различение сначала слогов и односложных слов, а затем двухсложных слов, словосочетаний и целых предложений. Учащиеся должны учиться слышать различия. Например: *ми-мы, мил-мыл, Мила-мыла, Мама мыла Милу мылом*. А для правильного произнесения слов, словосочетаний, предложений, текстов нужно сначала понять, как строится тот или иной звук, в каком положении находятся при его произнесении органы речи, прежде всего – язык (здесь важно обращать внимание, как именно работают его передняя, средняя и задняя части), губы, небо, зубы. Например, при артикуляции мягких согласных русского языка язык свободен и продвинут вперед, а при произнесении твердых – более напряжен и оттянут назад.

Особенно трудные позиции при постановке согласных звуков – конец слова, перед твердым согласным, чередование твердых и мягких согласных внутри одного слова. Например, студенты из Кореи при произношении слова на твердый согласный на конце обычно добавляют гласный звук: *сад – сад(ы), стадион(ы)*. В упражнениях на противопоставление твердых и мягких согласных закрепляется артикуляция согласных звуков. Желательно согласные звуки рассматривать в оппозиции с точки зрения их твердости и мягкости, глухости и звонкости. Некоторые студенты не видят различия в произношении звуков [п – б], [д – т], [к – г]. Студенты должны научиться различать на слух и правильно произносить твердые и мягкие согласные: *мёд - медь, сын – синь, мост – месь, сад – сядь, дата – дети, лён – лень; глухие и звонкие: том – дом, голос – колос, вата – фата, пол - болт*. Также следует отметить смысловоразличительную функцию гласных и согласных звуков в словах *дом – том, лиса – лиса, сом – сам, кот - год* и т.д.

В методике конечными требованиями к слухопроизносительным навыкам и умениям иностранных студентов являются:

- распознавать на слух фонемный состав слова, место ударения в словах и тип ритмической структуры, место основного и побочного ударения в словах;
- уметь осуществить звуковое, ритмическое и интонационное оформление, исправлять произносительные ошибки по ходу высказывания;
- уметь записать со слуха знакомые и незнакомые слова и предложения.[3, с.63]

Успех в обучении зависит от развития механизма восприятия звучащей речи, от умений преодолевать трудности усвоения речи на слух. В соответствии с этим строится система упражнений для обучения аудированию, учитывающая объективное отражение характера формулируемой речевой деятельности, последовательность становления речевых навыков и умений. Умения письменной речи являются наиболее сложными. Это объясняется, во-первых, необходимостью включения большого количества анализаторов. Во-вторых, пись-

менная речь характеризуется развернутостью, произвольностью и организованностью. На начальном этапе цели обучения письменной речи ограничены: как правило, это частное бытовое письмо.

Знакомство с русским алфавитом происходит на начальном этапе обучения. Тогда же начинается и обучение технике письма, которая включает в себя умение правильно писать буквы и овладение правилами русской графики и орфографии. Самыми распространенными отклонениями от русской каллиграфии являются следующие: 1) некоторые русские буквы иностранные учащиеся пишут выше строки; 2) буквы в слове пишутся отдельно друг от друга. Преподаватель должен уделять внимание *звуко-буквенным* соответствиям, ибо пишущий всегда отталкивается от слышимого слова и его произношения.

На начальном этапе обучения письму больше половины ошибок является следствием плохого освоения фонетики изучаемого языка. Помогает в устранении ошибок написание букв со слуха, списывание слов с определенным заданием (например, подчеркнуть определенные буквы, отметить слова, где количество букв не совпадает с количеством звуков и т.п.).

Учащиеся должны запомнить порядок следования букв в алфавите, названия букв: это пригодится им в дальнейшем для правильного чтения аббревиатур. Полезно время от времени повторять алфавит.

Правила русской графики устанавливают особенности обозначения русских звуков в зависимости от их окружения: обозначение твердых и мягких согласных, правописание гласных после шипящих и др.

При знакомстве с правилами орфографии важно объяснить иностранным учащимся, что основным принципом русской орфографии является морфологический. Это значит, что каждая морфема сохраняет на письме единое начертание, хотя произносится по-разному в зависимости от фонетических условий. Методисты считают, что преодоление орфографических трудностей происходит в процессе изучения грамматики, лексики, работы над составом слова.

Велика роль фонетики и при обучении аудированию. Восприятие текста на слух сопряжено с преодолением множества трудностей, едва ли не главную роль среди которых играют фонематические, вызванные расхождением графического и акустического облика слова в условиях неполного стилия произношения, а также ритмико-интонационные особенности, осложняющие рецепцию, и трудности лексического характера, вызванные распознаванием омофонов (мог-мок, посветить-посвятить), омонимов, многозначных слов, паронимов, имен собственных. Все перечисленные трудности осложняют работу психофизиологических механизмов аудирования.

Как известно, аудирование начинается с восприятия речи, во время которого слушающий с помощью механизма внутреннего проговаривания преобразует звуковые образы в артикуляционные. Но правильное озвучивание про себя возможно только тогда, когда у слушающих сформированы произносительные навыки во внешней речи. Следовательно, на начальном этапе аудирование должно развиваться в тесной связи с говорением, чтением вслух, что, с одной стороны, обеспечивает формирование четких произносительных навыков, а с другой стороны - способствует установлению прочных связей между артикуляционными и слуховыми ощущениями.

Предлагаемые упражнения, которые занимают на уроке всего несколько минут, формируют навыки узнавания, дифференцирования, распознавания, различения и выделения звуков. Вместо ставшего традиционным на уроке задания слушать и повторять вслед за преподавателем предлагается только слушать и отвечать действием или словами *да* или *нет*.

Объектом внимания учащихся становятся не только звуки, слоги, но и морфемы, слова, словосочетания. Студенты усваивают сначала частичный, а затем и полный звукобуквенный анализ слов. Преподаватель не только демонстрирует звучание буквы, но и предлагает слушать слова с «изучаемой» буквой, чтобы определить, имеется ли эта буква в произносимых (слышимых) словах. Например, для обнаружения звука [а] произносятся такие слова: Аня, сам, мама, яма, и др. На наличие изучаемого звука ответ может быть выражен и хлопком в ладоши, поднятием руки или словами *да* или *нет*. Или показать сколько раз встречается этот звук в слове. Эти упражнения могут повторяться при ознакомлении со всеми звуками. При этом в качестве примера можно взять не только знакомые слова. Положительные результаты

дают упражнения на определение места конкретного звука – в начале, в конце или в середине слова. Для выполнения этого упражнения используются символы слов – карточки с пометами на них начала, конца и середины. По мере произношения преподавателем слов, в которых есть изучаемый звук, учащиеся на слух определяют его место в слове и указывают на соответствующую отметку.

Весьма эффективными являются упражнения на различение согласных звуков на слух по твердости-мягкости, звонкости-глухости. Учащиеся отвечают показом карточки с нужной буквой. Возможные пары звуков: [д - т], [з - с], [ж - ш], [г - к], [ш - ж], [ч - щ] [ц - с], [м - н] и т. д.

В качестве развития фонетического слуха и закрепления пройденного материала может быть предложена следующая работа: учащиеся слушают слова и обозначают их ритмическую модель (город: – –, задание: – – –) или, наоборот, по заданной ритмической модели самостоятельно подбирают слова. Данные упражнения также вырабатывают умения делить слова на слоги.

На развитие интонационного слуха и механизма сегментации речевой цепи можно предложить следующие упражнения:

- определить тип интонационной конструкции (ИК-1, ИК-3);
- прослушать ряд вопросов, ответьте на них одним словом;
- прослушать предложения, поставить в графическом ключе точку, вопросительный или восклицательный знак.

В современном мире изучение русского языка как иностранного приобретает всё большее значение, уровень языковых знаний повышается, многие обучаемые стремятся к сдаче экзаменов на международные сертификаты, в том числе с целью учебы и работы в странах СНГ. Однако, к сожалению, меньше всего внимания из всех языковых компетенций уделяется фонетике. В то же время значение этой компетенции велико, а хорошее владение фонетикой способно улучшить и облегчить языковое восприятие иностранца носителями изучаемого языка, с обеих сторон улучшить процесс коммуникации. К тому же стоит учитывать тот факт, что негрубые ошибки в сфере грамматики и лексики менее заметны по сравнению с неправильным произношением.

Список использованной литературы:

1. Щерба Л.В. Фонетика французского языка. - М.: Учпедгиз - 1937. – С.13-18.
2. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. - М.: Русский язык. - 1978. – Изд. 2. – С. 28-31.
3. Власова Н.С. и др. Практическая методика преподавания русского языка. - М.: «Русский язык». - 1990. –С. 32-34.
4. Грекова О.К., Кузьмина Е.А. Я слышу и понимаю. /Учебное пособие по аудированию. - М.: «Наука» - 2010. – С. 19-23.
5. Лебедева Ю.Г. Пособие по фонетике русского языка / Ю.Г.Лебедева. - М.: Высш. шк. - 1981. - 428 с.
6. Бернштейн С.И. Вопросы обучения произношению (применительно к преподаванию русского языка иностранцам) / С.И.Бернштейн // Вопросы фонетики и обучение произношению. - М: Изд-во Моск. ун-та. - 1975. - С.5-61.

УДК 378.6: 37.026.9

Жалғасова Ш. Ә., к.п.н., профессор,

Нәбиева Ж.М., магистрант

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,

г. Алматы

ИНТЕРАКТИВТІК ТАҚТА - ӘСКЕРИ ОҚУ ОРНЫ КУРСАНТТАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМУ ҚҰРАЛЫ

Резюме

Необходимость активизации учебно-познавательной деятельности курсантов военного вуза с учетом сегодняшних реалий, требует и изменения подходов к проектированию многих традиционных форм, методов и средств обучения. Среди современных средств обучения целесообразно использовать в учебном процессе военного вуза интерактивную доску. Достоинства интерактивной доски позволяют интенсифицировать образовательный процесс, использовать методики, ориентированные на развитие как познавательной активности, так и интеллекта курсанта, на самостоятельное извлечение и представление знания, на продуцирование информации.

Abstract

The need to enhance learning and cognitive activity of cadets of military high school, taking into account today's realities, demands and changing approaches to the design of many traditional forms, methods and means of education. Among modern learning tools should be used in the educational process of military high school interactive whiteboard. Advantages of the whiteboard can intensify the educational process, to use techniques aimed at developing as cognitive activity and intelligence cadet on self extraction and representation of knowledge on the production of information

Өзекті сөздер: әскери институт, интерактивті тақта, танымдық даму, жобалау, интеллект, белсендендіру, иновациялық тәсіл, инновациялық технология.

Әскери оқу орнының азаматтық оқу орнынан айырмашылығы- оқу-тәрбие үдерісінің ерекше жеделденуімен сипатталады. Өйткені онда болашақ мамандардың әскери даярлығы ескеріледі.

Жоғары әскери оқу орнының әскери-кәсіби іс- әрекеті кәсіби іс- әрекеттің ерекше түрі ретінде курсанттан бірқатар маңызды бағыттарды меңгеруін талап етеді.

Солардың бірі- жоғары дамыған, әскери- кәсіби мотивтердегі әскери қызметтің тұрақты мотивациясы. Әскери оқу орнының шарттарындағы курсанттың басты іс-әрекеті мамандық пен кәсіпті меңгеру бойынша іс-әрекет түрлерінің қоғамдық, қызметтік, оқу – танымдық жиынтығы болып табылады.

Әскери оқу орнындағы курсанттарды даярлаудағы басты айырмашылық сол, бұл үдеріс кәсіби бағытталған курсанттардың практикада кездестіретін тапсырмаларды кәсіби тұрғыда шешуіне қажетті тәсілдер мен тәжірибені меңгеруіне бағдарланған. әскери-кәсіби істің ерекше түрі ретінде одан маңызды сипаттамалардың жиынтығын қажет етеді.

Сондықтан, курсанттың іс-әрекеті - оқу-кәсіптік іс-әрекет ерекшеліктеріне тәуелді. Осы ерекшеліктерден байқайтынымыз әскери жоғары оқу орындарындағы оқытудың басты мәселесі курсанттың белсенді жүзеге асатын іс-әрекетінің ол меңгеруге тиіс кәсіби іс-әрекетке ауысуы болып табылады.

Жоғарыда айтылғанның бәрі курсанттың оқу барысы кезіндегі қызығушылығы, танымдық белсенділігі мен жеделдігінің дамуы негізінде жүзеге асады.

Оқу жеделділігі дегеніміз - курсанттарға үлкен көлемдегі оқу-ақпараттарын білім беру сапасын төмендетпей оқытуды жалғастыра отырып беру. Осыған орай, жеделдетуге оқу материалдарының мазмұнын, әдістерін, оқыту формаларын жетілдіру арқылы жетеміз. Жеделдетудің басты шарттары курсанттардың болашақ әскери мамандықтарына қызығушылығы, оқу танымдық іс-әрекетіне белсендіру құралдарын пайдалануда жеткілікті әдістемені қамтамасыз ету болып табылады.

Зерттеушілер танымдық белсенділікті дамыту астарында оқытушылардың мақсатты бағыттылығын, білімді меңгеруде студенттердің шығармашылық белсенділігі мен практикада қолдану дағдыларын, жасалған ситуацияларды өз бетімен шешіп, қабылдауда және болжауда, қызығушылығын дамытатын оқыту құралы және тәсілдер, мазмұндар сияқты формаларды жасау бағытында түсіндіреді. Танымдық іс-әрекетті белсендірудің теориялық негіздері дамыта және проблемалық оқытудың теориясы болып табылады (А.А. Вербицкий, И.Я. Лернер, А.М. Матюшин, М.И. Махмутов, Н.А. Менчинская, В. Оконь, Д.Б. Эльконин).

Кеңінен танымал білім алушылардың танымдық белсенділігін дамыту жолдары мен негіздері: мотивацияны күшейту; ұйымдастырылған формалар мен мазмұндардың сәйкес келуін қамтамасыз ету; курсанттардың ой-қабілетін күшейту жұмыстары; мазмұнды-ғылыми түсіндірмелі жолмен іріктеу және жеке ерешеліктерін тіркеу [1].

Әскери және басқа да оқу орындарының тәжірибесін игеру, кез-келген белсенділік пен қызығушылықты күшейтетін болғандықтан, оқу әдістерімен бөлісу, дәстүрлі және белсенділік шарттары екендігін көрсетті. Белсенді оқыту, дәстүрлі оқытуға қарағанда келесі ерекшеліктерімен айқындалады: белсенділік қысқа мерзімді сипаттамаға ие, бірақ білім алушының оқу әрекетінде әрі қарай жалғасады; білім алушылар әрқашан дәріс берушімен қарым-қатынаста болуы тиіс; өзіндік жұмысты ұйымдастыру құралдары кең қолданылады.

Білім алушы курсанттардың іс-әрекетін белсендіру мақсатында оқу үдерісі кезінде барлық оқу құралдарын қолдану керек, мысалы: техникалық оқу құралдары, дидактикалық ойындар, оқу барысындағы сөйлеу мәнері (көзбен көру, тыңдау, дыбыстық-бейнелік, ауызша әдістер). Осы тәртіппен жүргізілген сабақ жеке, жалпы, топпен жұмыс істеуде курсанттардың белсенділігін арттырады.

Жалпы жұмыс істеу тәртібі дұрыс жолға қойылса, сабақта оқытушылар көп мүмкіншіліктерге ие болады. Курсанттарға жауаптардың нұсқасын тыңдауға мүмкіншілік туғызылады, соған қарай өз жауаптары беріледі. Әр курсанттың өз курстасының жауабына баға беруіне мүмкіншілігі бар және өз жауабымен салыстыра отырып өз әрекетін және жолдасының әрекетін бағалайды.

Мұғалімнің жеке жұмыс істеу формасы курсанттың мүмкіншіліктерін ескере отырып әртүрлі сипаттағы материалдарды тарату арқылы ұйымдастырылады.

Қазіргі заманға сай «оқытудың ақпараттық технологиясы» тәсіліне жоғарғы әскери оқу орындарында үлкен назар аударады. Ғылыми-техникалық прогрестің тез өсуінен және әскери оқу орындарында компьютер мен басқа да аталған технологияны ақпараттық түрге жатқызудың негізгі белгілеріне оқытушының қолданылатын оқу жабдықтарының сәйкес келуі жатады. Негізгі өлшемдері, ақпараттарды бұрынғы және қазіргі технология арқылы оқытушылардың оқыту құралдарын тұтастай пайдалану болып табылады. Сол себепті аталған анықтама, технологиялық оқытудың туындысы екенін атап өткеніміз жөн.

Жоғары кәсіптік білімді ақпараттандыру мәселелеріне арналған ғылыми немесе ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді іздеуде (Б.С. Гершунского, О.А. Козлова, О.П. Околелова, И.В. Роберт, Ю.М. Цевенкова, В.Ф. Шолоховича, жұмыстары) ақпараттық-технологиялық оқыту әдістемелік (computerized teaching technology) түсіндірменің әлі толық қарастырылмағандығын көрсетті. Әртүрлі еңбектерде осыған ұқсайтын бірыңғай «оқыту технологиясы», «компьютерлік педагогикалық технологиялар» және т.б. сөз тіркестері кездеседі. «Жаңа» сын есімі педагогикалық кітаптарда көп кездесетінін ескергеніміз дұрыс. Аталған мәтінде соның ішінде педагогикалық, әртүрлі мазмұндардың түрлерін түбегейлі өзгертетін, жаңалық табушының актісі жайлы айтылады. Компьютерлік мүмкіндіктерді күшейту мақсатымен әскери жоғары оқу орындарын жаңа ақпараттық және бағдарламалық құрылғылармен қамтамасыз ету анахронизм бөлігіне өту және оны есептегіш ретінде түсіну «компьютерлік технологиялар» мен «ақпараттық технологиялар» терминдерінің тығыз болуына әкеліп соқты, олардың негізгі іске асыратын компоненттері: техникалық орта (негізгі тапсырмаларды шешуге арналған техникалық түрі); бағдарламалық орта (бағдарламалар құралының жиынтығы); пәндік орта (белгілі бір ғылым, техника, білім саласында); технологиялық (әдістемелік), орта (нұсқама, қолдану жолдары, сапалық бағасы және т.б.). белгілі дефиницияны анықтайтын құрылымдық қорытынды, бүгінгі таңда педагогикалық әдебиеттерде жиі кездеседі және түсіндірменің екі анық айтылған түріне

бөліп қарастырылады. Біріншіден, ақпараттық технологияны оқытудың дидактикалық үдерісі ретінде қарастырылады. Жаңа құралдар мен әдістерді қолдануда, ақпараттық өнімдерді құру, жіберу, сақтау және көрсетумен қатар білім алушының танымдық белсенділігінің заңдылығына сәйкес келетінін ескерген жөн. Екіншіден, толық ақпараттық құралдарды қолдануда орын алатын, арнайы техникалық үйрету ортасын құруды қарастырады. Қорытындылап айтқанда, бірінші жағдайда – технологияны оқу үдерісінде қарастырса, екінші жағдайда – оқу үдерісі кезінде арнайы бағдарламалық-техникалық құралдарды қолдану жайлы айтылған [2].

Соңғы 10 жыл ішінде кеңінен таралған, жоғарғы кәсіптік білімді ақпараттандыру үшін басылған ғылыми әдебиеттердің ғылыми көпшілікке арналған және ғылыми-әдістемелік әдебиеттердің нәтижесі, шартты түрде екінші жағдайда көп кездесетінін көрсетті. Бұның өз түсініктемесі бар. XX ғасырдың 80-90 жыдарынан бастап компьютерлік техникамен бағдарламаны қамтамасыз ету үдерісінің жедел дамуы, оқу орындарында компьютерді белсенді енгізуге себеп болды. Ол кезде техникаларды игеру және педагогикалық тәжірибе ретінде барлық оқу орындарында іске аспады. Басқарма тәжірибесі мол арнайы дайындықтан өткен техникалық ғылым иегерлерін өзіне қарай тартты. Ал, гуманитарлық бағыттағы ғылымдар ашық айтқанда ақпараттандыру технологияларынан артта қалды. Өкінішке орай, осы жағдай қазіргі уақытқа дейін жалғасып келе жатқанын айтуға болады. Мұның бәрі дидактикалық -әдістемелік және ақпараттық білімнің теориялық-әдістемелік негіздері қазіргі информатика саласының ғылыми-техникалық өсуіне үлгермей жатыр. Алайда, қазіргі уақытта республикада осы мәселені шешуге психологиялық-педагогикалық зерттеулер кең көлемде жүргізілуде. Біз зерттеушілердің ақпараттық технологияларды оқыту тек қана «компьютерлік технологияларды» оқу үдерісінде қолдану ақпараттандарудың негізгі мәнін түсінуді тарылтады деген ойымен келісе аламыз. Бұл жағдайда, оқу ақпараттарында курсанттар мен тыңдаушыларға көзбен көру мүмкіншіліктері кеңінен ұсынылған, компьютердегі ақпараттар қағазбен сақталып тасымалданған сияқты оқу үдерісінің жағымды және жағымсыз жақтарын мақсатқа сәйкес автоматтандыру туралы айту.

Дидактикалық көзқараспен ақпараттық оқыту технологиясы жайлы мынадай жағдайда әңгіме қозғауымызға болады, егер ол:

- технологиялық оқытудың негізгі белгілермен қамтамсыз етілсе (алдын-ала жобалау, диагностикалық мақсатты әрекет, жүйелік тұтастық, қалпына келтіру);
- оқу үдерісінде бұрын теориялық және практикалық шешілмеген мәселелерді шешеді;
- әскери педагогтардың шешуімен, тыңдаушылар ескертілген дидактикалық тапсырмалар мен мақсаттарды жоспарлау және дайындау, біртұтас компьютерлік кешендерді және ақпараттық құралдарды оқу ақпаратына ұсыну және сақтау, өңдеу, жинақ құралының сапасында орындау.

Оқытудың негізгі құралы ретінде педагогикалық программалық өнімдерді қолданатын информациялық технологияларды оқыту классификациясының көзқарасы бойынша В.Г. Домрачев пен И.В. Ретинск ұсынған тәсіл күмәнсіз қызығушылық тудырады [3].

Жоғары оқу орны курсанттарының бүгінгі күнгі жағдайында танымдық-белсенділік әрекетін жандандырудағы, дәстүрлі формалармен, әдістермен жобалаудағы тәсілдерін өзгерту және талап ету қажет. Мысалы, лекция. Үйренушінің танымдық белсенділігін арттыру (курсанттардың, студенттердің) және лекцияның мазмұнын баяндаудағы көрнекіліктермен жабдықтау, математикалық формаларды кеңейтуде және абстрактылы формалармен түсінудің қиындығын, қазіргі заманғы оқу құралын қолданумен жаңа лекция материалдарын оқуды іске асыруды ұсыну мақсатының бірі нитернет – тақта болып табылады.

Қоғамның қазіргі даму талаптарымен оқытушылар үшін дағдыланған әдістер арасындағы байланыс болатын, оқыту процесінде интерактивтік тақтаны қолдану құралының қажеттілігі ретінде біздің тәжірибемізде қолданбалы және дәстүрлі болып табылатын, жаңа материалдарды баяндаудағы иллюстративтік – түсіндірмелі әдісі. Интернет тақтаға қысқаша сипаттама береміз.

Электрондық интерактивтік тақта – компьютермен және проектормен кешенді жұмыс жасайтын сенсорлық панель.

Компьютерлермен және мультимедиялық проекторлардың жиынтығымен оқытушыларға конспект жазуға (дәстүрлі тақта ретінде), компьютерден әртүрлі қосымшаларды және оның үстінен белгілерді жасауға мүмкіндік береді. Осымен барлық жазылымдар компьютерде сақталады және мәтін көрсетілген орынды қайта ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қоса оқытушының қажетті материалдарды алдын ала дайындауына және оларды тек қана сабақта өзгертуіне болады. Интерактивтік тақта компьютердің дербес жиынтығымен, интерактивтік құрылғының көмегі кезінде оқу үдерісінде енгізілетін, білім беру қорының сапасының жоғарылауына әкеледі. Елдің көбі 5% тыңдауда, 20 % көргенде есіне сақтайды. Бір уақытта аудио- видеоақпараттарды қолдану 40-50 % есте сақтауды жоғарылатады.

StarBoard құрылғысы мультимедиялықты жаңа сапалы деңгейге көтереді «көп орталықты» ақпаратты бір адамға ғана емес (курсанттың ПК мен жұмысындай) барлық оқушы курсанттар ұжымымен естігенді және көргенді талдау үдерісінде әрі қарай да жұмыс жасауға ыңғайлы және тиімді.

Интерактивтік тақтаның жақсы жағы білім беру үдерісін жеделдетуге, әдістерді қолдануға, танымдық белсенділікті дамытуда калай бағыт көрсетсе солай курсанттың ақылына, ақпараттарды өңдеуде өзіндік табысы мен білімін ұсынуға мүмкіндік береді [4].

Интерактивтік тақтаны қолдануда жоғары оқу орны курсанттарының оқу үдерісінде осы үдерісті қызықты және көрнекілікті етіп көрсетуіне мүмкіншілік береді. Сонымен бірге бұл құрылғы мұғалімге қарапайым тақта экранды әртүрлі ақпаратты беретін теледидар сияқты бірдей пайдалануға мүмкіндік береді. Компьютерге және проекторға қосылған интерактивті тақта видеоны, слайдты, кестені, сызбаларды көрсетуге, маркермен жазылған әртүрлі жазбаларды, белгілерді, мәтіндерді жөндеуге мүмкіндіктер береді. Курсанттардың оқу-танымдық белсенділігін дамыту және оған көңілін аударуға үйрету оқытушы үшін міндет болып табылады. Жетістік – бұл білім алушының шаршаған белгілеріне назар аударуға, ауыртпашылықтарын алып тастауға, оқыту іс-әрекетінде ақпараттарды басты меңгеруге және жүктемеуге үйрету. Интерактивтік тақтадағы демонстрациялы-көрнекілікті-интерактивті мүмкіншіліктер – білім алушылардың қызығушылығын сақтауға және көтермелеудің бір құралы.

Курсанттың жетістігі оқудан бос уақытта жоспарлы шартпен жоғары дәрежеде әрекет етуі. Оқытуда интерактивтік тақтаны пайдалану курсанттардың ақпараттарды тиімді есте сақтауын қамтамасыз етуімен бірге төмендегідей өңдеуіне де мүмкіндік береді:

- курсанттардың оқу процесіне еліктірілгенінің арқасында оқу материалы жақсы есте сақталады. Әбігерге түсіп тыңдаудың орнына, сабақтың пәніне көңіл аударады; Білім беру үдерісіне курсанттарды ынталандырудың нәтижесінде есте жақсы сақталады, тыңдағанды шала жазғанның орнына олар сабақты зейін қойып тыңдайды.

- электронды-интерактивтік тақтада жазылған түсіндірмелерді сабақтан кейін қағазға шығарып немесе электрондық почта арқылы жіберілуі мүмкін.

Сонымен, курсанттарда сабақ үстінде игерілген ақпараттарды өңдеу үдерісін жеңілдететін және танымдық белсенділігін дидактикалық материалдар пайда болады.

Әскери оқу орындарында танымдық белсенділігін дамыту үдерісінде ИТ ні пайдаланудың артықшылығын қарастырамыз.

Мәтінмен және суреттермен жұмыс істеу;

- белгілерді электронның көмегімен құрастыру;
- электронды почта арқылы жасалған белгілерді сақтау, интернетте орналастыру және басу;
- ұжыммен Web-сайттарды қарау;
- электронды білім беру бағдарламалар тапсырмасын ұжыммен жасау
- электронды білім беру ресурстарын ұжыммен жасау ;
- сабақ үшін өзіндік тапсырмаларды суреттер мен үлгілердің көмегімен құрастыру;
- видеоклиптердің белгілерін демонстрациялау;
- дидактикалық материалдарды қамту үшін презентациялық құралдарды бағдарламаның ішінде интерактивтік тақтада қолдану;
- курсанттар құрастырған презентациялардың демонстрациясы;
- электронды интерактивтік білім беру ресурстарында қолдану. [5]

Жоғары дәрежеде болса көрсетілгендерді қорытындылауда, қазіргі заманауи қоғамда, егер ақпарат жоғары бағалы болса, адамның ақпараттық мәдениеті – кәсіби іс-әрекетінің нақты факторларында анықталады, білім беру жүйесіне талап қойылады және өзгертіледі соның ішінде әскери білім беру деңгейі нақтылы шығады. Әр адам өзінің жетістігін қамтамасыз етуде білім беру деңгейін әсіресе әскери оқу орнының курсанттарына, тек жүктемеде ғана емес, психологиялық ескертуде әрдайым көтеріп тұруы қажет. Оқу үдерісінің мазмұнын әскери жоғары оқу орныдары курсанттарының техникалық құралдарды және әр түрлі бағдарламаларды қолдану жолында, жан-жақты оқыту тәсілдері мен амалдарды қолдануда нәтижелілігі жоғарылайды. Қазір танымдық белсенділіктің жан-жақтылығы және курсанттардың жетістігі оқытушының жұмыс сапасына, оның қаншалықты уақыт талабына сай меңгертуді қолға алуына байланысты. Әскери білім беруді жетілдіру талаптарына ақпараттық технологияны тікелей қолданумен жауап береді. Ақпараттық технологияның ғасыры адамның іс-әрекетінің аумағында таппаған айналымды өз қолданысында жинап жатыр. Педагогикалық технология компьютерлеу үдерісінің жағында қалған жоқ. Оқу үдерісінің жетістігі үшін электрондық кітаптар, электронды лекциялар, виртуалды экскурсиялар, анықтамалар, электронды түрдегі сабақтар және әдістемелік өңдемелер интерактивтік әлемде кеңінен жүзеге асырылуда.

Сондықтан, біз қазіргі замандағы әскери жоғары білім берудегі оқу үдерісінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану өзекті мәселе болып табылады деп есептейміз. Курсанттардың ой - өрісін кеңейту, танымдық белсенділігін арттыру, тілдік және коммуникативтік білімі мен дағдысын жоғарылату қажет. Әскери оқу орындарындағы сабақ қаншалықты алған ақпаратына қарай бағалы болса, соншалықты ақпаратпен жұмыс істейді. Табу, жүйелеу, ауыстыру, қорытындыларды эстетикалық жабдықтау. Компьютер - өзін-өзі тексеру, өзіндік іс-әрекетіндегі презентацияны қорытындылау, ең бастысы жоғары оқу орындары курсанттарының танымдық белсенділігін дамыту құралы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Образцов П. И., Косухин В. М. Дидактика высшей военной школы: Учебное пособие. – Орел: Академия Спецсвязи России. - 2004. – 317 с.
2. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: Учебно-методическое пособие для педагогических вузов / Под ред. И.В. Роберт. - М. - 2006. – 374 с.
3. Домрачев В.Г., Ретинская И. В. О классификации компьютерных образовательных информационных технологий // Информационные технологии. – 1996. – № 2. – С. 10–13.
4. Образцов П. И. Информационно-технологическое обеспечение учебного процесса как основа информатизации высшего военного образования // Сборник статей научно-методической конференции “Компьютерные технологии в обучении и научных исследованиях”. – Орел: ОГАУ. - 1999. – С. 52–57.
5. <http://teleschool.demo.metric.ru> /- Телешкола. Интернет-школа. Просвещение. RU

ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К 12 ЛЕТНЕМУ ОБУЧЕНИЮ

Түйін

Қазіргі таңдағы әдебиетті оқытудағы сабақ кіші сынып оқушыларының өзіндік оқу әрекетін ұйымдастырудың жаңа тәсілін пайдалануды талап етеді. Кіші сынып оқушыларының оқу құзырлығын тиімді қалыптастыру үшін мұғалім сабақта оқытудың жаңа формаларын, әдістері мен технологияларын пайдаланғаны жөн. Кіші сынып оқушыларына әдебиетті оқытуда қазіргі педагогикалық технологияларды пайдалану, олардың тапсырмаларды шешу дағдыларын дамытуға жаңа қабілеттерінің туындауына ықпал етеді.

Abstract

Modern literary reading lesson requires new ways of organizing independent educational activity younger students. For the successful formation of the reading competence in primary school teacher to use in class modern forms, methods and techniques of training. the use of modern educational technology in the classroom literary reading in the primary grades promotes problem solving skills, the emergence of new skills in primary school children

Ключевые слова: компетентностное обучение, компетентностный подход, компетенция, литературное чтение, младшие школьники, урок литературы, педагогическая технология, мышление.

Компетентностное обучение сегодня является требованием времени. Вопросы компетентностного обучения рассматривались на форумах Европейского сообщества и ЮНЕСКО. В материалах ЮНЕСКО определены основные стратегические задачи образования в XXI веке:

- научиться познавать,
- научиться делать (действовать в различных условиях),
- научиться жить вместе (взаимодействовать),
- научиться жить (адаптироваться, изменять себя) [1].

Компетентностный подход в образовании - одно из направлений в педагогике, благодаря которому и осуществляется переход образовательной парадигмы от транслирования знаний на создание условий для овладения личностью комплексом компетенций. Исследователи рассматривают *компетенцию* как результат образования в широком смысле. Компетенция, по мнению Коган Е.Я., включает в себя *компетентности*, которые определяются как универсальные способы деятельности [2]. Применение знаний и умений представляет собой компетенцию в действии [3]. Компетенция как результат образования выступает как личностное качество, позволяющее мобилизовать для достижения цели все необходимые ресурсы.

Изменение стратегических ориентиров, определение новых образовательных результатов привело к кардинальному преобразованию национальной системы образования, направленной на развитие личности обучающихся, на формирование у них компетентностей (универсальных способов деятельности), являющихся залогом их успешной профессиональной деятельности в будущем. Сегодня важнейшей задачей школы является развитие у учащихся умения отвечать на различные вызовы времени, способности самостоятельно решать проблемы. Для того, чтобы жить в новом, быстро меняющемся мире, учащиеся начальных классов должны научиться применять полученные знания в различных изменяющихся ситуациях, принимать решения, быть мобильными, инициативными, активно искать способы решения новых задач.

Таким образом, применение **компетентного подхода** в школьном образовательном процессе направлено на формирование компетентной личности, способной решать задачи в различных ситуациях, опираясь на имеющиеся знания, умения и навыки.

Согласно требованиям современной системы образования уже в начальной школе закладываются основы компетентного обучения. Важнейшая роль отводится урокам литературного чтения. Основная цель урока литературного чтения - развитие личности ребенка, его интеллектуальных качеств, умения самостоятельно решать учебные задачи. На уроке должны быть созданы условия, необходимые для развития познавательной и личностной сферы младших школьников, их способности к рефлексивному и ответственному поведению.

Уроки литературного чтения должны быть направлены на формирование читательской компетентности младших школьников. В младшем школьном возрасте развивается способность к восприятию художественных произведений, закладывается потребность к чтению, начинается становление ребенка как читателя. Мастерство учителя проявляется в умении приобщить учащихся к диалогу с писателем, в вооружении их навыками проникновения в художественное произведение.

Согласно требованиям сегодняшнего дня, на уроках литературного чтения младший школьник должен получить опыт практической деятельности, опыт решения задач, не имеющих готовых ответов, так как универсальная система знаний, умений, навыков, или компетентностей может сформироваться лишь в опыте самостоятельной деятельности. Современный урок литературного чтения требует применения новых способов организации самостоятельной учебной деятельности младших школьников. Для успешного формирования читательской компетентности у младших школьников учитель должен использовать на уроке современные формы, методы и технологии обучения. Учителю необходимо выбрать наиболее эффективные технологии обучения, способствующие развитию у младших школьников навыков самоорганизации.

Под педагогической технологией понимается «последовательная взаимосвязанная система действий педагога, направленная на решение педагогических задач, или планомерное и последовательное воплощение на практике заранее спроектированного педагогического процесса» [4].

При использовании на уроке развивающих педагогических технологий детям не даются знания в готовом виде, они должны их получить в процессе самостоятельной поисковой деятельности. При этом изменяется роль учащихся в образовательном процессе: они становятся субъектами обучения, сами обучаются, сознательно изменяя себя, свои знания и умения. Изменяется и роль учителя, который выступает в качестве модератора, частично делегирующего свои функции младшим школьникам и направляющего их работу на уроке. **Компетентное обучение** опирается на *организацию и управление целенаправленной учебной деятельностью учащихся*: учитель выступает в качестве менеджера образовательного процесса.

В лично ориентированных технологиях центральной фигурой является ученик. «Реализация лично ориентированного обучения предполагает осуществление такого педагогического руководства деятельностью учащихся, которое позволило бы проявить им личностные функции» [5], среди которых выделены:

- функция изобретательности (способность к выбору);
- функцию рефлексии;
- функцию ответственности;
- формирующая функция и др.

При использовании лично ориентированных технологий основная задача учителя - в помощи учащимся в овладении ими способами самостоятельной работы. Только в таких условиях происходит полноценное развитие личности. Потеряли актуальность прежние формы организации деятельности учащихся: постоянное выполнение упражнений во время урока, отведение ведущей роли в процессе обучения педагогу, переключивание ответственности за решение задач на учителя, отказ от ответственного и активного поведения учащихся на уроке.

Одной из эффективных технологий обучения сегодня признана технология развития критического мышления через чтение и письмо (РКМЧП). Под критическим понимается мышление, при котором используются когнитивные техники, такой тип мышления, которым

пользуются при решении задач, принятии решений. Технология критического мышления используется на уроках литературного чтения при работе с текстом для развития навыков самообучения и саморазвития и представляет собой такую модель обучения, в которой путем использования эффективных приемов и методов, у учащегося вырабатываются все перечисленные выше личностные функции. При использовании данной технологии соотносится внешняя информация с имеющимися у человека знаниями, вырабатываются решения о предстоящих действиях в соответствии с полученной информацией. Особенно продуктивно использование данной технологии при работе с художественным произведением на уроках литературного чтения в начальных классах. Технология критического мышления учит направленному, осмысленному чтению, что очень важно в работе над формированием полноценного восприятия литературного произведения младшими школьниками.

В технологии критического мышления большое значение имеют специально разработанные вопросы в таблицах, которые могут быть заданы на различных этапах работы над литературным текстом.

Наиболее эффективными при работе с текстом художественного произведения на уроке литературного чтения, на наш взгляд, являются следующие приемы:

1) **Таблица-синтез**, разработанная Загашевым И.О. [6] Данная таблица рекомендуется им для работы с художественным текстом. Учащиеся выписывают ключевые слова из текста, опираясь на собственный прогноз. После чтения текста таблица вновь заполняется детьми. Способствует обучению восприятия литературного произведения, развитию внимания, аналитических способностей.

Ключевые слова (словосочетания)	Выписки из текста (связанные с ключевыми словами)	Почему эта цитата важна для меня (мысли, рассуждения)
До прочтения		
1.		
2.		
Во время чтения		
1.		
2.		

2) **Таблица «ИНСЕРТ»** [7]. Данный прием немного изменен, так как он используется нами при чтении текста художественного произведения. При чтении текста учащимися в таблице делаются пометки с помощью условных значков:

«У» - уже знал, предполагал

«+» - новое

« - » - не нравится

« ? » - не понял, есть вопросы

Данная таблица способствует осознанию содержания художественного текста, активному включению в анализ произведения всех учащихся, вносит элементы игры в обучение.

«У»	«+»	« - »	« ? »
Поставить знак на полях, если то, что прочитано, соответствует тому, что вы ожидали.	Поставить знак на полях, если то, что прочитано, является неожиданным. Почему?	Поставить знак на полях, если то, что прочитано, не нравится вам. Почему?	Поставить знак на полях, если то, что прочитано, является для вас непонятным. Почему?

В ходе обсуждения художественного произведения учитель обращается к ученикам с просьбой заполнить таблицу. При выполнении данного задания учащиеся отвечают на вопросы:

- 1) Ожидали ли вы подобного хода событий?
- 2) Что явилось для вас неожиданным? Почему?

Данная технология содействует формированию полноценного восприятия художественного произведения, ее применение способствует обучению вдумчивому чтению.

Рассмотрев наиболее интересные педагогические технологии XXI века, можно сделать следующие выводы:

1) применение современных педагогических технологий на уроках литературного чтения в начальных классах способствует развитию навыков решения задач, проблем и принятия решений, зарождению новых способностей у младших школьников;

2) эффективная организация самостоятельной познавательной деятельности при изучении художественного произведения на уроках литературного чтения в начальных классах способствует всестороннему развитию личности младшего школьника, формированию его активной жизненной позиции.

Список использованной литературы:

1. Делор Ж. Образование сокрытое сокровище. Доклад на сессии ЮНЕСКО. - 1996. – С. 9-11.
2. Коган Е.Я., Голубь Г.Б., Прудникова В.А., Фишман И. Парадигма актуального образования и компетентностные результаты. Доклад на международной конференции. – Алматы. - 2007. – С. 7.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции-новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. - 2003. - № 5. – С. 10-12.
4. Сластенин В.В., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.И. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. - М. - 1997. – С. 101-114.
5. Решетников П.Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: рождение мастера. - М. - 2000. – С. 89-92.
6. Загашев И.О. Умение задавать вопросы / И.О. Загашев // Перемена. - 2001. - № 4. – С. 15-18.
7. Мередит К.С., Стил Д., Темпл Ч. Воспитание вдумчивых читателей. – М. - 1998. – С. 27.

РАЗДЕЛ 3. ЭТНОПЕДАГОГИКА И ПЕДАГОГИКА ШКОЛЫ

УДК 376.744

Itska Derijan, Ass. prof. Phd

Gencho V.Valchev, Phd

Burgas Free University

Bulgaria

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ РОМСКОЙ И ТУРЕЦКОЙ ЭТНОКУЛЬТУРАЛЬНЫХ И ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОБЩИН В БОЛГАРИИ

SOCIAL LINGUISTIC ASPECTS OF THE EDUCATION INTEGRATION FOR THE TURCISH AND THE GIPSY ETHNOKULTURAL AND ETHNOLINGUISTIC COMMU- NITY IN BULGARIA

Abstract

This article looks into the problems, appearing in the education and socialisation the gypsy children in a situation of an earli bilingual. It is accented on the interference and the negative affect that it exerts on the motivation and dispositions of the gypsy children to the educational process. The autors indicates the way to building a strategi for a whole integration the gypsies to the society.

Резюме

В статье анализируются проблемы, связанные с особенностями воспитания и социализации детей рома (цыган) в ситуации билингвизма (двухязычное образование). Она фокусируется на вмешательстве и негативном воздействии тех специфик, которые оказывают влияние на мотивацию к учебе цыганских детей в образовательном процессе. Автор показывает возможные пути к стратегии для всей интеграции цыган в болгарском обществе.

Ключевые слова: билингвизм, интерференция, образование, социализация, обучение цыган, двуязычие, мотивация, социализация, интеграция, стратегия, ромская и турецкая этнокультуральная и этнолингвистическая общины.

България е типичен пример за страна с изразен полиетнически състав на населението. Етнокултурните малцинства са сравнително малобройни, с изключение на турската и ромската общност. Според данни на Националния статистически институт от последното преброяване (2011) в Република България живеят над 17 малцинства. Като етнически турци са се самоопределили около 8,8% от населението на България, а ромската общност е 4,9 % от населението. Представителите на другите етнически групи са общо около 1,5% от населението. Естествено, че за две години тези данни са се променили, но проблемите върху които ще се спрем си остават същите. Въпреки вековната културна дифузия тези малцинства са съхранили своите етнокултурни, социокултурни и лингвистични традиции и специфики на общуване.

Образованието е първостепенен социален проблем. Според данни от изследвания на различни НПО (фондация "Фридрих Еберт", Институт „Отворено общество”, ИСЦС „Иван Хаджийски” и др.) неграмотните сред пълнолетните роми са 18,1%, с незавършено основно образование са 24,2%, с основно - 41,4%, с незавършено средно са 2,7%, със средно образование - 12,2%, с висше образование - 0,7%. Според изследване на колектив на БАН "Демографско развитие на Република България" (2005 г.), при българите делът на висшистите е 16%, в турската общност е около 2%, при ромите практически клони към нула /0,2%/. При младежите от 15 до 19 години, завършилите не повече от 4-ти клас, т.е. практически негра-

мотни, картината е следната: при българите те са 9%, при турците - 24%, при ромите - 64%. Тези показатели сочат удвояване на неграмотността сред ромите за последните 10 години .

Образованието не представлява особена ценност за ромите. Те винаги са смятали, че училището противоречи в някаква степен на техния начин на живот и застрашава ромската идентичност (М.Симеонова,2007). По данни на Министерство на образованието и науката през учебната 2003/2004 година процентът на отпадналите ученици е 2,16%, през 2004/2005 г. - 1,99% и през 2005/2006 г. - 1,23%. По данни на Националния статистически институт процентът на отпадналите ученици е съответно 3,9% за 2003/2004г. и 2,95% за 2004/2005 г. По данни на различни социологически изследвания този процент е значително по-висок - 7%-8%. За съжаление, статуквото не само се е подобрило, но и негативната тенденция към увеличаване на отпадащите се запазва, въпреки многобройните инициативи на правителствени институции и неправителствени организации.

Самите деца нямат мотивация и навици за учене. Училището не се превърна в интегриращ фактор и поради затрудненията, които срещат и липсата на мотивация на част от ромските и турските деца да учат български език. Това е обяснимо, ако се има предвид, че само около 14% от ромите говорят български език у дома. (М.Симеонова, Д.Коруджиева, Л.Петрова, 2007). Миграцията на много ромски семейства също е проблем и оказва влияние върху броя на отпадналите от училище ромски деца. Много от ромите и турците възприемат училището като начин да се асимилират децата им. Ако съществуващата в момента тенденция в образованието се запази, в следващите 15 години е твърде вероятно половината от ромите да останат практически неграмотни.

Социализацията на личността преминава през всички нива на образователната система. Процесът започва в детската градина, продължава в началното училище, където децата усвояват не само правилния говор, но и особеностите на писмената комуникация. Усъвършенства се в горните класове - разширява информационния кръгзор, развиват се комуникативните умения и навици. Проблемите на децата от малцинствата излизат на преден план още в детската градина. Развиват се и се усложняват в началното училище и са свързани с влиянието не толкова на етнокултурни и социокултурни фактори, колкото с лингвистичните особености на средата в която живеят. Езиковото развитие на детето е неразделна част от социалното му развитие и е един от компонентите на социализацията му като личност (Хр.Кючуков, 2006). Социализацията всъщност е процес на овладяване на комплекс от социални роли, като на всяка роля съответстват определени норми на социално и езиково поведение, в зависимост от ситуацията и условията на общуването. В този смисъл двуезичната среда, в която живеят тези деца поставя препятствия пред нормалното протичане на този процес. Особеностите на обучението и възпитанието в условия на билингвизъм пряко се отразяват (при това в негативен аспект) на скоростта и качеството на социалната адаптация и реализацията на детето-билингва в социума.

По данни от преброяването на Националния статистически институт(2011), 762 516 души са заявили, че майчиният им език е турски, 327 882 с майчин език ромски, 71 084 заявяват друг майчин език. Посочените данни показват големия брой български граждани, чийто майчин език е различен от българския език. Езиковата ситуация, в която растат и се развиват децата билингви е различна в зависимост от степента на усвояване на българския език като втори (не майчин) език. М.Виденов (2001), разглеждайки езиковите специфики на етническите малцинствени общности, ги разделя на десет групи:

- Общност, която владее само ромски език;
- Общност, която владее ромски и български, с умение да превключва кода,съобразно условията;
- Общност, която владее само турски език;
- Общност, която владее турски и български и превключва кода съобразно условията;
- Общност, която владее турски и ромски;
- Общност, която владее турски,ромски и български език;
- Общност, която владее влашки, ромски и български език;
- Общност, която владее влашки и български език;

- Общност, която владее само български диалект;
- Общност, която владее български диалект и български книжовен стандарт с умения да превключва.

В хода на анализа на проблема се оказва, че тези десет групи могат да се сведат до три основни:

I. Индивиди, групи и общности, които могат да общуват на български език равностойно с майчиния;

II. Индивиди, групи и общности, които не могат да общуват на български език;

III. Индивиди, групи и общности, които в някаква степен са в състояние да общуват на български език, като тенденцията е втората група непрекъснато се увеличава поради ред социално-икономически и демографски фактори.

Обект на настоящата разработка е третата група, тъй като тя е значително по-многобройна и е най-силно свързана с разглежданата проблематика.

Проблемите на билингвизма и социализацията на децата билингви са обект на изследване на много науки, повече или по-малко имащи отношение към феномена билингвизъм (двуезичие). Всяка една от тях се отнася към явлението двуезичие от свой собствен ракурс, детерминиран от специфичните особености на научното направление, предмета, методите, целите и задачите на съответната научна област. Най-често това са научни дисциплини, възникнали и обособили се на границата на две или повече научни области – психолингвистика, етнолингвистика, етнопсихопедагогика, социолингвистика, лингводидактика, сугестопедия, без да изключваме психология, педагогика, лингвистика, социални науки, като базови частни науки в хуманитарното направление.

Термините билингвизъм и двуезичие се употребяват паралелно в научната литература. У. Вайнрах (1953) с книгата си „Языковые контакты” поставя началото на теорията за езиковите контакти. В своята монография той дава следното определение: „Процесът на последователното използване на два езика се нарича билингвизъм, а човекът, който го използва – билингва.” С това той определя основната характеристика на билингвизма, а именно, че функционирането на двете езикови системи става при комуникирането на едни и същи субекти.

В. Д. Бондалетов (1987) определя, че билингвизмът е съществуването у човек или у цял народ на два езика, обикновено първи (роден) и втори (придобит), като отличава два основни типа :

- Индивидуален билингвизъм – когато владееенето на два езика е способност само на отделни индивиди в обществото;
- Масов билингвизъм – когато владееенето на два езика е характеристика на целия социум или на голяма част от него.

Според Е. М. Верещагин за да съществува билингвизъм е необходимо използването поне на две системи за изразяване при комуникиране. Освен индивидуален и масов билингвизъм той диференцира и трета, междинна форма – групов билингвизъм, който е характерен за определена социална група, класа, професионални или други интереси.

Л. Б. Никольский (1976) разграничава следните варианти на билингвизъм, според начина на възникването му :

- Билингвизъм, възникващ при използването на два местни езика (предимно диалекти на един език);
- Билингвизъм, възникващ при използването на родния местен език и езика за регионално общуване;
- Билингвизъм, възникващ при използването на местния език и езика-макропосредник;
- Билингвизъм, възникващ при употребата на регионалния език и езика-микропосредник
- Билингвизъм, състоящ се в употребата на националния и професионалния език.

Хр. Кючуков определя билингвизма като пълно владееене на два езика до степен, позволяваща на езиковата личност свободно да преминава от един език в друг в зависимост от езиковата ситуация.

Билингвизмът може да бъде още естествен и академичен; пълен /когато двете езикови системи са овладени до степен, даваща възможност да се използват без да си влияят една на

друга в процеса на комуникация/ и непълен /когато субектът на общуването не владее двата езика в еднаква степен и при говорене на недобре овладения прави заемки от първия език/; естествено породен и наложен; еднофокусен и двуфокусен; устойчив и неустойчив и др.

Т.Скутнаб-Кангас(1984), анализирайки многобройните теории за билингвизма, дава следното определение, съдържащо и насоки за интеграция и социализация на малцинствата чрез образование, насочено към пълен билингвизъм: „Билингва е човек,който може да използва два/или повече/езика било то в едноезични или многоезични общности, в съответствие със социалните и културните изисквания към комуникативните и познавателните му способности,които тези общности имат към него и които самият той си поставя. Той трябва да владее езиците на същото ниво,на което ги владеят носителите им, и да може да се идентифицира положително с двете /или всички/ езикови групи /или култури/ или с част от тях”.

Особени затруднения при усвояването на втори език и постигане на пълен билингвизъм създава явлението езикова интерференция. Интерференцията е изменение в структурата или елементите на един език под влияние на друг език, при което няма значение за родния или за втория език.(Л.И.Баранникова 1972).

Съществуват значителни различия между „заимстване “ и „интерференция”, което трябва да се има предвид при изработване на стратегия за обучение по втори език. При заимстването елементите на едната езикова система претърпяват различна по вид и степен асимилация,прониквайки в другата езикова система: внесените звукове се заменят с вече познати,променя се значението на думите и др. При интерференция на изменение се подлага самата „заимствана система”, в нея се появяват нови единици,развиват се нови типове отношения между структурните елементи (Хр.Кючуков1997). Три са основните причини за възникване на интерференцията,описани в научната литература (В.Ю.Розенцвейк 1964):

- Недиференциация – неразличаване диференциалните признаци на родния език.Тя е основна причина за интерференция на всички езикови равнища.

- Свръхдиференциация – изучавания език приема несвойствени за него признаци,характерни за родния език.Тя невинаги е причина за интерференция,тъй като параметрите и на действие са твърде ограничени.

- Реинтерпретация – съотнасяне на признаци на чуждия език към езиковите норми на родния език.

Съществуват още: вътрешноезикова интерференция /грешките се провокират от изучавания език/; междуезикова интерференция /първия език оказва интерфериращо влияние на усвоявания език/; скрита интерференция/когато децата използват езикови елементи общи и за двата езика/; явна интерференция/проявяват се всички типични грешки в чуждоезиковата реч на децата/.

Разгледаните авторови концепции в областта на теоретичните интерпретации на билингвизма насочват към констатацията, че няма съществени разлики в дефинирането на феномена *билингвизъм*. *Билингвизмът* е психически механизъм (знания, умения и навици), позволяващ на езиковата личност свободно да преминава от един език в друг в зависимост от езиковата ситуация. Различията по-скоро са в определянето на видовете билингвизъм, но те не са противопоставящи се, а са следствие на аспекта на дефиниране, т.е. на критериите, по които се групират и диференцират видовете билингвизъм. Изследователите като цяло се обединяват около тезата, че билингвизмът е лингвистичен феномен със социално-психологически основи и не се свързва с невропсихологична и общосоматична патогенеза у децата *билингви*.

Според редица автори (Л.И.Баранникова, Хр.Кючуков, М.Затювканюк, В.Ю.Розенцвейк, К.Бабов, Б.А.Серебренников и др.) интерференцията има широко проявление на всички нива на езиковата знакова система при усвояването на втори език. *Чрез свръхдиференциацията, реинтерпретацията и особено недиференциацията тя започва да влияе негативно на усвояването на втори език още на фонематично равнище, като обхваща и граматическото и лексическото равнища*. Проникване на фонетични, граматически и лексически елементи на родния език във втория (изучавания) се проявява първо

на ниво устно изказване, тъй като устната комуникация се формира в процеса на естествено развитие, а писмената е следствие на специализирано обучение.

Негативният ефект, който интерференцията оказва при изучаването на втория език, рефлектира върху психическите нагласи и мотивацията на детето билингва в процеса на обучение и глобално погледнато – върху цялостния процес на социализация и интеграция. Затрудненията, които детето изпитва при усвояването на втория език, водят до образуване на негативни психически комплекси и създават условия за формиране на неадекватна оценка на личностните качества от страна на самия ученик и на обществото. Ценностната система девалвира, създават се отрицателни нагласи към училището и учебния процес, което в крайна сметка води до отпадане на голяма част от децата билингви от училище.

И при турското, и при ромското етническо малцинство съществуват два речеви стила:

- I-ви стил – на фолклор (песни, приказки);
- II-ри стил – съвременен, разговорен.

Характерно за първия стил е и това, че той се използва и съществува само в песните и приказките. По интересен е вторият стил – съвременният.

Турската общност живее в контакт с другите общности – българи и роми, и освен турски диалект говори и български език. Изключение прави част от населението в малките села на районите с хомогенно турско население, които контактуват само в общността и рядко напускат населените места в които живеят.

Интелигенцията на турското население в изследваните региони (учители, лекари, инженери), владее еднакво добре официалния български и книжовния турски език. Сред турското население има стремеж към по-доброто усвояване на официалния турски език и той се приема за по-престижен в сравнение с турските диалекти.

Ромското население, изповядващо мюсюлманската религия, приема за по-престижен турския език и се стреми към сменяне на ромския с турския език във всекидневното общуване. *Това се обяснява с факта, че околното население – българи и турци, много често имат негативно отношение към ромите, съответно и към ромския език.*

Българското население като цяло има отрицателно отношение към езиците на малцинствата, но по престижност турският език се нарежда на по-високо стъпало от ромския език. Защото една голяма част от турското население е високо образовано, има своя интелигенция, докато сред ромското население все още процентът на неграмотните е много висок.

Концептуални изводи и основания за стратегическите подходи:

- Проблемата за отпадането на ромските деца от училище не може и не трябва да се гледа само от един ракурс. Социолозите и педагозите свързват проблема основно с влиянието на социокултурни фактори и влошеното икономическо състояние на ромското население (и въобще на малцинствата). Някои изпадат дори в расови предубеждения.

- Детето е системен обект, в чиято личностна структура са съчетани в единство биологичното, психическото и социалното начало. Това са три аспекта, които присъстват в личността в единство и взаимовръзка. Нарушението само на един от тях може да доведе до повече или по-малки нарушения в общото развитие с далечен проективен ефект. В хода на активното взаимодействие със средата у детето се развиват когнитивните процеси, овладяват се устойчиви модели на комуникация и на социално поведение. Децата от малцинствените етнически общности са обект на допълнителни рискове и затруднения, които са следствие на билингвалната среда на живот и на необходимостта да се справят неподготвени, “в движение” с тези затруднения;

- Психолого-педагогическият анализ на развитието на децата-билингви (Х.П.Бантист, Ст.Здравкова, Ир.Колева, Хр.Кючуков, Е.Герганов, Ив.Димитров, Е.Велева, Ст.Жекова и др.) показва сериозни задръжки във включването в социалните структури в детската група, в усвояването на необходимото учебно съдържание. Своеобразното “имплантиране” на майчиния език в българския и обратно, създават специфична психична бариера при усвояването на речево – езиковата култура, поднасяна в училище. При това бариерата е многостранна и многопосочна – във възприемането, в разбирането, в идентификациите, в преносите на овладените речеви модели (говорни или писмени);

• Проблемът за затрудненията на деца билингви в училище е многоаспектен. Социолозите и педагозите го свързват основно с влиянието на социокултурни фактори и влошеното икономическо състояние на малцинствата. За да бъде решен този проблем е необходимо обучението на децата билингви да се насочи към пълно усвояване на втория език до постигане на пълен билингвизъм, след което да се премине към изучаване на предвиденото учебно съдържание. Една такава стратегия би променила в положителен аспект мотивацията и нагласите на децата билингви към ученето и училището и би улеснила процеса на интеграция и реализация на двуезичните малцинства в социума.

• Езикова интерференция при децата билингви се отразява на цялостната вербална комуникация – устна и писмена. Тъй като писмената реч е с по-строги изисквания в реализацията си, тя се овладява по-бавно и по-трудно поради конкретизираните и строги изисквания към нея, следователно, рискът от затруднения в усвояването ѝ е по-висок. На детето билингва са необходими по-продължителни и целенасочени усилия за придобиване на умения, необходим речников запас, усвояване на стиловете и граматически изисквания на съответния език и спазването им в писмената практика. В следствие на това се получава конфликт между изискванията на общообразователното училище от една страна и обективните възможности на детето от друга, което често се характеризира с трудности при ограмотяването и усвояването на писмената комуникация;

Една такава стратегия би променила в положителен аспект мотивацията и нагласите на ромските и турските деца към ученето и училището и би улеснила процеса на интеграция реализация в социума.

Список использованной литературы:

1. Белл Р. Социоллингвистика. - М.: Международные отношения, 1980. – 318 с.
2. Образователни нагласи на ромите в България / Енчо Недялков Герганов, Христо. Славов Кючуков. - София: Тилиа, 1999. - 111 с.
3. Симеонова М. „Ромите в България: новите предизвикателства”. Доклад по поръчка на Фондация „Фридрих Еберт”. – 2007. – 246 с.
4. Kangas, T.S. Bilingvizam. – Beograd. – 1991.
5. Bialystock. E. Communication Strategies (Oxford: Basil Blackwell). – 2004.

УДК 37.017.92

Ўзақбаева С.А., д.п.н., профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ
Алматы қаласы

МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕР – АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІНІҢ БАСТАУЫ

Резюме

Морально-этические традиции совершенствуются путем постоянного привлечения личности к богатому культурному наследию, искусству народа, к его психологическому опыту и широкой социальной проблеме, а также путем усиления нравственной направленности, самостоятельности в деятельности, поведении личности. Следовательно, воспитание на морально-этических традициях не может быть случайностью. Оно должно охватывать специально организованную, целенаправленную деятельность, которая дает единое представление о явлениях нравственности. В статье предлагается классификация морально-этических традиций казахского народа. Значимость классификации в том, что она способствует всестороннему раскрытию возможностей, педагогических требований, закономерностей, принципов, средств, методов и приемов морально-этических традиций казахского народа в нравственном воспитании.

Abstract

Moral and ethical traditions perfected by constant attraction of the individual to the rich cultural heritage, the art of the people, to his psychological experience and broad social issue, and by strengthening the moral orientation, autonomy in operation, the behavior of the individual. Therefore, the education of the moral and ethical traditions may not be a coincidence. It should cover a specially organized, purposeful activity that provides a single view of the phenomena of morality. The paper proposes a classification of moral and ethical traditions of Kazakh people. The importance of classification is that it helps to fully uncover opportunities, educational requirements, laws, principles, tools, methods and techniques of moral and ethical traditions of Kazakh people in moral education.

Өзекті сөздер: мораль, этика, моральдық-этикалық дәстүрлер, адамгершілік, адамгершілік тәрбиесі, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, қарым-қатынас, мәдени қарым-қатынас.

Моральдық-этикалық дәстүрлер – моральдық сана тәжірибесі мен адамгершілік қатынас мазмұнында көрініс алған моральдық ережелер мен нормалар. Моральдық норма жеке бастың мінез-құлқын бағыттайды және оны бағалап, бақылауға мүмкіндік беретін қоғамға қажетті мінез-құлық үлгісі болып табылады.

Моральдық-этикалық дәстүрлердің басты функциясы – адамның мінез-құлқын (еңбекте, қарым-қатынаста) реттеу және бағыт-бағдар беру болып табылады. Функцияны кіріктірілген түрде және тұлғаны тәрбиелеу барысында жүзеге асыруға болады. Моральдық-этикалық дәстүрлер тұрақтылығымен, бірқалыптылығымен ерекшеленетін моральдық мәдениетті тасымалдау формасы. Бұл әсіресе әдет-ғұрыпқа қатысты, мұнда мінез-құлық принциптері мен оны орындау бір-біріне сәйкес келеді.

Моральдық-этикалық дәстүрлер тұлғаның адамгершілігін дамытудағы негізгі сапалардың жиынтығы ретінде ерекше рөл атқарады – ол адамгершілік көрінісін практика жүзінде іске асырудың негізі және өлшемі болып табылады. Моральдық-этикалық дәстүрлерді тұлғаның меңгеріп, жинақтаған адамгершілік әлеуетінің жүзеге асырылуындағы беріктілігін сипаттайтын деңгейі десе болады.

Жаңа заман, күн сайын күрделеніп жатқан әлеуметтік тапсырыстар адамгершілікті білімнің сапасын өзгеше жасауды талап етеді. Ал бұл үшін, оны қалыптастырудың жаңа жолдарын іздестіру қажет.

Моральдық-этикалық дәстүрлер тұлғаны халықтың бай мәдени мұрасына, өнеріне, халықтың психологиялық тәжірибесі мен көлемді әлеуметтік проблемаларына жүйелі бейімдеу арқылы, тұлғаның адамгершілік бағыттылығын, іс-әрекеттегі дербестігін, мінез-құлқын нығайту арқылы жетіле түседі. Демек, моральдық-этикалық дәстүрлерде тәрбиелеу кездейсоқ үдеріс болуы мүмкін емес. Ол адамгершіліктің бүкіл болмысынан бірегей көрініс беретін арнайы ұйымдастырылған, мақсатты іс-әрекетті қамтуы тиіс. Моральдық-этикалық дәстүрлер – нақты тәрбие моделін түзуші, қоғамды реттеуші маңызды механизм. Моральдық-этикалық дәстүрлер арқылы бүгінгі ұрпақ өз ұлтының дүниетанымынан, рухани мәдениетінен білімін жетілдіреді, оны күнделікті өмірде қолданады, ұлтына тән мінез-құлықты меңгереді.

Моральдық-этикалық дәстүрлердің тәрбиелік күші сол, осындай дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар жүйесіне араласқан адамдар, көрсетілген қажеттілікке, өз-өздеріне байқалмайтын моральдық ұйғарымдарға сәйкес табиғи және қарапайым түрде тәрбиеленеді. Оны қазақ халқының ғасырлар сынынан өткен, әрбір тарихи кезеңдердегі қоғамның талабына қарай өзгеріске түсіп, сұрыпталып, дамып, жетіліп, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған моральдық-этикалық дәстүрлерінің мазмұны дәлелдейді.

Қазақ халқының моральдық-этикалық дәстүрлерін шартты түрде «ар-намыс, абыройлық дәстүрлер»; «мінез-құлықтық дәстүрлер»; «сана-сезімдік дәстүрлер» деп жіктемелеуге болады.

Жіктеменің құндылығы – ол қазақ халқының моральдық-этикалық дәстүрлерінің адамгершілік тәрбиедегі мүмкіндіктерін дәлелді ашып көрсетуге септігін тигізеді. Мысалы, «ар-намыс, абыройлық дәстүрлер» жеткіншектерді өз ұлтының беделін биік ұстауға, өз-өзіне

деген сенімін арттыруға, өзінің ұлтын сүйеге, отбасын, туған жерін, басқа ұлттарды құрметтеп, қадірлеуге тәрбиелесе; «мінез-құлықтық дәстүрлер» адамдармен мәдени қарым-қатынас жасауға, ортақ тіл табыса білуге, үлкендерді құрметтеуге, өзінен кішілерге қамқорлық жасауға дағдыландырады, қоршаған ортаға, еңбек әрекетіне гумандық көзқарасын қалыптастырады; ал «сана-сезімдік дәстүрлер» болса, өз ұлтының рухани мәдениетінің (ана тілі, ауыз әдебиеті, музыка, өнер, салт-дәстүрлер және т.б.) жетістіктеріне қуана білуге, бір ұлттың екінші ұлттан айырмашылығын ажырата білуге, ұлтаралық қатынас байланысын дұрыс түсінуге көмектеседі.

Моральдық-этикалық дәстүрлер халық педагогикасы туындыларында (ауызекі шығармашылығы (поэтикалық, музыкалық), сәндік-қолданбалы өнер, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, ататек шежіресі, діни ілімдері, философиялық, этикалық, педагогикалық озық ой-пікірлері мен идеялары) көрініс алады. Оны жіктемеде топтастырылған дәстүрлердің адамгершілік тәрбиесіндегі мүмкіндіктерін ашуда пайдаланған деректемелер мазмұны айғақтайды.

«Ар – намыс, абыройлық дәстүрлер» – «ар», «ұят», «намыс», «ұждан» ұғымдарына негізделеді. Бұл адамгершіліктің ең жоғары көрсеткіштерінің бірі. Оны қазақ халқының «Өлімнен ұят күшті», «Ақылды болсаң, арыңды сақта, ар-ұят керек әр уақытта», «Жігіттің құны – жүз жылқы, ары – мың жылқы» деген мақал- мәтелдерінен көруге болады. Қазақ халқы әсіресе ар-ұжданды қатты қастерлеген, оны баланың бойына жасынан сіңісті етіп өсірген. Ар-ұжданнан айрылу абыройдан, ел сенімінен айрылу деп түсінген халық жастарға бата бергенде: «Абыройлы бол!, ...еліңе сыйлы, досыңа адал бол», «Алла тағала сені абыройыңнан айырмасын!» – деп тілек білдірген. Сондай тілектің бірінен көрініс бере кетейік: «бірде тоғыз жасар Жетес тоқсандағы Төле биге сәлем бере барыпты, сонда Төле би: «Бата басқа, қына тасқа, ақыл жасқа, не қалайсың, балам?» – депті. Сонда Жетес бала: «О, қасиетті баба! Ат берсеңіз, өліп қалады, тон берсеңіз, тозып қалады. Ат, тонға бергісіз, өлмейтін, өшпейтін, өмірі естен кетпейтін бір өсиет айтсаңыз, соған ризамын, – депті. Баланың тілегін байқаған Төле би: «Онда қолыңды жай, балам: «Бір үйдің баласы болма, көп үйдің санасы бол! Бір елдің атасы болма, бар елдің данасы бол..! Өзіңе-өзің кәміл бол, халқыңа әділ бол, жауыңа қатал бол, досыңа адал бол!» – деп бата беріпті [1]. Бұл қазақ баласының ата-бабадан мұра болып келе жатқан «бота бір жылдық, бата мың жылдық» деген қағиданы саналы меңгергенінің дәлелі.

Халықтың ар, намыс, ұждан түсінігіне аса мән бергенін, керек болған жағдайда ол үшін тіпті жанын да қиғанын тарихи деректемелер растайды. Мәселен, өткен ғасырларда, М. Қозыбайтегінің дерегі бойынша, «қазақ жерінде 300-ге жуық ұлт-азаттық көтерілісі өрбіген». Осы көтерілістерде туған жерін, елінің тәуелсіздігін қорғау үшін ата дәстүрінен жан-жақты сусындаған ерлер қолына қару алған. Еліне айбар, халқына қорған болған Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Абылай, Бөгенбай, Наурызбай, Естай, Қабанбай, Қарасай, Жәнібек, Олжабай, Райымбек, Исатай, Махамбеттің ерлігі мен өнегелері ар-намыс түсінігімен ұштасып жатыр.

Ар-ұятқа кір келтірмеу кісіліктің басты белгілерінің бірі деп түсінген халық «Жарлы болсаң да арлы бол», ар-ұятты бар адам ғана иманжүзді келеді деп жастардың құлақтарына құйып отырған.

Әсіресе қыз баланың ар-ұжданын сақтау мәселесіне жауапкершілікпен қараған. Бұл тұрғыда оларға көптеген ақыл-кеңестер берген, халыққа сыйлы кейбір азаматтардың (қыздардың) жеке басының өнегелі істерін, қылықтарын үлгі ету арқылы әдептілікке, ізеттілікке шақырған. Бұған көптеген тарихи деректер дәлел бола алады. Мәселен, Қабанбай батыр жаулармен шайқаста қолға түскен жас қыздың зарына құлақ асып: «Ей, жарандар, жарандар, әрбіріңнің үйінде осы қыздай балаң бар», оны тонамаңдар, тонау олжа болмайды, бір жолға өзім бастап, қыздың сөзін қостап, «астына - ат беріп, осы жерде тастайын...», деп кісілік танытып, өз сарбаздары мен бүкіл жұртшылыққа үлгі-өнеге боларлық азаматтық іс көрсетеді.

Қарағым, қалқам, Шағалақ,
Неғып жүрсің жағалап.
Үзбеші қыздың түймесін,

Суырма қыздың инесін,
Құдайдан келген бұйрық жоқ,
Қыз бетінен сүймек жоқ... –

деп, түнгі мезгілде сұғанақ көз, суық қолды Шағалақтан қыздың абыройын сақтап қалады. Бұл оның өз халқының алдында азаматтық борышын дұрыс ұғынғанының, ата-баба дәстүрін өнеге тұтқанының айғағы.

Қыздың абыройын сақтауға аса мән берген халық «Қызға қырық үйден тыйым, мың сан үйден сын» деген қағиданы берік ұстанған. «Қыз қылығымен» деп, оның әдепті, биязы, иманжүзді болуын қалаған, отбасының беріктігі қыздың абыройына, арының тазалығына байланысты деп түсіндірген.

«Әдептілік, ар-ұят – адамдықтың белгісі, тұрпайы мінез, тағы жат – надандықтың белгісі», «Ынсап, ұят, терең ой – асыл зейнет біліп қой», «Өз ұятын білген кісі, бір кісіге төрелік береді», «Ұят кімде болса, иман сонда», «Ұяттан адам өлмейді, сағы сынады» – деп, жастарды сыпайылыққа, сабырлылыққа, жат мінезден бойын аулақ ұстауға шақырған, өзіне келетін ұятты білуі қажеттігін ескерткен.

Мұндай ұғым-түсініктер діннің өзекті қағидаларында да (нысап, нәпсіні тыю, ғайбат сөйлему, кісіге қиянат жасамау, қайырымдылық көрсету, мүсәпір-кемтар адамдарға қайыр-садақа беру, ұрлық жасамау, өтірік айтпау, ата-ананы ардақтау, жетім-жесірді жылатпау, күш көрсетпеу және т.б.), қазақ ойшылдарының (әл-Фараби, Жүсіп, Баласағұн, Қожа Ахмет Иассауи және т.б.), жыршы-жырауларының (Асанқайғы, Шал ақын, Бұқар жырау, Дулат Бабатайұлы және т.б.), ғұлама ағартушыларының (Шоқан, Ыбырай, Абай) шығармаларында да орын алған. Олар халықтың жағдайына, жақсылық пен жамандық өлшемдеріне, мінез-құлық ережелеріне, адамдардың ізгілікті істеріне, бойындағы адами асыл қасиеттеріне, ақыл-парасатына, мінез-құлық мәдениетіне, пәк сезімдері мен өмірге деген көзқарастарына, абырой-намысы мен кісілік келбетіне және т.б. моральдық-этикалық қасиеттеріне баса назар аударған. Мысалы, егер, әл-Фараби: «Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғылым мен өнерді меңгереді және мінез-құлықтар мен әрекеттердің жамандарынан жақсыларын ажыратады. Осының көмегімен ол нені істеу керек, нені істемеу керек екенін пайымдап, сонымен бірге пайдалы мен зияндының, жағымды мен жағымсыздықтың айырмасын танитын болады» – десе [2], Қожа Ахмет Иассауи: «Ғалымдардың сөзін естіп, өзінді біл» деп жастарды оқуға, білімге шақырады, «Жалған сөйлеп имансыз кетпе», «Құр бекерге жалған сөйлеп, тілді безеп дүние үшін иманың мен дінніңді сатпа, сөзде де, істе де ұстамды бол», ар, намысыңды сақта деп ескертеді [3].

Ұлы Абай да қазақ қыздарының нәзік жаны мен ибалы-қасиеттерін, әдебі мен жүріс-тұрысын, сұлулығы мен ар-ождан тазалығын, кескін-келбетін, бітім-болмысын әсерлі тенеулермен жырға қосады («Көзімнің қарасы», «Қаламқас», «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы»). Жоғары адамгершілікті қасиеттер адамның сана-сезімінен, мінез-құлық мәдениетінен, әдепті ізгі істерінен, сөйлеу қабілетінен байқалады, «...ғылымды, ақылды сақтайтұғын мінез... бұзылмасын!.. мінезде азғырмайтын ақылды, арды сақтарлық беріктігі, қайраты бар болсын! Бұл беріктік бір ақыл, ар үшін болсын!» – деп, балалар мен жастарды жеңілтектіктен бойын аулақ ұстауға, біреудің сөзіне орынсыз ермеуге шақырады, адамды көрікті көрсететін мінез деген ұғымға бағдарлайды [4].

Ұлттық әдептің негізі болып қаланған осы қағидалар қазақ халқының «мінез-құлықтық дәстүрлерінен» жан-жақты көрініс алып, қаншама ұрпақтың моральдық-этикалық мәдениетінің негізін қалады.

Кезінде Э.С. Вульфсон «Қазақ баласын үлкенді сыйлауға кішкентайынан үйретеді», – деп бекер айтпаған. «Ата-ананды сыйласаң – көп жасарсың, сыйламасаң жан – қинарсың», «Ата – асқар тау, ана – бауырындағы бұлақ, бала – жағасындағы құрақ», «Ата – бәйтерек, бала – жапырақ», «Ата көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер», – деген мақал-мәтелдер осының бұлжытпас айғағы.

Үлкендерге деген сыйластық көзқарасты орнату мақсатында халық арасында кең тараған моральдық ережелердің де мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда ықпалы зор болды. Мысалы, «үлкендердің сөзін бөлме», «үлкендерге жол бер», «үлкендердің көңілін

қалдыратындай іс жасама», «үлкендерге сәлем бер», «үлкендердің берген ақылын есте ұста», «үлкендерге орын бер» және т.б.

Өмір мектебінен өткен қазақ ақсақалдарының талабы да үлкен адамдар үшін талқылауға түспейтін моральдық ереженің бірі болды: жастарды ата дәстүрін сақтауға үйретті, рухани адамгершілікке бағдарлады, болашаққа сенімін арттырды.

Үлкендер тарапынан балалардың болашағына бағыт-бағдар беретіндей қамқорлық та аз болмады. Олар өздерінің ілім-білімдерін, өмірден оқыған-тоқығанын балаларға үйретуден аянбады. Мәселен, «күндердің бірінде Фараби базарға барса, өңі келісті, жарқын жүзді бір жас жігіт тісімен шеге суырып, әртүрлі өнер көрсетіп отырады. Оны қоршап алып тамаша көргендер әртүрлі сөздер айтып, тиын-тебен тастап өтіп жатады. Сонда Әбу Насыр оған жақындап барып: «Күніне қанша табасың?» – дейді. Жігіт: «Екі дирхемге жетер-жетпес», – деп жауап береді. Мұны естіген Әбу Насыр: «Онда сен бұл өнерді таста. Маған ер, мен саған оқу үйретемін, күніне төрт дирхем беремін,» – деп оны ертіп кетеді. Бұл гәпті естіген саудагер мен делдалдар: «О, мына диуана, дәруіштің дені сау ма? Жетімді есіркей қалыпты ғой, өзі оқытып, әрі оған төрт дирхем өз жанынан төлегені несі?» – деп күледі. Әйтсе де Әбу Насырдың еңбегі зая кетпейді, кейін сол бала үлкен ғалым болады. Мұндай аңыз әңгімелер халық тәжірибесінде көптеп кездеседі. Бұл ұлы адамдардың адами тұлғалық қасиеттерінің ірілігін, пейілінің кеңдігін, халқының болашағы білімді жетік меңгерген жастарға байланысты екенін көрегендікпен пайымдай білгенін көрсетеді.

Балалар мен жастарға адамгершілік, мінез-құлық мәдениеті ұғымдарынан алғашқы түсінікті беруде әсіресе ата-ананың, соның ішінде ананың орны ерекше болды. Бұл туралы көптеген жыр-дастандар жазылып, Зере, Ұлжан, Ұлпан тәрізді дана аналардың бейнесі жасалды.

«Алып анадан туады, ат биеден туады», «Ананың сүті – бал, баланың тілі – бал», «Ердің анасы – елдің анасы» деп халық бекер айтпаған. Адамның дамып, жетілуі, тұлға ретінде қалыптасуы ең алдымен ана тәрбиесіне, оның рухани әлеміндегі махаббат пен жігердің үйлесімділігіне байланысты. В.А. Сухомлинскийдің сөзімен айтқанда, «ана – баланың әсерлі өмірінің шамшырағы... Патриоттық тәрбие ана мектебінің сезім тәрбиесінен басталады».

Ананы ардақтап, пір тұтпайтын халық жоқ. Тіршіліктің қайнар көзі, махаббаттың кәусар бұлағы – бәрі ана есімімен байланысты. «Дүниедегі асыл атаулының бәрі күннің нұрынан, ананың сүтінен жаралған» – деп М.Горький өте орынды айтқан. Ана парызы – өтелмейтін парыз. Ана сүтін оны Меккеге үш арқалап апарсаң да өтей алмайсың.

Осы орайда «Біздің бәріміз аналарымыздың алдында парыздармыз. Бұдан мен адам тіршілігіндегі ең бір үлкен драманы көремін. Өмірде ананың өзін-өзі ұмытатын риясыз махаббатынан асқан жоғары және игілікті не бар? Сезім шынайы тазалықты талап етеді. Ол бізді, адамзат баласын ар-ұжданның жарасымды және жоғары кодексiмен өмір сүруге міндеттейді» – деген Ш. Айтматовтың ой-тұжырымымен толық келісуге болады [5].

Халық баланы адамгершілікті мінез-құлық мәдениетіне тәрбиелеуде әкенің жеке басының үлгісіне де аса мән берген. Әкені «асқар тауға» теңеп құрметтеген, отбасының иесі, қорғаушысы, қамқоршысы, ақылшысы, тәлімгері деп есептеген. Отбасына байланысты шаруашылықтың бәрі әкенің тікелей басшылығымен, рұқсатымен, бағыт-бағдарымен шешімін тауып отырған. Аналардың балаларына «әкеңнен сұра», «әкеңмен ақылдас», «әкең біледі» деп, не нәрсені болса да әкесінің нұсқауымен істеуге үйретуі әкенің қазақ отбасындағы өзіндік тұлғалық орнын көрсетеді. Әке мен бала арасындағы ерекше қарым-қатынас М. Әуезовтің «Абай жолы» романында айшықты суреттелген. Үйін, анасын сағынып келген 13 жасар Абайға анасының: «Әй, балам, анда әкең тұр, әкеңе барып сәлем бер», – деген сөздерінен-ақ әкеге деген зор құрметті байқауға болады.

Әрине, саналы тәртіп болмай адамгершілікті мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру мүмкін еместігі бесенеден белгілі. Өйткені тәртіп бәрінен бұрын адамның іс-әрекетінің табысты болуын қамтамасыз етеді. Егер ол тиянақты, ұқыпты болса, еңбекке және өзінің қызметтік міндеттеріне қойылатын талаптарды бұлжытпай орындаса, онда бұл жұмыста жоғары нәтижеге жетуде және оның сапасын көтеруде алдын-ала жағдайлар жасайды. Бұның қоғам үшін де, тұлғаның өзі үшін де пайдалы екені сөзсіз.

Тәртіптің сонымен бірге тәрбиелік әлеуеті де едәуір жоғары. Ол адамды жинақылыққа, ұстамдылыққа, сабырлылыққа үйретеді. Мақсатқа жетуде, өзінің іс-әрекеті мен сезімін бағыттап отыруға септігін тигізеді, мінез-құлық мәдениетін көтеруге және ондағы кемшіліктерді жоюға көмектеседі. Нақ осының өзі саналы тәртіп пен мінез-құлық мәдениеті тәрбиесін тұлға адамгершілігін қалыптастырудың аса маңызды міндеті етіп көрсетеді.

Балалардың саналы тәртібінің мәні мінез-құлық ережесі мен отбасында белгіленген тәртіпті білуінде, олардың қажеттілігін түсінуінде және санада бекіп, орныққан әдеттерін орындауында болып табылады. Егер тәртіп ережесі балалардың мінез-құлқында бекіп, оның орнықтылығын анықтаса, олар тәрбиелілік деп аталатын тұлғалық қасиетке айналады. Нәтижесінде отбасы тәрбиесі қалай болғанда да балалардың тәрбиелілігін қалыптастыруға бағытталуы керек.

Тұлғаның саналы тәртібі мен тәрбиелілігі әртүрлі деңгейде дамуы мүмкін, бұл мінез-құлық мәдениеті ұғымынан байқалады. Әйтседе мінез-құлық мәдениеті ұғымы балалардың тәртібін сипаттаумен ғана шектелмейді. Ол тұлға адамгершілігінің барлық жағын қарастырады. Мәселен, сөйлеу мәдениетін, еңбек мәдениетін, адамдармен қарым-қатынас мәдениетін және т.б.

Қазақ халқы баланың саналы тәртібі мен мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда осының бәрін ескерген. Көшпелі өмір салты болмысынан туындаған қарым-қатынас мәдениетіндегі (әке мен шешенің, ерлі-зайыптының, ұл мен қыздың, аға мен інінің, әпке мен сіңлінің, шеше мен келіннің, нағашы мен жиеннің, құда мен құдағидың, балдыз бен жезденің, жеңге мен қайынсіңлінің және т.б.) адамгершілік, моральдық-этикалық тәртіп ережелерінен түсінік берген, оларды жауапкершілікпен қабылдап, бұлжытпай орындауға дағдыландырған.

Балалар мен жастардың саналы тәртібі мен адамгершілікті мінез-құлқын, моральдық келбетін қалыптастыруда, азаматтық міндетін ой-елегінен өткізуде қауымдасудың (адамдардың бір-біріне түрлі жағдайда көмек көрсетуі, мәселен, қыз ұзату, келін түсіру, енші беру сияқты қуаныш кезінде немесе кісісі өлген үйге аза салу, оның жетісін, қырқын, жылын өткізуде, кездейсоқ апатқа (жұт, өрт, топан су және т.б.) ұшырап, мал-мүліктен айрылғанда туыстық сезіммен мүмкіндігінше көмек беру) орны ерекше. Қауымдасу бірлікті, ынтымақтастықты көргенділікті көрсетеді. «Көп еңбегі көлмен тең», «Көп жабылса, жоқ табылады», «Көп көрген жер көңілді, Көп еңбегі өнімді», «Көп ісінде береке», «Көп қолдаса, жауды жеңбей қоймайды», «Көптің қолы ұзын» деп, қазақ халқы қауымдасулық отбасылық, туыстық, рулық береке-бірлікті сақтау мақсатында тиімді пайдаланған.

Адамгершілікті қарым-қатынас мәдениетінің құрамды бөлігінің бірі – әдептілік. Ол мінез-құлық мәдениетінің маңызды саласы ретінде тәрбие барысында қалыптасады. Әдептіліктің түрлерінде терең мағыналы моральдық мәлімет орын алады. Мәселен, қазақ халқының сәлемдесуі тұлғаның моральдық қасиеттерінен көрініс береді. Халық арасында сәлемдесудің бірнеше түрі бар. Оларды қолдану сөйлеушінің жасына, жынысына, қоғамдағы орнына байланысты. Қазақтардың сөйлеу әдебінде үлкендерге «Сіз» деп, өз құрбы-құрдастарына, өзінен кішілерге «Сен» деп ықылас білдіреді. Әйел адамдар «Есенсіз бе?», «Сәлеметсіз бе?», «Амансыз ба?», «Саусыз ба?» деп сәлемдеседі.

Алыс жолдан келген жолаушыға (тіпті алты жасар бала келсе де) ауыл ақсақалдары, азаматтары әдейі іздеп барып сәлем береді. Бұл қалыптасқан ұлттық мәдени дәстүр болып саналады. Келіндердің сыйлы ата, ене, қайнағаларына иіліп сәлем беруі де, үлкен кісілерден табақ қайтқанда сәлем етуі де ата дәстүріне жатады. Адамдар арасындағы қарым-қатынаста сәлемдесудің «Кеш жарық», «Қайырлы күн», «Қайырлы кеш»; қоштасудың «Жолыңыз болсын», «Сау болыңыз»; сыпайы сөйлесудің «Кешіріңіз», «Рақым етіңіз», «Рұқсат болса», «Айып етпеңіз», «Ғафу етіңіз», «Оқасы жоқ» және т.б. түрлері де кездеседі. Аmandық-саулық барысында «Ел-жұртың, мал-жаның, қора-қопсың, бала-шағаң аман ба?» деп сұрау; алыстан жолаушылап келген адамға «Аяқ-қолың аман ба? Денің сау ма? Аман-есен келдің бе?» – деп сәлемдесу де қазақ халқының ежелден келе жатқан адамгершілікті қарым-қатынас мәдениетінің, әдептілігінің көрсеткіші екені даусыз. Осы моральдық қасиеттерді жас ұрпақтың бойына сіңісті етуде халық ауыз әдебиетінде көрініс алған тарихи бейнелердің әдептілігін, көргенділігін мәселен, Алпамыс жырындағы Гүлбаршынның қайынағасына

«иіліп, бүгіліп, қол қусырып, тізесін басып, сәлем беруін», Алпамыстың ақсақалдарға «қырық қадам жетпей, аттан түсіп, қол қусырып, сәлем бергенін» үлгі ете білген.

Қарым-қатынас барысында өзі ренжіткен адамынан «кешірім» сұрай білуге, өзін ренжіткен адамға «кешірімді» болуға, өзіне жақсылық жасаған адамына дер кезінде ризашылық сезімін білдіріп, «рақмет» айта білуге, өзгелердің алдында өзін беделді ұстай білуге үйреткен. Бұл қасиеттерді саналы адамгершіліктің, ішкі мәдениеттің, мінез-құлық әдебінің көрсеткіші деп түсіндірген.

Халық өзара қарым-қатынаста сөз тіркестерін орынды пайдалануды мәдениеттіліктің белгісі деп таныған және оның мейілінше құлаққа жағымды болуын ескерген. Мысалы, ұрып-соқпау дегеннің орнына – жәбірлемеу; бөспе-суайт дегеннің орнына – қосып айту; ұрлық жасамау дегеннің орнына – біреудің ала жібін аттамау; мылжың деудің орнына – сөзуарлау; өлді дегеннің орнына – қайтыс болды, қайтты, келмес сапарға кетті, қаза болды, көз жұмды; көмді деудің орнына – жерлеу, жамбасы жерге тиді деген сөз тіркестерін қолданған. Мұның да бүгінгі жастарды адамгершілікті қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелеуде берері мол.

Қазақ халқында ертеректе келіндердің қайын атасының, қайнысының, қайын сіңлісінің аттарын атамайтын моральдық-этикалық дәстүрлердің бар екендігі де баршаға белгілі. Мысалы, жаңа түскен келін қайнысына, қайын сіңлісіне «Еркем», «Тентегім», «Қоңыр козым», «Сері жігіт», «Тотым», «Арайлым», «Шырайлым» деп ат қойған. Әке мен шеше де отбасында бір-бірінің атын атамай, «әкесі», «шешесі», «көкесі», «отағасы», «анасы» деген сөздерді қолданған. Бұны қазақ отбасында жазылмаған заң түрінде ұрпақтан ұрпаққа, атадан балаға беріліп келе жатқан қарым-қатынас мәдениетінің ерекше бір нәзік көрінісі десе болады. Халықтың үлгі тұтар осындай дәстүрін аңыздан да байқау қиын емес: «Бір келіншектің алты қайнағасы болыпты. Олардың азан шақырып қойған есімі мынадай болса керек: Өзенбай, Қамысбай, Қасқырбай, Қойшыбай, Пышақбай, Қайрақбай. Бірде жас келіншек өзенге су алуға барса, бір қойды қасқыр жейін деп жатқанын көреді де, қасқырды жасқап үркітіп жіберіп, қой арам өлмес үшін хабар беруге үйге асыға жүгіріп келіпті-міс. Сонда келіншек үйдегілерге: «Сарқыраманың арғы жағында, сылдыраманың бергі жағында маңыраманы ұлыма жейін деп жатыр екен, ұлыманы үркітіп жібердім. Енді маңыраманың арам өліп қалатын түрі бар, тезірек қынаманы жанымаға жанып-жанып алып жетіңіздер!» – деген екен [6]. Бұл аңыз, біріншіден, жас келіншектің тапқырлығын көрсетсе (қайнағаларының атын атамай, оларды сарқырама, сылдырама, маңырама, ұлыма, қынама, жанымаға тенеуі), екіншіден, отбасындағы адамдар арасында қалыптасқан моральдық-этикалық талап, ережелерді байқатады.

Жалпы айтқанда әдептілік қоғамдық деңгейдегі сыпайылықтың талаптарын, адамдардың тіршілік әрекетінің нақты жағдайларына ыңғайлана қабылданған мінез-құлық ережелерін көрсетеді. Олар қазақ жерінде рухани мәдениетті қалыптастыруда аса маңызды орын алған. Мәселен, сонау көне дәуірден кейінгі ғасырлар кезеңдерінде әдеп пен әдептілік философиялық шығармалардың, шежірелер мен жырлардың, халық аңыздары мен рухани мәдениеттің басқа туындыларының маңызды құрамды бөлігіне енді. Қазақ жеріндегі әдеп ойларының ерекшелігі тұлғаның мінезін анықтау ретінде руханилығын дәлелдеу, адалдық, батылдық, сыпайылық, батырлық, мағыналы ойлылық және т.б. ішкі адамгершілік қасиеттерін ескеру болып табылады. Тұлғаның осы ішкі қасиеттерін қалыптастыру тәрбиенің тиімді жолдарымен жүзеге асырылып, практикалық істермен, мінез-құлықпен, іс-әрекет нәтижелерімен байланыста болды. Қазақ елінің тарихына рухани тәрбиеші, ағартушы, моральдық қорғаушы ретінде енген патшалар, ғұлама ойшылдар, би-шешендер, ағартушы-ғалымдар, ірі саясаткерлер, қолбасшылар және т.б. аз емес. Олар қоғамда рухани-адамгершілікті көзқарасты бекітіп, қалыптастыруда көп еңбек сіңірді.

Осының бәрі әдептіліктің, тұлға мінез-құлқының сыртқы көрінісі ретінде әрдайым оның рухани дүниесінің ішкі моральдық мазмұнымен байланыста болатынын дәлелдейді. Сыртқы мәдениет ішкі мәдениеттен ешқашан ажырамайды, егер олардың арасында үзіліс болған жағдайда, ол қандай да бір іс-әрекеттің аясында көрініс алмасын, тұлғаның рухани тұрғыда толық жетілмегенін білдіреді, бұл ерте ме кеш пе оның басқа адамдармен қарым-қатынасында көрініс алады. Ал егер адамның ішкі қасиеттері оның рухани бейнесі

мазмұнында жетекші роль атқарса, онда әдеп ережесіне негізделген мінез-құлық эстетикасына да немқұрайлы қарауға болмайды.

Халық бұл мәселені де байыппен қабылдаған. Баланың сыртқы және ішкі мәдениетін үйлесімділікте қалыптастыруда «сана-сезімдік дәстүрлердің» мүмкіндіктерін тиімді пайдаланған. Солар арқылы халықтың ауыз әдебиеті үлгілерінде, салт-дәстүрлерінде, өнер және т.б. туындыларында орныққан рухани мәдениетінің өзіндік ерекшеліктерімен, өмірімен, тәрбиедегі талап-тілектерімен таныстырған, оларды күнделікті өмірде саналы пайдалана білуге, басқа ұлт өкілдеріне мақтаньш сезіммен таныстыра білуге үйреткен, ұлт мәдениетінің озық дәстүрлерін көздің қарашығындай сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізе білуге дағдыландырған.

Халықтың ойы, арман-мүддесі, үміті, мінезі, талабы, өткендегі тарихы ана тілінде, сөзінде көрініс алады, бүгінгісі де, болашағы да соған негізделеді деген сеніммен әсіресе ана тілін, сөз өнерін жоғары бағалаған. Ана тілінің көмегімен балаға халықтың ой-санасынан, таным-сезімінен, тыныс-тіршілігінен, халық рухынан түсінік беріп, ана тілін сүйуге, ана тілінде сөйлеуге айтайын деген ойын логикалық жүйеде жеткізуге, ана тілінің құдіретті күшін сезінуге үйреткен. Сөзден күшті қару жоқ, «Сөз тас жарады, тас жармаса, бас жарады», «Ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле», «Білімдінің сөзі жібектей, білімсіздің сөзі білектей», «Сөз тапқанға қолға жоқ» – деп, айтылар ойдың мағыналы, қысқа да нұсқа болуына аса мән берген. Жас жеткіншектерден сөз мәдениетін меңгеруді, оған жауапкершілікпен қарауды, әсерлі де орынды сөйлеуді талап еткен. Сөйлеу мәдениеті адамның ой-санасын, білім деңгейін, рухани көзқарасын көрсететінін, адамның адами моральдық-этикалық деңгейі соған қарап бағаланатынын ескертуден жалықпаған.

Халықтың табиғи шұрайлы тілі, сөйлеу мәдениеті, сөзге, ана тіліне деген көзқарасы бүкіл ауыз әдебиетінде көрініс тапқан. Олардың қайсыбірінен болмасын қазақ тілінің байлығы, көркемділігі мен бейнелілігі, әуезділігі мен тәрбиелік мәні айқын танылады. Оны кезінде, қазақ тілінің тазалығына тәнті болған В.В. Радловтың: «Қазақтардың тілі – исламның бүлдірушілік әсеріне ұшырамай, түпкі таза түрін – түркілік сипатын сақтап қалған тіл... Қазақ тілінің осы тазалығы мен табиғилылығы, сондай-ақ таралғандығы бұл тілдегі мұраларды менің көбірек жинап, оған әдебиет нұсқауларынан құрастырған жинақтардың толық бір томын арнауыма себеп болды. Оның үстіне қазақтың басқа бауырластарына қарағанда сөзге тапқырлығы мен шешендігі де маған әсер етті... тіпті еш сауаты жоқ қазақ өз тілінің қуатын таныту жөнінен біз Европада жолықтырып жүрген француз және орыстардан кем түспейді. Егер олар әңгіме айта қалса, сөздері тартымды, жанға жайлы болып келеді... Қазақтардың ақыл-ой қабілетінің зор екеніне барған сайын көзім жете түсуде. Қандай әсем сөйлейді. Айтқысы келгенінің бәрін тез түсіндіріп, қарсыласының сөзіне де шебер тойтарыс бере біледі. Тіпті балаларының ақыл-есі де тез жетіледі» – деген сөзінен байқау қиын емес [7].

В. Радловтың бұл сөзінде үлкен шындық жатыр. Қазақ халқы сөз өнерінің сұлулығынан халықтың, тіпті сол сөзді сөйлеп тұрған адамның жан сұлулығы көрінеді деген оймен, бала бойына осы қасиетті ертегі, аңыз-әңгімелердің көмегімен ерте бастан сіңірісті ете білген. Халықтың осы тілге деген құрмет-талабын В.В. Радлов өзінің жинаған ертегілерінде асқан шеберлікпен сипаттаған.

Халықтың сана-сезімдік дәстүрлері сондай-ақ халықтың рухани танымында, наным-сенімдерінде, рәсімдерінде, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерінде жан-жақты көрініс алады.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең, –

деп ұлы Абай айтқандай, қазақ салтында адам баласы, шілдеhana әнінен жоқтау жырына дейін ұласқан қамшының сабындай тіршілігінде өзіне тиесілі сый-сияпаты мен тауқыметі, қуанышы мен қайғысы бар ғұмыр иесі ретінде сипатталады. Адам өмірінің әр кезеңдері ырым-салттар, жол-жоралғылармен, қызығы мол той-думандармен атап өтіледі. Оларды былайша топтастыруға болады: бала қуанышына қатысты тойлар мен жиындар, үйлену тойы, жерлеу салты, діни рәсімдер, діни мейрамдар, маусымдық той-мерекелер.

Қазақ балаларының ерте жастан халықтың осындай әдет-ғұрып салт-дәстүрлерінің куәсі болып, олармен біте қайнасып өсуі, елінің тарихын сипаттайтын терең ойлы аңыз-әңгімелерін, халықтың ақындық-жыршылық өнерін, жүрек қылын тербетіп, тебіrentетін әңкүйлерін эмоционалдық сезіммен қабылдап, саналы ой елегінен өткізуі, оларды ана тілін құрмет тұтып, халықтың рухани мәдениетін аялап сақтауға машықтандырды. Дарынды деген жастарға ата-мұра дәстүрін жинап, зерттеуге жол ашты. Бұл тұрғыда қазақ халқының басқа халықтармен мәдени достық қарым-қатынаста болуы да үлкен әсерін тигізді. Мәдени қарым-қатынас қазақ халқының болашағына үлгі боларлықтай Шоқан, Ыбырай, Абай сынды ғұламаларды дүниеге әкелді.

Мәселен, кадет корпусын бітірген Шоқан шығыс және еуропалық білімді меңгерді, жоғары білімді оқытушылардан (Н.Гонсевский, И.В.Ждан-Пушкин, В. П.Лободовский, Н.Ф.Костылецкий) дәріс алды, атақты ғалым Г.Н.Потанинмен, жазушы Ф.М.Достоевскиймен, ғалым-саяхатшы П.П. Семенов-Тян-Шанскиймен достық қарым-қатынаста болды, олармен бірге өз халқының мәдени мұраларын жинап, географиялық ерекшеліктерін зерттеумен бірге, басқа халықтардың да (орыс, қытай, ұйғыр, қырғыз және т.б.) мәдени, тарихи дәстүрлерін меңгерді. Зерттеулерін орыс тіліне аударып басқа ұлт өкілдеріне танымал етті. Ыбырай Алтынсарин да өз халқының рухани мұрасын жоғары бағалап, мектеп тәжірибесіне ендірді. Басқа халықтардың мәдени дәстүрлерінің рухани адамгершілікті қалыптастырудағы мәнін де жақсы түсінді, өзінің «Қазақ хрестоматиясына» орыс классиктері (И.Крылов, Л.Н.Толстой және т.б.) еңбектерінің балалар әдебиетіне тән ерекшеліктерін ұтымды енгізе білді. Бұл еңбегін жазуда К.Д.Ушинскийдің, Л.Н. Толстойдың, И.И. Паульсон мен Н.А. Корфтың идеяларын негізге алды.

Ұлы Абай болса, Шығыс классик ақындарының (Фирдоуси, Низами, Шейх Сағди, Хожа Хафиз, Науаи, Физули, Бабыр) шығармаларын жетік білді, араб, иран, шағатай тілдерін меңгерді. Орыс классиктері А.С.Пушкин, М.Лермонтов, М.Салтыков-Щедрин, Л.Н. Толстойдың шығармаларын оқып таныды. А.С.Пушкин, М.Лермонтов, И.Крыловтың шығармаларын қазақ тіліне аударып қана қоймай, бірқатарына ән де шығарды.

Абай бұл халықтардың тілін, мәдениетін меңгере отырып, оны асқан шеберлікпен пайдалану арқылы қазақтың көркем әдебиеті тілін жаңа лексикалық-семантикалық мазмұнмен, халықтың тілі мен поэзиясының стилизациясын жаңа тәсілдермен, жаңа сөз тіркесі түрлерімен байытты. Бір сөзбен айтқанда, қазақ халқының көркем әдебиетін басқа халықтардың озық мәдени дәстүрлерімен ұштастырды.

Қазақтың мәдени дәстүрлерінен басқа ұлттың зерттеушілері де өздеріне жақын ұқсастықты көре білді. Мысалы, кезінде И. Рыбаков: «...қазақ музыкасын зерттеу орыс музыкасына ағартушылық ықпал жасай алады және данышпан А.П. Бородин өзінің «Князь Игорь» операсында біздің Шығыс бұратана халықтарымыздың музыка ерекшелігін көп ретте таңғажайып шеберлікпен дөп басқан» деген пікір айтса, кейініректе оның пікірін Б.Г. Ерзакович те қуаттаған [8]. Ол «Князь Игорь» операсындағы қыпшақ қосынының кейбір көріністері қазақ халық әндерімен жақын тақырыптық байланыста екенін жеткізе жазды.

Қазақ халқының жоғарыда аталған моральдық-этикалық дәстүрлерді (ар-намыс, абыройлық, мінез-құлықтық, сана-сезімдік дәстүрлер) адамгершілік тәрбиеде тиімді жүзеге асыруы әрине педагогикалық талаптарды орынды пайдалануына байланысты. Атап айтсақ, тәрбие үдерісінде нақты заңдылықтарды (моральдық-этикалық дәстүрлер арқылы адамгершілікке тәрбиелеу қоғамның талабынан туындайды; моральдық-этикалық дәстүрлердің адамгершілікке тәрбиелеу міндеттері өзара байланысты; моральдық-этикалық дәстүрлерге адамгершілік көзқарастың дұрыс қалыптасуы кіші ортаға және өзін-өзі тәрбиелеуге байланысты; моральдық-этикалық дәстүрлерге негізделген адамгершілік тәрбиесі жеткіншектердің жас және дара ерекшеліктеріне тәуелді; моральдық-этикалық дәстүрлерге ынта-ықыласты арттыру күнделікті іс-әрекетте қолданған тәсілдердің тиімділігіне байланысты және т.б.) және оңтайлы принциптерді, соның ішінде табиғилық принципін (баланың мінез-құлқын, сана-сезімін, моральдық ұстанымын, ұстамдылығын, дене күштерін табиғат заңдылықтарына сәйкестендіре отырып дамытуды көздейді); бірізділік принципін (моральдық-этикалық дәстүрлерге негізделген адамгершілік тәрбиені баланың жас кезеңдеріне қарай жүзеге асыруды көздейді); ұждандылық принципін (мінез-

құлық пәктігі мен жан дүниесінің пәктігін, яғни рухани пәктік пен ұждандылықты үйлесімділікте жүзеге асыруды мақсат тұтады), қадағалау принципін (баланың сана-сезіміндегі, мінез-құлқындағы өзгерістерді бақылайды, әр нәрсеге орынсыз еліктемеуін, әдептілік пен ұстамдылық көрсетуін, ақыл-кеңеске зейін қоюын қадағалайды) негізге алған.

Балалар мен жастардың ар-намыс пен абыройға деген көзқарасын, мінез-құлық мәдениетін, танымдық сана-сезімін қалыптастыруда халық тәжірибеде көрініс алған қағидаларды тірек еткен (ар-намыс пен абыройға, мінез-құлыққа қойылатын талаптарды бала жастан меңгерту; моральдық-этикалық мәдениетін дамытып, сана-сезімін жетілдіруде дидактикалық талаптарды ескеру (қарапайымнан күрделіге, жеңілден ауырға, жалпыдан жекеге қарай және т.б.), мінез-құлық дағдыларын ескеру; ар-намыс пен абыройға қатысты құндылықтарды бағалай білуге бейімдеу; ұлттық құндылықтарды саналы түрде қабылдауға бағдарлау және т.б.). Әдіс-тәсілдер мен амал-жолдарды (қайырымды, ілтипатты қатынас жасау, ақыл-кеңес беру, моральдық қолдау, үлгі көрсету, сенім арту, ескерту, талап ету, мақтау, біреудің өнегелі ісін үлгі ету, жазғыру, тұспалдап айту және т.б.) ұтымды пайдаланған. Солардың ішінде моральдық қолдау, талап ету, біреудің өнегелі ісін үлгі ету әдістерін күнделікті іс-әрекетте пайдалану арқылы баланың моральдық-этикалық түсінігіне, тәртібіне қажетті дағдыларды қалыптастырған.

Балалардың өзін-өзі тәрбиелеу мәселесінің де осы заңдылықтар мен принциптерге, қағидалар мен әдіс-тәсілдерге негізделуін қадағалаған. Еңбек әрекеттері барысында жүзеге асырылатын өзін-өзі тәрбиелеу мәселесіне көңіл бөлген. Баланың өзін-өзі тәрбиелеудегі талпынысын қолдап, жақсы болжамдарының орындалуына көмектескен.

Демек, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келген қазақ халқының моральдық-этикалық дәстүрлері тәрбиенің өзіне тән нақты бір жүйесі болғанын, ұрпақтардың бұл дәстүрлерде өз ұлтының дүниетанымын, бет-бейнесін, әдеп, мінез-құлық ережелерін, болашаққа деген сенімін сақтай білгенін көрсетеді. Оның бүгінгі жаңа заман ұрпақтарының адамгершілікті моральдық-этикалық көзқарасын, моральдық-этикалық мәдениетін, моральдық мінез-құлық мен танымдық санасын қалыптастыруда да берері мол.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Шешендік жырлар. //Құрастырған: І. Есхожин. – Алматы. – 1993. – 63 - б.
2. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы. – 1975. – 51-52 – бб.
3. Яссауи А. Диуани хикмет. – Алматы. – 1993. – 40 – б.
4. Құнанбаев А. Шығармалардың бір томдық жинағы. – Алматы. – 1961. – 452 – б.
5. Айтматов Ч. Собр.соч.: В 7-ми томах. Т.2. - 1998. – 127 - б.
6. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы. – 1996. – 69 б.
7. Радлов В.В. Образцы народной литературы северных тюркских племен. Т.5. – СПб. – 1885. – С. 8–10.
8. Ермакович Б.Г. Песенная культура казахского народа. - Алма-Ата. – 1966. – 379 с.

УДК 37.018.11(=512.1)

Әтемова Қ.Т., п.ғ.д., доцент

Қ. А. Иассауи атындағы ХҚТУ,

Түркістан қаласы

БҮГІНГІ ОТБАСЫЛЫҚ ТӘРБИЕ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ДАМУЫНА ЖАҒАНДАНУ ҮРДІСІНІҢ ЫҚПАЛЫ

Резюме

В статье рассматривается влияние процесса глобализации на сложившиеся традиции воспитания подрастающего поколения в семье, раскрываются особенности, характеризующие образ жизни современной семьи. Автор приводит статистические данные, свидетельствующие о негативных тенденциях в укладе семьи, в семейных взаимоотношениях, как следствия процессов глобализации и социализации. По мнению

автора, нивелирование сложившейся ситуации требует учета традиционного стиля и уклада семейного воспитания, народного опыта воспитания в семье, которые раскрыты в трудах казахских мыслителей, философов и педагогов-просветителей.

Abstract

The article examines the impact of globalization on the established traditions of education of the younger generation in the family, describes the peculiarities that characterize the lifestyle of the modern family. The author cites statistics showing negative trends in the way of family, family relationships, as a consequence of globalization and socialization. According to the author, the leveling of the situation requires consideration of the traditional style and way of family education, people's experience of education in the family, which are disclosed in the works of Kazakh thinkers, philosophers and teachers of the enlightenment.

Өзекті сөздер: отбасы, отбасы тәрбиесі, тәрбие дәстүрлері, отбасылық қатынас, жаһандану үдерісі, эгоитарлық үдеріс, ұрпақтар сабақтастығы, этномәди рухани жалғастық.

Салауатты да татулығы жарасқан отбасыларында өнегелі ұрпақтың өсетіні айқын. Оларды ата-ана өнегесімен қатар ата-аналық парыздар негізінде кемелдендіре түсеміз. Әйтсе де, қоғамда болып жатқан өзгерістер мен келеңсіз құбылыстар тәрбиенің өзегі болған отбасы дәстүрлерінің қалыпты дәстүрден алшақтап, табиғатымызға жат қылықтарға бой алдырғанынан дерек береді.

Бүгінгі қоғамның дамуына сәйкес отбасына деген көзқарастарда өте маңызды өзгерістер орын алды. Нарықтық қатынастың талаптары экономикалық фактордың мәнін күшейте түсті. Бұл ата-аналар мен педагогтардың бүкіл қызметінің тұлғалық - педагогикалық, құндылық-адамгершілік факторына қайта бағдар жасау керектігін туғызды. Қазіргі кезде психологиялық қорғаудың және оңды әсерленушілікті қалыптастырудың қайнар көзі отбасы деген көзқарас бұзылды. Отбасындағы ата-аналар өз балаларының тәрбиесін мектеп міндетіне жүктесе, көпшілік қауым әлеуметтік ортаның ықпалын көлденең тартады. Соған қарамай, әр адамның жеке басының бақытын қамтамасыз ету отбасының міндеті болып саналады және әлеуметтік құндылықтар болып табылатын мақсаттарды жүзеге асыру, жас ұрпақты әлеуметтендіру бұрынғысынша отбасының жауапкершілігінде қала береді.

Педагогикалық зерттеулер бойынша осы заманғы отбасының әлеуметтік, рухани және құндылық ахуалының төмендігі салдарынан адамдар арасындағы адамгершілік қарым - қатынастардағы өзгерістерге байланысты жалғыз басты аналардың, әкесіз, анасыз және тастанды балалардың саны жыл сайын көбейе түскен (жыл сайын 90 мыңнан астам бала тастанды аталады, сонымен қатар бүгінге дейін 5591 бала шетелге сатылған), жастардың отбасылық өмірге жеңіл қарауы немесе отбасын құруға деген ынта-ықыласының төмендігі, асықпауы, тіпті ажырасу фактілерінің көптігі орын алып келеді [1].

Отбасы тәрбиесі, бұл қоғамда өскелең ұрпақты тәрбиелеу институтының бірі ретінде ата-аналардың күнделікті отбасылық-тұрмыстық объективті ықпалымен үйлесетін мақсатқа бағытталған педагогикалық әрекеттері болып табылады. Қоғамның дамуында біз еуропалық бағытты ұстандық. Зайырлы мемлекет болдық деп табиғатымызға тән шығыстық тәрбие дәстүрлерін ұстанудың орнына табиғатымызға жат батыс мәдениетін отбасы тәрбиесінде ту етіп көтердік. Нәтижеде қазақ отбасының бейнесі, тәрбие болмысы түбегейлі өзгерді. Соның нәтижесінде бүгінгі отбасына жаһандану үрдісінің ықпалы ерекше әсерін тигізді. Оларды мынадай бірнеше белгілермен сипаттап көрсетуге болады:

- біріншіден, жас отбасыларының 50-70% ға жуығы ата-аналарынан бөлек жеке тұрғысы келетіндігін айтады. Бұл отбасындағы тәрбиенің ұйымдастырылуына екі жақты ықпал етеді. Біріншіден, жас отау иелері ерте өзбетінше өмір сүруге бейімделсе, екіншіден, отбасындағы ұрпақтар сабақтастығы үзіледі. Отбасындағы ересектер немере қызығынан шектеліп, жас отбасылары бала күтімі мен отбасы өмірін дәстүрлі тұрғыда ұйымдастыру бойынша көмек алудан шектеледі. Шын мәнісінде халқымызда отбасы тәрбиесі ұрпақтар сабақтастығы негізінде жалғасын туып келген. «Қариясы бардың қазынасы бар» деп ұққан

халқымыз ересектер кеңесіне құлақ асып, тәлімдік әрекеттерді ұйымдастырған. Жас отау иелерін отбасылық қарым-қатынас пен бала күтіміне байланысты әртүрлі дәстүрлер мен талаптарға үйретіп отырған. Тіпті болмағанда отбасылық өмірге баулып, кейіннен еншісін беріп бөлек шығарған. Сондай-ақ, қазақ отбасы тәрбиесі бір шаңырақтың астында өмір сүретін бірнеше ұрпақтың өзара ынтымақтастығы негізінде ұйымдастырылатын тамаша ұрпақтар сабақтастығы арқылы жүзеге асырылып отырған. Оған мынадай мысал дәлел: «Өзінің маңдай терімен тапқан еңбек ақысын үшке бөліп отырған бір кісіден оның мән жайын сұрағанда, ол: «бір бөлігін қарызыма берем, ал, екінші бөлігін қарызға берем, үшінші бөлігі ғана өзімдікі» деп жауап беген екен. Бұл мысалдың астарында қазақ халқының тарихи дамуында қалыптасқан өмір салтының көрінісі жатыр. Үш ұрпақтың: «ата- әке - бала» арасындағы қарым- қатынастың біртұтастығы мен тәрбиелік өнеге сабақтастығы арқылы отбасы тәрбиесінің тиімді түрде іске асуы сипатталады.

- бүгінгі отбасына тән тағы бір ерекшелік, отбасыишілік қарым-қатынаста демократиялық және эголитарлық үрдіс белсенді байқалады. Яғни мұндағы қарым-қатынаста ерлі-зайыптылардың, ата-аналар мен балалардың бір-бірінің алдындағы міндеттерінен көрі, автономиялық құқықтары мен бостандығы басым көрінеді. Мұнда дәстүрлі отбасыларына карағанда демократиялық отбасыларындағы ерлі-зайыптылар бір-біріне моральдық-психологиялық тұрғыда талаптарды (өзара түсінісу, көңіл аудару сыйлау, қамқорлық көрсету, қолдау, шыдамдылық таныту секілді) жоғары қояды.

- отбасы дамуының тән тағы бір ерекшелігі ажырасу фактілерінің үйреншікті құбылысқа айналуы. Ұлттық болмысымызға тән тәрбиенің халықтық сипат алуы күшін жойып, қоғамдық пікір бойынша да ажырасу құбылысы проблемадан шығудың бір жолы ретінде қарастырылуымен байқалады. Нәтижеде, жалғыз басты аналар, толық емес отбасылары және т.б. типтері көбейіп барады (жыл сайын үйленуге арыз берушілердің 40 % қайта ажырасады).

Сондай - ақ, некеге тұрмай - ақ, бала табу дәстүрі де бүгінде үйреншікті жағдайға айналып барады. Мұндай жағдай әсіресе қара көз қазақ қыздары арасында басым болып отырғандығы өкінішті - ақ.

- бүгінгі отбасы тәрбиесіне тән тағы бір ерекшелік отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас пен өзара мейірімділіктің жеткіліксіздігі. Ата-аналар күні бойы үйде болмағандықтан, бала тәрбиесі назардан тыс қалады. Ата-аналар мейірімі ақшалай, заттай, материалдық қамтамасыз етумен толықтырылады. Мұндай отбасыларының тәрбиелік мүмкіндігі төмен болады. Осы орайда біз В.А.Сухомлинскийдің «Бала отбасындағы мейірімділіктің аздығынан ғана зардап шекпейді, оның ұшан теңіз молдығынан да зардап шегеді» деген қағидасын естен шығармауымыз керек [2]. Себебі, мейірімділікті аз көрген бала жасық, тұйық, ұяң, өзіне сенімсіз және т.б. болып өссе, мейірімділікті молынан көрген бала жалқау, өзімшіл, тақаппар және т.б. болып өседі.

Бүгінгі отбасы жағдайында бала тәрбиесін ұйымдастыру ата-аналардың көптеген ғылым саласынан білімді де қабілетті болуын керек етеді. Ата-аналардың дені отбасын асыру мен олардың қажетін қанағаттандырумен уақыттарын өткізуде. Ал бала тәрбиесі назардан тыс немесе өзге адамның қолында болып отыр. Олай дейтін себебіміз, бүгінгі күні әрбір үйде демесек те, бес отбасының бірінде бала күтуші жалданып жұмыс істейді. Ата-бабаларымыздың ұлағатты өсиеттерін еске алатын болсақ, бұл табиғатымызға, қала берсе тәрбиемізге жат дәстүр дер едік. Түріктің ұлы ғұламасы Ж.Баласағұн, әрбір ата-ана баласын өзге жерде емес, баласын өз үйінде тәрбиелеуі тиіс деп атап көрсеткен болатын[3]. Себебі, елден ерте кеткен бала отбасы мен туыстарына суық болып қалыптасады деп түйеді. Бізде бүгінгі күні бала өз отбасында тәрбиеленгенімен бөтен адамның тәрбиесі мен мейірімін алып өседі.

Мұндай ерекшеліктер отбасы міндеттерінің толық қанды орындалмауына алып келді. Нәтижеде тәрбие тиімділігі төмендеп, қоғамда жасөспірімдер арасында келеңсіз жағдайлар кеңінен орын алатын болды. Оған дәлел бүгінгі статистикалық мәліметтердің көрсеткіштері. Атап айтқанда, бүгінде Республика көлемінде 7530 кәмелетке толмаған бала қаңғыбас атанып, үйінен кетіп қалған, 1403 бала ата-ана қамқорлығынан айрылған, 312 бала қылмыстық істер жасауға бейім болғандықтан соттың шешімімен арнайы тәрбие мекемелеріне тәрбиеленуде. Ол аз болғандай өз өзіне қол жұмсау көрсеткіші бойынша да біз

дүние жүзі бойынша үшінші орында тұрмыз. Мұндай жағдай әсіресе мектеп жасындағы балалар арасында басым болып отыр. Мысалы, бір ғана Оңтүстік Қазақстан облысының өзінде 2010 жылдың ішінде 10 бала өмірден озған [4].

Мұндай келеңсіз көрсеткіштердің орын алуы ұлт болашағын алаңдатып отырған проблема ретінде мемлекеттік тұрғыда қолға алынып, нақты тәрбиелік шараларды енгізуді керек етеді. Өйткені, тарихымызда бұрын сонды болып көрмеген мұндай келеңсіз жағдайлар қоғамымыз ілгері басқан сайын өркениеттің, ғаламдық тәрбиенің бір көрінісі ретінде етек алып барады. Бұл келеңсіз жағдайлардың пайда болуы, *біріншіден*, табиғатымызға жат батыс мәдениетінің жастарға теріс ықпал етуі болса, *екіншіден*, жастарды отбасылық өмірге дайындаудың жеткіліксіздігі.

Шындығында да жастарды болашақ отбасы өміріне мектепте, университет қабырғасында арнайы дайындықтан өткізу іске асырылмайды. Тәжірибеде жастар болашақ отбасылық өмір туралы ақпарат алуға мұқтаж және өте қызығушылығы жоғары. Өкінішке орай біз маман даярлауға аса үлкен мән береміз және барлық инновациялық технологияларды пайдалануға тырысамыз, бірақ олардың отбасы өмірін ұйымдастыруға қаншалықты қабілетті болып шығуына мән бермейміз. Сондықтан, университет қабырғасында маман даярлағанда оларды жан-жақты қалыптастыру үшін тәрбие кешенді ұйымдастырылғаны жөн деп білеміз. Ол үшін оқу жоспарының таңдау компонентіне отбасы педагогикасы пәнін ендіру қажет. Сонда ғана олар ертең мектепке барғанда ата-аналармен жұмыс жүргізуге қабілетті болады. Ал педагогикалық емес бағыттағы мамандықтағы студенттер өз балаларын тәрбиелеу мен отбасы өмірін ұйымдастыруда қажетті ақпараттар алып, сауатын жетілдіріп шығады.

Сондықтан да, халқымызға тән отбасы тәрбиесінің дәстүрлерін жаһандану жағдайында да тәрбие өзегі етіп алып, нарық талаптарын ұлттық құндылықтарымызбен сабақтастыра ұйымдастыру маңызды. Қашанда ата-бабалар өсиеті мен тәрбие тәжірибелерін есте ұстаған жөн.

Осы тұста Абайдан кейінгі оның ізбасары М.О.Әуезов мәдениеттің әрбірі қолұстаса, ілесе дамуы үшін әрбір ұрпақ өмір табалдырығынан аттағанда бұрынғы ұрпақтардың тәжірибесіне сүйенуі қажет екендігін айта отырып, «Бұл адамның есіне эстафетаны еріксіз еске түсіреді, бірақ бұл ерекше эстафета, өйткені, ондағы өнердің әрбір жаңа кезеңі өзіне жаңаны қабылдап, сол арқылы байып, дамып отырады», - деген болатын [5]. Бұл дәстүр мен жаңашылдықты бір-біріне қарама-қарсы қою мүлдем болмайтынын көрсетеді. Өйткені, жаңашылдық бұрынғының ескі деген түсініктен барды жою емес, сонымен бірге, дәстүрді сақтау деген бір орында ілгерілемей қалу да емес екенін ескертіп, дәстүр мен жаңалықтың диалектикалық байланыста екенін дәлелдейді.

Өйткені, ұрпақтардың байланысы үзілетін болса, қоғам бүлінеді. Осы тұста М.О.Әуезов «Мәдениеттің әрбірі қолұстаса, ілесе дамуы керек. Өткендегіге менсінбей қарау қашан да болсын орасан зор шығындарға әкеліп соқтырады. Әрбір ұрпақ өмір табалдырығынан аттағанда бұрынғы ұрпақтардың тәжірибесіне сүйенеді», - дейді [6]. Мұндай жалғастық рухани этномәдениетіміздің барлық саласына: білім, тәлім - тәрбие, таным - тағылым және тағы басқалар тән.

Осындай қасиетті ата-бабаларымыздың құнды педагогикалық мұраларын өскелең ұрпақ тәрбиесінде пайдалануда қазіргі отбасы өз деңгейінде қызметін атқара алмай отыр. Қоғамдық отбасылық қатынастардың жалпы бағытын айқындау мен үйлестіру тек әлеуметтік - экономикалық емес, ең алдымен үлкен маңызы бар психологиялық-педагогикалық проблема болып отыр, өйткені, жасөспірім ұрпақтың ізгілік-адамгершілік денсаулығы бүкіл қоғамның құндылығы.

Жоғарыда қарастырылған мәліметтерге жүгіне отырып ойымызды тұжырымдасақ, қазақтың біртуар перзенті М.О.Әуезовтың «Ел болам десең, бесігіңді түзе!» [7] деп айтқанындай әрбір дүниеге келген бала тағдырын мемлекеттік деңгейде отбасылық тәрбие жағдайында іске асыруды ойластыруымыз керек. Ол үшін қазақ отбасы тәрбиесін дәстүрлі ұлттық тұрғыда ұйымдастыруды қамтамасыз ететін «мектеп – отбасы – кәсіби білім беру мекемелері» арасындағы кешенді бірлікті сақтай отырып, отбасылық тәрбие жұмысын жүйелі жүргізу қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жағда Бабалық. Біздің тәрбиеміз жөргегінен бұзылып жатыр. //Қазақ әдебиеті, 2004. – 4 - б.
2. Сухомлинский А.В. Балаға жүрек жылуы. Шығармалар толық жинағы – Алматы. - 1987. – 476 - б.
3. Баласағұн Жүсіп. Құтадғу білік /баспаға дайындаған Әбжан Құрышжанұлы. - Түркістан: Тұран. - 2004. –555 -б.
4. Қазақстан Республикасының статистикалық жылынамалығы. – Астана. – 2011. – 480 - б.
5. Әуезов М.О. Дәстүр және жаңашылдық диалектикасы //Ақиқат. – 1996. 1 қаңтар.
6. Әуезов М. Мысли разных лет. – Алматы. – 1965. – б.-18.
7. Әуезов М. Адамдық негізі – әйел. 20-томдық шығармалар жинағы. - Алматы: Жазушы. – 1984. –Т.15. - 47-51 – бб.

УДК 37.017.924

Кошербаева А. Н., д.п.н.
профессор, КазНПУ им. Абая,
г. Алматы

ИНСТИТУТ ГЕРОНТОКРАТИИ «ЖЕТІ АТА» КАК ОСНОВА ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Түйін

Қазіргі таңдағы әлеуметтік мәселелердің бірі – тастанды балалардың тағдыры болып табылады. Өкінішке орай, жылдан-жылға психологиялық, педагогикалық, этникалық проблемаларды туындататын өзекті мәселелер арта түсуде. Бұл тұрғыда тарихи шолу «Жеті ата» геронтократия институтына жүгінуге және оның сонау адамзат пайда болғаннан бергі құдіретті күшін баса көрсетуге мүмкіндік береді

Abstract

One of the social problems of our time is the fate of abandoned children. Unfortunately, acute subjects grows from year to year, naturally giving rise to psychological, educational, ethnic problems. Historical background in this plan gives you access to the institution of gerontocracy "Zheti ata", to emphasize its strength and power in itself since the existence of mankind. The primary responsibility in the upbringing and education of children on the basis of Zheti ata given to parents and society as a result of which formed a single mind of the nation as a single family, which includes a living not only living today, but all who remained in the memory through many generations.

Ключевые слова: *геронтократия, нравственные ценности, проблема этногенеза, патриотическое воспитание, жеті ата, традиции и обычаи, проблема нравственности, единый разум нации.*

Одной из социальных проблем современности является судьба брошенных детей. К сожалению, острая тематика растет из года в год, закономерно порождая психологические, педагогические, этнические проблемы. Безусловно, она заявляла о себе со времен существования человечества. Однако на разных исторических этапах возникали своеобразные воспитательные институты как феноменальные явления своей эпохи. Исторический экскурс в этом плане позволяет обратиться к некогда прочно существовавшему институту геронтократии «Жеті ата», подчеркнуть его силу и мощь. В древней кочевой цивилизации это был институт аксакалов, на котором базировалась патриархальная семья. Державшийся на абсолютном авторитете старшего поколения, институт выступал «хранителем и транслятором духовно – нравственных ценностей, имел огромное значение для прочности национального сознания». Однако «двадцатое столетие просто не оставило никакой сферы для применения этого эффективного для традиционной Степи регулирования общественных отношений». Причин здесь много. Достаточно назвать процессы урбанизации и демографии. Позитивная роль верности духам предков, именуемая институтом «Жеті ата», многократно декларируется ве-

ликим тюркским мыслителем Юсуфом Баласагуни в поэме «Кутадгу билиг». Из уст его героев мы слышим такие понятия как «род», «родовитый», «отцовское племя» и многие другие, ясно отображающие педагогические аспекты востребованного родового института в далеком прошлом. С позиций современного видения о нем обстоятельно написано в книге Главы нашего государства Н.Назарбаева «В потоке истории».

В поэме «Кутадгу билиг» среди многочисленных аргументов, по которым главное действующее лицо Элик Кюнтогды приглашает Огдюльмиша, сына визира Айтолды, занять место своего отца высказывается такой: *«Умрет родовитый – останется род. Что в землю посеяно, то и соберешь. Рожденный отцом на отца и похож! И сын Айтолды – не отцовское ль семя, - отца заместит подойдет ему время»*. Кюнтогды называет три момента, согласно которым Огдюльмиш может «восполнить потерю». Это принцип родовитости человека; это метафорический образ плода, возвращенного семени. Это наследственная программа, закладываемая в человека. В этих мыслях сосредоточена педагогическая закономерность о факторах развития личности: биологическом и социальном [1].

Наиболее значительным инструментом сохранения и передачи традиций для казахов, - пишет Нурсултан Абишевич, - являлся род. Это относится ко всему тюркскому народу, откуда берет свои корни казахский народ. Отец, имеющий прочные родовые традиции, передавал их детям. На этих традициях базировалось все воспитание, выполнение и соблюдение их составляло смысл жизни. «Традиции рода являются наиболее устойчивыми в сознании человека, так как сам уклад жизни не позволял ему жить иначе, как в коллективе, сообществе. Отсюда та поразительная живучесть обычаев и обрядов, норм и предписаний рода, сохранившихся по сей день». Таким образом, «знание своего рода, племени, своих предков в семи поколениях являлось для каждого казаха обязательным условием осознания своей родовой идентичности, а через это и передачи традиций своего народа». Какова была роль патриархальной семьи в структуре рода? «Истинная семья из нескольких людей являлась в то же время единым телом, единым организмом. Разные его части жили и пульсировали в полной физической, психологической, нравственной взаимосвязи. Такая классическая модель семьи являлась естественной основой исторического сложения и более объемных органических сообществ – семей, кланов, родов, племени, совокупности племен, жузов; главное здесь то, что один человек – член семьи не воспринимался как отдельная единица, как неповторимый индивидуум. Он всегда был лишь одной из живых частей единого сообщества любого уровня – семьи, рода, племени, жуза или народа» [2, 3].

В связи с этой уникальной особенностью взаимоотношений людей вспоминаются заметки известного киргизского писателя Чингиза Айтматова: «У нас в аиле, - пишет он, - считалось не переменным долгом знать своих предков до седьмого колена. Старики на этот счет строги. Обычно они испытывали мальчишек: «Ну как, батыр, скажи, из какого ты рода, кто отец твоего отца? А его? А какой он был человек, чем занимался, что говорят люди о нем?». И если окажется, что мальчик не знает свою родословную, то нарекания дойдут до ушей его родителей: «Что, мол, это за отец без роду, без племени?» Куда смотрит, как может расти человек, не зная своих предков и т.п. Здесь есть свой смысл преемственности поколений и взаимной моральной ответственности в роду. Быть может, кто-нибудь обратил внимание: в повести «Белый пароход» я попытался сказать об этом устами мальчика – когда он разговаривает с приезжим шофером», - заключает Ч.Айтматов. Уникальным методом, воспитания, расширяющего знание истории своего племени, обогащали старейшины рода совокупный разум нации. В казахском народе, «действуя по принципу «Жеті ата», потомки знали не только перечень своих дедов, но и узнавали об их выдающихся делах, характере и даже физическом облике. В результате формировался единый разум нации как единой семьи, в которую как живые входят не только ныне живущие, но и все, кто сохранился в памяти через много поколений. Такой разум народа в каждом рядовом степняке зримо представлял историю, пропуская ее через свое сердце» [4].

Исторические вехи нашей государственности отмечены многими событиями, за которыми стоят имена легендарных предков. Многие из них вели длительную борьбу за сохранение нации, казахской земли от натиска внешних соседей. Подборка портретов составит не одну галерею картин из предыстории и истории Великих кочевников. И вполне значимо, что

в числе известных имен – батыров Богенбая, Кабанбая, Наурызбая, Тайлака, Санырака, Малайсары, Есета есть и Карасай батыр. В одном из своих интервью, Президент страны отмечает: «...У меня в седьмом колене есть великий предок – Карасай батыр. Он совершил много подвигов в 1640-1680 годах. Это было время жунгарского нашествия. Ему пришлось возглавить войско всех казахов. Карасай батыр прославился тем, что впервые повел против жунгаров окопную войну... Под его началом 600 воинов в узком месте выдержали натиск армии в 10.000 человек... Они их не пропустили, как триста спартанцев царя Леонида, войско персов...» Остается предположить: закономерность это или случайность? Великий предок главы государства отстаивал независимость своего народа, но только на другом отрезке времени. Подразумеваемый диалог поколений, времени и цивилизаций налицо. Генеалогическая цепь родства отвечает проблемам этногенеза, истории педагогики, мыслится мощным механизмом патриотического воспитания [5].

Для Юсуфа Баласагуни важны главные факторы развития личности. Опираясь на эти знания, в основу решений он ставит наследственную программу. Поэтому ведущие понятия – это *род, родовитость, возвращенное отцовское семя, отцовское место*. В то же время во внимании социальный компонент: *Кто беком воспитан, вспоен и пригрет, главенствовать призван за беком во след*. Мудро размышляет правитель. Им движет чувство веры в силы предков. В этом случае институт «Жеті ата» выступает как «орган передачи веры через многие поколения...из прошлого в будущее...». Такая вера, заданная целой цепью непосредственных предков, является внутренней сущностью человека и существенно расширяет пространство, где он мог искать и находить выход в возникающих жизненных коллизиях.

Солидное место в «Кутадгу билиг» занимает тема семейного воспитания. Причем она разворачивается в структуре родовой связи и системы «отцы-дети». Воспитание личности – одна из наиболее ценных сторон моральных воззрений Юсуфа. По мнению поэта, появление детей – большая радость для всей семьи, без них человеческая жизнь невысказана. А воспитание и образование детей он рассматривал как первостепенную обязанность и родителей и всего общества. Формирование нравственности индивида обусловлено родителями и окружающей средой, - отмечает поэт-мыслитель, подчеркивая идею всеобщей детерминированности в явлениях природы и общества. По Баласагуни, формирование нравственных качеств продуктивнее осуществляется в детском возрасте. Функция родителей заключается в правильном и гармоничном воспитании детей. Успеха можно добиться при условии, если родители добродетельны, ибо дети обладают врожденными нравственными качествами. Велика воспитательная роль примера подражания для подрастающего поколения, поэтому следует брать в воспитатели людей хорошего и правдивого нрава. Он обращает особое внимание на эти принципы домашнего воспитания. Роль воспитателя состоит в том, чтобы привить ребенку добрые привычки. В этой связи следует сослаться на теорию так называемого имитационного поведения, которое настолько властно, что действует помимо сознания, на глубинные слои подсознания. Недаром поэт-мыслитель отмечал, что семейное воспитание – основа основ в формировании морального облика детей, если родители желают вырастить ребенка добродетельным и разумным, то они должны дома систематически заниматься воспитанием: «Если у детей плохое поведение, ребенок здесь ни при чем, виноват отец». Юсуф Баласагуни призывал молодежь быть послушной, уважать старших – это должно стать повседневной привычкой подрастающего поколения. «Тот, кто служит старшим, несомненно, найдет счастье». Эти наставления особенно ярко выражены там, где мыслитель определяет функции взрослых по отношению к молодежи.

Идея добродетельности впитывалась в ребенка с первых осознанных поступков. Поэтому для казахского общества идеалом воспитания были нравственные ценности. Юсуф предназначал родителям: «*Родятся в семье луноликие чада, их дома, не где-нибудь возвращать надо*». Признавая ведущую роль социального фактора, поэт убежден, что ребенка должны окружать достойные люди («кормилицу им подостойнее возьми»). Так как это отразится на дальнейших поступках и действиях. С малолетнего возраста целесообразно давать образование, приучать к этическим нормам.

Список использованной литературы:

1. Юсуф Баласагунский. Благодатное знание / Пер. Иванова. – М.: Наука, 1983. - (Литературные памятники). – 550 с.
2. "Кланы в государствах Центральной Азии: традиции и современность" Круглый стол // Центральная Азия: политика и экономика. - 2000. - № 2. - С. 6-9 (6).
3. Назарбаев Н. В потоке истории. - Алматы: Атамұра, 1999.-296 с.
4. Жомартбаев Т. Плоды детям. - Алма-Ата: Рауан, 1985. - 231 с.
5. Ел қорғаған қазақтың хас батыры Карасай. Карасай Алтынай ұлының туғанына 400 жыл толуына арналған Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – ТарМУ. – 1998. - 64 - б.

УДК371.485

Қалиева К.М., п.ф.к., доцент

Абылай хан атындағы

ҚазХҚЖӘТУ,

Алматы қаласы

ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫНДАҒЫ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ МАЗМҰНЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Резюме

В статье раскрываются проблемы содержания обучения и воспитания в историческом аспекте. Сегодня изучение данной проблемы имеет особую педагогическую значимость.

В статье освещены идеи выдающихся педагогов и просветителей прошлого – Дж. Локка, Ф.Фенелона, Ш.Роллена и других о целях и содержании воспитания и обучения. Важнейшей заслугой вышеназванных авторов является то, что конечную цель воспитания они видели в формировании индивидуальности. В связи, с чем красной линией в их трудах проходит мысль о соответствии содержания образования данной цели.

Abstract

The article considers the problem of content from a historical point. Today the study of this problem is of particular pedagogical value.

This article presents the idea of the outstanding teachers and educators of the past Dzh. Lock, F. Feneland, Sh. Rollen and the others on the objectives and content of education and training.

The important merit of the above – mentioned authors is one ultimate goal of education they have seen in the formation of personality.

The before the red line in their work is the idea of the content of education under this objective.

Өзекті сөздер: оқыту мазмұны, тәрбие, педагогикалық идея, тұлға, тұлғалық қасиеттер, ағартушылық, табиғи нышандар.

Педагогика көне дәуірден бүгінге дейін көпғасырлық тарихи жолдан өтті. Тәлім-тәрбиелік идеялар мен концепциялар қоғам дамуының сұраныстарына жауап бере отыра, педагогиканың ғылыми тұрғыдан қалыптасуына ықпал етті. Осы орайда белгілі бір тарихи даму кезеңіндегі озық педагогикалық идеялардың мазмұнымен тереңірек танысу кезек күттірмейтін мәселе ретінде алға шығады.

Адам мен тәрбие табиғатын гуманистік, демократиялық көзқарастар негізінде қарастыруға ұмтылған жаңа дәуір ойшылдары шығармашылығын осы қатарда атауға болады. Жеткіншек ұрпаққа тәрбие мен білім беру идеясын дамытуда мәселен, ағылшын ағартушысы Джон Локктың алатын орны ерекше. Оның еңбектерінде, әсіресе, «Тәрбие туралы ойлар» деп аталатын педагогикалық трактаты мен «Ақыл- парасатты меңгеру» атты философиялық шығармасында өз дәуірінің алдыңғы қатардағы ұмтылыстары айқын бейнеленді. Локк педагогикаға тікелей қатысы бар сенсуализм мәселесіне ерекше көңіл бөледі. Танымның бастаулары – сезімдер, яғни сезім мүшелері арқасында алынатын әсерлер. Бұл - білімнің күмәндануды тудырмайтын ең ауқымды сатысы. Адамның білімі - қоршаған әлемнің жай

ғана бейнеленуі емес, білім қоры тәжірибені ұғынып қабылдау арқылы жиналады, ал тәжірибе – танымның туындыгері. Мұндай пайымдаулар адамға және оның тәрбиесіне жаңаша қарауға алып келді. Локк туа бітетін адамгершілік қағидаларын теріске шығарады. Адам адамгершілікті немесе адамгершіліксіз болып тумайды, моральдық нормаларды ол өмір сүру барысында иеленеді. Осылайша адам туа күнәһар болуы мүмкін емес, бұл жөніндегі шіркеу күштеп таңаттын, олардың өздері үшін ұнамды болып табылатын пікірлер негізсіз.

«Ақыл-парасатты меңгеру» еңбегінде автор қайырымдылық пен зұлымдық ұғымдарын саралайды. «Қайырымдылық» деп ол қанағаттанушылыққа, сүйінушілікке алып келетін, күйзелу мен түңілуді азайтатын, адамды мерейлендіретін сапаларды атайды, ал «зұлымдық» деп күйзеліс пен түңіліске алып келетін, сүйінуді кемітетін, қандай да бір игіліктен айыратын, жан азабына душар ететін жайттарды атайды. Идеялардың туа пайда болатындығын терістей келе, Локк сонымен бір мезгілде адамға тумыстан тән қабілеттердің кейбір ықпалын мойындайды: *«Біз өмірге кез келген затты дерлік игеруге мүмкіндік беретін қабілеттер мен күштерге ие болып келеміз... Алайда бұл күштерді жаттықтыру ғана бізді білік мен жетілуге алып келеді»*. Педагогтың атап көрсетуінде, тәрбие қарапайым адамды ғана емес, джентельменді қалыптастыруға да қабілетті. Тәрбиенің негізгі мақсаты – ізгілікті тірек тұтушы адамның бақыты, *«ізгілік, тікелей мағынасында алғанда, тәрбиенің ең биік мұраты және қиындықпен қол жеткізетін мақсаты»*. Ол тек тәрбиешінің ақыл-кеңестері мен әңгіме-сұхбаттарының ықпалымен ғана пайда болмайды, сондай-ақ *«бүкіл еңбек пен бүкіл тәрбие өнері жанды ізгілікпен қаруландыруға бағытталуы қажет және ол жас адам оны үйлесімділікпен жақсы көргенге дейін жалғасқаны жөн, сонда ол одан өз келешек даңқын көреді және қанағаттанушылық сезіміне бөленеді»*. Ізгілікке тәрбиелеу жеке бақытқа қол жеткізуге мүмкіндік береді және бұған басқалардың кедергі келтіруіне жол бермейді. Осылайша Локк тәрбиенің мақсатын жер бетіндегі аса маңызды істермен, ең ізгі мұраттармен байланыстырды, адамның бақытын оның өмірдегі өрелі мақсаты ретінде анықтады. Дене арқылы сезілетін жағымсыздықтар, қате және жалған пікірлер бұл мақсатқа жетуге кедергі келтіретін бөгеттер болып табылады. Сондықтан педагогтың ең бірінші міндеті тәрбиеленушіні ақылмен ойлап, парасатпен пайымдап, өміріне қажетті тұжырымдар жасай алуға, сондай-ақ мықты денсаулықты болуға ұмтылысын баптау болып табылады.

Ағартушылық идеялардың аса кең қанат жайған орталықтарының бірі Франция болды. Француз педагогикасындағы бұл қозғалыстың негізін салушылар ғылыми білім мен ақыл-ой тәрбиесінің қажеттілігін бірбеткей табандылықпен жақтады. Педагогикалық «Телемак» романы мен «Бойжеткендерді тәрбиелеу» трактатында Франсуа Фенелон (1651-1715) тәрбиедегі өктемдікті сынға алды, баланың табиғи һәм еркін дамуын қамтамасыз ету қажеттілігін алға тартты. Ол сондай-ақ жаңа дәуір педагогтары арасында алғашқылардың бірі болып әйелдерге білім беру хақында жүйелі ой-пікірлер білдірді. Фенелонның атап көрсетуінде, әйелдерге қандай да бір білім беріп қою жеткіліксіз, бала тәрбиесіне қамқорлық жүктелетіндіктен оларды адамгершілік тұрғысынан болашақ ана ретінде қалыптастыру аса маңызды.

Француз Ағартушылығының келесі жарқын өкілі - Шарль Роллен (1661-1741). Білім беру ісінде жинақталған оң тәжірибелер қорытылған Роллен шығармашылығы жаңа дәуір педагогикасы туралы құнды деректер көзі болып табылады. 1728 жылы жазылған «Білім беру туралы трактатта» сол кездегі оқыту мен тәрбие нормалары жинақты жүйеленген. Автор 6-7 жасқа дейін балаларды бірге тәрбиелеп, одан соң қыз балаларға арналған өзіндік сабақтар бағдарламасын ұсыну қажет деп есептейді. Оқыту бағдарламасындағы ана тілінің алатын орнына ерекше көңіл бөлу қажеттігін ескертеді. Колледжде француз тілі және әдебиетімен танысуды жалғастырып, сонымен қатар антикалық әдебиеттер мен тілдерді, жаратылыстану мен математика бастамаларын оқып-үйренуге кеңес береді. Бастауыш оқыту бағдарламасына табиғатты бақылау, қарапайым заттармен (қағаз, нан, пышақ және т.б.) танысу – “физика” сабағының әліппесі енгізілді. Ролленнің пікірінше, колледж түлегі «әрекет етуге қабілеттілікті» игеруге тиіс. Сонымен қатар ол ұлы рухты адамдардың өмірбаянынан үлгі-өнегелер келтіріп, моральдық әңгімелер жүргізуге ерекше мән берді.

Орта ғасыр идеяларымен және оның тәрбие мен білім беру институттарымен күресте Шарль Луи Монтескьенің (1689-1755) «Заңдар рухы жайында» (1748) еңбегінің дүниеге келуі мен жариялануы бастамашылдық рөл атқарды.

Монтескье жас ұрпақты конституциялық мемлекет идеалында қалыптастыру, абсолюттік монархияны қабылдамау, сословиелік мектепті демократиялық, ұлттық білім берумен ауыстыру бағдарламасын ұсынды. Автор 1721 жылы айқын да айшықты мазмұнмен, өткір тілмен атышулы «Парсы хаттарын» жазды. Шығарма Еуропаны аралап жүрген парсы саяхатшысының атынан жазылып, француздар өмірін ұяла отырып сынауға, мұндағы тәртіптердің шексіз әкімшілдік сипатын шенеуге бағытталды. Монтескье өз шығармасында революция күрескері емес, ұстамды реформатор болып көрінгісі келгенмен «Парсы хаттары» жаңа тәртіп үшін күресте феодалдық салт-дәстүрлерге қарсы, монархияға және корольдің өзіне қарсы тамаша ойластырылған қару болды.

«Римдіктердің ұлылығы мен құлдырауының себептері жайлы ой-толғауларында» (1734) автор еркін қоғамның артықшылықтарын рим тарихының мысалында дәлелдейді. Республика жұртшылығына ортақ әдет-ғұрыптар үстемдік еткен жағдайда ғана азаматтар еркін және тәуелсіз болады, қоғам табысты алға жылжиды. Азаматтары еркін ойлаудан бас тартып, құлдық шыңырауына құлдилаған мемлекет өз ұлылығын жоғалтады және ақырында ішкі және сыртқы жауларымен күресте жеңіліске ұшырайды. «Табиғат пен өнер шығармаларындағы талғам жайлы тәжірибе» шығармасында Монтескье таным теориясы мәселесін көтеріп, эстетика мен психология иірімдеріне бойлайды. Француз Ағартушылық қозғалысының өкілдері «табиғи теңдікке негізделген ақыл-парасаттың» орнығуы, сондай-ақ саяси еркіндік үшін күресті. Бұл мақсатқа жетуде, жаңа қоғамдық тәртіп орнатуда білімнің таратылуына айрықша көңіл бөлді. Олар кемшіліксіз, қанаусыз, зорлық-зомбылықсыз үздік үлгілі қоғам құруды армандады, басқару әдістерін, шіркеуді, моральды қатаң сынады. Мұндай сынау-мінеулер арнайы насихатталмаса да, оларды XVIII ғасырдың аяғындағы француз төңкерісінің идеологтарына айналдырды.

XVIII ғасырдағы педагогикалық ой тарихында өзіндік орны бар осындай көрнекті тұлғалардың бірі Клод Адриан Гельвеций (1715-1771) болды. Ол Локктың ізімен адамда туа пайда болатын идеялар мен қабілеттерді үзілді-кесілді теріске шығарды. Барша адамның жаратылысынан біркелкілігі жайлы ойды қорғай келе, ол адамның қабілеттері мен дарындары, оның адамгершілік қасиеттері белгілі бір ортаның, алдыңғы кезекте қоғамдық ортаның ықпалымен қалыптасады деген ұстанымда болды. Оның тәрбиенің рөлін асыра бағалауы осыдан келіп шықты. Оның пікірінше, ұнамды әлеуметтік жағдайлар туғанымен, тәрбие тіпті данышпандарды да шыңдап шығарады. Ол өзінің «Адам туралы» (1773) трактатында баланы тәрбиеші үшін ойға алынғанды үлгілеп, жасайтын «материалдың» орнына қояды.

Қайта өрлеу мен Ағартушылық дәуірі идеяларының рухымен қайраттанған Гельвеций ақыл-парасатты аса дәріптейді, оның адамдарға бақыт әкелетін шексіз шығармашылық мүмкіндіктерін жоғары бағалайды, адамның өзін тануына, өз күштеріне сенуіне мүмкіндік бермейтін күмәнді, бұлыңғыр идеяларға қарсы шығады. Оның 1758 жылы жарыққа шыққан «Ақыл туралы» кітабына көзқарастар бірдей болған жоқ. Ақыл-ой қабілеттерінің біртектілігі, ортаның тұлғаны қалыптастыруға қатысты ықпалы жайындағы Гельвеций ілімі қабылдана қоймады. Әсіресе оның жеке мүддені әлеуметтік өзгерістердің қозғаушы күші ретінде қарастырған негізгі идеясы аяусыз сынға ұшырады. Адамды оны қоршаған заттар, түрлі жағдайлар, тіпті кездейсоқтықтардың өзі тәрбиелейді деп санаған Гельвеций тәрбиеге атсалысатын ортаның рөлін асыра бағалады. Мұндай түсіндірме адамның қалыптасуындағы көлденең факторларды көтермелеп, керісінше, ұйымдастырылған тәрбиені жете бағаламауға алып келеді. Ойшыл ағартушылық пен тәрбие берудің нәтижесінде өзінің жеке бақыты мен ұлт игілігін үйлестіре алатын адам шығатынына үміт артты.

Ағартушылық қозғалыс ауаны, қоғамның озық ойлы өкілдерінің көзқарастары Дени Дидро (1713-1784) шығармаларында жан-жақты көрініс тапты. Ол басқарған «Энциклопедия немесе ғылымдардың, өнерлер мен кәсіптердің Түсіндірме сөздігі» тұтастай бір ұрпақты жаңа идеалдар рухында тәрбиелеуге қызмет етті. Энциклопедистер адамның жаратылыстан бар күшіне сенді, адамды қоғам үшін пайдалы бағытта қалыптастыруға ұмтылды. Өзге ағартушылар секілді Дидро адам тұлғасының қалыптасуындағы тәрбиенің рөлін, қоғамдық құрылысты жетілдіруді жоғары бағалады. Алайда ол «тәрбие бәрін де жасай алады» (Гельвеций) деген үзілді-кесілді пікірді құптамады. Адамдардың жаратылыстық

айырмашылықтарын мойындай отыра, ол мұндай ерекшеліктер тәрбиелеу барысында ескерілу қажет деп санады, себебі тәрбиенің мақсаты – күллі қабілеттерді қатар дамыту. 1773-1774 жылдары жазылған «Гельвецийдің «Адам туралы» кітабын жүйелілікпен терістеу» атты еңбегінде автор тәрбиенің міндеттері мен мүмкіндіктері жөнінде өз көзқарасын білдіреді.

Заманының дәстүрлі мектептеріндегі тәрбие жүйесіне көңілі толмаған Дидро жалпыға бірдей білім беру идеясын табандылықпен жақтайды. Оның ойынша, *«ағартушылық адамға бедел әкеледі, құлдың өзі өзінің құлдыққа түсу үшін тұмағанын бірден сезіне бастайды»*. «Данышпандар», «дарындылар мен ізгілер» ақсүйек өкілдерінен гөрі қарапайым халық арасынан шығатынына сенімі мол Дидро олардың дұрыс тәрбие мен білім ала алмауын сословиелік қоғамның кінәсі деп біледі. Осы көзқарас оны барлық әлеуметтік топтар үшін ақысыз, міндетті, ашық мектептің толық жобасын дайындап, ұсынуға алып келді. «Көпшілік мектептер», «Ғылымдарды көпшілікке үйретудің Ресей үкіметіне арналған университеттік немесе мектептік жоспары» еңбектерінде ол білім берудің құрылымы, оқытудың мазмұны мен әдістері мәселелерін көтерді. «Ресейге арналған университет жоспары» 1775 жылы Ресей патшайымы II Екатеринаның тапсыруымен құрастырылды.

Ағартушылықтың демократиялық бағдарламасын бірізділікпен және шешімді түрде жақтағандар арасында Жан-Жак Руссо (1712-1778) есімі ерекше аталуға лайық. Француз ағартушысы, педагог еркін тәрбиенің жаңа педагогикалық теориясын жасауға зор ықпал етті. 1762 жылы жарияланған «Эмиль немесе Тәрбие туралы» роман-трактатында Руссо өз заманының балаларды тәрбиелеу тәжірибесін өткір сынға алды (*«Мен колледж деп аталатын күлкілі оқу орындарынан қоғамдық тәрбиені көріп тұрған жоқпын»*). Ол сословиелік мектептердегі тәрбие мен оқытудағы таптаурындылықты, шектелушілікті, жасандылықты ашып көрсетті, бала әдетте ата-анасынан қол үзіп, гувернердің немесе пансионаттың қарауында болатын ақсүйектік ортадағы тәрбиенің кемшіліктерін көрсетті. Егер үстемдік етуші тәрбие әдептің қыр-сырына үйретілген адамды қалыптастыруға ұмтылса, Руссо үшін тәрбиелі адам – ол қабілеттері мен дарындарын дамытуға қол жеткізуші терең адамгершілікті тұлға. Оның дәлелдеуінде, тәрбие адамға табиғатпен, адамдармен немесе заттармен беріледі, алайда тәрбиенің бірегей нәтижесіне олар бір-біріне қайшы келмесе ғана қол жеткізуге болады. Тәрбиенің бастау көзі ретінде алғанда, табиғат – бұл адамның қабілеттері мен сезім мүшелерінің ішкі дамуы. Ол – балада туа бітетін табиғи нышандар. Бұл даму тәрбиешінің ықпалына басы бүтін берілмейді, алайда баланы оның табиғатына сәйкес тәрбиелеудің жөні бір басқа. Заттардан, яғни өзін қоршаған әлемнен бала көп нәрсе алады. Бала өмірге «сезімдік қабылдаумен» келеді және айналасынан түрлі әсерлендіруші ықпалдар алады. Өсіп-жетілу барысында ол білімдер жинақтайды, оларды толықтырады және нығайтады. Мұның бәрімен қабілеттер кезектесе де бірлесе дамиды. Бұл жерде де тәрбиеші қызметі шектеулі. Дегенмен де, негізгі тәрбие адамдарға байланысты. Олар – ата-аналар, тәрбиешілер, мұғалімдер. Олардың бәрі қосылып, бала табиғатының мейлінше толық ашылуына қамқор болуға парыздар. Аталған факторлардың әрекеттерін ортақ үйлесімділікке келтіру – тәрбиешінің міндеті.

Руссо қоғам мен тәрбие бұзбаған табиғи жағдайдағы адамды идеал тұтады. Бала өзінің жаратылыстық болмысын сақтау үшін оған табиғи тәрбие берілуі қажет. Ал, табиғи жағдайды сақтаудың шарты – еркіндік, ол тәрбиешінің күштеуімен сыйыспайды. Адамның тамаша үйлесімділік бастауларымен өмірге келетіндігін автор «Адамдар арасындағы теңсіздіктің шығуы мен негіздері жайлы пайымдаулар» (1755), «Юлия немесе Жаңа Элоиза» (1761), «Қоғамдық келісім» (1762) деп аталатын шығармаларында жан-жақты дәлелдейді. Руссоның педагогикалық тұжырымдары терең гуманистік, демократиялық идеялармен, балаға шексіз шынайы сүйіспеншілікпен, оның жан-жақты дамуына әкелік қамқорлықпен көмкерілген. Руссо тұлға қалыптастырудың үйлесімді бағдарламасын ұсынып, оған ақыл-ой, дене, адамгершілік, еңбек тәрбиесін беруді көкейтесті мәселе деп есептеді. Ол көтерген педагогикалық идеялар сол кезең үшін ерекше және батыл болды. Педагог кейбір мәселелерде (мәселен, әйелдерге білім беруді шектеу) бұрынғы көзқарастарынан ажырай алмағанмен, оның идеялары тәрбие теориясы мен тәжірибесін жаңартуда маңызды дерек көзі болып табылады. Оқыту әдістерінің белсенділігін арттыру, тәрбиені баланың өмірі мен жеке

тәжірибесіне байланыстырып жүргізу, жүйелі еңбек дайындығының қажеттілігі туралы талаптарды ұсынған гуманист-педагог адам тұлғасын жетілдірудің тиімді жолын нұсқады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Современные проблемы истории образования и педагогической науки в 3-х томах. – М. – 1994. - С. 98-100.
2. Европейская педагогика от античности до нового времени. Исследовательские материалы в 3-х томах. – М. - 1993. – С. 71-73.
3. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие. - М. - 1987. – С. 96.
4. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. /под.ред. А.И.Пискунова. 2-е изд. - М. - 2001. – С. 46-48.
5. Джуринский А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. Педвузов. – М.:Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. - 2000. – 432 с.

УДК 37.017.92

Кошербаева Г:Н., к.п.н., доцент,
Жансугурова К. Т. к.п.н., ст.преподаватель,
КазУМО иМЯ им. Аблай хана
г. Алматы

ТЮРКСКАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Түйін

Бүгінгі кезеңде өткен заманның мұрасы туралы кеңістік-уақыттық диапазондық көріністер кең таралып жатқанда, қазіргі заманның педагогикалық ойларының негіздері ретінде керекті ұлттық классикалық мұра элементтерін қолға алу құбылысы орын алуда. Бұл кеңістікте орта ғасырдағы түрік мәдениеті ерекше орын алады.

Түрік ғалымдары, ойшылдары және ақындары көтерген озық гуманистік педагогикалық идеяларды қазіргі кезде әрі қарай зерттеуге негіз болды. Бұл педагогикалық мұра бүгінгі таңда сапалы жаңа деңгейге өтіп, нақты әрекеттермен бекіп, қоғамдық өмірдің тәжірибесіне енгізіліп, мемлекеттің өскелең ұрпағын оқыту мен тәрбиелеуде пайдаланылуы қажет.

Abstract

Today, as in the society expanded space-time range representations of the legacy of the past, one of the foundations of modern educational thought is to take on the arms of the best elements of the classical heritage of the people. Occupies a special place in this space Turkic culture of the Middle Ages.

Raised Turkic scholars, thinkers and poets advanced humanistic pedagogical ideas laid the foundation for further study in our times. This pedagogical legacy must move to a qualitatively new level now, backed by real action, implemented the practice of public life, to be used in training and education of the younger generation of contemporary country.

Ключевые слова: *тюркская средневековая мысль, национальное самосознание, духовная культура, культурные ценности, народная педагогика, нравственные качества, национальная культура, педагогическая идея.*

Рост национального самосознания и стремление возродить наиболее эффективные формы и методы воспитания в новых исторических условиях обусловили повышение интереса к педагогическому прошлому в истории. Демократические перемены, происходящие в нашем обществе, позволили реабилитировать и восстановить то, что ранее было незаслуженно отвергнуто, забыто и до сих пор недооценено. Возрос интерес к неисследованным древнейшим национальным культурным ценностям. По справедливому

замечанию многих педагогов, в последние годы значение национального элемента в воспитании подрастающего поколения недооценивалось. Более того, прослеживалась тенденция игнорирования богатого наследия национальных культур, в частности, народной педагогики. Между тем национальная культура придает специфический колорит среде, в которой функционируют различные образовательные учреждения. Задача педагогов в связи с этим состоит в том, чтобы, с одной стороны, изучать, формировать эту среду, а с другой – максимально использовать ее воспитательные возможности [1].

Сегодня, когда в обществе расширяются пространственно-временные диапазоны представлений о наследии прошлого, одной из основ современной педагогической мысли является взятие на вооружение лучших элементов классического наследия тюркского народа. В этой связи необходимо вновь открывать и исследовать незаслуженно забытые памятники педагогической культуры тюркского этноса, звучащие поразительно актуально в наше время.

Обновление нравственно-духовной культуры казахского народа сегодня непосредственно связано с новым подходом на теорию и историю педагогики в целом и переосмыслением истории педагогической мысли периода Тюркского ренессанса [2] в частности.

История казахского народа включает в себя не только аспекты формирования и развития социально-экономических отношений, но и отображает духовную сторону его жизнедеятельности. При изучении традиций нравственно-духовной культуры того периода мы имеем возможность исследовать культурно-исторический процесс, понять его логику.

Безусловно, труды философов, поэтов, народных сказителей и акынов оказали огромное влияние на педагогическую составляющую казахского народа. И сегодня, когда идет интенсивное, стихийное смещение от обособленной этнокультуры в сторону растворения в более агрессивной технокультуре, состоящей из многих как положительных, так и отрицательных составляющих, оказывающих большее влияние, чем семья на формирование и становление личности, как никогда остро стоит задача более тщательного изучения и культивирования памятников эпохи тюркского ренессанса и внедрение их нравственно-этических основ в структуру современного воспитания подрастающего поколения.

В истории воспитания человечества территория Центральной Азии и Казахстана занимает особое место, как родина великих людей оказавших огромное влияние на мировую образовательную культуру и науку.

В «Авеста» как ярком примере философско-религиозного памятника Центральной Азии и одного из самых древних источников, дошедшие до нас, а также в образцах устного народного творчества «Алпамыс», «Китаби деде Коркыт», «Огузнаме», «Кер-Оглы», «Манас» и др., мы находим первоначальные идеи воспитания личности и отражение педагогической мысли.

Особое место в историческом образовательном пространстве занимает период подъема тюркской культуры Средневековья. Педагогические идеи и взгляды данного периода выражены в ярчайших письменных произведениях как «Кобуснаме» (Записки Кавуса) Кей-Кавуса, «Диван Лугат ат-Турк» (Словарь тюркских наречений) Махмуда Кашгари, «Куттгы-билик» (Благодатное знание) Юсуфа Баласагуни, «Хибат аль-Хакаик (Подарок истин) Ахмеда Югнаки, «Джаханнама» М.Х. Дулати, «Хамсе» (Пятерица) Алишера Навои и мн. др. – в которых основной акцент ставится на стремлении человека к знаниям, прилежанию и образованию.

Краткий исторический экскурс, представленный в нашей статье, конечно же, не раскрывает весь масштаб бесконечноогромного образовательно-культурного пласта заложенного представителями тюркского этноса той эпохи, но сможет частично прояснить ту глубину высокодуховной мысли, которая оказала влияние на культуру воспитания личности не только казахского народа, но и человечества в целом.

Уже с VII века Центральная Азия дает знать о себе миру как кузница великих тюркских ученых, мыслителей и поэтов.

Великий ученый аль-Хорезми к началу IX века был уже известным ученым и проводил активную просветительскую работу в «Доме мудрости» - академия наук Востока того пери-

ода в г. Багдаде. Под наставничеством аль-Хорезми проводились научные исследования по астрономии, математики, геометрии, географии и др. Его труд «Зидж» написанный в двух редакциях, «Книга о солнечных часах», «Книга о действиях с астролябиями», «Книга о построении астролябии», «Книга об истории» и др., внесли огромный вклад в стремлении человечества к научно-техническому прогрессу. Сегодня нам живущим в 21 веке и не мыслящим себя без компьютера и интернета не возможно не восхищаться его знаменитой системой алгоритмизации (al-gorithm – европейской транскрипция аль-Хорезми), давшей человечеству возможность полететь в космос заглянуть в самые глубинные тайны мироздания [3].

Другой великий ученый-просветитель аль-Фараби прекрасный знаток философии Платона и Аристотеля, изучавший труды древнегреческой мысли из первоисточников, создал многочисленные исследования по различным отраслям науки. Им написано более 160 научных трактатов, особое место занимают: «Источники философии», «Трактат о разуме», «Что нужно изучать до изучения философии?», «Субстанция», «Трактат о государстве» и др., где раскрываются вопросы философии, дидактики, теоретические основы обучения, психологические и физиологические аспекты приобретения знаний. Ученый считал высшей степенью духовности личности - душу, разум и мышление.

Он придавал большое значение логике и грамматике в установлении истин, выработке строгости мышления и воспитания интеллектуальности; полагал, что чувства, сердце и мозг даны врожденные качества человека, а знание, образование, интеллектуальные и нравственные качества, характер и т.д. приобретаемы человеком в процессе его жизнедеятельности. Особое место в учениях аль-Фараби в формировании человека, его личности имело духовно-нравственное воспитание, которое является непременным условием для достижения личной удовлетворенности и спокойствия других людей, ведущим к счастью человека. Сегодня весь тюркоязычный мир считает его своим великим учителем, нетрудно проследить по его работам, что практически в каждой существующей на сегодняшний день науке есть и его вклад.

Философские взгляды аль-Фараби оказали огромное влияние на развитие прогрессивной мысли не только Востока (Ибн Сины, Беруни и др.), но и Запада (в частности на взгляды, Бэкона, Спинозы и др.).

Выработанный другим тюркским мыслителем А. Беруни научный метод изучения и познания природы, занимает особое место в его научном наследии и дает миру еще одну возможность более точного и рационального подхода в изучении окружающего мира. Центральным в методе стали объективность и беспристрастность, опыты и наблюдения, изучение устных и письменных памятников, критический подход к фактам, сравнение их с целью установления истины, логическое, преобразованные в теорию умозаключения. Бируни подчеркивал последовательность, целенаправленность обучения, которое должно проводиться по определенной схеме. Метод наглядности, по мнению А.Р. Беруни, делает обучение более доступным, конкретизированным и интересным, развивая наблюдательность и мышление. Ученый уделял также огромное внимание нравственной составляющей чести и достоинства, добра и зла, справедливости и совести, считая, что личность формируется в процессе трудового воспитания и только истинный труд формирует высокие человеческие качества, большим трудом он считал процесс приобретения знаний как требующего много сил и времени, усидчивости и терпения. Структура логического построения в исследовании и анализа изученного, разработанные в методе Беруни не потеряли актуальность и практическое значение и сегодня.

В научном наследии современника А.Р. Беруни Ибн Сины охватываются все области человеческого знания. Разработанная уникальная система обучения и воспитания и высказанные в его работах, прогрессивные педагогические идеи раскрывают ученого как тонкого знатока души ребенка. Эта система состояла из науки философии, астрономии, медицины, логики, природоведения, этики, языка и грамматики, мусульманского права. Его «Трактат о домоводстве» в педагогическом отношении среди трудов средневековых ученых-энциклопедистов является самым содержательным и интересным. В нем даны советы и наставления, адресованные главе семьи – отцу как воспитателю своих детей и касаются всех

сторон обучения и воспитания ребенка его разумности. Несмотря на свою многовековую историю, Трактат сохранил свое значение и не потерял практическую ценность и в наши дни.

В трудах Ибн Сины показано единство умственного, физического, нравственного, эстетического и трудового воспитания как составляющей учебно-воспитательного процесса; выдвинута идея организации коллективной формы организации учебной и воспитательной работ; представлены дидактические основы учебного процесса. Немаловажная роль отводится и изучению психологии ребенка. Ученый считал, что нельзя ни в коем случае занимать книгами все свободное время ребенка, т.к. обучение должно идти не торопясь, от простого к сложному, сочетаться с физическими упражнениями, с учетом его склонностей к обучению, желания и способности, а задания и упражнения должны соответствовать возрасту ученика, которая составляет основу принципов обучения и воспитания современной педагогики. В вопросах воспитания, Ибн-Сина особое внимание обращает на методы, дающие возможность педагогу быть наедине с детьми, проведение индивидуальной и спокойной беседы, без крика, не задевая достоинства ребенка, используя положительные примеры и красной нитью проходит через главную идею гуманной личностно-ориентированной педагогической технологии сегодня, в XXI веке.

Как и аль-Фараби, Ибн Сина считал процесс изучения различных наук как основу умственного воспитания человека, каждая из которых имеет свое назначение, а воздержание, храбрость, мудрость, справедливость – главные составляющие в нравственном воспитании и обеспечиваются «упражнениями в добродетелях».

Не менее глубокий след в истории педагогической мысли оставил и Ахмед Югнаки. Его «Двери истин» является одним из первых известных поэтических произведений написанных на тюркском языке, оно состояло из 14 глав, продиктованных в поэтической форме бейтов (двустуший). Первая глава начиналась с исламского постулата «Икро» («Читай») и названа автором «Полезь знаний и вред невежества», в которой заключена идея обретения человеком знания, является важной духовной основой его существования. Вторая глава посвящена владению ораторским искусством (умению говорить, культуре речи); особо подчеркивалось умение подбирать слова в общении, нанесение вреда человеку сплетнями и клеветой.

В этико-дидактическом произведении Ахмеда Югнаки «Подарок истин» заложен ценный познавательный и воспитательный смысл, а его поэма «Дары правдивых» стало одним из первых дидактических произведений Востока, в которой рассматриваются проблемы воспитания человека, а как главное его нравственные качества [4].

Важно подчеркнуть, что педагогические сочинения периода тюркского ренессанса ставят основной акцент на нравственные основы в воспитании личности как основы в цели построении справедливого и гуманного общества. Великие тюркские мыслители своими этико-дидактическими произведениями оказали огромное воспитательное воздействие не только на восточную воспитательную систему, но и на мировую в целом, меняя в сознании человечества отношения к образованию и формированию личности, а ярким примером стала эпоха Европейского ренессанса, вобравшая в себя все передовые мысли ранних эпох.

По дошедшим до нас письменным поэтико-художественным произведениям данного периода можно с интересом проследить за их влиянием на становление особой, не ограниченной во временных рамках тюркской педагогической мысли; они носят в себе дидактический характер, тем самым подчеркивая роль их авторов как крупнейших просветителей имеющих вес и влияние не только в прошлом, но и в последующие периоды истории образования человечества.

Ряд наиболее крупных сочинений того периода включают в себя поэмы «Хосров и Ширин хикаяты» Кутба – тюркскую версию знаменитой поэмы Низами «Хосров и Ширин», «Мухаббат-наме» («Книга о любви») Хорезми, «Султан Джумджума» Хисам Кятиб, прозаическое сочинение Махмуда аль-Булгари «Нахдж аль-фарадис» («Пути, открытые в рай», «Гулистан бит-тюрки» («Тюркский Гулистан», «Сухайль и Гульдурсун» Сайфа Сараи и «Кысас ал-анбия» Рабгузи и др [5].

Анализ педагогических идей в этих произведениях имеют ценное образовательно-воспитательное значение и в наше время, ведь на высказанных педагогических мыслях из столетия в столетие, из поколения в поколение, не прерывая связь воспитывается следующее

общество. Раскрытие в письменных произведениях того периода педагогического содержания – борьбы добра и зла, отраженные в деяниях людей, поступках, в решении как государственных, так и частных общечеловеческих вопросов можно проследить в жизни и современного общества. Позитивная установка в сочинениях нравственного характера, где побеждает добро и победитель, получает достойное вознаграждение, дает определенную мотивацию человеку воспитать в себе такие положительные качества как храбрость, честность, справедливость, выносливость и доброта.

Педагогические идеи и нравственные критерии как добро, правдивость, разум и мудрость, справедливость и совесть, честь и достоинство, патриотизм, трудолюбие, эстетизм выдвинутые в произведениях и преданиях гуманистов данного периода противопоставлены отрицательным человеческим качествам как зло, жестокость, непорядочность, лживость, лень, глупость, зависть, высокомерие, надменность и трусость, оказывают непосредственное влияние в формировании положительной воспитательной основы, возможности сравнить и оценить поступки, сделать правильные выводы уже современному человеку.

Определение нравственности как основного качества личности, красной нитью проходит через все произведения данного периода, каждая выдвинутая в них мысль отражает вложенный в них глубокий педагогический смысл, освещая ее дидактические грани; поставленные педагогические проблемы воспитания и обучения, выбор средств и методов, влияние окружающей среды на развитие личности высказанные авторами, подчеркивают их ценность и значимость.

Важно подчеркнуть, что роль поэтико-художественных письменных источников данного периода была для современников не менее значима и по сравнению с научными трактатами и их популярность была намного выше, т.к. эти произведения создавались на доступном народу языке и основывались на эмоционально-образной форме воздействия на человека. Письменная литература в дидактическом смысле опиралась в своих лучших образцах на философию и научно-образовательную мысль и отражая их в определенной степени и играла непосредственную роль в распространении большого спектра необходимых знаний по воспитанию человека.

Мы можем констатировать, что педагогические идеи, раскрываемые в произведениях устной поэзии, письменных литературных источниках тюрков, явились составляющей основой в формировании всесторонне-гармонично-развитой личности, в них можно найти ответы на жизненные вопросы, советы по духовно-нравственному воспитанию личности близкой к идеалу человека.

Необходимо отметить, что дидактическое наследие тюркских мыслителей была и остается под особым вниманием у специалистов и других смежных наук. Это явление объясняется тем, что большинство тюркских писателей, поэтов и мыслителей в своих трудах показали себя как яркие ученые и энциклопедисты, разносторонне подходившие к вопросам освещения все сторон общественно-культурной жизни людей своего периода.

Мы можем с уверенностью утверждать, что место и роль письменных памятников периода тюркского ренессанса, по сравнению с другими эпохами, значительно выше и ценнее, несмотря на тот факт, что этико-философские, богословские, художественно-поэтические и естественнонаучные сочинения данного периода дошли до нас лишь в виде небольших фрагментов и переводах или в произвольной интерпретации неизвестных авторов.

Хотим отметить еще раз о необходимости обращения особого внимания на письменные памятники тюркской эпохи, которые и сегодня, к большому сожалению, остаются не до конца исследованными, в силу различных обстоятельств – не полностью изученные или пока не обнаруженные тексты; утрата основных исторических источников и т.п., что сказывается на освещении полной и ясной картины развития общественно-духовной культуры народов проживающих на территории современной Центральной Азии и Казахстана.

Идущее в 21 веке усиление борьбы за человеческий ресурс и духовное влияние в мире, ставит перед обществом, наукой и образованием Казахстана первостепенную задачу в более серьезном и бережном отношении к материально-духовным ценностям, культурному и историко-педагогическому наследию народа.

Выдвинутая учеными, мыслителями, поэтами и писателями эпохи тюркского ренессанса передовая гуманистическая педагогическая мысль заложила основу для дальнейшего его изучения в наше время, в свете происходящих в Казахстане социально-экономических и образовательных реформ. Оставленное нам педагогическое наследие должно перейти сегодня на качественно новый уровень, подкрепленный реальными действиями, внедряться в практику образования общественной жизни, использоваться в обучении и воспитании современного подрастающего поколения страны.

В данной статье мы не можем охватить всю имеющуюся богатую научную и художественно-поэтическую тюркскую мысль Средневековья, уходя своими корнями в прошлое, оно требует более разностороннего и детального подхода в ее изучении и развитии с учетом ценностной ориентации современного общества.

Обращенный в последние годы интерес к культурно-историческому и просветительскому наследию тюркских мыслителей Средневековья постепенно находит свое отражение и в различных областях науки, которое можно увидеть в диссертационных исследованиях, выполненных философом Абуовым А.П. («Мировоззрение Ходжа Ахмета Иассауи и его место в истории казахской философии»); историком Ахмедовым А. («Научное наследие Аль-Хорезми и его место в истории науки и культуры»); педагогом Кошербаевой А.Н. («Развитие идей гуманизма в педагогическом наследии Юсуфа Баласагуни»), языковедом Керимовым А. («Словообразовательные аффиксы в языке памятников тюркоязычной литературы XIV века» (на материалах «Хосров и Ширин» Кутуба, «Гулистан бит-турки» Сайфа Сарай, «Махаббатнаме» Хорезми); лингвистом Курышжановым А.К. («Язык старокыпчакских письменных памятников XIII-XIV вв.»); литературоведами Кельымбетовым Н. («Древнетюркская поэзия и преемственность художественных традиций в казахской литературе»), Пылевым А.И. («Ходжа Ахмад Иассауи – первый тюркский суфийский поэт Средней Азии»), Егеубаевым А. («Ежелгі дәуірдегі қазақ әдебиетінің көркемдік жүйесі») и др. Однако, динамика роста научных исследований данной эпохи не охватывает все стороны историко-культурного пространства.

Приходится констатировать, что сегодня преобразования, происходящие в системе образования Казахстана, привели к приостановке, а, следовательно, и к отставанию в изучении историко-педагогического наследия человечества. Сегодня, в образовательной траектории подготовки будущих учителей убрали с учебного плана дисциплину «История педагогики», которая изучалась как отдельный предмет, и имела самостоятельное педагогическое направление. Возникает вопрос, как можно преподать нам педагогам и изучить студентам основу педагогики, не определив ее историческую составляющую, не исследовав труды великих просветителей предшествующих эпох и культур, не проанализировав по первоисточникам их дидактическое и воспитательное значение, зачем по привычке, оставлять на второстепенных ролях, а после, спохватившись возвращаться назад, теряя драгоценное время? Ведь не секрет, что не зная прошлого мы никак не сможем понять настоящее, а тем более предвидеть будущее.

В изучении проблем по данной теме еще остается много белых пятен, обусловленных как объективными и так субъективными причинами: утрата или отсутствие большинства первоисточников, незнание языка на котором написано произведение, недоступность рукописей, неподготовленность современных ученых-исследователей к работе с такими источниками и т.п.

Резюмируя вышесказанное, считаем, что для последующих исследований, по данному направлению, необходима поддержка государства, обратить внимание к проблеме специальной подготовки магистрантов и докторантов PhD, умеющих работать с первоисточниками, владеющих тюркским и чагатайским языками, определенными знаниями по философии, филологии, истории и педагогики; необходима разработка тем исследования по всестороннему подходу к изучению первоисточников, рассмотрение связи и влияния античной философии и тюркской педагогической мысли, изучение сходства и различий тюркской и европейской социально-утопической мысли, преемственности на разных этапах развития общества тюркской гуманистической мысли и ее значение в развитии современной педагогической науки.

Список использованной литературы:

1. Слостенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студентов педагогических учебных заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 1997. – С.101.
2. Кошербаева А.Н. Эпоха тюркского ренессанса сквозь призму творчества выдающегося мыслителя и гуманиста Центральной Азии Юсуфа Баласагуни, [HYPERLINK http://ravshir.livejournal.com](http://ravshir.livejournal.com)
3. Джуринский А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. Педвузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
4. Малов С. Е., Памятники древнетюркской письменности. – М., 1951. - 316 с.
5. Гарипова, А. Н. Гуманистическая педагогическая мысль просветителей Золотой Орды // Проблемы теории и практики подготовки современного специалиста: Межвуз. сб. науч. трудов с междунар. участием. Вып. 12 / под ред. М. А. Викулиной. – Нижний Новгород: НГЛУ, 2010. – С. 93–97.

УДК 37.017.7

Әбенбаев С.Ш. к.п.н., профессор,
Барақбаева К.А., аға оқытушы
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ,
Алматы қаласы

ТҮЛҒАНЫҢ БАЗАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖҮЙЕСІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ

Резюме

В статье раскрывается сущность гражданского воспитания в системе формирования базовой культуры личности. В воспитательной системе сфера гражданственности обусловлена современными политическими, социально-экономическими, нравственными, духовными и патриотическими проблемами общества, решение которых зависит от правильного понимания задач и целей гражданского воспитания, а более всего – от квалифицированной их реализации. Ситуация сегодняшнего дня настраивает педагога-гражданина на оптимистический лад, придавая ему конструктивную уверенность в своих силах и возможностях. Этому способствует, прежде всего, особое отношение государства к самой идее активизации и детализации гражданского воспитания, придания ему во многом неформальных рамок, стимулирующих повышение интереса как со стороны самих педагогов, так и со стороны учащихся.

Abstract

The article reveals the essence of civic education in the formation of the basic culture of the individual. In the educational system of the scope of citizenship due to current political, social, economic, moral, spiritual and patriotic social problems, the solution of which depends on a correct understanding of the goals and objectives of civic education, and most of all - from skilled implementation. The situation today sets up teacher-researcher citizenship become optimistic, giving it a constructive confidence in their abilities and capabilities. It is promoted above all the special relation of the state to the idea of enhancing civic education and detail, giving him a lot of informal frameworks that stimulate increased interest on the part of teachers and by the students.

Өзекті сөздер: азаматтық тәрбие, базалық мәдениет, тұлғаның интегративтік сапасы, тұлғаның конституциялық, құқықтық ұстанымы, азаматтық және саяси белсенділік, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті.

«Халқымыздың кемеліне келіп, өркендеуі үшін, ең алдымен, азаттық пен білім, оны дәріптеп танытатын азаматтық керек» деген екен Шоқан Уалиханов. Олай болса, қоғамдағы және мектептегі тәрбиенің негізгі бір саласы азаматтық тәрбие.

Азаматтық тәрбие – бұл қоғамның әрбір мүшесіне қажетті азаматтық сапаны қалыптастырудағы тәрбие жүйесі. Мәселен, саяси, құқықтық, сонымен бірге патриоттық

және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті. Саясат, азаматтық, патриоттық және құқық бір бірімен өзара тығыз байланысты тәрбиенің салалары. Дж. Лок тәрбиенің негізгі мақсатын азаматты қалыптастыру деп есептеді [1].

Демек тұлғаның базалық мәдениетін қалыптастыру жүйесінде азаматтық тәрбиенің мақсаты – азаматты тәрбиелеу. Ол білім беру мекемелерінің негізгі міндеттерінің бірі. Мәселен, оқушылардың азаматтық тәрбиесі мәселесін шешуде, мектеп өзінің күш жігерін ең алдымен, қоғамдық өмірдің, іс-әрекеттің құбылыстарына және жекелеген әлеуметтік топтар мен жеке тұлғаның санасына құндылық қатынасты қалыптастыруға бағыттайды.

Азаматтық тәрбиенің негізгі міндеті тұлғаның интегративтік сапасы ретінде азаматтылығын қалыптастыру болады. Онда ішкі еркіндік және мемлекеттік билікке силастық, отанға сүйіспеншілік және бейбітшілікке талпыныс, өзінің адамгершілігін сезіну және тәртіптілік, патриоттық сезім және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің үйлесімді болуы секілді сапалар қарастырылады. Азаматтылықтың қалыптасуы тұлғалық сапа ретінде тек қана педагогтар, атаналар, қоғамдық мекемелердің субъективтік күш-жігерлерінің әсерлері негізінде ғана анықталамайды, сонымен бірге қоғамның объективтік жағдайлары – мемлекеттік құрылымның ерекшелігі, қоғамның құқықтық, саяси, адамгершілік мәдениетінің деңгейі де анықтайды.

Азаматтық тәрбие тұлғаның конституциялық, құқықтық ұстанымын қалыптастыруды да қарастырады. Ол мемлекеттің ішкі және сыртқы мәселелерін шешуде қоғамның және жеке тұлғаның мүддесін білдіретін қоғамдық сананың формасы ретінде азаматтық сананы қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Қоғамдық және тұлғалық сана ұқсас емес. Қоғамда қалыптасқан идеялар, нормалар, көзқарастар және мұраттар тұлғаны қалыптастырушы азаматтық сананы анықтайды. Дегенмен олардың үйлесімділігіне қол жеткізу үшін мақсатты тәрбие жұмысын жүргізу қажет. Осы орайда қоғамда қалыптасқан мұраттарды тұлға өзінің меншігі ретінде қабылдайды. Қалыптасқан азаматтық сана адамға әлеуметтік құбылыстар және процесстерді, өзінің қылықтары мен әрекеттеріне қоғамдық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

Педагогикада азаматтық тәрбиенің қатысты сұрақтарды талдауда өзінің тарихы бар. Батыстық Еуропа педагогикасында ол Платон, Аристотель, Руссо және т.б. есімдерімен байланысты қарастырылады. Антикалық ойшылдар азаматтық тәрбиені, ең алдымен, мемлекетті құрметтеу, заңды силаумен байланыстырды. Ж.Ж.Руссо азаматтық тәрбиенің негізіне тұлғаның еркін дамуын, оған жағдай жасау қажеттігін жатқызды. Азаматтық тәрбиенің теориялық аспектісін толықтай неміс педагогы Г.Кершенштейнер талдады. Оның негізіне көпшіліктің саяси білімінің болуы, мемлекеттің тарихын оқып үйренуі қарастырылды.

Орыс педагогикасында азаматтық тәрбиенің мақсаты және міндеттеріне қатысты сұрақтар А.Н.Радищев, В.Г.Белинский, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов, А.И.Герцен және т.б. еңбектерінде талданды. К.Д.Ушинскийдің пікірінше тәрбиенің халықтық сипаты орыс менталитетінің ерекшеліктерін ескеруге, ұлтың өзін-өзі тануына, азаматты тәрбиелеуге негізделді.

Кеңестік педагогика азаматтық тәрбиеге қатысты сұрақтарды ұжымдық іс-әрекетте тәжірибені меңгерген тұлғаның қоғамдық бағыттылығы аспектісінде қарастырды. В.А.Сухомлинскийдің «Азаматты тәрбиелеу» атты танымал еңбегінде азаматтық тәрбие бойынша кеңес мектебінің іс-әрекетінің тәжірибесі теориялық және практикалық тұрғыдан белгілі бір дәрежеде қорытылған және жүйеленген. Бұл еңбекте негізінен баланың азаматтық ұстанымын қалыптастыру, азаматтылықты тәрбиелеуде мектептің, отбасының, балалардың қоғамдық ұйымдарының ықпалына қатысты мәселелерге ерекше назар аударылған.

Мектепте және отбасындағы азаматтық тәрбиенің мазмұны мұғалімдер, тәрбиешілер және ата-аналардың патриоттық тәрбие жұмыстары бойынша, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, құқықтық мәдениет, бейбітшілік рухында және қаталдыққа, озбырлыққа, қатыгездікке қарсы жеке тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу арқылы анықталады.

Азаматтық тәрбиенің компоненті ретінде саясат – заңдардың көмегімен мемлекеттің және адамдар тобының, жекелеген адамдардың қарым-қатынасын реттейтін әрекеттің

саласы, мемлекетті басқару өнері. Бұл бәріне қатысты. Сондықтан білім беру мекемелерінің түлектері азаматтық сананы, саяси және құқықтық мәдениетті меңгеруі тиіс. Азаматтық мәдениет мазмұнын қалыптастырушы ұғымдардың ауқымы кең. Солардың қатарына азаматтық, азаматтық тәрбие, азаматтық қоғам, азаматтық мінез-құлық, мемлекет, билік, демократия, құқық және адам бостандығы, құқықтық мемлекет және т.б. жатады.

Психологиялық құрылымда азаматтық мәдениет үш элементтен тұрады: білім, бағалау-қарым-қатынас, мінез-құлық. Яғни, бұған саясат және құқық саласындағы білімдер, көзқарастар мен сенімдер, елдің қоғамдық және саяси өміріне саналы қарым-қатынас, саяси өмірге қатысуға тырысу, белсенді азаматтық ұстанымның болуы, мемлекеттік заңдарға бағынатын және заңдарды сыйлайтын азамат т.б. кіреді. Осылардың негізінде оқушылар мемлекеттің құрылымы, билік жүйесі, азаматтардың сайлауларға қатысуы арқылы үкіметті басқаруға ықпал ету мүмкіндіктері және партиялар мен қозғалыстар жайында білімдермен қаруланады.

Ол үшін мектеп және мұғалімдер ұжымы оқушы жастардың азаматтық және саяси белсенділігін қалыптастыруға, елдің қоғамдық және саяси өміріне белсенді қатысуына деген талпынысына ықпал етуге міндетті. Бұл міндетті шешуде білім беру мекемелерінің әр түрлі құралдары бар. Ол негізінен қоғамдық пәндерге қатысты сабақтар арқылы жүзеге асырылады.

Биліктің, қоғамдық мекемелердің, соттардың, т.б. құқық жүйесі жұмыстарының әр түрлі салаларын тануда саяси, билік және заңгерлік мекемелерді қатыстыру мүмкін болады. Кейбір жағдайда жергілікті басқару ұйымдарына, полицияның балалар бөлмесіне, заңды бұзған кәмілетке толмаған жеткіншектерді қамау орындарына тәжірибеде саяхат жасауды тәрбиенің құралында ретінде пайдалануға болады. Азаматтық мәдениетті қалыптастырудың нәтижелі құралы болып, оқушыларды қоғамдық өмірге араластыру табылады. Онда оқушылар мұғалімдермен бірге саяси және қоғамдық акцияларға қатысады.

Азаматтық біліктілікті қалыптастыру, оқушылардың балалар қозғалысы және ұйымдарына қатысуына, сонымен бірге білім беру мекемелерінде өзін-өзі басқаруын ұйымдастыруға ықпал етеді. Оқушылардың өзін-өзі басқаруын жоғары азаматтық белсенділік деп есептеуге болады. Ол үшін мектептің педагогикалық ұжымы өзін-өзі басқарудың маңызына үлкен мән берулері тиіс.

Азаматтық тәрбиеде патриоттық – отандық педагогика үшін дәстүрлі және мектептер үшін киелі міндеттердің бірі. Патриоттық – бұл «адамгершілік және саяси принцип, әлеуметтік сезім, оның мазмұнында еліне сүйіспеншілік, оған берілгендік, оның өткені мен болашағына мақтанышы, Отанның қажетін қорғауға талпынысы» [2]. Демек, мектептегі азаматтық тәрбиенің мазмұнына оқушылардың өзінің елінің тарихын, мәдениетін оқып білу, өз халқының мәдениетін сақтаудағы іс-әрекеттері жатады.

Сонымен бірге патриот болу – тек Отанын, елін, жерін сүйю ғана емес, өзінің тілін, мәдениетін білу және сақтау. Елінің апат жағдайына жан-тәнімен жүрегі ауыратын, бұл мәселені шешуде халықпен бірге талпыныс жасайтын және оған қарсы тұратын адам ғана ұлтжанды болады. Соған орай «ұлтжанды» және «азамат» ұғымдары бір-біріне өте жақын.

Сондықтан мектептің алдында тұрған міндет – оқушыларға патриоттық сезім және мінез-құлықтың мәнін түсіндіру, басқа елдің халқы мен мәдениетіне деген шовинистік пиғылдан, көзқарастан сақтандыру. Өкінішке орай, кеңестік дәуірде патриоттық тәрбиені тек әскери-патриоттық және партия мен үкіметті шектен тыс мадақтау ретінде ғана түсіндірді. Сондықтан да патриоттық тәрбиені әсери тәрбиемен шектемеу қажет, керісінше, Отанын қорғауға қабілетті, елдің ішкі жағдайында оның болашағына кедергі жасайтындармен аяусыз күресетін ұлтжанды азаматты тәрбиелеу қажет.

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті – бұл барлық халықтардың теңдігі мен ынтымақтастығы жағдайындағы интернационалистік сезім. Ол ұлтшылдық пен шовинистік пиғылға қарама-қарсы ұғым.

Патриоттық тәрбие және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру оқушыларды өзінің отанының жарқын болашағын құруда белсенді жасампаздық процеске қатыстыру, отандық тарихқа, оның мәдени мұрасына, халықтың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпына жауапкершілік қатынасты қалыптастыру, өзінің туып-өскен жеріне, еліне сүйіспеншілік және оны қорғауға даяр болу рухында тәрбиелеу арқылы жүзеге асырылады.

Азаматтық тәрбиенің құрамдас бөлігі құқықтық мәдениетті қалыптастыру – бұл елдің құқық жүйесіне, заңдылық нормалар негіздеріне қатысты білімдер, құқық нормаларын сақтауға талпыныс, мемлекеттің заңдарын сыйлайтын азаматы болу. Құқықтық тәрбиенің негізгі міндеті жастар мен жеткіншектердің құқықтық сауаттылық мәдениетін қалыптастыру. Олар қоғамда заңдар мен құқық нормаларының бар екенін және оларды бұзу заңдылық жауапкершілікке әкелетінін білулері тиіс. Сондықтан жанұяда, мектепте, бұқаралық ақпарат құралдарында жеткіншектерді тек заңдармен ғана емес, сонымен бірге оларды жиі бұзатын құқық нормаларымен де таныстыру міндеттеледі.

Мектеп және басқадай білім беру мекемелері оқушыларға сабақта және сабақтан тыс уақыттарда қажетті құқықтық білімдерді береді. Оқушылар өзінің жетілу процесінде қоғамда мінез-құлық ережесін, сыныпта өзінің міндеттерін атқарады, мектеп ережесін, мектеп уставының талаптарын орындауды үйренеді: Бұл, олардың тәртіптілік дағдысын, өзін-өзі бақылау біліктілігін дамытады. Әрине, оқу мекемелерінің оқу-тәрбие жұмыстарының қаншалықты жақсы жолға қойылғанына байланысты, оқушылардың құқықтық мәдениеті де соншалықты жоғары болады. Демек, мұғалімдер мен оқушылар азаматтық және құқықтық саналылық пен жауапкершіліктің адамгершілікпен тығыз байланысты екенін білуі міндетті. Өйткені құқық нормаларының бұзылуы, көбінесе адамгершілік дамудың төмен жағдайында болады.

Мұғалімдер және тәрбиешілер, ата-аналар, жалпы жұртшылық құқықтық тәрбиені жүзеге асыруда мәселенің күрделілігін түсінуі міндетті. Ол, негізінен, жастар арасында қылмыстық істердің артуымен байланысты қарастырылады. Демек, бұл жауапкершілігі мол педагогикалық мәселе болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Педагогика. Дәріс курсы. Алматы: «Нұрлы әлем». - 2003. - 114 - б.
2. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. - 6-е изд., перераб. и доп. - М.: Политиздат. - 1991. - 559 с. - Библиогр. пристатейная.
3. Сегізбаева С. Азаматтықты қалыптастыру - басты міндет. // «Қазақстан менктебі». - №7. – 2001. – 40-б.
4. Бегалиев Т. Азаматтық тәрбие – саяси-идеялық шыңдалу. // «Қазақстан мектебі» - №3. – 2001. - 18- б.
5. ХІХ ғасырдың аяғы, ХХ ғасырдың басындағы педагогикалық ой-пікірлер. // «Қазақстан мектебі». - №1. – 2001. – 68 - б.
6. Оршыбеков. Қазақстан халық творчествосындағы азаматтық тәрбие. – Алматы: Қазақстан. – 1977 – 9-б.

УДК 37.035.6

Ұзақбаева С.А. п.ғ.д., проф.,

Бейсембаева А.А. п.ғ.к., доцент

Егенбаева Г.С. магистрант

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,

Алматы қаласы

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕГЕ ЫҚПАЛЫ

Резюме

Воспитание подрастающего поколения является важным компонентом современной образовательной системы. Одной из значимых сторон сложных процессов воспитания является воспитание личности воспитуемых, направленных на патриотизм. Воспитание подрастающего поколения в духе патриотизма должно соответствовать не только запросам общества и государства, но и соответствовать современным направлениям педагогической науки, направленного на личностное развитие каждого воспитанника. Так как любовь к Родине дает возможность человеку чувствовать себя как личность, гордиться своей родиной,

чувствовать свою причастность к ней, уверенность в себе, совершенствует духовные и нравственные ценности. В этом и видится важность взаимосвязи человека, общества, государства в патриотическом воспитании.

Abstract

Education of young people is an important component of the modern educational system. One of the most important aspects of the complex process of education is the education of the individual educability aimed at patriotism. Education of the younger generation in the spirit of patriotism must meet not only the needs of society and the state, but also meet the modern trends in pedagogy aimed at the personal development of each pupil. As the love for the country allows a person to feel as a person, proud of their home, to feel his involvement in her self-confidence, improving the spiritual and moral values. Here is seen the importance of human relationships, society and state in patriotic education.

Өзекті сөздер: *патриот, патриотизм, патриоттық тәрбие, адамзат дамуы, тәрбиенің оқыту үдерісі, саясатының мақсаты мен міндеттері, отанға берілгендігі, сүйіспеншілігі.*

Елдің болашағы білім саласында болып жатқан өзгерістерден талап етілетіні белгілі. Олай дейтініміз оқу орындары қоғамның даму үдерістері мен жағдайын көрсете алатын және оның дамуына ықпал ететін маңызды әлеуметтік институты бола алады. Өйткені қоғамдық қатынас жүйесінде болып жатқан жағдайлар өз кезегінде білім саласына тікелей әсер етеді, ал білім саласы болса, жаңа тарихи кезең міндеттерін шешуде белсенділік танытады. Осыған орай республикадағы қазіргі білім беру жүйесін Қазақстанның даму сұраныстарына қарай сәйкестендіру қажеттігі арта түседі.

Қоғам мен тәрбие бір-бірімен тығыз байланысты. Тәрбие адамзат дамуының барлық тарихи кезеңдерінде қоғам дамуының талап-сұраныстарынан туындағанын және нақты мақсатқа бағытталғанын этнопедагогика мен педагогика саласында орындалған зерттеулер (Т.Тажимаев, С.Қалиев, Қ.Жарықбаев, С.Ұзақбаева, К.Қожахметова, Т.Әлсатов және т.б.) дәлелдеп отыр.

Кезінде белгілі педагогтар А.С. Макаренко мен В.А. Сухомлинский тәрбиенің мақсаты қоғамның талаптары мен сұраныстарына сәйкес анықталуы тиіс деп атап көрсеткен. Бұл тұрғыда, біріншіден, жастардың белгілі бір ортаға бейімделуіне септігін тигізетін тұлғалық сипатын қалыптастыру қажет болса, екіншіден, тәрбие үдерісінде тұлғаның өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, оның дарындылығы мен қабілеттілігін де дамыту керек.

Жас ұрпақты тәрбиелеу жүйесінің негізгі қағидалары Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында (1999) тұжырымдалған. Заңда тәрбие білім берудің ажырамас бір құрамдас бөлігі болып саналады, «білім беру дегеніміз - адам, қоғам, мемлекеттің талап сұраныстарын қанағаттандыруға мақсатты бағытталған тәрбиелеу мен оқыту үдерісі» деп түсіндіріледі. [1] Мемлекеттік саясаттың білім саласындағы негізі принциптерінің бірі болып адамзаттық және Отанын сүйуге тәрбиелеу болып табылады.

Қазақстанның егеменді ел болуынан бастап мемлекетте қайта құру басталды, нәтижесінде саяси-экономикалық жүйелер мен білім беру жүйесінде елеулі өзгерістер көрініс алды. Осы кезеңде қоғамда саяси-экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықтың болмауы заңды құбылыс болды. Ал бұл болса, ең алдымен, білім беруге кері әсерін тигізетін бірқатар факторлардың пайда болуына әкеліп соқтырды. Әсіресе тәрбие үдерісі нашарлап кетті және бірқатар проблемалардың шешімін іздестіру қажеттігі туындады: тәрбие үдерісінде ақиқатты өмірді көрсете алатын теориялық негіздердің болмауы; тәрбиенің оқыту үдерісінен бөлініп шығуы; бұқаралық ақпарат құралдарының жастар тәрбиесіне оң әсерінен гөрі кері әсерінің басым болуы; жастар тәрбиесінде қазақ халық педагогикасының озық тәжірибелерінің негізге алынбауы және т.б.

Бұл проблемалар мектеп пен жоғарғы оқу орындарының әлеуметтік-тәрбие функциялары күшінің жойылуына себеп болды. Сөйтіп тәрбиелеу «білім беру» ұғымының аясынан шыға алмады.

Кезінде Кеңестік оқу орындарының өзіне тән ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған тәрбие дәстүрлері мен бай тәжірибесі болды. Шын мәнінде тәрбие үдерісі адамның тыныс-тіршілігінің негізі болып табылатын рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырды.

Қазіргі таңда құндылықтардың бұрынғы жүйесі артта қалды, ал жаңа жүйесі бүгінгі күнге дейін әлі толығымен қалыптаса қойған жоқ.

Бұның жарқын айғағы заманауи жастарының құқық бұзушылықтан жоғары көрсеткіштер көрсетуінде болып отыр. Балалардың қатал да, ашушаң, бұзақы мінездері отбасының әлеуметтік-материалдық жағдайына да, не олардың жасы мен кәсібіне де, ақпарат құралдары арқылы берілетін көрілімдерге де тікелей байланысты емес. Мұндай жағымсыз мінез-құлықтардың болуы қоршаған ортаны, өмірді тануға, адамдар мен қоғамдық қарым-қатынастарға байланысты және оның қалыптасуы тәрбие үдерісі нәтижелерінен талап етіледі. Ғалымдар да осы пікірді ұстанады. Егер, И.А. Ильин «тәрбиесіз білім, – бұл жалған және қауіпті іс. Ол шала сауатты, мен-меншіл өркөкірек, атаққұмар, өктем, арсыз мансапқұмарларды тәрбиелеп шығарады; ол адамды рухқа қарсы күштермен қаруландырады; адам бойына «жауыздықты» дарытады» десе [2], Н.Д.Никандаров мектептегі тәрбиенің дұрыс жолға қойылмауының басты себебі мұғалімдердің білімсіздігі емес, біздің елімізде жастар тәрбиесінің қажетті құндылық тұрғысында қабылданбауы болып табылады деп ой тұжырымдайды.

Осы орайда бүгінгі жастардың да мәдени-өмір тіршілігі мен білім туралы түсініктерінің бұрмаланғанын, бұған кейбір бұқаралақ ақпарат құралдары ықпалының да басым екендігін айта кеткен жөн. Баспасөз, теледидар, радио, интернет құралдары арқылы толассыз таратылатын ақпараттар жағдайында жастарға думанды өмірді, озбырлық пен қатыгездікті, жезөкшелік пен нашақорлықты, зорлық-зомбылықты дәріптейтін төмен сападағы өнімдердің саны күннен-күнге артып отыр. Ал, бұл болса тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғыда кездесетін дағдарыстарды күрделендіре түседі. Соңғы жылдары осындай жағдайларға байланысты көптеген жасы кәмелетке жетпеген заң жолын бұзушы балалар тіркеуге алынып, бірқатар ата-аналарға шара қолданылуда, адамды жәбірлеушілер, үй тонаушылар көбеюде. Қабылдау бөлімдері де 14-18 жас аралығындағы балаларға толды. Жылдан жылға өздерінің өмірін өлімге қиятын адамдардың саны да көбейе түскенін айта кеткен жөн. Олардың көпшілігі 30 жасқа да жетпеген жастар.

Жастардың рухани құндылықтарының қалыптасуына қоғамда болып жатқан әлеуметтік катаклизмнің әсері де басым екендігін жоққа шығаруға болмайды. Қоғамның әлеуметтік топтарға бөлінуі, жергілікті халықтың басым көпшілігінің өмір тіршілігі деңгейінің төмендегі және осы іспеттес келеңсіз жағдайлардың заманауи жастарының жан дүниесіне әсер етпеуі мүмкін емес.

Күрделі әлеуметтік жағдайларды бастан кешіп отырған қоғамдағы отбасылары да құқықтық, моральдық және экономикалық қорғауға зәру. Осының салдарынан жағдайы нашар отбасыларының саны өсуде. Оған қоса жағдайы жақсы отбасыларында да ата-аналар тарапынан балаларға жеткілікті деңгейде көңіл бөліне бермейді. Бұның бәрі отбасы мен тәрбиенің рөлін және балалардың әлеуметтенуін төмендететіні даусыз.

Әдетте, жас ұрпақтың әскери-патриоттық тәрбиесіне Қазақстанның Әскери күштері баса назар аударады. Олар білім мекемелерімен бірлесе отырып Отанды қорғаушы жас жеткіншектердің әскери тәрбиесінің бағдарламасы мен тұжырымдамасын жасайды. Дейтұрғанмен, соңғы уақытта жергілікті тұрғындардың Әскери күштерге деген көзқарасы бірдей деуге болмайды. Егер 70-80-ші жылдарда әскери қызметті өтеу бозбалалар өмірінің қажетті кезеңінің бірі болып табылса, ал қазір әскерге шақырушылар әскери қызметті өтеуден бас тартады, ата-аналары оларды жібермеуге тырысады. Бұның себебі ішкі саясаттың тұрақсыздығына, үлкендердің кішілерге күш көрсетуіне байланысты.

Кезінде әлемдегі ең қарулы күштің бірі болып саналған Кеңес Одағының Әскери күштері Одақ тарқағаннан кейінгі жылдары бұрынғы Одақ республикаларының арасында бөлініске түсті. Мұндай күрделі жағдайларда тәрбие үдерісін қамтамасыздандыратын әлеуметтік институттың бірден-бірі мектеп болып табылатыны сөзсіз. Алайда оның тиімді жүзеге асырылуына мектептің материалдық-техникалық базасының жаңа қоғам талап-сұраныстарынан артта қалғандығы, олардың жеткілікті деңгейде ғылыми-әдістемелік тұрғыда қамтамасыздандырылмауы, іс-шараларды ұйымдастыруға қажетті қаражаттың болмауы, көптеген педагогтардың әлеуметтік жағдайларының төмендігі кедергісін келтірді.

Егемендіктің алғашқы жылдарында білім заңдарының құқықтық нормаларына еңгізілген бірқатар өзгерістер тәрбие үдерісіне тәрбиеленушілерді жаппай қамтуға, жас ұрпақ тәрбиесі бойынша отандық тұжырымдамалар жасауға мүмкіндік туғызды. Тұжырымдамаларда мәдени-әлеуметтік өмірдің, ұлттық жетістіктердің, жалпы мәдени және кәсіби біліктің құндылықтары, азаматтық, отбасылық мәдениет, адамдардың өзінің және өзгелердің алдындағы жауапкершілігі атап көрсетіледі. Тәрбиенің жаңа мәдени негіздері, яғни плюрализм мен тәрбие практикасының вариативтілігі, оқу-тәрбие үдерісі субъектілерінің демократиялық қарым-қатынастары, балалар мен жастар тәрбиесіне мемлекеттің жауапкершілігі жайлы сөз болады.

«Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы» (1993), «Мемлекеттің білім беру саласындағы саясатының тұжырымдамасы» (1995), «Қазақстан Республикасының орта білім берудің мемлекеттік дамыту жүйесі» (1997) сияқты жаңа құжаттар жобаларында мемлекеттің білім саласындағы саясатының мақсаты мен міндеттері, даму бағыттары мен перспективасы беріледі. Мектеп жұмысының маңызды бағыттарының бірі – тәрбиеге аса назар аударылады. Осының бәріне қарамастан құжаттарда жас ұрпақты тәрбиелеуге байланысты іс-шаралар бағдарламасы жеткіліксіз қарастырылады.

Демек, қазіргі білім беру жүйесінде тәрбиені бүгінгі қоғамның талабына қарай дамытуға байланысты арнайы бағдарламалар қажет. Бұны тәрбие саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға байланысты жасалған қадамның бірі деп қабылдауға болады. Бағдарламада тәрбие жүйесінің басты проблемалары, тәрбие үдерісінің мақсаты мен міндеттері, ұйымдастырудың негізгі принциптері мен бағыттары, тәрбие жүйесін қалыптастыруға қажетті шарттары қарастырылуы керек. Бағдарлама мектепке дейінгі, жалпы білім беретін, қосымша және кәсіби білім мекемелерінде, яғни үздіксіз білім беру мекемелерінде тәрбие үдерісін жүзеге асыруды көздейді.

Қазіргі жағдайда патриоттық тәрбие тұжырымдамасын қайта толықтырып жасау қажеттілігі де туындап отыр. Отанды сүйуге тәрбиелеу – патриотизмнің ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі. Дейтұрғанмен соңғы он жылдықтарда Отанға деген, оның шекараларына деген көзқарас едәуір өзгеріске ұшырады. 80-ші жылдардың соңында басталған Қазақстанның өткендегі тарихын қайта қарап зерделеу мәселесі күні бүгінге дейін жалғасып келеді.

Орыс тілді қазақтардың да өзінің ана тіліне, өз елінің әдет-ғұрыптары мен дәстүрлеріне немқұрайдылықпен қарауы – патриоттық тәрбие саласында әлі де болса шешімін таппаған проблемалардың бар екендігін дәлелдейді. Өзін сыйлай білмеген халықтың, басқа халықтарды да сыйлай алмайтындығы кімге болсын тансық емес. Олай болса, қазақтың ұлттық сана-сезімінің қайта өркендеуі патриоттық тәрбие жүйесін жетілдірудің қажетті шарты болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерге жасаған талдау «патриот», «патриотизм» ұғымдарына берілген анықтамаларды жүйелеп, тәрбиедегі мәнін дұрыс түсінуге мүмкіндік береді. Егер оның философиялық түсіндірмесіне жүгінсек: «патриотизм (грекше *patris* – Отан) мазмұны – Отанға сүйспеншілік, оған шынайы берілгендік, оның өткені мен бүгінгісі үшін мақтаныш, отан мүдделерін қорғауға ұмтылу болып табылатын адамгершілік және саяси принцип, әлеуметтік сезім» - дегенді [3], ал лексикалық мағынада Отанға сүйіспеншілік, өз Отанына, өз халқына берілгендік дегенді білдіреді [4].

Анықтамалардағы назар аударарлық нәрсе оларда жеке адамның Отанға деген түрлі көзқарастарына көңіл бөлінеді, әйтсе де, бұл көзқарастарды тек адамгершілік сезімдері тұрғысында қабылдауға болмайды. Олардың мағынасы неғұрлым кең, ол жеке адамға тән қажеттілікті, оның патриоттық сана-сезімі мен мінез-құлқын қамтиды, олар нәтижесінде патриотизмді моральдық қасиет ретінде сипаттайды. Осы тұрғыда патриотизмді адамның, оның құдіретін, өзінің онымен рухани байланысын, қажеттігін сезінетін, оны қайбір жағдайда болмасын қорғауға даярлығын көрсететін адамгершілік қасиеті ретінде айқындау керек. Патриотизмнің мазмұнына мыналарды жатқызған жөн: адамның туып-өскен жеріне құштарлық сезімі; ана тіліне құрметпен қарауы; Отан мүдделеріне қамқорлық жасауы; азаматтық сезімдерінің көрініс беруі және Отанға адалдықты сақтауы; әлеуметтік және мәдени жетістіктерге деген мақтаныш сезімі, оның бостандығы мен тәуелсіздігін қорғауы;

Отанның тарихи өткеніне, салт-дәстүрлерге қарауы; өз еңбегін, күш-жігері мен қабілеттерін Отанын көркейтуге арнауы.

Патриотизмнің мәні туралы сөз өткенде, патриотизм идеяларының ежелден қалыптасқанын және бұл идеяларды меңгерудің патриоттық тәрбиеде маңызы зор екенін атап өткен жөн.

Патриотизм идеясының (идеялар мен құндылықтар жүйесі ретіндегі патриотизм идеологиясының) дамуы, ең алдымен, Аристотель, Платон, Цицерон секілді ежелгі ойшылардың есімімен байланысты. Мәселен, Аристотель «Риторикада» дәстүрлердің, заңдардың жеке және ортақ екі түрі бар екенін дәлелдеді, ал Цицерон болса патриоттық сана-сезімдегі ең басты нәрсе Отанға деген көзқарас, Отан ең алдымен саяси органы, құқықтық қатынастармен байланысты адамдардың бірігуін және мемлекетті қамтиды деп есептеді.

Патриотизм тәрбиенің маңызды міндеті, педагогиканың қуатты құралы екенін кезінде орыстың революционер-демократтары да (В.Г.Белинский, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов), ұлы классик педагогтары да (К.Д.Ушинский, М.И. Калинин, Н.К. Крупская, А.В.Луначарский) айтып өткен.

Патриотизм идеялары қазақ жерінде де ежелден дамыған. Көшпелі қазақ өркениетінде отаншылдық ең қасиетті міндеттердің бірі болып саналады. Ежелгі түрік қағандығы кезінде тасқа жазылған Күлтегін ескерткіштерінде ел билеушілерінің патриотизмдік үлгісі көрініс тапқан. Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Ақтамберді, Бұхар жыраулар және XX ғасырдың басындағы А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, Ж. Аймауытов, С.Торайғыров, М.Жұмабаев және т.б. ұлт зиялылары мен қайраткерлері патриотизмді сөзбен ғана емес іспен өнеге ете білді. Әйтеке би «Өмірім халықтікі, өлімім ғана өзімдікі» деп халыққа қызмет етуде патриотизмнің айнасы бола білді. [5] Тәуекел хан заманында патриотизм байлықтан да жоғары бағаланды.

Соңғы жылдардағы мерзімді басылымдар мен зерттеу еңбектерінде «ұлттық патриотизм», «жалпыұлттық патриотизм», «қазақстандық патриотизм» ұғымдары жиі пайдаланылады. Ұлттық патриотизм әдетте өз ұлтыңа деген, оның мәдениетіне, тіліне, дәстүрлеріне деген сүйіспеншілік пен жанашырлық, жергілікті елдің азаматы ұғымымен байланысты болса, жалпы ұлттық патриотизм өзін осы мемлекет құрамындағы халықтардың бір бөлігі ретінде сезінуді білдіреді. Қазақстандық патриотизм дегеніміз – Қазақстанда тұрып жатқан барлық ұлт өкілдерінің ұлттық Отаны деген іргелі негізге сүйенген ұлттық патриотизмдердің синтезі. Ұғымдардың мазмұны олардың бір-бірімен өзара байланыста екенін, мазмұнының әр жылдардағы саясат пен идеологияға байланысты жетілдіріліп отыратынын, әлеуметтік орта мен ұжымның ықпалында, патриоттық тәрбиенің негізінде қалыптасатынын дәлелдейді.

Әдетте патриотизм, отбасына, өскен ортаға, туған жер топырағы мен табиғатына деген сүйіспеншіліктен басталады. Сондықтан патриотизмнің қайнар көзі адамгершілік қасиеттері болмақ. Патриотизмнің ірге тасы ұлтжандылық. Өз ұлтын сүйіп, оның мұңын мұндап, жоғын жоқтайтын азамат қана отаншыл болады. Патриотизмді рухани құбылыс ретінде адам санасына күштеп, билік-нұсқаумен міндеттеп күй мүмкін емес. Патриотизм білім беру жүйесіндегі тәрбиенің мақсаттары мен міндеттерінің нәтижелі жүзеге асырылуы барысында ғана санада орнығады.

Тұлға қасиеттерінің бірі ретінде патриотизмге сипаттама бергенде әдебиетте орныққан мынадай идеялық-адамгершілік қасиеттердің жіктелмесін негізге алған жөн:

- адамның өзіне, адамдарға, қоғамға, оның алуан түрлі әлеуметтік бірлестіктеріне (халыққа, тапқа, ұжымға) көзқарасын сипаттайтын қасиеттер;
- іс-әрекеттің алуан түрлеріне – білімге, еңбекке, ойынға адамның көзқарасын сипаттайтын қасиеттер (яғни еңбексүйгіштік, талпынушылық, жауапкершілік және т.б.);
- түрлі материалдық құндылықтарға – табиғатқа, заттарға, адам еңбегінің керек-жарақтары мен өнімдеріне адамның көзқарасын сипаттайтын қасиеттер.

Тұлғаның идеялық – адамгершілік қасиеттердің ішінде адамдарға, ұжымға, қоғамға адамның көзқарасын сипаттайтын қасиеттер оның моральдық келбетін айқындайтын қасиеттер болып табылады. Олар еңбекке және заттарға деген көзқарастан да байқалады. Тұлғаның алуан түрі, іс-әрекеті (ойын, ілім, қоғамдық қызмет, өндірістік еңбек) оның барлық қасиеттерінен көрініс береді.

Патриоттық тәрбие педагогика, этнопедагогика, психология, этнопсихология, әскери ғылымдарының ғылыми әдіснамасы мен теориясына сүйенеді, олар адамның патриоттық тәрбиелігінің мінсіз үлгісін және қажетті қасиетті қалыптастырудағы негізі принциптерді, әдіс-тәсілдерді айқындауға мүмкіндік береді. Халықтың елін, жерін қорғаудағы ерлік істері мен ұлттық дәстүрлері және халықтың қарулы күштерінің дәстүрлері патриоттық тәрбиенің жетекші құралдары болып табылады.

Патриоттық тәрбие ең алдымен, өз Отанының құндылықтарын танудан басталады. Сондықтан тәрбие жұмысы барысында өз халқының, ұлтының ұлылығын, олардың жетістіктерін, үкімет саясаты мен Қарулы Күштер қызметінің озық тәжірибесін дәріптеп, жастарды ерлік-патриоттыққа тәрбиелеуде ұлттық дәстүрлер мен халықтың Отанды қорғау туралы ілімін насихаттап отыру қажет.

Жастарды халықтың рухани және ұлттық құндылықтарын дұрыс бағалауға тәрбиелеуде де осы білімдерді пайдалану қажет. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың сөзімен айтқанда, патриоттық тәрбие үдерісінде «әрбір адам біздің мемлекетімізге, оның бай да даңқты тарихына, оның болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс-қимыл жүйесін талдап жасау қажет. Елдің проблемалары да, келешегі де барлық адамға жақын әрі түсінікті болуы тиіс.... Әрбір адам бала кезінен Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты мен де ол үшін жауаптымын деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өскені жөн». [6]

Тәрбиеленушіні патриоттық іс-әрекетке қатыстыру, оның білімге, ұлттық құндылықтарға деген сенімін артырады, мінез-құлқына өзгерістер әкеледі, мемлекеттің әскери күшін дамытуға, Қарулы күштерде қызмет етуге, өз Отанын жаудан қорғауға және т.б. даярлығын қалыптастырады.

Патриоттық тәрбиенің жүйелілік сипаты ең алдымен тәрбие мен патриоттық сана-сезімнің жүйесімен айқындалатынын ұмытпаған жөн.

Жүйелі патриоттық сана тұрғысынан алғанда, патриоттық тәрбие тәрбиенің саяси-идеялық, адамгершілік, құқықтық, эстетикалық және т.б. элементтерінсіз өмір сүре алмайды, ол соңғысына Отанды өркендету мен қорғауға ішкі даярлық пен қабілетті қалыптастыруға белгілі бір әлеуметтік-саяси бағыт береді. Сөйтіп, патриоттық тәрбие, басқа тәрбиенің барлық негізгі бағыттарымен бірге жүзеге асырылады. Патриоттық тәрбиенің соңғы нәтижесі ретінде патриоттық сана өз Отанын өркендету жолындағы күресте, оны нығайту мен қорғау жолындағы қызметте көрініп, өлшенеді, сөйтіп, сол арқылы тиісті ерлік, жауынгерлік және ұлттық дәстүрлер түзе отырып, кейіннен олар тәрбиелеуші факторға айналады.

Патриоттық тәрбиенің жүйелілігі, біріншіден, тәрбие объектісі – жеке адамның біртұтастығынан; екіншіден, отбасында, мектепте, жоғары оқу орындарында, еңбек және армия ұжымдарында патриоттық тәрбиенің сабақтастығы мен бірегей бағыттылығын талап ететін қоғамдық өмірдің барлық салаларының өзара байланысынан; үшіншіден, тәрбиенің негізі принциптері мен жалпы заңдылықтарынан; төртіншіден, патриоттық тәрбиенің мұраты жеке адамды жарасымды үйлесімділікте тәрбиелеу болып табылатын тәрбиенің неғұрлым жалпы жүйесіне патриоттық тәрбиенің ықпалдасуынан туындап жатады.

Ең бастысы, патриоттық тәрбие қоғамдық-саяси қызметтің күрделі, салыстырмалы-дербес жүйелерінің барлық белгілеріне ие болады. Біріншіден, ол өзара байланысты құндылықтардың белгілі бір құрылымын қарастырады; екіншіден, патриоттық тәрбие жүйесіне оның міндеттерінен көрінетін өзіндік белсенділік тән; үшіншіден, патриоттық тәрбие дегеніміз өзіне тән басқару тетігі, субъектісі мен объектісі, басшылық құралдары мен әдістері бар, өзін-өзі басқаратын жүйе; төртіншіден, патриоттық тәрбие уақыт пен кеңістікте дамып отыратын жүйе, оның өз тарихы және өзіне тән заңмен белгіленетін қалыптасу, қызмет атқару мен даму үдерістері бар; бесіншіден, патриоттық тәрбие жүйесі оқшау емес, әлеуметтік тұрғыдан алғанда да, табиғи жағынан келгенде де басқа жүйелермен тығыз байланыста өмір сүреді.

Қазіргі жағдайларда патриоттық тәрбиеге кешенді көзқарас материалистік диалектиканың әдіснамалық талаптарына негізделеді және тәрбие үдерісінің барлық объективтік жағдайлары мен субъективтік факторларын келісіп жүзеге асыру негізінде патриоттық тәрбие жүйесін жан-жақты дамытуды, Отан қорғаушысына қажетті барлық

қасиеттер жиынтығын жеке адам бойында бір мезгілде қалыптастыру үшін неғұрлым тиімді жолдарды, құралдар мен әдістерді таңдауды көздейді.

Патриоттық тәрбиеге қатысты жүйені қажетті бағытта дамыту мен тәрбие үдерісінің жоғары тиімділігін қамтамасыз ететін проблемаларды анықтау диалектиканың талабын білдіреді. Мәселен: а) әскери-патриоттық тәрбиені ұйымдастыруда – перспективалық және ағымдық жоспарлаудың кешенді сипатын білу, патриоттық тәрбиенің ұжымдық, мазмұндық және әдістемелік қырларының басты міндеттерін анықтау; тәрбиеленушілердің ерекшеліктерін ескере отырып, саяси-идеялық, еңбек және адамгершілік тәрбие бағыттарында патриоттық сананың қалыптастырылуын қамтамасыз ету; б) патриоттық тәрбие мазмұнында – патриоттық сананың саяси-идеялық құрамдас бөліктері туралы, Отан және оны қоғау, жауынгерлік және еңбек, ұлттық дәстүрлер туралы халықтық ілімді қарастыру; в) патриоттық тәрбие әдістемесінде – мазмұн мен принциптердің негізгі бағыттардың, құралдар мен әдістердің бірлігін қамтамасыз ету.

Жалпы айтқанда тәрбие әрекетіндегідей, патриоттық тәрбиеге кешенді тәсілді тиімді пайдаланудың негізі шарттарына мыналар жатады: саяси-идеялық, еңбек және адамгершілік тәрбиелеріндегі қатаң сабақтастық; мектеп басшыларының бұл жұмыста практика арқылы тексерілген әдіс-тәсілдерді пайдалануы; мектептердің объективті және субъективті жағдайларға талдау бере білуі. Оларда тәрбие үдерісі тәрбиеленушілердің мүдделері мен талап тілектерінің ерекшеліктері мен тәрбие үдерісін жоспарлау мен үйлестіруге, басқару мен ұйымдастыруда кешенді тәсілді жүзеге асыруға тәрбиенің бұқаралық және жеке әдістерінің тиімді арақатынасын практикада қамтамасыздандыруға, оқу ұжымдарында және тәрбиеленушілердің тұрғылықты жерінде идеологиялық ықпалды үйлестіруге, тәрбие жұмысының тиімділігін ғылыми негізде талдауға және тәрбие түрлері мен әдістерін үнемі жетілдіруге мүмкіндік беретін өлшемдер арқылы жүзеге асырылады. Патриоттық тәрбие тәжірибесін зерделеу оның тиімділігі көрсеткіштерінің мынадай жиынтығын: жүргізілген шаралардың саны мен сапасын және тәрбиеленушілердің қамтылу дәрежесін, патриоттық сананың деңгейін, яғни тәрбиеленушілердің білім, дағдыларын, олардың патриоттық сенімінің қалыптасу деңгейін, ерік-жігер мен сезім мәдениетін, Отанға деген терең сүйіспеншілігін, Отан қорғауға саналы даярлығын, патриоттық әлеуметтік белсенділік (еңбек, қоғамдық- саяси, танымдық) деңгейін, тәрбиеленушілердің патриоттық тәрбиеге қатысуын айқындайды [7].

Қорыта айтқанда өскелең ұрпақты тәрбиелеу қазіргі білім беру жүйесінің қажетті компоненті болып табылады. Тәрбиенің күрделі үдерісінің маңызды бір қыры болып тәрбиеленушілердің патриоттыққа бағдарланған тұлғасын тәрбиелеу болуы тиіс. Өскелең ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелеу тек қоғам мен мемлекеттің сұраныстарына ғана емес, әрбір тәрбиеленушінің дара тұлғалық дамуына бағытталған педагогика ғылымының қазіргі бағыттарына да сәйкес болуы тиіс. Өйткені Отанға сүйіспеншілік адамның өзін тұлға ретінде сезінуіне, өз елін мақтан тұтуына, өзін онымен байланыста сезінуіне мүмкіндік береді, ал бұл өз-өзіне сенімін арттырып, рухани және адамгершілік құндылықтарын жетілдіреді. Патриоттық тәрбиедегі адам мен қоғам және мемлекет арасындағы байланыстың маңыздылығы да міне осыдан көрінеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – 1999. – 3-б.
2. Ильин И.А. Наши задачи. в 2-х т.-Т.2. - М. – 1992. – 240 с.
3. Философский словарь / ред. И.Т. Фролов. - М. - 1986. - 358 с.
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М.: Аз. – 1996. – 928 с.
5. Шешендік сөздер. – Алматы. - 1985. - 29-б.
6. Назарбаев Н.А. «Наши ориентиры – консолидация, общественный прогресс и социальное партнерство»; «Идейная консолидация общества – как условия прогресса Казахстана»). - Алматы: ФПИ ... М.: Фонд содействия развитию социальных и политических наук. - 1997. – с. 50.
7. Ұзақбаева С. Қазіргі қоғам және тәрбие. Оқу құралы. – Алматы. – 2005. – 45-б.

ПАРТНЕРСТВО СЕМЬИ И ШКОЛЫ В МОДЕРНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Түйін

Жаңартылған білім беру жүйесіні жетілдіріп сәйкестендіруде мектеп пен отбасының тиімді серіктестігі басты фактор болып табылады. Мектеп пен отбасы оқу-тәрбие үдерісінде тең субъект болуы тиіс. Жаңартылған қазіргі білім беруде отбасы мен мектеп тиімді серіктес болуы үшін, отбасының педагогикалық мүмкіндігін белсендіру, ата-ананың психологиялық-педагогикалық дайындығы, олардың іс-әрекетіне педагогикалық басшылық, ата-аналармен түсіністікпен ұжымдық және жеке жұмыс формалары басты шарт болып табылады.

Abstract

Socio-economic, political and environmental changes in the world, the state, the role and the importance of education as the most important factor in the formation of a new quality of life of society are prerequisites for modernization of the education system. To meet the requirements for a modernized education system is an important factor in the success of family and school partnerships, i.e. family and the school should be equal subjects of the educational and training process. For an effective partnership of family and school in the modernization of modern education is an important condition for activation of pedagogical possibilities of family, psychological and pedagogical training of parents, teacher supervision of their activity, which includes a judicious combination of individual and collective forms of work with parents.

Ключевые слова: *модернизация, современное образование, деонтологическое образование, педагогическая деонтология, партнерства семьи и школы, социальное благополучие детства, мудрость наставников.*

Модернизация – усовершенствование какой-либо системы соответственно современным требованиям. Социально-экономические, политические, экологические изменения в мире, государстве, возрастание роли и значения образования как важнейшего фактора формирования нового качества жизни общества являются предпосылками модернизации в системе образования.

Модернизация современного образования необходима для успешной социализации обучающихся на основе согласования интересов учащихся, родителей, педагогов и общества, для обеспечения психического и физического здоровья детей.

Основой обеспечения физического, психического, *социального благополучия детства* является готовность и способность родителей и педагогов проявлять квалифицированную заботу об этом посредством:

- коррекции негативных комплексов, привычек, установок, разрушительно влияющих на их психику и организм,;
- повышения стрессоустойчивости и психологической защищенности детей от негативного влияния среды;
- обеспечения здоровьесберегающего пространства в сфере их жизнедеятельности.

Для соответствия модернизированным требованиям к системе образования важным фактором является успешность **партнерства семьи и школы**, т.е. семья и школа должны быть равноправными субъектами образовательно-воспитательного процесса. Партнерство семьи и школы характеризуется:

- целенаправленностью и согласованностью действий педагогического коллектива школы и родителей;
- единством требований, предъявляемых ими к ученику;
- педагогически продуманной системой воздействия на детей.

Высказывания Л.А.Кассиль «Семья и школа – это берег и море. На берегу ребенок делает свои первые шаги, получает первые уроки жизни, а потом перед ним открывается необозримое море знаний, и курс в этом море прокладывает школа. Это не значит, что он должен совсем оторваться от берега» доказывают важность солидарности семьи и школы в деле воспитания детей.

Важнейшими условиями для развития эффективного сотрудничества, взаимопонимания семьи и школы являются открытость школы, доступное информационное пространство, доверие родителей к педагогическому коллективу, наличие продуктивного диалога между семьей и школой.

Успех сотрудничества семьи и школы может быть обеспечена благодаря:

- деонтологическому сознанию и родителей, и педагогов;
- педагогическому такту и этике их взаимоотношений;
- стремлению семьи и школы к бесконфликтному сотрудничеству;
- педагогической подготовленности родителей и уровню их культуры;
- процессу педагогического просвещения родителей;
- умению видеть сложные взаимоотношения в семье;
- социально-коммуникативной компетенции педагогов и родителей, которые обеспечили бы надлежащие навыки сотрудничества, восприятие критики, предоставление и принятие обратной связи;

– единству требований школы и семьи.

Для эффективного партнерства семьи и школы в модернизации современного образования важным условием является активизация педагогических возможностей семьи, психолого-педагогическая подготовка родителей, педагогическое руководство их деятельностью, которая включает в себя разумное сочетание коллективных и индивидуальных форм работы с родителями.

Для того чтобы работа с родителями была более успешной, влияние на воспитательный процесс в семье эффективнее, учитель должен заблаговременно готовится к воздействию на родителей и соблюдать следующие психолого-педагогических требования:

- не жаловаться родителям по поводу и без повода, не «расписываться» в своем бессилии;
- овладевать нормативно-культурными компетенциями, включающими в себя профессиональное отношение, мотивацию, готовность к достижению результата;
- продумывать целенаправленность избранных воздействий;
- обеспечить взаимопонимание с родителями;
- делать опору на положительные стороны семейного воспитания;
- соблюдать правила педагогического такта, деонтологии, этики в работе с каждым из родителей.

Психолого-педагогические требования распространяются и к действиям родителей:

- не конфликтовать при ребенке, не показывать пример дурного поведения;
- выяснять отношения с учителем без свидетельства ребенка;
- быть положительным примером при решении конфликтных проблем;
- быть особо заинтересованным в сотрудничестве со школой;
- опираться на положительные стороны школьного воспитания;
- соблюдать принцип единства солидарности, сплочённости с учителями;
- полное осознание родительской ответственности.

При этом надо не забывать о трех основных способах влияния взрослых на детей: заражение, подражание, внушение.

Заражение – бессознательная, невольная передача психического настроения, эмоционального состояния, физического движения. Заразить можно только тому, что есть - привычкам, умениям, модели коммуникаций. Заражению особо подвержены бывают дети дошкольного и младшего школьного возраста.

Подражают – действиям, движениям, образцам поведения, т.е. следуют примеру, поступкам, повторяют жесты, интонации. Подражать могут конкретному человеку (отцу, матери, тренеру, учителю и т.п.) или каким-то нормам поведения коллектива.

Внушение (суггестия) – вербальное, целенаправленное, воздействие одного человека на другого или на группу, направлено на научение каким-либо образцам деятельности, мышлеполагания, поведения.

Отсюда следует вывод, чтобы воспитание подрастающего поколения было позитивно-продуктивным надо родителям, учителям и вообще взрослым помнить об этих трех способах ежесекундного влияния и не забывать о феномене самопознания. Самопознание включает в себя: самонаблюдение, самоанализ, самооценивание, самосравнение. Всем субъектам воспитательного процесса было бы полезно обратить особое внимание на важность и возможности самопознания, самоконтроля, саморегуляции, самопроектирования.

Для активизации позитивно-продуктивного влияния родителей в рамках сотрудничества школы и семьи рекомендуется использование разработанных учеными, практически проверенные педагогическими коллективами методы и формы эффективного взаимодействия учителей и родителей. Вот некоторые из них:

- родительский университет;
- школа мам;
- клуб отцов;
- школа молодых родителей;
- школа будущих родителей;
- совет аксакалов;
- клуб “Ата баба ақылы” ;
- собрание- диспут;
- родительский лекторий;
- семейная гостиная;
- встреча «за круглым столом»;
- вечера вопросов и ответов, семинары;
- круглый стол;
- педагогический треугольник;
- педагогический практикум;
- тренинги для родителей и др.

Чтобы вышеописанное осуществить основным условием является **деонтологическое сознание** родителей, педагогов. Деонтологическое сознание родителей и педагогов – это такое состояние их сознания, когда должное в воспитательной деятельности признается неприкосновенным и обязательным. О том, что сознание долга является внутренним регулятором, контролем действий человека Монтень писал «Во всем и везде мне достаточно своих собственных глаз, дабы исполнить как подобает мой долг, и нет на свете другой пары глаз, которая следила бы за мной так же пристально».

Отсюда вывод, **деонтологическое сознание** родителей, педагогов, т.е. осознание и присвоение профессионального долга для учителя и родительского долга для родителей будет гарантом продуктивного сотрудничества над проблемами образования, так как обеспечит их внутреннюю позицию должного в воспитании детей через совокупность ведущих мотивов деятельности, которые обозначены в следующих установках педагогической деонтологии:

- установка на формирование высокой педагогической культуры, предусматривающая веру в святость принципа «Не навреди психическому, физическому здоровью ученика!»;
- установка на понимание, сопереживание детям, обеспечение их относительной независимости и самостоятельности, выявление творческого потенциала каждого ученика;
- установка на наличие обостренного чувства справедливости, выражающегося в умении безошибочно, объективно оценивать детский труд, знания учащихся, в умении кри-

тически оценить свое и чужое поведение, и самокритичном отношении к собственным действиям;

– установка на развитие демократического самоуправления, созидание общих дел не только в стенах школы, но и за его пределами, в том числе и дома, соблюдение традиций и норм коллективной жизни;

– установка на формирование общего и специально-профессионального интеллекта, эрудированности, оперативной информационной насыщенности учащихся, овладение пассионарной индукцией (заражением своими идеями, настроением других людей), педагогическим мастерством и т.п.

Деонтологическая готовность учителей и родителей обеспечит такие методы воспитательного, научительного воздействия на детей, которые будут отличными от того, что огорчало А.И.Герцена, который писал « Не от того ли люди истязают детей, а иногда и больше, что их так трудно воспитывать, а сечь так легко? Не мстим ли мы наказанием за нашу неспособность?»

При осуществлении вышеописанных условий можно предположить следующие ожидаемые результаты от эффективного партнерства семьи и школы:

1. обоюдное доверительное взаимоотношение, полное взаимопонимание педагогического коллектива и коллектива родителей;

2. бесконфликтное, радостное, продуктивное сотрудничество педагогов, школьников и родителей;

3. академические и психологические качества детей, обеспечивающие адаптацию в социуме (ответственности, коммуникабельности, толерантности, мобильности, стрессоустойчивости и т.д.);

4. развитие у детей потребности и навыков в здоровом образе жизни;

5. формирование современного мышления, в основе которого лежит академическая и психологическая готовность к жизнедеятельности;

6. готовность к профессиональному самоопределению, выбору образовательного маршрута будущей профессии;

7. внедрение здоровьесберегающих технологий по биологической обратной связи для формирования коррекции поведения трудновоспитуемых детей и подростков;

8. оптимизация процесса обучения за счет грамотного применения в учебном процессе новых технологий.

Подытожить вышеописанное можно словами великого мудреца Абая Кунанбаева. В его тридцать восьмом Слове-назидании сказано: «Стремление к истине и постижение ее рождаются высоким сознанием; сознание же человека определяется его человечностью, умом и интересом к науке. Появлению этих качеств прежде всего способствует непорочность чувств и крепость тела, которые даются человеку от рождения, а развитие их зависит только от честных друзей, от *мудрых наставников*». Хотелось бы, чтобы и школьные учителя и родители придерживаясь принципов *педагогической деонтологии*, осуществляли бы свою деятельность, не для показухи, не для контроля и независимо от материального вознаграждения, а согласно своему родительскому, или профессиональному долгу. Это были бы явными признаками «мудрости наставников» о котором назидал великий Абай.

Список использованной литературы:

1. Монтень М. Опыты. – Л. - 1960. – Кн. 3. – 320 с.
2. Абай. Книга слов. Поэмы. – Алматы.: ЕЛ. - 1993. – с. 38
3. Кергаева Г.М. Основы педагогической деонтологии: учебное пособие. – Павлодар: Кереку. - 2011. - 286 с.
4. Кассиль Л.А. Будьте готовы, Ваше высочество!: Повести и рассказы / Л.А. Кассиль; Ил. А.Васин и др. – М.: Дет. лит. - 2002. - 303с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Изд. центр «Академия». - 2000. - 200 с.

УДК 372.357 043

Разенкова Н.Е., к.п.н., доцент,

Чертенкова Г.И., ст.преподаватель

ГОУ ВПО «КузГПА»,

г. Новокузнецк, Россия

КОМПЛЕКСНЫЙ МЕДИКО-ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ КАК КОМПОНЕНТ ЦЕЛОСТНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ.

Түйін

Мақалада мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі біртұтас педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың тәжірибесі ұсынылады. Мектепке дейінгі балалардың дене және психологиялық денсаулығы мен олардың даму жағдайына кешенді медициналық, психологиялық және педагогикалық мониторинг жүргізудің және шарттарды талдаудың (әлеуметтік орта) маңыздылығы негізделді. Мақалада 2002-2010 жж. Кемеров облысы, Новокузнецк қаласында өткізілген мониторингтің моделі ұсынылады. Балалардың денсаулығы мен оны дамыту жағдайының кешенді медициналық-психологиялық-педагогикалық мониторингі әр түрлі мекемелердің білім беру мен денсаулық іс-әрекетін интеграциялауды қажет етеді.

Abstract

The experience of organization of integral pedagogical process of preschool educational establishment is presented in the article. The importance of implementation of complex medical, psychological and pedagogical monitoring of dynamic of physical and psychic health of preschoolers and the analysis of the conditions (social environment) of their development are grounded here. The model of monitoring, realized in Novokuznetsk Kemerovo region during 2002-2010 is suggested in the article.

Ключевые слова: *медико-психолого-педагогический мониторинг, целостный педагогический процесс, диагностика, педагогический коллектив, дидактические принципы, личностная направленность, личностные качества, самотическое состояние.*

Модернизация все больше охватывает все стороны образования. Не обошла стороной она и систему дошкольного образования. Однако, именно эта ступень системы образования, в своем развитии отстает от общеобразовательной школы и, как правило, изменения в дошкольном образовании идут вслед и в соответствии с требованиями школы. Школы же в новом столетии захватил процесс внедрения инноваций, перехода в новый статус лицея, гимназии и пр. Появилась практика отбора детей в школу. Что, в свою очередь, повлекло за собой резкое повышение требований к детям, поступающим в школу. Соответственно, возросли требования к выпускнику дошкольного учреждения. К сожалению, все эти процессы повлекли за собой далеко не только положительные моменты. Школа и родители чаще и чаще стали требовать внедрения школьных образовательных программ. Произошло неизбежное: усиление интеллектуального развития за счет снижения произвольной и мотивационной сферы ребенка. Все это повлекло за собой резкое снижение здоровья детей, как физического, так и психического. С переходом к компетентностной модели организации педагогического процесса и модели выпускника все больше назревает необходимость в поиске путей модернизации дошкольного образования и педагогического процесса в дошкольном образовательном учреждении, основной целью которых является сохранение и укрепление здоровья детей.

Одним из таких путей мы видим разработку и внедрение целостного педагогического процесса в систему дошкольного учреждения, при котором ДООУ будет существовать и развиваться как воспитательная система, ведущей характеристикой которой является целостность. Целостность мы рассматриваем как синтетическое качество педагогического процесса, характеризующее высший уровень его развития, результат стимулирующих сознательность деятельности субъектов, включенных в него. *Целостный педагогический процесс* – процесс, характеризующийся внутренним единством составляющих его компонентов и их гармоничным взаимодействием.

Целостность педагогического процесса обеспечивается единством цели и содержания образования, с одной стороны, и единством всех компонентов процесса, с другой.

Основываясь на данных определениях, понимая, что важнее всего в период дошкольного детства создать максимальные условия для сохранения и укрепления здоровья детей, мы убедились в особой ценности правильного целеполагания как отдельного педагога, так и всего коллектива, состоящего из перехода цели стратегической в тактическую и затем – в педагогическую и личностную. Основываясь на неоспоримой аксиоме дошкольной педагогики и психологии – признании *самоценности дошкольного детства*, мы считаем стратегической целью воспитания в дошкольном возрасте самого ребенка как самоценность. *Целью педагогического процесса* – формирование у дошкольников психологических новообразований, качеств и компетенций, необходимых для овладения учебной деятельностью: открытость изменяющемуся миру и экспрессивность; развитие психологических процессов; творческое самовыражение; инициатива и самостоятельность; любознательность; произвольность.

Целью деятельности всего педагогического коллектива при таком подходе становится сохранение и укрепление физического и психического здоровья детей, создание условий для формирования *социального* здоровья, развитие у детей адаптивных возможностей и способностей. Из названных целей вытекают следующие задачи воспитания: обеспечение эмоционального развития и благополучия каждого ребенка; развитие его положительного самочувствия; развитие инициативности, любознательности, способности к творческому самовыражению; расширение представлений об окружающем мире; овладение элементами (начальными основами) языковой культуры; овладение технологией различных видов деятельности: речевой, познавательной, конструктивной, художественной, коммуникативной; развитие компетентности в сфере отношений к миру, к людям, к себе. *Задачами же педагогического коллектива*, на наш взгляд, являются:

- полноценное формирование личности через развитие психических функций и процессов: эмоций, мышления, памяти, воображения, внимания;
- укрепление и сохранение психического и физического здоровья детей;
- организация целенаправленной деятельности по развитию эмоционально-экспрессивной сферы личности;
- удовлетворение ведущих потребностей ребенка: в общении со взрослыми и сверстниками, в познавательной деятельности, в активности, в самоутверждении, в признании достижений;
- достижение овладения детьми способами формирования опыта деятельности (познавательной, коммуникативной, художественной, речевой, конструктивной);
- формирование опыта творческой деятельности детей.

Основываясь на поставленных целях и задачах воспитания педагогического процесса и педагогической деятельности коллектива, мы разработали структуру целостного педагогического процесса в дошкольном образовательном учреждении. Целостность и личностная направленность процесса обеспечиваются дидактическими принципами, заложенными в основу теоретической разработки модели целостного педагогического процесса (ЦПП) и его практического внедрения:

- целеполагания;
- направленности педагогического процесса на удовлетворение потребностей детей;
- направленности педагогического процесса на самоактуализацию ребенка;
- непрерывности образовательного процесса;
- единства интеллекта и аффекта;
- стартности; развивающего характера педагогического процесса;
- гуманизации и гуманитаризации педагогического процесса;
- дифференциации педагогического процесса;
- учета самоценности и неповторимости каждой личности;
- вариативности;
- поисковой; творческой и исследовательской направленности деятельности каждого педагога и ребенка;
- направленности всех видов деятельности на эмоционально-экспрессивное развитие личности;
- личностно-ориентированного взаимодействия взрослых и детей;

- ориентации педагогической оценки на положительные показатели детской успеваемости (сегодня и вчера);
- создании развивающей образовательной среды, способствующей эмоционально-экспрессивному, речевому, познавательному, социально-личностному, когнитивному и физическому развитию ребенка;
- сбалансированности репродуктивной и творческой деятельности, совместных и самостоятельных, подвижных и статичных форм активности.

В целом модель такого педагогического процесса представляет собой сложное единство всех компонентов: цели; субъекты педагогического процесса (ребенок, педагоги, родители); содержание образования; предметно – развивающая среда; организационно – управленческий компонент (организация педагогических процессов и деятельности); диагностика; коррекция; критерии эффективности; внешние связи ЦПП каждой конкретной детской группы и образовательного учреждения, в целом.

Разработанная коллективом структура целостного педагогического процесса и система принципов потребовали специфического подхода к отбору содержания образования и условий работы коллектива. Мы не отходим от традиционных принципов отбора учебного содержания, но уточняем и конкретизируем его на основе ряда принципов:

- гуманистической педагогики, прежде всего соответствия содержания образования интересам и потребностям детей;
- гуманистической направленности материала;
- введения ребенка в культуру нации и человечества, что позволяет знакомить его с культурой народа, и через знакомство с ней вести ребенка к осмыслению роли человека;
- формирования у ребенка основ миропонимания через видение того, что человеком создано, каковы возможности человека и его ведущие роли;
- развития, предполагающий ориентацию содержания образования на стимулирование физического, духовного и интеллектуального развития и саморазвития ребенка, на развитие самостоятельности и инициативы, творческих способностей;
- целостности образования: направленность на формирование целостной картины мира, связей между его объектами; формирование умения видеть один предмет с разных сторон;
- вариативности и инвариатности содержания образования.

Условиями формирования такой модели ДОУ являются:

- принятие в коллективе ценностей и целей развития школы, согласованность в представлении приоритетных направлений содержания образования и проблем школы педагогическим коллективом и родителями,
- готовность педагогического коллектива к осуществлению инновационной деятельности (мотивационно-психологическая, интеллектуальная, информационная и технологическая);
- создание условий для разработки и совершенствования авторского компонента содержания образования;
- постоянно действующее методическое объединение с целью повышения квалификации педагогов, работающих в направлении актуальных проблем психологии, целостного педагогического процесса, новых педагогических систем и технологий, углубления образования педагога в предметной области;
- создание малых творческих объединений новаторов, временных проблемных и исследовательских групп;
- создание благоприятной инновационной исследовательской обстановки, моральное и материальное стимулирование инновационной деятельности и разработка системы обратной связи.

Отличительными особенностями целостного педагогического процесса в ДОУ являются:

- внедрение новой модели целостного педагогического процесса на основе взаимодействия и сотрудничества всех субъектов процесса через повышение психолого-педагогической культуры, как педагогов и родителей, так и детей, через познание самого себя;
- введение в содержание образования развивающих игр, изобразительной и музыкально-ритмической деятельности, художественного конструирования, коммуникативно-речевой деятельности и эмоционально-экспрессивного развития, формирование информационной

культуры, способствующих развитию свободной, творческой личности и категориального мышления, развитию необходимых в будущем учебном процессе качеств личности: любознательности, инициативности, креативности, произвольности, формированию компетентности в сфере отношений и обеспечивающих эмоциональное развитие и благополучие;

- создание условий для развития индивидуальности и способностей каждого ребенка через организацию специальной психологической и социальной среды;

- организация стройной системы диагностики и коррекции становления личности ребенка, развивающей среды и педагогических процессов, существующих по принципам и закономерностям мониторинга.

Причиной особого внимания к данному компоненту педагогического процесса является наблюдаемая в современных условиях тенденция к ухудшению общего состояния здоровья детей, что выдвигает проблему сохранения и укрепления здоровья в число наиболее актуальных и требует незамедлительного поиска и внедрения новых технологических подходов к ее разрешению в образовательных учреждениях. Важность этого подчеркивается в примерных государственных стандартах дошкольного образования, которые можно найти на сайте Министерства образования РФ. На современном этапе меняется само понятие «дошкольное образование», которое включает в себя развитие, воспитание и обучение детей. Первоочередным компонентом дошкольного образования становится развитие детей. Государственный стандарт дошкольного образования направлен на такую организацию образовательного процесса детей дошкольного возраста, при которой ведущим компонентом является развитие физических, интеллектуальных, личностных качеств и формирование предпосылок учебной деятельности, обеспечивающих социальную успешность, сохранение и укрепление здоровья детей. Диагностический компонент состоит из:

- диагностики личностного развития (эмоционально-волевое развитие, соподчинение мотивов, эмоционально-эспрессивное развитие, произвольность действий, интересы ребенка);

- диагностики социального развития (общение со взрослыми и сверстниками);

- диагностики интеллектуального развития (памяти, внимания, восприятия, мышления, воображения, речи).

В связи с этим, есть необходимость регулярного и комплексного изучения состояния здоровья дошкольников и морфо-функциональных особенностей детского организма, динамики физического и психического развития, анализа социальной ситуации развития как основы создания условий для сохранения и укрепления здоровья детей. В соответствии с названными факторами нами сделана попытка разработать модель комплексного медико-психолого-педагогического мониторинга как компонента целостного педагогического процесса дошкольного образовательного учреждения. В соответствии с поставленными задачами мы выделили в комплексном мониторинге три блока: мониторинг морфо-функционального состояния организма, мониторинг психического развития и мониторинг условий развивающей среды. При этом мы рассматриваем мониторинг психического развития как центральный, основополагающий блок, направленный на построение цели и содержания педагогического процесса. Блок мониторинга морфо-функционального состояния организма мы рассматриваем как пропедевтический в системе мониторинга, позволяющий контролировать педагогические цели относительно каждого конкретного ребенка в соответствии с уровнем его актуального развития. Мониторинг условий развивающей среды – это блок, позволяющий увидеть пути совершенствования педагогического процесса.

Целью *мониторинга морфо-функционального состояния организма* является определение индивидуальных особенностей соматического состояния детей и их влияния на выбор стратегии воспитания здорового ребенка. Мониторинг морфо-функционального состояния организма решает следующие задачи: диагностика и оценка индивидуального состояния здоровья ребенка, функциональных и нозологических нарушений; прогнозирование риска возникновения функциональных и нозологических нарушений; выявление общих тенденций состояния здоровья и физического развития детей в возрастных группах, ДОУ в целом и на территориях; определение направлений и содержания деятельности ДОУ и семьи по сохранению и укреплению здоровья дошкольников с учетом их индивидуальных особенностей. В данном разделе мониторинга выделяются следующие направления работы: проведение ан-

тропометрических исследований (оценка уровня физического развития и его гармоничности, темпа роста); изучение и оценка функционального состояния и уровня развития ребенка по органам и системам; формирование групп риска по результатам исследования. Мониторинг морфо-функционального состояния организма становится основой комплексного мониторинга в целом, поскольку предоставляет базовые данные для дальнейшего психологического и педагогического мониторинга и является фундаментом построения педагогического процесса в ДОУ.

Вторым этапом мониторинга является *психологическое обследование детей* в ДОУ, которое осуществляется с целью изучения уровня психического развития детей и определения степени приближенности психического развития к социально-психологическому нормативу (СПН). СПН представляет собой систему требований общества к психологическому и личностному развитию ребенка, находящегося на разных образовательно-возрастных этапах развития. При этом СПН рассматривается не как предел развития, а как некий обязательный минимум требований, предъявляемый к развитию детей данного возраста. Близость уровня психического развития к нормативу может рассматриваться как критерий этого развития. Для комплексной диагностики психического развития детей в психологическом мониторинге используются стандартизированные тесты Е.М.Борисовой, Т.Д.Абдурасуловой, О.А. Белобрыкиной. В качестве показателей личностно-социального развития дошкольников выделяются и оцениваются эмоциональное состояние тревожности, уровень самооценки, а также изучается социальный статус ребенка и межличностные отношения в группе детей (методики Щур В.Г., Е.А.Панько, М.Кашляк, Р.Тэммла, М.Дорки и В.Амена).

Особенностью *педагогического блока мониторинга* является его направленность на изучение условий, в которых происходит физическое и психическое развитие детей дошкольного возраста и их социализация. В основе педагогического мониторинга лежит изучение базовых условий развития, которыми выступают детская деятельность и система отношений со взрослыми и сверстниками, реализуемая в содержании каждого вида деятельности.

Изучение и оценка ситуации развития дошкольников осуществляется по трем направлениям: изучение и оценка в течение дня включенности всех видов деятельности в режимные процессы, определение характера их чередования и соотношения организованных воспитателем и самими детьми форм деятельности; определение условий предметно-развивающей среды, созданной в каждой возрастной группе и ДОУ, в целом; выявление характера общения педагогов с детьми, его направленности на личностно-ориентированную или учебно-дисциплинарную модель взаимодействия. Каждое направление мониторинга реализуется профильными специалистами: врачами-педиатрами, педагогами-психологами, социальными педагогами или заместителями заведующей по воспитательно-методической работе.

Модель комплексного медико-психолого-педагогического мониторинга была разработана в 2002 году, в процессе шести лет прошла апробацию на базе двенадцати ресурсных МДОУ и с 2008-2009 учебного года проходит внедрение в дошкольных образовательных учреждениях города Новокузнецка. Формой достижения комплексного подхода в структуру целостного педагогического процесса стал психолого-медико-педагогический консилиум, в рамках которого осуществляется обсуждение результатов, уточнение и углубление информации, выработка практических рекомендаций всем специалистам ДОУ, администрации и семье по преодолению выявленных проблем и поиску путей оптимизации условий сохранения здоровья и развития детей. По результатам консилиума формируется пакет документов. В предлагаемой модели комплексного МПП мониторинга можно выделить ряд достоинств, что позволяет использовать ее как основу построения мониторинговых исследований в дошкольных образовательных учреждениях: доступность для реализации силами специалистов дошкольного образовательного учреждения, так как в штатном расписании учреждения есть специалисты, способные реализовать разделы мониторинга; функциональность модели мониторинга, так как мониторинговые исследования органично встраиваются в деятельность дошкольного образовательного учреждения, не вступая в противоречие с целями, задачами, функциями каждого субъекта деятельности и структурой целостного педагогического процесса в целом; возможность изучения и оценки влияния средовых факторов, создаваемых в дошкольном образовательном учреждении (управленческих, технологических, педагогических, материально-технических) на формирование здоровья и психосоциальное развитие

дошкольника; формирование в дошкольном образовательном учреждении механизмов, обеспечивающих интеграцию специалистов разного профиля и семьи в решении проблем сохранения, укрепления здоровья и полноценного развития детей. Опыт внедрения описываемой модели комплексного медико-психолого-педагогического мониторинга состояния здоровья и развития детей в отдельных дошкольных учреждениях г. Новокузнецка показывает необходимость интеграции деятельности различных ведомств: образования и здравоохранения. Важным условием является и тесное сотрудничество служб системы дошкольных образовательных учреждений на уровне управления образованием в городе, регионе, коллективов ДОУ как в управлении, так и в технологии организации здоровьесберегающих процессов в ДОУ.

Список использованной литературы:

1. Белая К.Ю. Дошкольное образовательное учреждение: управление по результатам / К.Ю. Белая, П.И. Третьяков. – М.: Новая школа. - 2003. – 304 с.
2. Диагностическая и методическая работа в дошкольных образовательных учреждениях.- Волгоград: Учитель. - 2007.- 156 с.
3. Ковалев А.Н. Психическое развитие ребенка и жизненная среда. // Вопросы психологии. – 1993. - №1.
4. Комплексная оценка показателей здоровья и адаптации обучающихся и педагогов в образовательных учреждениях. Медико-физиологические и психолого-педагогические основы мониторинга: методическое пособие / Э.М. Казин, И.А. Свиридова, Т.Н. Семенкова и др. - Кемерово: Изд-во КРИПКиПРО. - 2006. – 213 с.
5. Костелова Л.Д., Разенкова Н.Е., Рукас Т.И., Федорова Н.И. Современные подходы к организации поствузовского обучения на этапе модернизации дошкольного образования: учебное пособие / Л.Д. Костелова, Н.Е. Разенкова, Т.И. Рукас, Н.И. Федорова- Новокузнецк: РИО КузГПА. - 2005. -142 с.
6. Крулехт М.В. Экспертные оценки в образовании: учебное пособие / М.В.Крулехт, И.В. Тельнюк. - М.: Издательский центр Академия. - 2002. – 112 с.
7. Мониторинг в современном детском саду: Методическое пособие / Под ред. Н.В.Микляевой.- М.: ТЦ Сфера. - 2008. – 64 с.
8. Мониторинг психического здоровья. // Материалы межрегиональной научно-практической конференции (Новокузнецк, 17-18 октября 2006г.) / Под ред. акад. РАМН В.Я. Семке. - Томск, Новокузнецк. - 2006. - 227с.

УДК 37.033

Айдосов А. А., т.ғ. д, профессор

Кенжебаева Ш.К.,

аға оқытушы, ҚазХҚЖЭТУ,

Алматы қаласы

КАСПИЙ ӨНІРІ ТАБИҒАТЫН ПАЙДАЛАНУДАҒЫ ТҮРАҚТЫ ДАМУ ӨЛШЕМДЕРІНІҢ ТҮЛҒА ДЕНСАУЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Резюме

В статье рассматривается проблема загрязнения Каспия и влияние его на здоровье человека. Экологическая катастрофа во все времена имела негативные тенденции на формирование личности в современном обществе, и этому доказательство, человек не может приспособиться к окружающей среде, теряется в стремительно растущем глобальном мире и т.д. В статье также раскрываются важные аспекты устойчивого развития и обсуждаются его индикаторы. Определяется значимость устойчивого развития Каспийского региона связанного с ресурсами нефти и газа, которые влияют на развитие и формирование личности.

Abstract

The article touches upon the problems of human health that is influenced by the Caspian area pollution. It is explained by the ecological problems that person won't adapt in the process of per-

sonality formation. The article also underlines the usage of the Caspian nature with the sustainable development possibilities. This can reduce ecological problems, causing no damage in the future, thus supporting the society current need. The article deals with the main development aspects, the sustainable development indicator is fully discussed. The Caspian area development is linked with oil and gas recourse there and with the human improvement lifestyle.

Өзекті сөздер: *экология, табиғат, табиғатты сақтау, экологиялық дағдарыс, мемлекеттік санитарлық мекемелер, тұлға денсаулығы, адамзат дамуының индексі.*

Қазіргі әлемде экологиялық өзекті мәселелер өзінің қоғамдық мәні жағынан алдыңғы қатардағы мәселелердің біріне айналып, тіпті ядролық соғыс қауіпі де оның көлеңкесінде қалып қойды. Адамның шаруашылық іс - әрекетінің қауырт дамуы, айналадағы ортаға үдемелі, көбіне бүлдірушілік сипатта әсер етуде. Адамның табиғатқа әсері мыңдаған жылдар бойында қалыптасқан табиғи жүйелерді өзгерту, сондай – ақ, топырақты, су көздерін ауаны ластау арқылы жүзеге асуда. Бұл табиғат ахуалының күрт төмендеуіне әкеліп соқты, көп жағдайларда орны толмас зардаптар қалдырды. Экологиялық дағдарыс шын мәніндегі қауіпті төндіріп отыр; іс жүзінде тез өндіріс алып бара жатқан дағдарыстық жағдайларды кез келген аймақтардан көруге болады.

Адамды құтқару дегеніміз – ең алдымен табиғатты сақтау. Табиғи процестердің негізінде жатқан заңдылықтарды ескермеу табиғат пен адам арасындағы елеулі қайшылықтарға әкеліп соқтырғанын айта кеткен жөн. Американың экологы Риклерс: Табиғатқа келтірілген нұсқанды түзетудің ешқандай көпе – көрнеу жатқан әдістері жоқ екені айдан анық, сонымен қатар қоршаған ортаға деген келеңсіз көзқарасы үшін адамға танылатын кінә да, өзендерге шайынды суларды төгу, егістіктерге пестицидтер бүрку, аңшылардың найзасы мен мылтығы автомашиналардан шығатын түтін қала іргесінің шексіз кеңеюі сияқты белгілі фактілерден құралмауы тиіс.

Адамға табиғат экономикасы - ауыл, елді пункттер, село, қала тұрғындарымен жер жүзінің халықтарының қарым – қатынастарын, сандық және сапалық құрылымын зерттеу және реттеу, көпшілікке үздіксіз экология саласынан білім мен тәрбие беру жұмыстарын зерттейді.

Адам әрекеті тек жер бетіндегі суды ғана емес ауаны да лаптап келеді. Күн сайын өнеркәсіп орындары ауаға орасан зор улы газ және оларға қоса өте майда бөлшектерден тұратын қоспаларды шығарып жатады. Олар ауамен бірге адам мен жер бетіне. Кейде оларды жел алғашқы шыққан орнына мыңдаған километр жерге айдап апарды. Міне, сондықтан да газ немесе қатты зат түрінде бөлініп шығатын заттардың ауаны қорғау адам денсаулығы үшін де, тіршілік үшін де үлкен мән алады. Осы уақытта ауаға улы қосындыларды жібермеу адамзат баласының алдында тұрған үлкен мәселе. Ауаны әр түрлі жолмен былғануы атмосферада бірте – бірте түпкілікті мутагенді өзгерістер тудыратын анықталып отыр. Мысалы, қалалардың үстін, 2000 – 2500 м биіктік көлемінде газдар мен ұсақ бөлшектерден тұратын қарақошқыл түтін басып тұрады. Осындай көрініс біздің қалаға тән құбылыс.

Осындай құбылыстардың қала ішіне күн сәулесінің ультра күлгін сәулесі жетпейді. Сондықтан қала ішінде неше түрлі жұқпалы ауру тарайтын микробтар көбейіп кетеді. Олар неше түрлі көз, тері, өкпе дерттерін адамдарға дарытады. Адамдар көп мөлшерде ауруға шалдығады. Атмосфераның түтін және газ қосындыларымен ластануы адам денсаулығына зиянды құбылыстар туғызады. Бұл құбылыс әсіресе метеорологиялық жағдайдың әсерінен ауа сирек алмасатын қалаларда жиі кездеседі оны смог деп атайды. Ағылшын сөзі – тұман деген мағына береді. Фотохимиялық тұман өсімдіктер әлемі мен жануарлар дүниесіне, сондай – ақ адамзат баласына өте үлкен зиян келтіруде. Осы жағдайларға сәйкес шет елдің мемлекеттерінде және біздің республикамызда атмосфералық ауаны қорғау мақсатында автомобильдердің қозғаушы күшін жетілдіру, нейтрализаторлар орнату, газбен электр қуатымен жүретін электромобильдерді шығару мәселесі туып отыр. Ауаның жер бетіндегі қабатын автомобиль және өнеркәсіп газдары мен түтіннен тұратын қалың тұман басады. Күн сәулесі жиналған газдарды ыдыратып улы қоспалар түзеді.

Ол кезде адамдардың көзі ауырады, өкпесін улы газ толтырады, үздіксіз жөтеліп, тынысы тарылады. Бұл орасан үлкен күйзеліске ұшыратады, жүздеген, мыңдаған адамдардың өмірін алып кетеді.

Ядролық жарылыстың зәрлі сәукелелері бірде – бір сауатты және саналы адамды тыныш қалдыру емес. Семей атом полигонінде болған оқиға былай сипатталады. Атом бомбасын жару үшін жергілікті халықты көшіріп, сынақ өткенше бір жеті халықты басқа жерде ұстаған. Ал ауылда үлкенді – кішілі 54 адам қалған, олар атом бомбасы жарылған жаққа қарап қара түтіннің ішінен қызылды – жасылды оттарды көріп тамашалаған. Сол адамдардан күні бүгін біреуі де қалмай барлығы өліп қалған.

Қазіргі кезеңде адамның экологиялық ортасы - қала. Ол ең ірі және табиғи ортадан өзгеше, көптеген параметрлері бойынша экстремалды деуге болатын орта. Қалада техногенді қуаттың орасан зор концентрациясы жиналады. Қала ортасы адамның басты санасы – оның денсаулығына қолайсыз әсер етеді. Атмосфераның, судың, азық – түлік өнімдерінің, күнделікті қажетті заттардың өнеркәсіп пен транспорттық қалдықтарымен ластануы, электромагниттік өріс, вибрация, шу, тұрмыстық химияландырылуы, гиподинамия, дұрыс тамақтанбау зиянды әрекеттердің кеңінен таралуы.

Міне, осылардың барлығы қосылып адамның денсаулығын нашарлатады.

Қала халқының басым бөлігі демалысын қаладан тыс табиға жағдайда өткізуге тырысады.

Тұлғаның денсаулығының төмендеп ауыруға шалдығуын ағзаның ортаға толық бейімделе алмауы мен қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек. Тұлғаның денсаулығына зиянды әсер ететін факторлардың ішінде ір түрлі ластаушы заттар бірінші орын алады. Көптеген қалалар экологиялық апат аймағы деген мәртебеге ие болған. Соның ішінде Өскемен қаласын алуға болады. Әр түрлі аурулар қаптап, балалар жарымжан болып тууда. Осының бәрі осы экологияның бұзылу себебі. Бүгінгі таңда Өскемен қаласы күннен-күнге құлпырып, өркендеп келеді. Дегенмен, бұл қуаныштың көлеңкесінде қайғылы дерт тұрғанын білеміз бе? Себебі, Өскемен атмосферасы сан жылдар бойы көк түтіннен көз ашпай келеді. Мұның бәрі адам денсаулығына зиян. Қорғасынның өзін алатын болсақ, алдымен жүйке жүйесін зақымдайды, содан кейін іш құрылысындағы мүшелердің жұмысын бұзады. Тұлға психикасына да кесірі бар. Радикация да солай.

Өкпе, жүрек сырқаттарына шалдығып, қан қысымы жоғарылаған адамдар саны күннен-күнге өсуде. Улы газға булығып өмір сүріп келе жатқан Өскемен тұрғындарының тағдыры өзі бір үлкен жағдай. Сондықтан, адам экологиясы мемлекет көлемінде талқыланатын үлкен мәселе деп ойлаймын.

Ауаны таза ұстаудың шаралары:

Адамға табиғат берген байлықтың бірі – атмосферадағы ауа. Өзге табиғи байлықтармен бірге ауаның тазалығын сақтау өте маңызды іс.

Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсібі қарышты дамып келе жатқан Қазақстанда ауа тазалығы үшін күрес маңызды роль атқармақ. Осыған орай, республикада тындырылған іс аз емес. Соңғы жылдары атмосферадағы ауаны қорғау мақсатында ірі-ірі өнеркәсіп орындарында газ бен шаң тұтатын үш жүзге жуық үлкен қондырғылар мен приборлар іске қосылды. Жамбылда, Ақтөбеде, Өскемен мен Теміртауда, басқа да өнеркәсіп қалаларында ауа тазалығын бақылайтын лабораториялар көптеп құрыла бастады.

Өскеменнің қорғасын-мырыш комбинатында 35,1 млн сомға, Шымкенттің қорғасын зауытында 28 млн сомға ауаны таза ұстау мақсатында ірі құрылыстар жүріп жатыр. Қазірдің өзінде осы заводтарда жоғары температураға шыдамды фильтр-сүзгіш «Нитрон» іске қосылып ауаның құрамын тазалауда үлкен үлес косуда. Шығыс машина жасау зауытында мазут пешін электр күшімен қыздыру арқылы, ауаға шыратын лас зиянды газдардың көлемін 1,5-2 есе азайтуға мүмкіншілік туды. Сол сияқты Ертіс мыс балқыту зауытында өндірістеіі шығатын зиянды газдарды ұстап қалатын құрылыстар салынды.

Республикамыздың ірі қалаларында жылуды бір ірі орталықтан жіберу арқылы көптеген ұсақ пештерден құтылды. Мысалы, Алматыда 600 кішкентай пеш жойылса, оның 155-і 1970-1973 ж. ж. келеді. Қарағандыда 107 пеш, 84 жанатын террикондар жойылды. Павлодарда -50, Шымкентте - 7 пеш газбен жағылуға көшті. Бір сөзбен айтқанда, Алматы

каласын қоспағанда республикамызда 1970-1973 жылдары 276 пеш сөндірілді, 12 ТЭЦ пен 65 пеш газға көшті.

Қазіргі жағдайда ауада улы заттардың мөлшерін азайту мақсатында, автомобильдерден бөлініп шығатын газдарды азайту барысында көптеген тиянақты жұмыстар жасалынды. 1973-1975 жылдары облыс орталықтарында «Қазақавтотехникалық қызмет көрсету» ауаға шығатын зиянды газдарды ұстап қалатын 157 бақылау-реттегіштердің қондырмаларын жасау жобаланды.

Қазір Алматыда 40 пункт жұмыс істейді, алдағы уақытта тағы да 50 болуы керек. Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде адамдардың денсаулығына зиянын тигізетін газдардың мөлшері азайды.

Мысалы, Өскеменнің қорғасын-мырыш комбинатында ауаға шығатын зиянды шандар 54,2% қорғасын - 68,6% күкірт ангидридi – 17,2% азайды. Балқаш кен-металлургия комбинатында - 41%. Теміртау синтетикалық каучук заводында сыртқа шығатын сынаптың мөлшері 2,5 есе, Шымкенттің цемент заводындағы ауаға шығатын цемент мөлшері - 10 есе, Өскеменнің титан-магний комбинатында ауаға шығатын хлордың, мөлшері 1,8 есе қысқартылды.

Республикада 25 қалада мемлекеттік санитарлық мекемелер лабораториясында ауаның құрамын зерттеп, ол зерттеулердің нәтижесін жүйелі күйге келтіріп, практикаға беруде.

Зерттеулердің нәтижесінде өндірістің орналасуына қарай негізгі ауаға шығатын лас қалдықтар қорғасын, күкірт ангидридi көмірқышқыл газы, азоттың қосоксиді, мышьяк, күйе, хлор, шаң екені анықталып отыр.

Қарағанды қаласында көмірқышқыл газының мөлшері санитарлық нормадан 8-9 есе асып кеткен, ал азоттың қосоксиді, шаң күкірт ангидридi барлық ендіріс орындарында 1973 жылы белгілі-бір нормаға дейін төмендеген.

Ауа тазалығы, адамдардың денсаулығы үшін күрес әрбір кәсіпорын мен цехта да тиімді жүргізіліп келеді. Мысалы, Алматы үй құрылысы комбинаты бойынша ауаға күн сайын шығарылатын зиянды заттардың мөлшері 75% қысқартылды. Шымкент қорғасын заводында шаң тұтқыштар мен технологиялық газды өңдеу және тазарту қондырғыларын салуға қыруар қаржы жұмсалып, адамдардың жұмыс істеуіне қолайлы жағдай туғызылған. Үстіміздегі жылдың жеті ай ішінде барлығы 144 кәсіпорынның жұмысына «жақсы» деген баға берілді.

Республикада сағатына 19 миллион текше метр шанды сорып алатын жаңа қондырғылар іске қосылды. Ауаны ластауға себепші болып отырған Алматы қаласындағы 72 ұсақ пештер жабылып, олардың орнына электр энергиясымен және газбен жылытатын жүйелер орнатылды. Ал, Жамбыл Шымкент қалаларында үйлерді табиғи газбен жылыту көптен бері жүзеге асырылып келеді.

Белгілі бір аймақтың тұрақты дамуы, сол өңірдегі қоршаған ортаға келетін экологиялық жүктемені азайтып, болашаққа шығын келтірместен, қазіргі қоғамның қажеттілік деңгейін қамтамасыз ету болып табылады.

Тұрақты дамудың маңызды аспектілері экономикалық, экологиялық және әлеуметтік болып сараланады[1]. Тұрақты дамудың индикаторы ретінде жұмыссыздық, халықтың көшіп – қонуы, демография, өндіріс, жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім, (ЖІӨ), ауылшаруашылығының даму көрсеткіштері, экология және халық денсаулығы, табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, биоәртүрлілікті сақтау және т.с.с.

Қазақстан үшін Каспий өңірінің тұрақты дамуы ерекше маңызды, себебі, мұнда мұнай мен газдың қоры барланып, көмірсутек ресурстарын игерудегі айтарлықтай инвестицияның тартылуы, Каспий маңы мен Қазақстанның барлық тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыруды талап етеді.

БҰҰ–ның 1992 ж. 179 мемлекеттің қатысуымен өткізілген конференциядан соң, қоршаған орта мен даму бойынша 1994 ж. ЮНЕСКО шеңберіндегі кіші аралдардың тұрақты дамуы бойынша ғаламдық конференция өтті, 1996 ж. қоршаған орта және жағалаулық аймақтар мен кіші аралдардың тұрақты дамуы бойынша бағдарлама жасалды. Тұрақты дамудың түрлі анықтамалары бар. Тұрақты даму – бұл, қазіргі уақыттың қажеттілігін қанағаттандырып, болашақ ұрпақ қажеттілігіне қол сұқпау. Сонымен қатар, тұрақты дамудың қысқа түсініктері де кездеседі:

- болашақ ұрпаққа қосымша шығынды қажет етпейтін даму;

- ұрпақтар арасындағы сыртқы әсерлерді минимумдау арқылы даму;
- болашақтағы қарапайым және кеңейтілген өндірістік потенциалмен үнемі қамтамасыз ететін даму.

Тұрақты дамуды бағалауда төмендегідей критерийлер қолданылады: тұрғын халықтарды жұмыспен қамтамасыз етілу деңгейі; адамзат дамуының индексі; ақша – қаржы критерийі. Тұрақты даму тұжырымдамасының ажырамас бөлігі ретінде БҰҰ – ның тұрақты даму бойынша жасалған индикаторлар жүйесін қарастырамыз. Бұл индикаторларға жұмыссыздық деңгейі, миграция мен туудың коэффициенті, жан басына шаққандағы ішкі өнім, дайын өнім өндірудегі табиғи ресурстарды пайдалану мөлшері, қаржылық қордың көлемі, қаржылық жүйе арқылы қаржы қорларын бөлу мөлшері және т.б жатады. Атырау өңірінің табиғат пайдалануы мен халық денсаулығының жағдайын, экономикасы мен экологиясының тұрақты даму түсінігін қарастырамыз. Атырау облысының экономикасы отын – энергетикалық, өндірістік, ауылшаруашылығы және балық өндірісі, құрылыс материалдарын өндіруге бағытталған. Өндіріс саласының басымы шикі мұнай мен ілеспе газ өндірісі, мұнай айдау, электр энергиясын өндіру мен тарату. Облыс территориясында мұнай – газ және газ конденсат шикізатының кен орындары белгіленген. Ірісі – Теңіз кен орны [2]. Мұнда 2,5 – 3 млрд тонна мұнай қоры мен 1800 млрд куб метрден жоғары ілеспе газ қоры барланған. Мұнай өндіру көлемін ұлғайтудың негізгі келешегі Каспий теңізінің қазақстандық секторын – Құрманғазы кен орны, Нұрсұлтан, Ұлытау, Ракушечное геологиялық құрылымын және Құрманғазыдан шығысқа қарай – Дархан кен орындарын игерумен байланысты. 2015 жылға қарай теңіз кен орындарынан жыл сайын 100 млн тоннаға дейін мұнай өндіру қарастырылды. Құрманғазы кен орнында тереңдігі 2000 және 1300 метрлік 2 барлау скважиндарын бұрғылау көзделген, бұл қоршаған табиғи орта жағдайының бұзылуына әкеп соғады. Бұл өңірдегі тұрақты даму тұжырымдамасын өңдеу жергілікті техникалық және танкерлік флоттың инфрақұрылымын дамуын, жаңа жұмыс орындарының болуын, маман даярлау, заттарды тасымалдауда, тауарлар мен қызмет көрсетуге жергілікті тұрғындарды жұмысқа тарту, отандық ғылыми потенциалды пайдалану, салық жинауды ұлғайту, қоршаған ортаны қорғау мәселесін шешу, жер өңдеу жағдайын жақсарту, балық қорларын өндіруді көбейту, Каспийге Еділ және Жайық өзендері суының толық құйылуын қамтамасыз ету сияқты мақсаттарды іске асырады. Каспий өңірі Қазақстандағы шетел инвестициясын тартуда алдыңғы орында. Бұл аймақта тартылған шетел капиталының жалпы көлемінің үштен бірі орналасқан. Аумақ дүние жүзіндегі 45 елмен қызметтес жұмыс істейді және 243 мекеме шетелдіктердің қатысуымен құрылған және оңтайлы жұмыс істеуде. Инвестициялық саясаттың негізгі бағыттарының бірі отандық және шетел капиталдарын өндірісте қайта өңдеу және өңдеу мен құрылыс нысандарына, коммуналдық шаруашылыққа тарту болып табылады. Инвестиция нысандарының ішінде полиэтиленді құбырлар зауыты, АМӨЗ – ның құрылысы, ірі жүкті әуе кемелерін қабылдауды іске асыратын Атырау аэропортын дамыту, республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының құрылысы және т.б бар. Атырау қаласының топрақтық суларының деңгейін төмендету үшін жасалған дренаждық жүйе құрылысы, тұрғын халықтардан келетін тұрмыстық қалдықтарды жою жоспары іске асырылуда. Облыстық 37 елді мекенде қалдықтарды қайта өңдейтін және су тазалау құрылғыларының құрылысын іске асыру жоспарланып отыр. Каспий өңірінің экологиялық ахуалы – табиғи және антропогендік факторлардың әсерімен түсіндіріледі, олардың ішіндегі маңыздылары Каспий теңізінің деңгейінің көтерілуі және мұнай – газ кешенінің қарқынды дамуы және т.б. Бұл өңірде топырақтың техногендік бүлінуі басым. Бұл автокөлік қозғалысының ұқыпсыздығы, мұнай – газ кен орындарын барлау мен игеру, байланыс сызығы мен электр энергиясын беру құрылысы, түрлі құрылыстық – монтаждық жұмыстар, өндірістік және тұрмыстық қалдықтар мен карьерлерге жер учаскелерінің бөлінуі және т.б байланысты. Топырақтың ауыр металдармен ластануы табиғат ресурстарын тиімсіз пайдалану салдарынан болып отыр. Биосфераның ластануының негізгі көздері – мұнай және газ скважиндарын салу; мұнайды тасымалдау, жинау; мұнайды өңдеуге дайындау; мұнай өнімдерін өңдеу мен сақтау және т.б. Каспий теңізінің биоалуантүрлілігін сақтау осы өңірдегі тұрақты дамудың бірден – бір басты міндеті, ол үшін теңіз жағалауы елдері келтірген залалдарын нақты есепке ала отырып, өз жауапкершіліктерін сезініп, осы

аймақтағы экологиялық қауіпті оқыс геодинамикалық белсенділік жағдайын алдын алу мақсатындағы іс шараларды қабылдау қажет.

Жағалаулық елдердің табиғат пайдаланушылары үшін бір – біріне қайшы келмейтін тұрақтандырудың экономикалық құқықтық механизмін жасау қажеттілігі туындап отыр [3].

Теңіз жағалауы аймақтарының тұрақты дамуы үшін:

- ұлттық қорларды пайдалануда және экологиялық жағдайларды жақсартуда аймақтың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, іске асыру бағдарламасын өңдеу және қолдану;

- ірі өндіріс орындарының жоспарын іске асыруда алдын ала сараптама жасау және жүйелі бақылау;

- қызығушылық танытқан адамға, топтарға және ұйымдарға экологиялық ақпараттың қол жетімділігін қамтамасыз ету;

Жергілікті билеуші және басқару органдары іске асыруы қажет;

- облыс көлеміндегі жер және су пайдалану саясатын өңдеу және іске асыру;

- теңіз жағалаулық аймақтардың тұрақты дамуы мен табиғатын тиімді пайдаланудың кешенді жоспарын құру;

- жағалаулық аудандардың эрозияға қауіпті зоналарын анықтап, кестесін құру;

- климаттың өзгеруі және теңіз деңгейінің көтерілуі, мұнай төгілуі мен басқа да заттардың әсерінен қоршаған ортаның ластануы мен жағдайының нашарлауы сияқты антропогендік жағдайлар мен табиғи апаттарды ескере отырып, қарсы тұру шараларының жоспарын құру;

- теңіз жағалаулық аудандардың тұрғындарын баспанамен, тұщы сумен қамтамасыз ету, коммуналдық ақаба суларды тазалау мен ағызу, өндірістік шығарындылар мен қатты қалдықтарды жою бағдарламасын жүзеге асыру;

- қоршаған орта сапасын бағалау үшін критерийлерді өңдеу мен қолдану;

- жағалаулық аудандарға қарасты ауылшаруашлығын, туризмді, балық аулауды, порттар мен өндіріс салаларын тұрақты дамыту;

- қоғамды сауаттандыру мен ақпараттандыруды дамыту.

Еліміздің экономикасын тұрақтандыруда, оның ішінде Қазақстан халқының әлеуметтік жағдайын жақсарту, Каспий теңізінің қазақстандық секторының көмірсутек қорларын тиімді әрі қауіпсіз игеру туралы ҚР Президенті Н. Назарбаев бекіткен Каспий теңізінің қазақстандық секторының Мемлекеттік бағдарламасында атап көрсетілген.

Бұл бағдарламаның басты міндеттері: көмірсутек қорларын сақтау, тиімді пайдалану, мұнай – химия өндірісін дамыту, мұнай – газ кешендерінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету, теңізді ұстау үшін құрылыс материалдары мен қондырғылар өндірісін дамыту, машина жасау мекемелері мен көлік жүйесін жақсарту, теңіздік порттардың ғылыми – техникалық базасын құру және теңіз флотын дамыту, тұлғаның денсаулығын және қоршаған ортаны қорғау, тұрғындардың өмір сүру сапасын арттыру болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Грановский Э.И. Проблемы устойчивого развития города Атырау и Атырауского региона // Аналитический обзор. – Алматы. - 2003. – 27с.
2. Палымбетов Б. Экономический потенциал Атырауской области. – Алматы. - 2001. - С. 5-9.
3. Новиков Р.А. Проблематика комплексного управления устойчивым развитием городов в прибрежных зонах. - М. - 1997. – С. 18-23
4. Грищенко О.М., Дидичин Н.А. Атырау облысының табиғатын қорғау. - Атырау қ. – 1997. – 12-б.
5. Мұнай-газ кешенінің дамуына байланысты Каспий теңізі ауданындағы геодинамикалық және экологиялық жағдайды болжау және бақылау. - Мәскеу қ. - 2000. – 10-15 – б.
6. Диаров М.Д. Экология және мұнай-газ кешені. - Алматы қ. - 2003. – 30-б.

ӘОЖ 159.922.8

Санғылбаев О.С., псих.ғ.д., профессор,

Жүнісова Ұ.Ж. магистр, оқытушы

Абай атындағы ҚазҰПУ,

Санғылбаева А.О. магистр, оқытушы ҚазХКЖӘТУ,

Алматы қаласы

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Резюме

В работе проанализированы история исследования здоровьесберегающей проблемы и состояния здоровьесбережения в образовательных учреждениях и факторы влияющие на них, кроме того показаны пути сохранения и развития здоровья учащихся. Кроме того в работе уделено внимание таким основным понятиям как здоровье детей, которые является показателем экономических, социальных и сознательных достижений страны. Поэтому в работе здоровьесберегающая деятельность в общеобразовательных школах занимает достойное место и в научном и методическом плане.

Abstract

The work is devoted to the history of research of problem of healthcare and condition of healthcare in educational institutions, factors that influence on it, also ways of conservation and development of student's health. Also there were researched such definitions as health of a children, which is the factor of economic, social and conscious achievements of a country. For this reason health guard activity rank in scientific and methodic field in educational schools. History of problem of healthcare and condition of healthcare in educational institutions, factors that influence on it, also ways of conservation and development of student's health. Also there were researched such definitions as health of a children, which is the factor of economic, social and conscious achievements.

Өзекті сөздер: *модификациялық тағамдар, салауатты өмір сүру, денсаулық, дененің жетілуі, қоршаған орта, микроорта, этика, экологиялық құрылым.*

Балалардың денсаулығы – қоғамның экономикалық, әлеуметтік және саналы жетістіктерін сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің қатарына жатады. Денсаулық сақтау саласын дамыту мемлекетіміздің негізгі басымдықтарының бірі. Әрбір адамның денсаулығы оның толыққанды тіршілік етуін ғана емес, сонымен қатар оның биологиялық және әлеуметтік мүмкіндіктерінің анықтайтын факторға айналып отыр.

Әсіресе мектеп жасынан бастап денсаулықты дұрыс күту мен сақтау туралы мінез-құлық пен ойлар қалыптасады. Соңғы уақытта Қазақстандағы мектеп оқушыларының денсаулық деңгейлері қоғамды, әсіресе дәрігерлер мен мұғалімдерді алаңдатууда. Ақпарат құралдарының материалдары және статистикалық деректердің көрсетуінше ХХ ғасырдың аяғымен салыстырғанда ХХІ ғасырдың басында мектеп оқушыларының денсаулықтары күрт төмендеген. Балалардың денсаулық деңгейлерінің көрінісі көпшілік жағдайда мектептердің жауапкершілігінде деп көрсетіледі. Осыған байланысты балалар денсаулығын алдын-алу мұғалімдер, дәрігерлер мен мектеп медицинасының алдына жаңа міндеттер жүктемек. Көптеген ғылыми зерттеулерге сүйенсек мектеп қабырғасында тек дені сау функциональды мүмкіндіктері жеткілікті балалар білім алу керек.

Демек, мектепте оқушылардың денсаулығы ерекше өзекті мәселе. Оқушылар мен жасөспірімдер арасында физикалық және психикалық ауытқу–шылықтар байқалуда. Статистикалық деректер бойынша жалпы мектепті бітірушілердің 68% дені сау, әрбір екінші жеткіншек морфофункционалдық патология, 42%-созылмалы сырқат деп танылуда [1].

Көпшілігі Қарулы күштер қатарына қабылдануға жарамсыз болуда және жас балалардың маскүнемділік деңгейлері де жиі байқалып келеді. Жеткіншектер арасында өзіне-өзі қол жұмсау (суицид) орын алуда.

Осымен қатар оқушылар ата-аналарының денсаулығы мен олардың конституциясына әсер етуші (әсіресе аналарға жүкті болғанға дейін әсер ететін) факторлар, генетикалық

(тұқым қуалағыштыққа әсер етуші) факторлар, ауаның, судың, топырақтың санитарлық-гигиеналық сипаты; тамақтану жағдайы, модификациялық тағамдарды қолдану, таңғы ас ішпей мектепке бару, уақытылы тамақтанбау т.б., жанұя тұрмыстық факторлары: жанұяның құрамы, тұратын мекен жайдың сипаттамасы, орташа кіріс мөлшері, жанұя тұрмысы және сәбидің күтімі, жанұяның психологиялық климаты, зиянды әдеттердің (шылым шегу, арақ құмарлық т.с.с. болуы), мектептегі психологиялық орта, оқушылардың бір-бірімен және мұғалімдермен қарым-қатынасы бала денсаулығына өз әсерін тигізеді [2].

Мектеп оқушыларының денсаулықтарына теріс әсер ететін факторларының қатарына жалпы білім беретін мектептердегі талаптардың көбеюі, әртүрлі жаңашыл педагогикалық технологиялардың оқу процесіне қарқынды түрде енуі, оқу сабақтарымен артықша жүктелулерін, педагог пен оқушылардың арасындағы авторитарлық қарым-қатынастықты, оқыту мен тәрбиелеудегі баланың тұлғалық және жас ерекшеліктерін қажетті деңгейде есепке алынбаушылықтарын, гиподинамия және оқу жүктемесінің организмнің функциональды мүмкіндіктеріне сәйкес еместігін т.б. атап көрсетуге болады. Педагогикалық процес балалар денсаулығын сақтау мен одан әрі нығайтуға бағытталуы керек. Мектеп психологы мектепте жемісті психологиялық қызмет атқаруы керек. Мектеп ұжымының міндеті оқушыларды білім нәрімен сусындатып, баланы өз бетімен толыққанды өмір сүруге үйрету, жетістікке жетуге, қызмет етіп, өздерінің болашақ ұрпақтарын жалғастыруға үйрету. Ал бұларға денсаулықсыз қол жеткізу мүмкін емес.

Болашақ ұрпақтың іргетасы мектепте қаланатындықтан уақыттарының көп бөлігі білім беру мекемелерінде өтетіндіктен мұнда оқушылар денсаулықтарын сақтап, күте білуді үйренулері қажет. Өз денсаулығын күте алмайтын, оны сақтау жолдарын білмейтін оқушының дені сау болады деп айту. Мектеп оқушылар денсаулығын қадағалаумен қатар оны дамытып отыруы керек.

Ежелден-ақ денсаулықты сақтауға ерекше көңіл бөлініп келген. Шығыс ойшылдары Аль-Фараби, Ибн-Сина, Ж.Баласағұн, А.Ясауи өз трактаттарында денсаулық пен өмір салтының байланыстылығына тоқталса, педагог-ағартушылар А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Дулати, Асан Қайғының шығармаларында жас жеткіншектерге денсаулық сақтау туралы білім беру керек екендігіне көңіл бөлінген.

Тұлғаны теориялық дамыту бойынша зерттеулер (А.Маслоу, У.Джеймс, Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев) мектеп оқушыларының салауатты өмір сүру дағдыларын тәрбиелеудің қажеттілігі айқындала түсті.

«Денсаулық» түсінігін анықтауда адамның өзінің, оның жаратылу табиғатының көрінісі басты роль атқарады. Адамның тек сыртқы түрі ғана емес, сонымен бірге ішкі жан – дүниесі де, яғни мінез-құлығы, танымдық процестері қабылдауы, ойлауы, сол немесе басқа әсерлерге бейімі біркелкі бола бермейді. Әр адам объективті шындықты өзінше субъективті түрде бейнелендіреді. Бірақ, ең бастысы бір адам сол немесе басқа әсерлерді өмірдің әртүрлі кезеңінде әртүрлі қабылдайды. Сонымен, адамның денсаулығы – бұл жалпы адамзаттық және жеке болмыстың күрделі феномені болып саналады. Бүгінгі күні ол кешенді немесе психологиялық, әлеуметтік және жеке тәртіптің көптеген күрделі факторларының, кейде философиялық қасиеттердің өзара әсеріне қатысты болады.

Гипократтың трактаттарында бірқатар денсаулық сақтау іс-шаралары ретінде философиялық ой-санасы құрылымының жалғасы түрінде мазмұндалады. Трактат денсаулық және салауатты өмір салты жайындағы ілімнің дамуына негіз болды. Көне грекиялық философтардың еңбектерінен балаларды салауатты өмір салтына тәрбиелеудегі теңдесіз ой өрістерін дәлірек кездестіруге болады.

Көне Грекиядағы алғашқы философтардың бірі Сократ, табиғи жаратылысты ерекшеліктерге аса назар аудара отырып, адамның өзін-өзі тану мүмкіншіліктері арқылы салауатты өмір салтының терең жағын көре білді, яғни «өз-өзін тани білетін тұлға, өзіне тиімділікті таниды, шамасы келмейтін істі түсінеді», деп ол адамның сана-сезімі арқылы өзін-өзі танып білуін, іс-әрекеттенуін мазмұнды түрде көрсетті. Платон салауатты өмір салтын тәрбиелеу ерте кезеңнен бастау қажеттігін атап көрсетті, себебі «кез-келген істегі ең бастысы – оның ерекшелене бастауы».

Аристотель «Этика, саясат, поэтика» деп аталатын еңбегінде адамның жекелей көрегендігі мен салауатты өмір салтын қоғамдық мазмұндағы мәселе ретінде ашып көрсетеді. Оның айтуынша, тәрбиені «денеге қамқорлықтан» бастап, сонан соң, «рухани тәрбиеге» ұштастыру қажет, себебі дене тәрбиесі, рухани тәрбиемен қатарласа орындалуы тиіс. Яғни, Аристотель салауатты өмір салтының тәрбиесін адамның белсенді өмір салтымен, шынығумен, жаттығулармен байланыстырады. Демек, ерте кезде де салауатты өмір салтына тәрбиелеудегі дене жаттығу мәселесі қарастырылған. Осы кезеңде «өз-өзінді тани біл», «өзіңе қамқорлық жаса» деп аталатын алғашқы тұжырымдамалар шыға бастады.

Шығыс елдерінде де Ибн Сина денсаулықты сақтау және нығайтуға бағытталған гигиеналық талаптардың кодексін құрады. Тамақтану, ұйықтау, оқу мерзімдерін сақтау қажеттілігін Ибн-Сина атап көрсетті. Салауатты психологиялық ортаның болуына аса назар аударды. «Дәрігерлік ғылымның баспалдағы» еңбегінде, Ибн-Сина тәрбиешілердің баланы өз эмоциялары мен үрейлерін басқару қажеттілігін мазмұндайды. Яғни, ойшының пікірінше, жас буынның санасы мен денсаулығы тәрбиеге байланысты. Шынайы мемлекет концепциясында Ибн-Сина қоғамдық еңбек пен ұзақ өмір сүру қоғамдық құрылымның басты критериясы екендігін атап көрсетті. Шынайы таза ортада ереже мен тәрбиенің жетелеуі арқасында адамзаттың саналы ғұмырын өзгерте отырып ұзақ өмір сүретіндеріне сенеді. Ұзақ өмір сүру, Ибн-Синаның адамдар қоғамындағы рухани және табиғи гармонияның іске асу болжамдарының бірі. Ибн-Синаның ұғымы бойынша, ерте жастан бастап салауатты өмір салтының мына төмендегідей принциптерін сақтау қажет:

- 1) жанның ара салмағы (гармониялық дене пішімді сақтау);
- 2) тамақты таңдау (тамақтану мерзімі);
- 3) денені тазалау (зиянды заттардан тазалау);
- 4) дене пішімін сақтау;
- 5) дұрыс дем алу;
- 6) киім тазалығы;
- 7) дене және рухани қозғалыстың теңдесуі.

Сонымен, Ибн-Сина гигиеналық ғылымның негізін салушы болып табылады. Еңбектері бүгінгі күндері өзекті және жас буынды салауатты өмір салтына тәрбиелеуде аса құнды. Шығыстың ойшыл-ғалымы Аль-Фараби дене және ойды тәрбиелеу тәсілдерінің ұқсастықтарына аса назар аударды. Өзінің әлеуметтік-экономикалық трактатында, «адам өз денесінің жетілуіне қол жеткізуі қажет», – деп атап көрсетті, себебі адамның денесі-сақтауға қажетті нәрсе, егер ол болмаса, оған қол жеткізу қажет. Мерзімді тамақтанумен денсаулық, тұрақты еңбек пен күш, сенімді іс-әрекетпен ой-сана пайда болады. Сонымен қатар Аль-Фараби ауруды емдеуді ғана емес, адам денсаулығын алдын ала сақтау мен нығайтуды аса атап көрсетті.

Орта ғасырда өмір сүрген Өтей Бойдақ Тілеуқабылұлы, Мұхаммед Хайдар Дулати, Асан Қайғының қазақша жазба мұраларынан жас буынды салауатты өмір салтына тәрбиелеудегі терең ойлы мұрағаттарды кездестіруге болады.

Ө. Тілеуқабылұлы дене мен рухани дүние тұрғысында жас буынның сұлулықты түсіне білулеріне ерекше көңіл бөлді. Сонымен ойшылдар «сұлулығымен» қатар «рухани сұлулықты» дамытуды ұсынды.

Ө. Тілеуқабылұлы адамның сыртқы пішіміне, көрінісіне аса назар аударған, егер адамның сырт киімі таза, тартымды, сұлу келбетті болса онда ол оның көңіл-күйін жақсартып, жүрек жылуын оятады. Ойшыл-данышпан арақ-шараптан, нашақорлықтан алшақ болуға шақырады. Ойшылдың ой-саналауы бойынша бала дені сау болуы үшін жас кезінен бастап оны шынықтыру қажет, дене еңбегімен шұғылдандырып тәрбиелеу қажет.

XV ғ. белгілі оқымыстысы М.Х. Дулатидің өсиетінде тәрбиелеудегі зиянды әдеттерге қатынасты негіздемелер қаланған (шарап ішу, нашақорлық заттармен шұғылдану, темекі тартуға үйір болу сияқты). Зиянды әдеттерді мәдениеттілік пен еңбекке тарту арқылы жою керек дейді.

Белгілі қазақ жырауы, философы Асан Қайғы өзінің поэтикалық шығармаларында, өмірде адам баласы қандай болуы қажет, неге талпыну қажеттігі жайында қызықты ой-өрісті дүниелерді көрсете білген. Философтың пікірінше, әрбір адамзат өзіндік жетілуге талпынуы

қажет. Нағыз адам мынадай саналы сапа иесі болуы тиісті адамгершілік, шынайылық, шыншылдық, қарапайымдылық, намысқойлық, тұрақтылық. Асан Қайғының пікірінше, қоғамдық шарттар тұлғаның қалыптасуына, оның саналы ерекшеліктерінің қалыптасуына басты фактор болып табылады. Осы аталған салалар мен шарттар салауатты өмір салтына тиісті, қажетті мінез-құлық нормаларын таңдап алуға мүмкіншілік жасайды. Қазақ халқының салауатты өмір салты халықтық ертегілерде, эпостық жырларда, мақал-мәтелдерде, ойындарда және дәстүрлерде бейнеленіп, сипаттала көрсетілген.

У. Жәнібеков, К.С. Әбішев, К.Д. Ордабаев, А.К. Айтпаев, Қ.Б. Жарықбаев, В.В. Цистов, К.Ж. Қожахметованың еңбектеріндегі «Денсаулық», «Салауатты өмір» ұғымдары денсаулықты сақтаудың басты терминдері болып табылады және өзектілігін жоғалтпай қазіргі кезде жаңаша өрлеу үстінде.

А.С. Иманғалиевтің пікірінше «салауатты өмір салты» адам организмінің резервтік мүмкіншіліктерін жетілдіретін күнделікті тіршілігінің типтік формалары мен тәсілдері, әлеуметтік және кәсіби қызметтерін саяси, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық жағдайлардан тәуелсіз орындауды қамтамасыз ету. Г.Д. Әлімжановтың ойынша салауатты өмір салты «білім, ептілік, дағдыланумен байланысты, оның негізінде әрбір оқушының денсаулығы, күнделікті шынығу әдістемелері жатыр». Ж.З. Торыбаеваның пікірінше мектеп оқушысының салауатты өмір салты, жан жақты дамуы әлеуметтік тәжірибені меңгеру іс-әрекеттіліктерімен сипатталады. Дене, ой-санасы, әлеуметтік, тұлғалық, эмоционалдылық, рухани дамуы, оның микро ортасы: мектеп, жанұя және қоршаған орта арқылы болады. Сонымен, денсаулық өмір салтымен байланысты. Салауатты өмір салты – еңбек ету және дема-лыс режимдері, тамақтану жүйесі, даму мен шынығу жаттығулары, өз-өзіне және өзгелерге қарым-қатынастық, тұрмыстық, өмірлік мақсаттылықтар [3]. Яғни салауатты өмір салты өте күрделі және жан-жақты ұғым. Оған тек қана медициналық, биологиялық және психологиялық компоненттер ғана кіріп қоймай сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық, экологиялық құрылымда

Балалар – болашақ қоғамның тірегі. Сондықтан болашақтың іргесін денсаулықты сақтау саясатын білім беру жүйесіне арнайы зерттеулер негізінде, арнайы нұсқаулықтар мен ғылыми-әдістемелік кеңестер арқылы ұйымдастырып енгізу келешектегі жұмыстарымыздың бағыт-бағдарын құрайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жолдасбекова Б. А. Оқушылардың салауатты өмір сүру дағдыларын денсаулық сақтау технологиясы негізінде қалыптастыру, автореф. п.ғ.к.дисс. – Түркістан. – 2007. – 1-8 - бб.
2. Неменко Б.А. Оспанова Г.К. Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы (Оқулық). – Алматы. - 2002. - 344 -б.
3. Науменко Ю.В. Здоровьесберегающая деятельность школы // Педагогика. - 2005. -№ 6. - С. 65-67.
4. Митяева А.М. Здоровьесберегающие педагогические технологии / М.: Академия - 2008. - 192с.
5. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы. – М.: АРКТИ - 2003. – 253 с.
6. Чупаха И.В. Здоровьесберегающие технологии в образовательно – воспитательном процессе. - М.: Илекса; Ставрополь: Сервис-школа. - 2001.- 400 с.

**Требования
к статьям, представляемым
в «Хабаршы-Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана»**

Представленные для опубликования материалы должны соответствовать следующим требованиям:

1. Содержать результаты научных исследований по актуальным проблемам в области лингвистических, филологических и педагогических наук, переводческому делу, межкультурной коммуникации, востоковедения, международных отношений, международного права и экономических отношений, регионоведения, менеджмента и международных коммуникаций, маркетинга, туризма.

2. Доминантная идея публикаций: следование принципам научности, инновационности, целостности и системности.

3. Статья предоставляется в бумажной и электронной форме.

Шрифт Times New Roman, кегль - 12, интервал - 1, поля: верхнее и нижнее - 2 см, левое - 3 см, правое - 1,5 см. Абзац (отступ) – 1 см.

4. Принимаются статьи от 5 до 16 страниц (1 п. л.), включая таблицы, рисунки.

Структура статьи:

1) в левом верхнем углу – шифр УДК;

2) автор (в правом верхнем углу, фамилия полностью, имя, отчество – инициалы, с указанием должности, ученой степени, места работы);

3) название – по центру прописными буквами.

4. Текст статьи:

4.1. Резюме (Түйін, 70-80 слов, 10-12 строк, на каз. или рус. яз. в зависимости от языка статьи, в обязательном порядке - на англ.яз. / abstract),

4.2. Ключевые слова (Өзекті сөздер, Keywords – 8-10 слов).

4.3. Текст статьи.

4.4. Ссылки на использованную литературу (Қолданылған әдебиет тізімі, список использованной литературы, references) Ссылки на использованную литературу даются цифрами в прямых скобках по мере упоминания [1, с.15]. Постраничные сноски не допускаются.

5. Список использованной литературы (не менее 5 наименований), в котором указывается литература за последние 5-7 лет.

1. Кунанбаева С.С. Реализация культурного проекта «Триединство языков в Республике Казахстан // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Сер. «Филология». - 2012. - № 1.- С. 3-9.

2. Усубалиева С.Ж. Экологический менеджмент: уч.пособие. – Алматы: Экономика, 2011. – 128 с.

7. Urbain C., Bissot H. Cuisines en partage. Le plov dans tous ses états. Constitution d'une diaspora autour d'un plat d'Asie centrale // Diasporas. – 2005. – N° 7. [электронный ресурс] – Режим доступа – URL: http://w3.framespa.univ-tlse2.fr/revue/articles_fiche.php?id=335 (дата обращения 31.07.2012).

Таблицы, схемы, графики и т.д.

Создаются средствами Microsoft Word, нумеруются, снабжаются заголовками и вставляются в текст сразу после ссылки на них. Графики и диаграммы создаются средствами Microsoft Excel, снабжаются заголовками, соответствующими подрисуночными подписями и вставляются в текст сразу после ссылки на них.

Фотографии (изображения), иллюстрации представляются в формате JPEG (jpg), разрешение не менее 300 пикселей, и предоставляются отдельными файлами. К каждому изображению обязателен заголовок (сопроводительный текст, аннотация).

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
«Педагогика ғылымдары» сериясы/серия «Педагогические науки»
ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

№1-2 (28-29) 2013

Редактор *Г. А. Акпаева*

Дизайн, верстка *Б. С. Кынырбеков*

Подписано в печать 04.06.2013 г. Формат 70X90 1/16
Бумага офсетная. Печать RISO. Объем 14,1 п.л. Усл.-печ.л. 14,6.
Заказ № 337. Тираж 500 экз.

Издательско-полиграфический центр
Казахского университета международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана
г. Алматы, ул. Муратбаева, 200